DOI: https://doi.org/10.36486/np
DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64)

SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO!

Нехай благо народу буде найвищим законом!
Цицерон

НАУКА І ПРАВООХОРОНА № 2(64), 2024

Засновано 2007 року

Видається 4 рази на рік
(лист Міністерства юстиції України від 02.06.2009 № 7446-0-33-09-32)

Відповідно до наказу МОН України
від 15.10.2019 № 1301 журнал «Наука і правоохорона» включено до Переліку наукових фахових видань України відповідно до списку згідно з додатком 8 (категорія «Б»)

Зареєстровано Міністерством юстиції України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ № 13082-1966Р від 21.08.2007

Науковий журнал «Наука і правоохорона» внесено до переліку міжнародної наукометричної бази **Index Copernicus International Journals Master List**

Рекомендовано до друку
вченою радою Державного науково-дослідного інституту МВС України
(протокол № 4 від 11.06.2024)

Адреса
01011, м. Київ,
пров. Євгена Гуцала, 4-а
Телефон: (044) 254-95-21
Факс: (044) 280-01-84
E-mail: dndi@mvs.gov.ua
https://naukaipravoohorona.com/

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор
ВЕРБЕНСЬКИЙ М.Г., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

Заступник головного редактора
МУЗИКА А.А., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

Відповідальний секретар
ПЛУГАТАР Т.А., к.ю.н., с.н.с. (ДНДІ)

БАРКО В.І., д.псх.н., проф. (ДНДІ)
БІЛОУС В.Т., д.ю.н., проф. (ДПУ)
БОЙКО-БУЗИЛЬ Ю.Ю., д.псх.н., проф. (ДНДІ)
БОНДАРЕНКО В.Д., д.ф.н., проф. (ДНДІ)
БРІЄДЕ ЯУТРІТЕ, д.ю.н., проф. (Латвійський ун-т, Латвійська республіка)
ГЕЄЦЬ В.М., д.е.н., проф. (Ін-т екон. та прогнозування НАН України)
ГУЛІЄВ Аріф Джаміль огли, д.ю.н. проф. (НУ «ОЮА»)
ДОЛЖЕНКОВ О.Ф., д.ю.н. проф. (Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського)
ЗАРОСИЛО В.О., д.ю.н. проф. (МАУП)
КОРИСТІН О.Є., д.ю.н. проф. (ДНДІ)
КРИВОЛАПЧУК В.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
КУЛИК О.Г., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
МИСЛИВИЙ В.А., д.ю.н., проф. (НТУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського)
MILAN HEJDIS, Paed.Dr., Ph.D. (Academy HUSPOL, Czech Republik)
НОВИЦЬКИЙ А.М., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ОСТАПОВИЧ В.П., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ПОПОВИЧ В.М., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ПРОЦЕНКО Т.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
РЯДІНСЬКА В.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ФЕДОТОВА Г.В., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ШОПІНА І.М., д.ю.н., проф. (ЛьвДУВС)
ЯРМИШ О.Н., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ОПРИШКО І.В., к.ю.н., с.н.с., доцент (ДНДІ)

Засновник і видавець

© Державний науково-дослідний інститут МВС України

Науковий журнал посів І місце в конкурсі на краще наукове періодичне видання в системі МВС України у 2010 році, ІІ місце у 2011 і 2012 роках та ІІІ місце у 2014 році

За точність викладеного матеріалу відповідальність несуть автори статей та їх рецензенти

Київ 2024

DOI: https://doi.org/10.36486/np
DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64)

SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO!

Let the welfare of the people be the supreme law!
Cicero

NAUKA I PRAVOOKHORONA № 2(64), 2024

Founded in 2007
Issued four times a year
(Letter of the Ministry of Justice of Ukraine dated June 02, 2009 No. 7446-0-33-09-32)

In accordance with Order
No.1301 of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated October 15, 2019, the journal has been included in the List of special scientific editions of Ukraine, as per Annex 8 (category "B")

Registered by the Ministry of Justice of Ukraine
State registration certificate series KB No. 13082-1966P dated August 21, 2007

Scientific journal "Nauka i Pravookhorona" included in the list of international database **Index Copernicus International Journals Master List**

Recommended for publication
by the State Research Institute's Academic Council (Record No. 4 dated June 11, 2024)

Adress
4a Ye.Gutsalo Lane, UA–01011 Kyiv, Ukraine
tel.: +38 044 254 95 21
fax: +38 044 280 01 84
E-mail: dndi@mvs.gov.ua
https://naukaipravoohorona.com/

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief
VERBENSKYI M.H., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief
MUZYKA A.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

Executive Secretary
PLUHATAR T.A., Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Associate (State Research Institute MIA Ukraine)

BARKO V.I., Doctor of Psychological Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
BILOUS V.T., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Tax University)
BOIKO-BUZYL Yu.Yu., Doctor of Psychological Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
BONDARENKO V.D., Doctor of Philosophical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
BRIEDE JAUTRITE, Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (University of Latvia, Latvian Republic)
HEIETS V.M., Doctor of Economic Sciences, Full Professor (Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine)
HULIIEV ARIF DZHAMIL OHLY, Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (National University "Odesa Law Academy")
DOLZHENKOV O.F., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (South Ukrainian K.D. Ushynsky NPU)
ZAROSYLO V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (IAPM)
KORYSTIN O.Ye., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
KRYVOLAPCHUK V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
KULYK O.H., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
MYSLYVYI V.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute")
MILAN HEJDIS, Paed. Dr., Ph.D. (Academy HUSPOL, Czech Republic)
NOVYTSKYI A.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
OSTAPOVYCH V.P., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
POPOVYCH V.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
PROTSENKO T.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
RIADINSKA V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
FEDOTOVA H.V., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
SHOPINA I.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Lviv State University of Internal Affairs)
YARMYSH O.N., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
OPRYSHKO I.V., Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Associate, Docent (State Research Institute MIA Ukraine)

Founder and publisher

© State Research Institute MIA Ukraine

The scientific journal won 1st place in the competition for the best scientific periodical in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in 2010, the second place in 2011 and 2012, the third place in 2014

The responsibility for the accuracy of the posted materials lies with the authors and their reviewers

Kyiv 2024

DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) Issue 2(64) 2024

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Буличев А.О., Буличева Н.А., Грущенко О.А. Актуальні питання правового забезпечення взаємодії органів і підрозділів системи МВС України при реагуванні на надзвичайні ситуації на державному та місцевому рівнях в умовах воєнного стану ... 7

Ірха Ю.Б., Колесник В.А. Правові засади забезпечення екологічної безпеки Національною поліцією України та Службою безпеки України 16

Онищенко С.М. Особливості функціонування забезпечення права на мирні зібрання в Україні 30

Kryvolapchuk Volodymyr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii. Implementation of the Citizen's Right of Access to Natural Environmental Data during the Legal Regime of Martial Law in Ukraine 39

Пономаренко А.В., Мацько В.А. Правове забезпечення доступності для маломобільних груп населення публічних послуг МВС України та органів його системи 52

Рядінська В.О. Нормативно-правове регулювання застосування поліцейськими електрошокових пристроїв контактної та контактно-дистанційної дії як спеціальних засобів у країнах Західної Європи 65

Смерницький Д.В., Тригубенко М.В. Правове регулювання відносин у сфері державного ринкового нагляду як складової технічного регулювання 77

Суббот А.І. Організація діяльності публічної адміністрації в регіонах та на місцях: зарубіжний досвід 91

Циганов О.Г., Хальота А.І. Правові вимоги до професійних компетентностей державних службовців в умовах запровадження національної системи стійкості 101

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Багаденко І.П. Нормативно-правове регулювання міграції в Європейському Союзі та окремих європейських країнах у контексті воєнного стану в Україні 109

Бова А.А. Ставлення населення до внутрішньо переміщених осіб: оцінка безпекових ризиків 119

Кулик О.Г. Зміни у кримінальному законодавстві як фактор впливу на кримінальну ситуацію в країні 131

Лісниченко Л.В. Діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення громадської безпеки в Україні: нормативно-правовий аспект . 145

Музика А.А. Урахування особливостей місця вчинення злочину в межах обставин, які пом'якшують чи обтяжують покарання 158

Попович В.М. Способи штучно-латентних кримінальних правопорушень, притаманні медичним видам діяльності 172

Романюк Б.В., Рябий С.М. Конфіскація майна в кримінальному законодавстві України 184

Рямзіна А.Ю. Забезпечення реалізації права внутрішньо переміщених осіб на освіту 201

Сахарова О.Б. Особливості виявлення злочинів, що вчиняються у процесі використання бюджетних коштів установами об'єктів критичної інфраструктури України І та ІІ категорій критичності у паливно-енергетичному комплексі 209

Федотова Г.В. Посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна або декриміналізація крадіжки: сучасний стан та шляхи розвитку питання 222

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Ангеленюк А.М.-Ю. Оцінка результатів використання технічних засобів під час негласних слідчих (розшукових) дій 230

Гаврилюк Л.В., Бурлака В.В., Пелехатий В.Т. Особливості огляду цифрових матеріалів з відкритих джерел мережі «Інтернет» за Протоколом Берклі 238

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Музика Л.А., Сєда С.В. Оборотоздатність анатомічних матеріалів людини як об'єктів цивільних прав 251

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Долженков О.Ф., Єліферов О.Б. Шляхи усунення вад законодавства в деяких питаннях права інтелектуальної власності 265

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Барко В.І., Остапович В.П. Особистісні профілі працівників поліції (за результатами застосування індивідуально-типологічного опитувальника) 272

Пампура І.І. Етичні аспекти в діяльності фахівця-психолога системи МВС України 284

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ 292

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCIAL LAW

Bulychev Andrii, Bulycheva Nataliia, Hrushchenko Olena. Topical Issues of Legal Support for the Interaction of Bodies and Units of the MIA System in Responding to Emergencies at the State and Local Levels under Martial Law 7

Irkha Yurii, Kolesnyk Viktoriia. Legal Basis for Ensuring Environmental Safety by the National Police of Ukraine and the Security Service of Ukraine 16

Onyshchenko Serhii. Particularities of Ensuring the Right to Peaceful Assembly in Ukraine 30

Kryvolapchuk Volodymyr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii. Implementation of the Citizen's Right of Access to Natural Environmental Data during the Legal Regime of Martial Law in Ukraine 39

Ponomarenko Alla, Matsko Vita. Legal Support for the Accessibility of Public Services of the Ministry of Internal Affairs and Its Agencies for People with Reduced Mobility 52

Riadinska Valeriia. Normative and Legal Framework Governing the Use of Contact and Remote-Contact Electroshock Devices as a Special Means by Police Officers in the Western European Countries 65

Smernytskyi Demian, Tryhubenko Maryna. Legal Framework Governing Relations in the Sphere of State Market Supervision as a Component of Technical Regulation 77

Subbot Anatolii. Organization of Public Administration Activity in the Regions and Locally: Foreign Experience 91

Tsyhanov Oleh, Khaliota Andrii. Legal Requirements for the Professional Competencies Required of Civil Servants in the Context of Implementing the National Resilience System 101

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW

Bahadenko Iryna. Legal Regulation of Migration in the European Union and Certain European Countries in the Context of Martial Law in Ukraine 109

Bova Andrii. Public Attitudes Towards Internally Displaced Persons: Security Risk Assessmen 119

Kulyk Oleksandr. Changes in Criminal Legislation as a Factor Influencing the Criminal Situation in the Country..... 131

Lisnychenko Liliia. Activities of the State and Local Self-Government Bodies of Ensuring Public Safety in Ukraine: Normative-Legal Aspect 145

Muzyka Anatolii. The Specifics of the Crime Scene, within the Circumstances, with Mitigating or Aggravating Factors in Determining the Punishment 158

Popovych Volodymyr. Ways of Committing Artificially Latent Criminal Offenses Inherent in Medical Activities 172

Romaniuk Bohdan, Riabyi Serhii. Confiscation of Property in the Criminal Legislation of Ukraine 184

Riamzina Alina. Ensuring the Realization of the Right to Education of Internally Displaced Persons 201

Sakharova Olena. Specific Characteristics of Detecting Criminal Activities Perpetrated against Institutions of Critical Infrastructure Facilities in Ukraine Falling within Categories I and II of Criticality in the Fuel and Energy Complex 209

Fedotova Hanna. Increasing the Liability for Petty Theft or the Decriminalisation of Theft: Current Situation and Possible Ways of Developing the Issue 222

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE. FORENSIC EXAMINATION. OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES

Anheleniuk Anna-Mariia. Evaluating the Results of Using Technical Means during Undercover (Searching) Actions 230

Havryliuk Liudmyla, Burlaka Vladyslav, Pelekhatyi Vitalii. Special Features of the Berkeley Protocol for Reviewing Open Source Digital Materials on the ‘‘Internet’’ 238

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS. FAMILY LAW. PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Muzyka Lesia, Sieda Sofiia. Circulation of Human Anatomical Materials as Objects of Civil Rights 251

INFORMATION LAW. INTELLECTUAL PROPERTY LAW

Dolzhenkov Oleksandr, Yeliferov Oleksandr. Eliminating Legislative Deficiencies in Certain Issues of Intellectual Property Rights 265

LEGAL PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY. PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr. Personality Profiles of Police Officers (Using the Results of the Individual-Typological Questionnaire) 272

Pampura Ihor. Ethical Aspects of the Activity of a Specialist Psychologist within the Ministry of Internal Affairs of Ukraine 284

ARTICLE FORMATTING REQUIREMENTS 292

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA

DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.95:351.86

Буличев Андрій Олегович,
кандидат юридичних наук, начальник відділу
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0003-2734-7066
Буличева Наталія Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного права
Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-7902-6646
Грущенко Олена Анатоліївна,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань
Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-8167-0214

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ І ПІДРОЗДІЛІВ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ ПРИ РЕАГУВАННІ НА НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ НА ДЕРЖАВНОМУ ТА МІСЦЕВОМУ РІВНЯХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті проаналізовано проблемні питання правового забезпечення взаємодії органів і підрозділів системи МВС при реагуванні на надзвичайні ситуації в умовах воєнного стану та шляхи їх вирішення. Надано інформацію щодо кількості потенційно небезпечних об'єктів в Україні, що потребують особливої уваги в умовах сьогодення. На підставі аналізу законодавства України запропоновано вироблення на державному рівні об'єднаного єдиного інформаційно-аналітичного комплексу (системи) моніторингу, прогнозування надзвичайних ситуацій різної ґенези та їх наслідків, визначення показників ризику та здійснення районування території України щодо ризику виникнення надзвичайних ситуацій та його реалізацію шляхом співпраці центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, зокрема столиці, підприємств, установ, організацій різних форм власності.

Ключові слова: *правове забезпечення взаємодії, взаємодія органів і підрозділів системи МВС, реагування на надзвичайні ситуації в умовах воєнного стану, взаємодія у сфері цивільного захисту, співпраця на державному та місцевому рівнях.*

Постановка проблеми. Серед найважливіших цілей людства за всіх часів було досягнення високої якості життя та його безпеки. Тому, значення безпеки, її місце в загальній структурі організації життя соціуму й зараз суттєво зростає. Отже, найваж-

© Bulychev Andrii, Bulycheva Nataliia, Hrushchenko Olena, 2024

ливішим пріоритетом сучасного життя загалом стає забезпечення комплексної безпеки особистості, суспільства, прагнення спільними зусиллями створити безпечні умови життя в державі [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних наукових праць свідчить, що в Україні проблематику реагування на надзвичайні ситуації та їх вплив на людину і довкілля вивчали такі науковці й фахівці: О. Барило, В. Биков, М. Болотських, П. Валянський, В. Васійчук, В. Гречанінов, О. Гудович, С. Гур'єв, Ю. Давигора, Б. Данилишин, В. Доманський, С. Домбровська, Л. Жукова, О. Карпенко, С. Качан, Н. Клименко, О. Ковальов, В. Мазуренко, О. Малеван, В. Михайлов, В. Молотай, С. Мохняк, Н. Нижник, Ю. Переверзін, С. Потеряйко, Я. Радиш, А. Ромін, В. Садковий, А. Ткачук, В. Тищенко, О. Труш, Л. Шевченко та ін.

Водночас, науковці недостатньо зосередилися на дослідженні реагування на надзвичайні ситуації (далі – НС), які виникли внаслідок військової агресії, що й стало *предметом* нашого наукового пошуку.

Так, незважаючи на наявність наукових праць, присвячених зазначеній проблематиці, поза увагою вчених залишилися принципові питання, що стосуються правового забезпечення взаємодії органів системи МВС при виникненні НС природнього характеру в умовах воєнного стану.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу наукової та спеціальної літератури, емпіричних та інформаційно-аналітичних матеріалів, чинного законодавства України та практичної діяльності органів системи МВС одержати науково обґрунтовані висновки та пропозиції щодо правового забезпечення взаємодії органів системи МВС при виникненні НС природнього характеру в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. На території України зареєстровано більше 22 тис. об'єктів, які належать до категорії потенційно небезпечних об'єктів, та 6,2 тис. об'єктів підвищеної небезпеки. До їх кількості входять промислові підприємства, шахти, кар'єри, магістральні газо-, нафто- і продуктопроводи, гідротехнічні споруди, вузлові залізничні станції, мости, тунелі, накопичувачі та полігони промислових відходів, місця збереження небезпечних речовин та боєприпасів. Потенційну небезпеку щодо можливого руйнування або виникнення масштабних аварій на них становить абсолютна більшість з цих об'єктів, які створювались у 30–60 роках, тому вони морально застаріли та виробили свій ресурс. Більш докладну офіційну інформацію можна отримати в щорічній Національній доповіді про стан техногенної та природної безпеки в Україні (далі – Доповідь), яка готується щороку з 2004 року. При цьому, в кожній Доповіді надається інформація про проблемні питання у сфері цивільного захисту та пропозиції щодо шляхів їх вирішення, у тому числі щодо питань взаємодії у цій сфері, але дієвої реалізації ці пропозиції не мають, а проблеми, якщо й вирішуються, то тільки частково [2].

У зв'язку із обставинами, пов'язаними із військовою агресією російської федерації проти України, Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» введено воєнний стан із 05 год 30 хв 24 лютого 2022 року, який триває й донині.

© Bulychev Andrii, Bulycheva Nataliia, Hrushchenko Olena, 2024

З цього часу через постійність виникнення нових загроз, небезпек оперативність взаємодії органів і підрозділів системи МВС, різних служб та відомств як на місцевому, так і на державному рівнях у спільному виконанні нагальних завдань із налагодження безперебійності функціонування всіх господарюючих суб'єктів, органів влади, соціальних служб тощо набуває першочергового значення. І якраз на державу в особі її уповноважених органів, насамперед органів системи МВС, покладається обов'язок забезпечувати підвищений сьогодні рівень безпеки своїх громадян, який би максимально відповідав нинішнім потребам та суспільним запитам у обставинах, що постійно змінюються.

Тому, взаємодія органів та підрозділів системи МВС під час ліквідації наслідків НС, особливо в умовах війни, є критично важливою. Цей процес забезпечує координацію між різними структурами для ефективної реакції на кризові ситуації.

Взаємодія дає змогу об'єднати зусилля Національної поліції України, Національної гвардії України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та інших підрозділів для швидкого реагування на НС. Це забезпечує оптимальне використання ресурсів, знижує час реакції та забезпечує загальну ефективність дій.

Отже, взаємодія в системі МВС є критично важливою для забезпечення безпеки громадян та країни загалом і під час НС.

Слід зазначити, що питання взаємодії під час ліквідації наслідків НС в Україні регулюється положеннями кількох нормативно-правових актів, зокрема:

Кодексом цивільного захисту України як базовим законодавчим документом у сфері ЦЗ [3];

Положенням про єдину державну систему цивільного захисту [4], яким визначається склад органів управління та сил ЦЗ, планування діяльності єдиної державної системи цивільного захисту (далі – ЄДСЦЗ), порядок виконання нею завдань та організації взаємодії.

Для організації взаємодії відпрацьовуються відповідні плани. На державному рівні постановою Кабінету Міністрів України від 14 березня 2018 року № 223 затверджений План реагування на надзвичайні ситуації державного рівня, невід'ємною складовою якого є розділ «Взаємодія органів управління і сил ЦЗ» [5].

З метою організації взаємодії та взаємоінформування в разі загрози або виникнення НС Державною службою з надзвичайних ситуацій спільно з центральними органами виконавчої влади розроблено відповідну Інструкцію про порядок взаємодії між Державною службою з надзвичайних ситуацій, Національною поліцією України та Національною гвардією України у сфері запобігання і реагування на НС, пожежі та небезпечні події (далі – Інструкція) [6].

Водночас, у цій Інструкції не враховано зміни, що стосуються розширення повноважень зазначених органів з огляду на особливості воєнного стану, які були внесені до Закону України «Про Національну поліцію», «Про Національну гвардію», «Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій».

Зокрема, Закон України «Про Національну поліцію» [7] доповнено новими пунктами, в яких визначено, що поліція відповідно до покладених на неї завдань:

© Bulychev Andrii, Bulycheva Nataliia, Hrushchenko Olena, 2024

організовує роботу з надання, позбавлення та підтвердження допуску поліцейських до проведення спеціальних вибухотехнічних робіт (п. 40 ч. 1 ст. 23);

здійснює техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події, в тому числі пов'язаної з пожежами, та спеціальні вибухотехнічні роботи за фактами скоєння вибухів, надходження повідомлень про виявлення підозрілих вибухонебезпечних предметів, загрозу вибуху (п. 41 ч. 1 ст. 23);

використовує повітряні судна, безпілотні повітряні судна, транспортні засоби, що рухаються по поверхні води або під нею, у тому числі дистанційно керовані (п. 47 ч. 1 ст. 23);

вживає заходів для запобігання, виявлення та припинення порушень порядку та правил використання повітряного простору України експлуатантами безпілотних повітряних суден над визначеною територією чи об'єктом із спеціальним режимом або над місцем здійснення спеціального поліцейського контролю, проведення операцій із припинення правопорушення (п. 48 ч. 1 ст. 23).

Проте, наведені зміни й досі не внесено до Інструкції, а саме до ч. 2 розд. ІІІ, що стосується компетенції НПУ.

У Законі України «Про Національну гвардію України» [8] ст. 12 доповнено п. 23, в якому вказано, що Національна гвардія України відповідно до покладених на неї законом завдань та функцій зобов'язана проводити роботи із розмінування (виявлення, знешкодження та знищення) вибухонебезпечних предметів на територіях, які надані для розміщення і постійної діяльності органів військового управління, з'єднань, військових частин (підрозділів), вищих військових навчальних закладів, навчальних військових частин (центрів), баз, закладів охорони здоров'я та установ Національної гвардії України, а також у місцях виконання завдань за призначенням під час дії воєнного стану, в особливий період та у разі необхідності у мирний час. Слід зауважити, що ці зміни також не внесено в Інструкцію, а саме в ч. 3 розд. ІІІ, що стосується компетенції Національної гвардії України.

У Положенні про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [9] ч. 3 доповнено новими пунктами, а саме:

11^{1}) веде безпосередньо та через свої територіальні органи облік пожеж та їх наслідків, проводить в установленому законодавством порядку перевірку повноти і якості ведення обліку пожеж у міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, на підприємствах, в установах та організаціях;

12) реалізує державну політику з питань організації та виконання заходів з евакуації населення, координує діяльність центральних та місцевих органів виконавчої влади, суб'єктів господарювання із зазначених питань;

13) забезпечує здійснення заходів з мінімізації та ліквідації наслідків НС, пов'язаних із технологічними терористичними проявами та іншими видами терористичної діяльності під час проведення антитерористичних операцій, а також проводить просвітницьку та освітню діяльність з метою підготовки населення до дій в умовах вчинення терористичного акту;

14) залучає аварійно-рятувальні формування центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій усіх форм власності та координує їх

© Bulychev Andrii, Bulycheva Nataliia, Hrushchenko Olena, 2024

діяльність під час ліквідації наслідків НС державного і регіонального рівнів, організовує проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, здійснює контроль за їх проведенням.

Проте, зазначені зміни також не внесено до Інструкції, а саме до ч. 1 розд. ІІІ, що стосується компетенції Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Отже, на підставі викладеного слід визначитися щодо необхідності внесення відповідних змін до Інструкції.

Водночас, зауважимо, що, беручи до уваги нинішні обставини воєнного стану, особливої гостроти набуло також питання вироблення на державному рівні об'єднаного єдиного інформаційно-аналітичного комплексу (системи) моніторингу, прогнозування НС різної ґенези та їх наслідків.

Так, п. 5 ст. 43 Кодексу цивільного захисту України та п. 35 Положення про єдину державну систему цивільного захисту передбачають, що Кабінетом Міністрів України визначаються порядок функціонування системи моніторингу і прогнозування НС, проведення моніторингу і прогнозування НС, а також перелік установ та організацій, які належать до суб'єктів моніторингу, спостереження, лабораторного контролю і прогнозування НС. А підп. 9 п. 4 Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій серед функцій цього ЦОВВ передбачено здійснення разом із центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями прогнозування імовірності виникнення НС, визначення показників ризику та здійснення районування території України щодо ризику виникнення НС.

Наразі в цій сфері діє Положення про державну систему моніторингу довкілля [10]. Також на територіальному рівні розпорядженнями обласних державних адміністрацій затверджуються положення про систему моніторингу і прогнозування НС територіальної підсистеми ЄДСЦЗ певної області. Однак Положення про систему моніторингу НС, затвердженого відповідною постановою Кабінету Міністрів України, як це передбачає Кодекс цивільного захисту України, досі немає. За даними офіційного сайту Державної служби України з надзвичайних ситуацій 20 квітня 2018 року був оприлюднений проєкт наказу МВС «Про затвердження Регламенту взаємодії суб'єктів моніторингу, спостереження, лабораторного контролю і прогнозування надзвичайних ситуацій», який проходив громадське обговорення до 31 травня 2018 року. На теперішній час наказ МВС не підписано.

Висновки. З нашого погляду, з метою врегулювання цієї правової прогалини необхідно запровадити об'єднаний єдиний інформаційно-аналітичний комплекс (система) моніторингу, прогнозування та наслідків від НС – таку комплексну платформу, яка об'єднуватиме різні організаційні та технічні ресурси для ефективного відстеження, аналізу, прогнозування та реагування на НС. Ця система сприятиме забезпеченню швидкого та координованого реагування на кризові ситуації, а також управлінню наслідками таких небезпечних подій у вигляді виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті,

© Bulychev Andrii, Bulycheva Nataliia, Hrushchenko Olena, 2024

провадження на ній господарської діяльності. Основними компонентами та функціями такого комплексу мають стати:

моніторинг та збір інформації для забезпечення постійного моніторингу природних явищ;

аналіз та моделювання;

прогнозування;

комунікація та оповіщення;

управління процесом реагування;

аналіз наслідків та відновлення;

навчання та тренування.

Крім того, з метою подолання проблеми несвоєчасності внесення змін до базових документів у сфері забезпечення взаємодії органів системи МВС при реагуванні на НС Національній поліції України, Національній гвардії України, Державній службі України з надзвичайних ситуацій потрібно провести всебічний моніторинг нормативно-правових актів у цій сфері, підготувати проєкти відповідних змін та ініціювати їх упровадження, що в результаті сприятиме якісному управлінню і взаємодії структурних підрозділів системи МВС та аварійно-рятувальних формувань, ефективному виконанню ними своїх функціональних завдань в умовах війни та формуванню безпечного середовища в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Давигора Ю.І., Молотай В.А.* Дії працівників органів Національної поліції при виникненні надзвичайних ситуацій: навч. посіб. / Київ. нац. акад. внутр. справ. Київ. 2020. 156 с.

2. *Малеван О.Ю., Переверзін Ю.П., Тищенко В.О.* Напрями удосконалення сфери цивільного захисту держави. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2012. № 11. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=504 (дата звернення: 01.03.2024).

3. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. *Відомості Верховної Ради.* 2013. № 34–35. Ст. 458.

4. Положення про єдину державну систему цивільного захисту: постанова Каб. Міністрів України від 09.01.2014 р. № 11. *Урядовий кур'єр.* 2014. № 22.

5. Про затвердження Плану реагування на надзвичайні ситуації державного рівня: постанова Каб. Міністрів України від 14.03.2018 р. № 223. *Урядовий кур'єр.* 2018. № 62.

6. Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії між Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Національною поліцією України та Національною гвардією України у сфері запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, пожежі та небезпечні події: наказ М-ва внутрішніх справ від 22.08.2016 р. № 859. *Офіційний вісник України.* 2016. № 77. С. 107.

7. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради.* 2015. № 40–41. Ст. 379.

8. Про Національну гвардію України: Закон України від 12.03.2014 р. № 876-VII. *Відомості Верховної Ради.* 2014. № 17. Ст. 594.

9. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: постанова Каб. Міністрів України від 16.12.2015 р. № 1052. *Урядовий кур'єр.* 2015. № 242.

10. Положення про державну систему моніторингу довкілля: постанова Каб. Міністрів України від 30.03.1998 р. № 391. *Офіційний вісник України*.1998. № 13. С. 91.

© Bulychev Andrii, Bulycheva Nataliia, Hrushchenko Olena, 2024

REFERENCES

1. *Davyhora, YU.I., Molotai, V.A.* (2020). Dii pratsivnykiv orhaniv Natsionalnoi politsii pry vynyknenni nadzvychainykh sytuatsii. "Actions of employees of the National Police in emergency situations": study guide / Kyiv National Academy of Internal Affairs. Kyiv. 156 p. [in Ukrainian].

2. *Malevan, O.YU., Pereverzin, YU.P. and Tyshchenko, V.O.* (2012). Napriamy udoskonalennia sfery tsyvilnoho zakhystu derzhavy. "Directions for improving the sphere of civil protection of the state". *Public Administration: Improvement and Development.* No. 11. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=504 (Date of Application: 01.03.2024) [in Ukrainian].

3. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. "Civil Protection Code of Ukraine": Law of Ukraine dated October 2, 2012 No. 5403-VI. *Information of the Verkhovna Rada.* 2013. No. 34–35. Art. 458 [in Ukrainian].

4. Polozhennia pro yedynu derzhavnu systemu tsyvilnoho zakhystu. "Regulations on the unified state system of civil protection": resolution of the Cabinet of the Ministers of Ukraine dated January 9, 2014 No. 11. *Government Courier.* 2014. No. 22 [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Planu reahuvannia na nadzvychaini sytuatsii derzhavnoho rivnia. "On the approval of the Plan for responding to emergency situations at the state level": resolution of the Cabinet of the Ministers of Ukraine dated March 14, 2018 No. 223. *Government Courier.* 2018. No. 62 [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Instruktsii pro poriadok vzaiemodii mizh Derzhavnoiu sluzhboiu Ukrainy z nadzvychaynykh sytuatsii, Natsionalnoiu politsiieiu Ukrainy ta Natsionalnoiu hvardiieiu Ukrainy u sferi zapobihannia i reahuvannia na nadzvychaini sytuatsii, pozhezhi ta nebezpechni podii. "On the approval of the Instructions on the procedure for cooperation between the State Service of Ukraine for Emergency Situations, the National Police of Ukraine and the National Guard of Ukraine in the field of prevention and response to emergency situations, fires and dangerous events": Order of the Ministry of Internal Affairs of August 8, 2016 No. 859. *Ofitsiinyi Visnyk Ukrainy.* 2016. No. 77. P. 107 [in Ukrainian].

7. Pro Natsionalnu politsiiu. "On the National Police": Law of Ukraine dated July 2, 2015 No. 580-VIII. *Information of the Verkhovna Rada.* 2015. No. 40–41. Art. 379 [in Ukrainian].

8. Pro Natsionalnu hvardiiu Ukrainy. "About the National Guard of Ukraine": Law of Ukraine dated March 12, 2014 No. 876-VII. *Information of the Verkhovna Rada.* 2014. No. 17. Art. 594 [in Ukrainian].

9. Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z nadzvychainykh sytuatsii. "Regulations on the State Service of Ukraine for Emergency Situations": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 16, 2015 No. 1052. *Government Courier.* 2015. No. 242 [in Ukrainian].

10. Polozhennia pro derzhavnu systemu monitorynhu dovkillia. "Regulations on the state environmental monitoring system": Resolution of the Cabinet of the Ministers of Ukraine dated March 30, 1998 No. 391. *Ofitsiinyi Visnyk Ukrainy.* 1998. No. 13. 91 p. [in Ukrainian].

© Bulychev Andrii, Bulycheva Nataliia, Hrushchenko Olena, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**
UDC 342.95:351.86

Bulychev Andrii,
Candidate of Juridical Sciences, Head of the Department,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2734-7066
Bulycheva Nataliia,
Candidate of Juridical Sciences, Docent, Associate Professor of the Department, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7902-6646
Hrushchenko Olena,
Candidate of Juridical Sciences, Docent, Associate Professor of the Department, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-8167-0214

TOPICAL ISSUES OF LEGAL SUPPORT FOR THE INTERACTION OF BODIES AND UNITS OF THE MIA SYSTEM IN RESPONDING TO EMERGENCIES AT THE STATE AND LOCAL LEVELS UNDER MARTIAL LAW

The article analyzes the problematic issues of legal support for the interaction of bodies and units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine when responding to emergency situations under martial law and ways to solve them; provided information on the number of potentially dangerous objects in Ukraine that require special attention in today's conditions; based on the analysis of the legislation of Ukraine, it is proposed to develop at the state level a unified information and analytical complex (system) for monitoring and forecasting emergency situations of various genesis and their consequences - such a comprehensive platform that will combine various organizational and technical resources for effective tracking, analysis, forecasting and response to emergencies. This system will contribute to a quick and coordinated response to crisis situations at the state and local levels, in particular, in the capital, as well as elimination of the consequences of such dangerous events in the form of a threat to the life or health of the population, a large number of dead and injured, causing significant material damage, and as well as the impossibility of living on such a territory or object, carrying out economic activities on it. The main components and functions of such a complex should be: monitoring and collection of information to ensure continuous monitoring of natural phenomena; analysis and modeling; prognostication; communication and notification; management of the response process; analysis of consequences and recovery; training and training.

In addition, it is stated that in order to overcome the problem of the untimeliness of making changes to basic documents in the sphere of ensuring the cooperation of the bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine when responding to emergency situations, the National Police of Ukraine, the National Guard of Ukraine, the State Migration Service of Ukraine need to conduct a comprehensive monitoring of regulatory and legal acts in this

© Bulychev Andrii, Bulycheva Nataliia, Hrushchenko Olena, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).1

sphere, prepare projects of relevant changes and initiate their implementation, which will ultimately contribute to the high-quality management and interaction of structural divisions of the Ministry of Internal Affairs and emergency rescue formations, their effective performance of their functional tasks in war conditions and the formation of a safe environment in Ukraine.

Keywords: legal provision of interaction, interaction of bodies and divisions of the Ministry of Internal Affairs, response to emergency situations under martial law, interaction in the field of civil protection.

Отримано 03.04.2024

© Bulychev Andrii, Bulycheva Nataliia, Hrushchenko Olena, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**
УДК 349.9:(351.54+351.86)

Ірха Юрій Богданович,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
начальник відділу ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-6442-0974
Колесник Вікторія Анатоліївна,
науковий співробітник ДНДІ МВС України,
аспірантка Державної наукової установи
«Інститут інформації, безпеки і права Національної академії
правових наук України», м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0003-1860-7866

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ ТА СЛУЖБОЮ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано законодавство України у сфері охорони навколишнього природнього середовища та визначено завдання і повноваження Національної поліції України та Служби безпеки України у сфері забезпечення екологічної безпеки України. Встановлено, що зазначені правоохоронні органи, у межах компетенції, здійснюють комплекс гласних і негласних заходів щодо протидії окремим екологічним правопорушенням, насамперед кримінальним. Авторами наголошується на необхідності закріплення у вітчизняному законодавстві за Національною поліцією України та Службою безпеки України статусу суб'єктів забезпечення екологічної безпеки України.

Ключові слова: *правове регулювання, національна безпека, екологічна безпека, Національна поліція України, Служба безпеки України, досудове розслідування, контррозвідувальна діяльність, екологічні правопорушення.*

Постановка проблеми. Друга половина XX ст. ознаменувалася значним антропогенним впливом на довкілля через бурхливий розвиток промисловості, неконтрольоване споживання природних ресурсів та урбанізацію, що спричинило екологічні проблеми. Викиди шкідливих речовин в атмосферу, гідросферу та літосферу, а також зміна клімату порушили екологічну рівновагу планети. Екологічні проблеми не лише загрожують природним системам, а й мають економічні наслідки та становлять небезпеку для здоров'я і життя людства. Саме тому питання екологічної безпеки набуло надзвичайної актуальності в сучасному світі.

За визначенням М. Дихи, екологічна безпека характеризується існуючим станом навколишнього середовища та природно-ресурсним потенціалом Землі і окремих її регіонів. Усвідомлюючи те, що людство є невід'ємною частиною природи, повністю залежить від навколишнього середовища, надзвичайно важливе значення має захист і відновлення екосистем як життєвого середовища; реалізація заходів щодо раціонально-

© Irkha Yurii, Kolesnyk Viktoriia, 2024

го використання природних ресурсів, використання ресурсоощадних, енергозберігаючих технологій, превентивних заборон/обмежень використання природних ресурсів у випадках доцільності захисту екології задовго до їх вичерпання або непрямого руйнування [1, с. 145].

В. Копанчук констатує, що екологічна безпека, незалежно від концепції, яка покладена в основу її теоретико-прикладного розуміння, забезпечує потенціал демократичного та соціального розвитку держави в контексті реалізації національної безпеки, а також дає змогу зберегти належний рівень функціонування країни на міжнародній арені. Головною метою екологічної безпеки, незалежно від етапу історико-державного розвитку, є створення та підтримка такого стану справ, де будуть забезпечені сприятливі умови в державі, які сприятимуть вільному розвитку особистості, суспільства і держави з дотриманням найбільш важливих соціальних цінностей [2, с. 48].

В Україні забезпечення екологічної безпеки є важливою складовою державної політики забезпечення національної безпеки, спрямованої на забезпечення сталого розвитку країни, охорону навколишнього природнього середовища та збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Чільне місце в системі забезпечення екологічної безпеки посідають правоохоронні органи, насамперед Національна поліція України (далі – НПУ, поліція) та Служба безпеки України (далі – СБУ), які, у межах компетенції, уповноважені на попередження, виявлення, припинення та розкриття різноманітних екологічних правопорушень, забезпечуючи тим самим охорону довкілля, раціональне використання природних ресурсів, здоров'я населення, економічний розвиток і соціально-політичну стабільність держави.

Системний аналіз законодавства України у сфері охорони навколишнього природного середовища дає нам підстави стверджувати про необхідність його оновлення, адже його основний масив був сформований в умовах, коли екологічні проблеми не мали такого гострого характеру як зараз. Швидкість, із якою змінюється екологічна ситуація у світі та Україні, особливо в умовах війни, значно випереджає темпи адаптації законодавства до реалій сьогодення. Це призводить до того, що правоохоронні органи, зокрема НПУ та СБУ, опиняються в ситуації, коли їхні повноваження щодо забезпечення екологічної безпеки України не повною мірою відповідають сучасним викликам і загрозам.

Зважаючи на актуальність екологічних проблем і постійну еволюцію загроз у цій сфері, особливої актуальності набуває дослідження правових засад діяльності зазначених органів у сфері забезпечення екологічної безпеки із метою вдосконалення їхньої роботи та підвищення ефективності боротьби з екологічними правопорушеннями.

Метою статті є дослідження нормативно-правової бази, яка регулює діяльність НПУ та СБУ у сфері забезпечення екологічної безпеки, а також формування рекомендацій щодо вдосконалення організаційно-правових механізмів їхньої роботи для ефективнішої протидії екологічним правопорушенням.

Результати аналізу наукових публікацій. Забезпечення екологічної безпеки стало одним із найважливіших потреб сучасності. Вказане питання виходить далеко за межі природничих наук і має значний правовий вимір. За допомогою юридичних засо-

© Irkha Yurii, Kolesnyk Viktoriia, 2024

бів визначаються межі дозволеного використання природних ресурсів, встановлюються правові обмеження та заборони, відповідальність за їх порушення задля забезпечення балансу між економічними інтересами фізичних і юридичних осіб та потребами в охороні довкілля.

Зазначена проблематика стала предметом наукових пошуків Г. Анасімова, У. Антонюк, А. Гетьман, К. Гнедіна, О. Донець, Т. Єрмолаєва, Є. Засядько, Н. Ільківа, Ю. Краснової, А. Мирошниченко, П. Нагорного, Ю. Петлюк, М. Хилька, П. Фесянова, Ю. Шемшученко, В. Шеховцова та ін. Незважаючи на посилену увагу вчених до питань охорони довкілля, стрімкий розвиток загроз екологічної безпеки України залишає актуальним необхідність моніторингу стану правового забезпечення діяльності органів державної влади у цій сфері, зокрема НПУ та СБУ.

Виклад основного матеріалу. Україна як сучасна цивілізована країна визначила на конституційному рівні необхідність забезпечення екологічно орієнтованого розвитку суспільства і держави.

Відповідно до Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави; забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави; кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди; кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, відшкодовувати завдані ним збитки (ст.ст. 3, 16, 50, 66) [3].

Вказані конституційні положення є фундаментальними правовими засадами забезпечення екологічної безпеки України, вони конкретизуються та розвиваються у законах України та інших нормативно-правових актах. Крім того, зазначені конституційні норми та принципи є основою для розробки та реалізації державної екологічної політики, спрямованої на збереження сприятливого довкілля для теперішнього і майбутніх поколінь.

У преамбулі до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» наголошено, що охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України. Із цією метою Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів.

© Irkha Yurii, Kolesnyk Viktoriia, 2024

Згідно з положеннями ст. 5 зазначеного вище Закону державній охороні і регулюванню використання на території України підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси; особливій державній охороні підлягають території та об'єкти природно-заповідного фонду України й інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України; державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають також здоров'я і життя людей.

За приписами ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічна безпека визначається як стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів [4].

Без сумніву, екологічна безпека є складовою національної безпеки України, яку відповідно до Закону України «Про національну безпеку» розуміють як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [5]. На переконання Р. Сабірова, екологічна безпека є органічною складовою національної безпеки, що підтверджується логікою розвитку держави та суспільства і має забезпечуватися виваженою й ефективною державною політикою [6, с. 245].

Стратегією національної безпеки України екологічну безпеку визначено як один із найвищих пріоритетів, з метою досягнення якого необхідно:

– створити умови для підтримання екологічної рівноваги на території України, модернізації комунальної інфраструктури;

– посилити охорону навколишнього природного середовища;

– упровадити новітні системи поводження з відходами і скоротити промислові викиди;

– забезпечити ефективне використання природних ресурсів;

– захищати ліси і водойми;

– розвивати заповідний фонд;

– запобігати виникненню негативних наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру та усувати їх [7].

У Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року вказано, що основними проблемами у сфері охорони навколишнього природного середовища та природних ресурсів, які негативно впливають на здоров'я людей та сталість екосистем, є:

– забруднення навколишнього природного середовища викидами в атмосферне повітря та скидами у водні об'єкти від промислових підприємств;

– нераціональне використання основних природних ресурсів та їх виснаження;

– забруднення поверхневих, підземних та морських вод;

© Irkha Yurii, Kolesnyk Viktoriia, 2024

– недостатня лісистість території України;

– деградація земельних ресурсів;

– відсутність ефективної системи хімічної безпеки;

– відсутність достатньої інфраструктури та ефективної системи управління відходами, що призводить до масового утворення несанкціонованих звалищ відходів і численних порушень Закону України «Про відходи» та інших нормативно-правових актів;

– відсутність дієвої системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища;

– недостатність частки територій для збереження біорізноманіття та ресурсів для забезпечення розвитку природно-заповідного фонду України;

– посилення глобальної зміни клімату і негативних наслідків для ряду секторів економіки і сфер життєдіяльності людини;

– негативний вплив наслідків Чорнобильської катастрофи та тимчасової окупації території України на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей;

– недостатня інтеграція природоохоронних і кліматоохоронних аспектів у секторальні і регіональні політики;

– недостатність освітнього та науково-технічного супроводу для вирішення викликів у сфері охорони навколишнього природного середовища щодо зменшення впливу, пом'якшення наслідків та адаптації до зміни клімату [8].

Зазначені екологічні проблеми виникають і поширюються не тільки через природні процеси в екосистемах, у багатьох випадках вони є наслідком різноманітних протиправних діянь із боку вітчизняних та/або іноземних фізичних та юридичних осіб, представників органів публічної влади, їх посадових і службових осіб. Досить часто така протиправна діяльність здійснюється організованими злочинними угрупованнями. Значну шкоду навколишньому природному середовищу можуть завдати терористичні акти, диверсії, а також інші протиправні посягання правоохоронних органів, спеціальних служб іноземних держав, транснаціональних корпорацій. Крім того, в умовах війни російської федерації проти України, наш противник застосовує заборонені міжнародним правом засоби ведення війни, порушує закони та звичаї війни, які призводять до масового знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

Важливу роль у забезпеченні екологічної безпеки та протидії екологічним правопорушенням відіграють правоохоронні органи, насамперед НПУ та СБУ, які, в межах компетенції, уповноважені на здійснення комплексу адміністративних, оперативно-розшукових, контррозвідувальних, кримінально-процесуальних заходів, спрямованих на забезпечення комплексної безпеки держави і суспільства, створення умов для сталого розвитку держави та добробуту її громадян.

В умовах сьогодення НПУ та СБУ є одними із основних суб'єктів захисту національних інтересів України від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз невоєнного характеру. НПУ та СБУ безперервно та цілодобово виконують свої завдання та функції на всій території України, а інколи й за її межами, забезпечуючи в такий спосіб оперативне реагування на значну кількість загроз національній безпеці України, що виникають у

© Irkha Yurii, Kolesnyk Viktoriia, 2024

нашій державі та суспільстві, а також закордоном. Працівники НПУ та СБУ виконують свої службові обов'язки не тільки з метою протидії різноманітним деструктивним силам та протиправним проявам, але й для забезпечення безпечних умов для життя, навчання, розвитку, роботи та відпочинку кожного на території нашої країни. З огляду на заявлену мету нашого дослідження вважаємо за необхідне більш детально проаналізувати компетенцію зазначених органів у забезпеченні екологічної безпеки України.

За Законом України «Про Національну поліцію» поліція – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Поліція відповідно до покладених на неї завдань наділена значним обсягом повноважень, зокрема:

1) здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень;

2) виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення;

3) вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення;

4) вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення;

5) здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події;

6) здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності;

7) у випадках, визначених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання;

8) здійснює контроль у межах своєї компетенції, визначеної законом, за дотриманням вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіоактивного забруднення;

9) бере участь відповідно до повноважень у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх введення на всій території України або в окремій місцевості [9].

У зазначеному Законі безпосередньо не вказано, що НПУ має забезпечувати екологічну безпеку держави. Водночас, це завдання є похідним від основних завдань поліції, його наявність можна простежити через системний аналіз повноважень НПУ, визначених у різних законах України.

Згідно з положеннями ст.ст. 222, 255 КУпАП уповноважені посадові особи органів НПУ мають право складати протоколи про окремі адміністративні правопорушення, а також розглядати справи про деякі адміністративні правопорушення, які посягають на встановлений порядок охорони навколишнього природного середовища [10].

Відповідно до положень ст. 216 КПК України слідчі органи НПУ здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, які безпосередньо посягають на на-

© Irkha Yurii, Kolesnyk Viktoriia, 2024

вколишнє природнє середовище [11] та визначені у ст.ст. 236–254 розділу VIII Особливої частини КК України [12]. Екологічна складова є інтегральною частиною будь-якого розслідування кримінальних правопорушень у сфері радіаційної, хімічної, біологічної та ядерної безпеки, оскільки такі правопорушення часто мають значний вплив на довкілля. Крім того, в окремих випадках ця складова може мати місце під час розслідування слідчими НПУ інших кримінальних правопорушень, зокрема умисного вбивства, шахрайства, умисного знищення або пошкодження майна, хуліганства.

У Законі України «Про ветеринарну медицину» встановлено, що:

– керівник НПУ за посадою входить до складу Державної надзвичайної протиепізоотичної комісії при Кабінеті Міністрів України (ст. 41);

– під час карантину тварин Державна надзвичайна протиепізоотична комісія при Кабінеті Міністрів України, відповідні місцеві державні надзвичайні протиепізоотичні комісії, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування може прийняти рішення про залучення поліцейських, якщо це є необхідним та доцільним, для надання допомоги відповідним державним надзвичайним протиепізоотичним комісіям у запровадженні та здійсненні заходів щодо локалізації та ліквідації особливо небезпечної хвороби (п. 17 ч. 1 ст. 44);

– під час спалаху хвороби тварин за заявою державного ветеринарного інспектора або офіційного ветеринарного лікаря органи НПУ надають їм допомогу у виконанні заходів щодо обмеження та запровадження заборони на обіг тварин, інших товарів і переміщення людей в межах інфікованої зони та у здійсненні інших карантинних заходів; протягом дії карантину тварин, запровадженого через спалах особливо небезпечної хвороби, орган поліції надає допомогу щодо локалізації, контролю та ліквідації такої хвороби (ст. 47);

– на вимогу спеціалістів державної служби ветеринарної медицини виконання заходів щодо припинення порушень законодавства з питань ветеринарної медицини в необхідних випадках здійснюється із залученням працівників органів НПУ (ст. 105) [13].

Системний аналіз законів України дає нам підстави стверджувати, що поліція відіграє провідну роль у забезпеченні екологічної безпеки України, адже вона наділена значним обсягом повноважень щодо захисту екологічних прав громадян, насамперед від злочинних посягань. Оперативні працівники, слідчі, патрульні, дільничні офіцери поліції, офіцери громад та інші поліцейські щоденно можуть опинитися в ситуаціях, коли необхідно буде здійснювати превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню адміністративних та кримінальних правопорушень у сфері охорони навколишнього природнього середовища, використання природних ресурсів, або вжиття відповідних заходів реагування у разі їх виявлення.

Важливим напрямом забезпечення НПУ екологічної безпеки держави є здійснення поліцейськими заходів із локалізації та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, а також підтримання публічної безпеки і порядку на територіях, де ці ситуації виникли. Крім того, за необхідності поліцейські залучаються до здійснення надзвичайних правообмежувальних заходів в інтересах охорони довкілля під час дії відповідних адміністративно-правових режимів.

© Irkha Yurii, Kolesnyk Viktoriia, 2024

Сфера відповідальності СБУ в забезпеченні екологічної безпеки відрізняється від НПУ.

Відповідно до положень ст.ст. 1, 2 Закону України «Про Службу безпеки України» СБУ – державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України. На СБУ покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань із боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці. До завдань СБУ також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Згідно з положеннями ст. 24 цього Закону СБУ відповідно до своїх основних завдань зобов'язана:

1) здійснювати інформаційно-аналітичну роботу в інтересах ефективного проведення органами державної влади та управління України внутрішньої і зовнішньої діяльності, вирішення проблем оборони, соціально-економічного будівництва, науково-технічного прогресу, екології та інших питань, пов'язаних з національною безпекою України;

2) виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції Служби безпеки України, проводити їх досудове розслідування; розшукувати осіб, які переховуються у зв'язку із вчиненням зазначених кримінальних правопорушень;

3) здійснювати контррозвідувальні заходи з метою попередження, виявлення, припинення і розкриття будь-яких форм розвідувально-підривної діяльності проти України;

4) забезпечувати захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності України від протиправних посягань з боку окремих осіб та їх об'єднань;

5) здійснювати відповідно до законодавства профілактику правопорушень у сфері державної безпеки;

6) сприяти забезпеченню режиму воєнного та надзвичайного стану в разі їх оголошення, а також ліквідації наслідків стихійного лиха, значних аварій, катастроф, епідемій, епізоотій та інших надзвичайних ситуацій;

7) подавати наявними силами і засобами, в тому числі і технічними, допомогу органам Національної поліції, іншим правоохоронним органам у боротьбі із вчиненням кримінальних правопорушень;

8) брати участь у розробленні та здійсненні заходів щодо фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, а також у проведенні спеціальної перевірки щодо допуску до особливих робіт;

© Irkha Yurii, Kolesnyk Viktoriia, 2024

9) здійснювати попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів технологічного тероризму, запобігання вчиненню терористичних актів з використанням небезпечних хімічних речовин, диверсій у суб'єктів господарювання хімічної промисловості та на об'єктах критичної інфраструктури [14].

У законах України СБУ безпосередньо не уповноважена на забезпечення екологічної безпеки держави. Однак це завдання, за аналогією із НПУ, можна простежити через системний аналіз різних законів України.

Так, відповідно до положень ст. 216 КПК України слідчі СБУ, порівняно із слідчими НПУ, уповноважені здійснювати досудове розслідування незначної кількості кримінальних правопорушень. Незважаючи на це, екологічні питання також є предметом дослідження та правової оцінки слідчих СБУ для з'ясування обставин кримінального правопорушення та/або встановлення осіб, які його вчинили [11].

Якщо в кримінальних провадженнях щодо екоциду злочинні посягання спрямовані безпосередньо на рослинний світ, тваринний світ, атмосферу, водні ресурси, землю, надра, то в інших кримінальних провадженнях екологічна складова може бути додатковим об'єктом злочину. Наприклад, терористичний акт чи диверсія на атомній електростанції, гідроелектростанції чи іншому об'єкті критичної інфраструктури можуть завдати істотної шкоди довкіллю, те саме може відбутися і при застосуванні так званої брудної бомби чи зброї масового знищення, а також при порушеннях законів та звичаїв війни. Не можна виключати випадки, коли при розслідуванні державної зради виявиться, що злочинець через завдання шкоди довкіллю намагався нанести шкоду обороноздатності держави, її економічній безпеці.

Відповідно до Закону України «Про ветеринарну медицину» керівник СБУ за посадою входить до складу Державної надзвичайної протиепізоотичної комісії при Кабінеті Міністрів України (ст. 41); на вимогу спеціалістів державної служби ветеринарної медицини виконання заходів щодо припинення порушень законодавства з питань ветеринарної медицини в необхідних випадках здійснюється із залученням працівників СБУ (ст. 105) [13].

За своєю правовою природою СБУ не є класичним правоохоронним органом. Її головне призначення – здійснення контррозвідувальної діяльності.

Так, у положенні ст. 2 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» вказано, що метою контррозвідувальної діяльності є попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України, припинення розвідувальних, терористичних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на державну безпеку України, усунення умов, що їм сприяють, та причин їх виникнення.

Завданнями контррозвідувальної діяльності є:

– добування, аналітична обробка та використання інформації, що містить ознаки або факти розвідувальної, терористичної та іншої діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України;

– протидія розвідувальній, терористичній та іншій діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України;

© Irkha Yurii, Kolesnyk Viktoriia, 2024

– розроблення і реалізація заходів щодо запобігання, усунення та нейтралізації загроз інтересам держави, суспільства та правам громадян [15].

Із огляду на те, що нанесення істотної шкоди довкіллю може бути одним із способів зниження спеціальними службами іноземних держав, фізичними та юридичними особами обороноздатності та економічного потенціалу України; перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань в особливий період; дестабілізації соціально-політичної обстановки; дискредитації вищого керівництва держави, то діяльність СБУ безумовно має спрямовуватися на здійснення контррозвідувальних заходів із метою забезпечення екологічної безпеки нашої держави.

Крім того, згідно з положенням п. 1 ст. 24 Закону України «Про Службу безпеки України» СБУ зобов'язана здійснювати інформаційно-аналітичну роботу в інтересах ефективного проведення органами державної влади та управління України внутрішньої і зовнішньої діяльності, вирішення проблем екології [14]. Така робота передбачає постійний моніторинг екологічної ситуації в державі та за її межами, виявлення потенційних і реальних загроз у діяльності об'єктів критичної інфраструктури, інших суб'єктів господарювання, які можуть негативно впливати на довкілля. СБУ здійснює аналіз інформації з відкритих джерел, а також проводить оперативно-розшукові, контррозвідувальні заходи для виявлення незаконної діяльності, спрямованої на руйнування екосистем. На основі отриманих даних СБУ готує аналітичні матеріали, які дають змогу своєчасно вживати адміністративних, інформаційних, політичних, правових та інших заходів для запобігання екологічним катастрофам.

Висновки. Опрацювання законодавства України, яке регулює діяльність НПУ та СБУ, свідчить, що парламент у законах України чітко не визначив, що ці органи уповноважені на забезпечення екологічної безпеки України. Зазначені органи державної влади хоч і мають різні сфери відповідальності, однак кожен із них, у межах своєї компетенції, здійснює охорону довкілля. Незважаючи на те, що повноваження НПУ та СБУ щодо охорони навколишнього природного середовища розпорошені по багатьох законах України, це не перешкоджає їм вживати заходів щодо забезпечення екологічної безпеки України.

Однак, для більш ефективної протидії НПУ та СБУ реальним і потенційним загрозам навколишньому природньому середовищу необхідне подальше вдосконалення законодавчої бази, яка регламентує їх діяльність. Вважаємо, що першочергово слід нормативно закріпити за вказаними органами державної влади статус суб'єктів забезпечення екологічної безпеки та конкретизувати їх завдання та повноваження у цій сфері.

Крім того, задля підвищення ефективності забезпечення екологічної безпеки України НПУ та СБУ доцільно посилити взаємодію із міжнародними організаціями, вітчизняними та зарубіжними органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами з метою обміну досвідом у сфері захисту екологічних прав громадян; протидії національним та транскордонним екологічним загрозам; реалізації міжнародних екологічних ініціатив; розробки та впровадження державних програм з охорони довкілля; підвищення екологічної свідомості населення та забезпечення прозорості діяльності в галузі охорони довкілля.

© Irkha Yurii, Kolesnyk Viktoriia, 2024

Забезпечення екологічної безпеки вимагає міждисциплінарного підходу. Важливо, щоб працівники НПУ та СБУ володіли не тільки юридичними знаннями, а знали та розуміли природні процеси, екологічні наслідки різних видів діяльності людини. Для успішного протистояння екологічним загрозам і збереження довкілля для майбутніх поколінь потрібно забезпечити правоохоронців не лише теоретичними знаннями, а й практичними навичками. Ураховуючи динамічний характер екологічних загроз, необхідним є безперервне підвищення професійного рівня працівників НПУ та СБУ, відповідальних за забезпечення екологічної безпеки держави, вони мають бути здатними швидко адаптуватися до нових умов і використовувати інноваційні підходи у своїй діяльності.

Регулярні тренінги, семінари та практичні заняття, спрямовані на підвищення кваліфікації правоохоронців у галузі екологічної безпеки, є невід'ємною частиною цього процесу. Особливу увагу варто зосереджувати на вивченні міжнародних стандартів охорони довкілля, позитивного досвіду іноземних правоохоронних органів, вітчизняного екологічного законодавства, нових методів екологічної експертизи, а також судової практики в цій сфері. Важливим аспектом є набуття практичних навичок виявлення, документування та розслідування різноманітних екологічних кримінальних правопорушень, зокрема тих, що мають транснаціональний характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Диха М.* Екологічна безпека під призмою війни в Україні. Глобальні та національні тенденції у галузі наук про життя: зб. наук. пр. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ніжин, 06 квіт. 2023 р.). Ніжин: ВП НУБіП «Ніжинський агротехнічний інститут». 2023. С. 145–147.

2. *Копанчук В.О.* Екологічна безпека як складова національної безпеки України: сучасні концепції та підходи. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України.* 2020. № 2 (97). С. 45–49. DOI 10.36030/2310-2837-2(97)-2020-45-49.

3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР. URL: https://shly.top/uh4JE (дата звернення: 20.03.2024).

4. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264–XII. URL: https://shly.top/toqmR (дата звернення: 20.03.2024).

5. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469–VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19 (дата звернення: 22.03.2024).

6. *Сабіров Р.Ф.* Екологічна безпека як невід'ємна складова національної безпеки України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка.* 2010. № 1. С. 240–245.

7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text (дата звернення: 23.03.2024).

8. Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року: розпорядження Каб. Міністрів України від 20.10.2021 р. № 1363-р. URL: https://shly.top/p9AWR (дата звернення: 23.03.2024).

9. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 27.03.2024).

© Irkha Yurii, Kolesnyk Viktoriia, 2024

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: https://shly.top/4DqYA (дата звернення: 27.03.2024).

11. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://shly.top/05rix (дата звернення: 27.03.2024).

12. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://shly.top/UykD7 (дата звернення: 27.03.2024).

13. Про ветеринарну медицину: Закон України від 25.06.1992 р. № 2498-XII. URL: https://shly.top/G2xdc (дата звернення: 27.03.2024).

14. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII. URL: https://shly.top/hvEkL (дата звернення: 27.03.2024).

15. Про контррозвідувальну діяльність: Закон України від 06.12.2002 р. № 374-IV. URL: https://shly.top/XRvPi (дата звернення: 28.03.2024).

REFERENCES

1. *Dykha, M.* (2023). Ekolohichna bezpeka pid pryzmoiu viiny v Ukraiini. "Environmental security in the prism of war in Ukraine". Global and national trends in the life sciences: a collection of scientific papers based on the materials of the International Scientific and Practical Conference (6 April 2023). Nizhyn: NULES "Nizhyn Agrotechnical Institute". P. 145-147 [in Ukrainian].

2. *Kopanchuk, V.O.* (2020). Ekolohichna bezpeka yak skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy: suchasni kontseptsii ta pidkhody. "Environmental security as a component of national security of Ukraine: modern concepts and approaches". *Bulletin of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine.* No. 2 (97). P. 45-49. DOI: https://doi.org./10.36030/2310-2837-2(97)-2020-45-49 [in Ukrainian].

3. Konstytutsiia Ukrainy. "Constitution of Ukraine": Law of Ukraine dated June 28, 1996 № 254к/96–ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. (Date of Application: 20.03.2024) [in Ukrainian].

4. Pro okhoronu navkolyshnioho pryrodnioho seredovyscha. "On Environmental Protection": Law of Ukraine dated June 25, 1991 № 1264-XII. URL: https://shly.top/toqmR (Date of Application: 20.03.2024) [in Ukrainian].

5. Pro nansiinalnu bezpeku Ukrainy. "On national security of Ukraine": Law of Ukraine dated June 21, 2018 № 2469–VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19 (Date of Application: 22.03.2024) [in Ukrainian].

6. *Sabirov, R.F.* (2010). Ekolohichna bezpeka yak nevidiemna skladova natsiolalnoi bezpeky Ukrainy. "Environmental Security as an Integral Component of Ukraine`s National Security". *Bulletin of E.O. Didorenko Luhansk State University of Internal Affairs.* No. 1. P. 240–245 [in Ukrainian].

7. «Pro Stratehiiu natsionalnoio bezpeky Ukrainy». "On the decision of the National Security and Defence Council of Ukraine of 14 September 2020 'On the National Security Strategy of Ukraine'": Decree of the President of Ukraine dated September 14, 2020 № 392. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text (Date of Application: 23.03.2024) [in Ukrainian].

8. Pro skhvalennia Stratehii ekolohichnoi bezpeky ta adaptatsii do zminy klimatu na period do 2030 roku. "On Approval of the Strategy of Environmental Safety and Adaptation to Climate Change for the Period up to 2030": Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 20, 2021 No. 1363. URL: https://shly.top/p9AWR (Date of Application: 23.03.2024) [in Ukrainian].

9. Pro Natsionalnu politsiiu. "On the National Police": Law of Ukraine dated July 2, 2015 № 580–VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

10. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. "Code of Ukraine on Administrative Offences": Code of Ukraine dated December 07, 1984 № 8073–X. URL: https://shly.top/4DqYA (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

© Irkha Yurii, Kolesnyk Viktoriia, 2024

11. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. “Criminal Procedure Code of Ukraine”: Code of Ukraine dated April 13, 2012 № 4651–VI. URL: https://shly.top/05rix (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

12. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. “Criminal Code of Ukraine”: Code of Ukraine dated April 05, 2001 № 2341-III. URL: https://shly.top/UykD7 (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

13. Pro veterynarnu medytsynu. “On veterinary medicine”: Law of Ukraine dated June 25, 1992 № 2498–XII. URL: https://shly.top/G2xdc (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

14. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy. “About the Security Service of Ukraine”: Law of Ukraine dated March 25, 1992 № 2229–XII. URL: https://shly.top/hvEkL (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

15. Pro kontrrozviduvalnu diialnist. “On Counterintelligence Activities”: Law of Ukraine dated December 6, 2002 № 374–IV. URL: https://shly.top/XRvPi (Date of Application: 28.03.2024) [in Ukrainian].

UDC 349.9:(351.54+351.86)

Irkha Yurii,
Candidate of Juridical Sciences, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6442-0974
Kolesnyk Viktoriia,
Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine, graduate student of the State Scientific Institution “Institute of Information, Security and Law of the National Academy of of Law Sciences of Ukraine”, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-1860-7866

LEGAL BASIS FOR ENSURING ENVIRONMENTAL SAFETY BY THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AND THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE

Environmental safety is one of the key priorities of Ukraine’s state policy, as the state of the environment directly affects the nation’s health, economic development and overall well-being. This direction is enshrined in the constitutional provisions that serve as the main foundation for ensuring the environmental safety of the state. These provisions are detailed and developed through the laws of Ukraine and other regulations. Most environmental problems today are the result of criminal activity. They are committed by individuals and organised groups, as well as by states that violate international law. Russia’s war against Ukraine is not only a humanitarian catastrophe, but also an environmental one. The use of prohibited methods of warfare leads to large-scale environmental crimes that threaten human health and future generations of Ukrainians. Law enforcement agencies, in particular the National Police of Ukraine and the Security Service of Ukraine, play a key role in ensuring environmental safety and combating environmental offences. Within their competence, they carry out a range of administrative, operational, investigative, counterintelligence and criminal procedural

© Irkha Yurii, Kolesnyk Viktoriia, 2024

measures aimed at ensuring the overall security of the state and society, as well as creating conditions for the country's sustainable development and the well-being of its citizens. Today, employees of these law enforcement agencies are among the main actors protecting national interests from internal and external non-military threats. They perform their duties not only to counteract various destructive forces and illegal actions, but also to ensure safe living, learning, development, work and recreation conditions for every citizen in Ukraine. The study emphasises that national legislation does not provide the police and the Security Service of Ukraine with direct powers to ensure the environmental security of the state. However, this task follows from their core responsibilities. The environmental component is an integral part of the investigation (by the police and the SSU) of criminal offences in the areas of radiation, chemical, biological and nuclear safety, as these crimes often have a significant impact on the environment. It can also be taken into account in the investigation of other criminal offences, such as intentional murder, fraud, intentional destruction or damage to property, and hooliganism. It is noted that although these law enforcement agencies have different areas of responsibility, each of them is involved in environmental protection within the scope of its powers. Despite the fact that their environmental protection functions are regulated by many laws of Ukraine, this does not prevent them from taking measures to ensure the country's environmental safety.

Keywords: legal regulation, national security, environmental safety, National Police of Ukraine, Security Service of Ukraine, pre-trial investigation, counterintelligence activities, environmental offenses.

Отримано 23.04.2024

© Irkha Yurii, Kolesnyk Viktoriia, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**

УДК 342.729

Онищенко Сергій Миколайович,
кандидат юридичних наук, провідний науковий
співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-9944-5995

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА МИРНІ ЗІБРАННЯ В УКРАЇНІ[1]

У межах статті досліджено особливості адміністративно-правового механізму забезпечення права на мирні зібрання в Україні, зокрема розкрито розуміння сутності «механізм забезпечення прав і свобод людини», окреслено види реалізації означеної категорії, визначено змістові характеристики терміна «адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина», запропоновано комплексну класифікацію складу адміністративно-правового забезпечення права на мирні зібрання.

Ключові слова: *права і свободи людини, механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини, механізм забезпечення права на мирні зібрання, органи публічного адміністрування.*

Правове забезпечення завжди здійснюється завдяки особливому «інструментарію», притаманному лише правовому механізму, покликаному юридично гарантувати досягнення цілей, які ставить законодавець, видаючи або санкціонуючи юридичні норми в межах певних типів-«моделей» юридичного впливу.

Переважна більшість науковців даючи характеристику різних динамічних правових процесів, а також функціонуючих соціально-правових інститутів, користуються терміном «механізм». Наприклад, виокремлюють «механізм держави», «механізм управління», «механізм правового впливу», «механізм правового регулювання», «механізм реалізації норм права», «механізм державно-правового регулювання», «механізм адміністративно-правового захисту» тощо [1, с. 151].

Досліджуючи категорію «механізм забезпечення прав і свобод людини», для розуміння її сутності слід зважати на те, що вона належить до соціальної сфери, виступає як засіб практичного вираження управління [2, с. 42].

У наукових працях висвітлюються різні види реалізації означеної категорії.

Так, В.П. Васьковська зазначає, що механізм забезпечення права людини на безпеку акцентує увагу на динамічних взаємозв'язках між основними умовами, передумовами і засобами забезпечення прав і свобод особи та їх взаємодії [3, с. 26].

Своєю чергою, І.В. Гамалій розглядає категорію «соціально-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини», під яким розуміє систему засобів, за допомогою яких здійснюється процес втілення нормативної моделі (закріпленої в Конституції, конкретизованої і розширеної в законодавстві) у фактичну поведінку під впливом правових та інших соціальних факторів [4, с. 12].

[1] Закінчення. Початок у попередньому номері.

© Onyshchenko Serhii, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).3

Така категорія, як «механізм», на думку професора О.М. Литвинова, відіграє в житті людини досить значну роль, оскільки вона застосовується практично в усіх сферах життєдіяльності суспільства, але особливо – у сфері суспільних відносин, де, як правило, пов'язується зі здійсненням певного явища, процесу, реалізацією відносин [5, с. 102].

Як вважає Є.В. Діденко, механізм адміністративно-правового забезпечення поширюється на певну сферу суспільних відносин, а його основним завданням є упорядкування суспільних відносин, щоб надалі мати змогу впливати на них [6, с. 464].

На думку С.Г. Стеценка, механізм адміністративно-правового регулювання суспільних відносин розуміється як категорія, що виражає процес переведення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин, які нормами цієї галузі права регулюються. Інакше кажучи, правові норми, які використовуються в адміністративному праві, самі по собі статичні, а в рух вони приводяться саме за допомогою механізму адміністративно-правового регулювання [7, с. 63–64].

Механізм правового регулювання має свої особливості, які дають підстави виокремити його в самостійний вид впливу крізь призму правовідносин на поведінку адресатів-учасників суспільних відносин, наділених взаємними правами, обов'язками, відповідальністю, інакше – заборонами, дозволами [6, с. 464].

Сутність, особливості та структура безпосередньо адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод людини вже тривалий час є предметом пильної уваги багатьох дослідників. Окреслена проблематика вивчалась у роботах І.О. Ієрусалімової, Я.В. Лазура, О.В. Музи та інших авторів, які зробили свій внесок у формування розуміння поняття адміністративно-правового механізму та його структуру. Водночас, слід констатувати, що питання визначення особливостей вказаного механізму залишається актуальним.

Так, І.О. Ієрусалімова, розглядаючи питання адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина, зазначає, що адміністративно-правове забезпечення передбачає, насамперед, регулювання за допомогою норм адміністративного права суспільних відносин, що виникають у процесі реалізації прав і свобод людини та громадянина, вплив на них за допомогою передбачених у законодавстві елементів. Для адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини й громадянина важливим засобом виступає реалізація норм адміністративного права. Причому тут важливі всі способи реалізації та використання, коли громадянин сам скористується засобами реалізації, додержання та виконання норм, а особливо – застосування певних норм адміністративного права з метою надання можливості громадянину отримати право. Складовою адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина є гарантії їх реалізації, під якими розуміються умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення в повному обсязі й усебічної охорони прав і свобод особи.

Розкривши змістові характеристики терміна «адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина», І.О. Ієрусалімова визначає його поняття. З її погляду, «адміністративно-правове забезпечення» прав і свобод людини та громадянина являє собою повноту регулювання за допомогою норм адміністративного права суспіль-

© Onyshchenko Serhii, 2024

них відносин, що виникають у процесі їх реалізації, а також надання за допомогою цих норм відповідних гарантій, які разом із іншими правовими гарантіями створюють стійку систему можливостей користування правовими цінностями в державі [8, с. 83–84].

Фактично І.О. Ієрусалімова до змісту поняття «адміністративно-правове забезпечення» включає три основні елементи: адміністративно-правове регулювання, реалізацію адміністративно-правових норм і встановлені нормами адміністративного права гарантії реалізації прав людини та громадянина.

Запропонованій пропозиції опонує Р.В. Ігонін, який вважає недоліком такого підходу до розуміння змісту поняття «адміністративно-правове забезпечення» ігнорування суб'єктів владних повноважень, які реалізують (застосовують) норми адміністративного права у своїй діяльності [9, с. 391].

О.Ю. Тиліпська вважає, що для повноцінного окреслення сутності поняття «адміністративно-правове забезпечення» загалом і «адміністративно-правове забезпечення права на мирні зібрання» зокрема необхідно розкласти це поняття на певні підсистеми, які у взаємодії між собою, утворюють таке комплексне явище, як «адміністративно-правове забезпечення права на мирні зібрання». Вона пропонує весь комплекс адміністративно-правового забезпечення права на мирні зібрання розглядати в єдності таких його складових:

1) нормативна – включає сукупність нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання відносин, що виникають у процесі реалізації права на мирні зібрання. Тобто, весь масив міжнародних норм, які ратифіковані в установленому порядку і становлять частину національного законодавства, весь масив норм права, прийнятих національними суб'єктами нормотворчої діяльності, від Конституції України й до підзаконних нормативно-правових актів;

2) інституційна – до неї входить сукупність міжнародних і національних інституцій, органів, громадських організацій, які у своїй компетенції мають повноваження щодо забезпечення належної реалізації права на мирні зібрання в Україні;

3) функціональна – являє собою сукупність компетенційних взаємозв'язків між елементами інституційної складової забезпечення права на мирні зібрання в Україні. Тобто, як самі повноваження відповідного суб'єкта у сфері забезпечення реалізації права на мирні зібрання, його діяльність, так і взаємозв'язки між різними інституціями, тобто механізм їх взаємодії;

4) гарантійна – становить сукупність гарантій, які надаються Україною з метою забезпечення належної реалізації права на мирні зібрання. Важливість гарантій для забезпечувального процесу полягає в тому, що як система особливих умов і засобів забезпечують реальність здійснення та реалізацію прав [10, с. 126].

Дещо розширену класифікацію елементів механізму забезпечення прав і свобод громадян пропонує Я.В. Лазур, що утворюють таку структуру: а) норма права; б) правовідносини; в) принципи прав і свобод громадян; г) стадії їх забезпечення; д) гарантії здійснення прав і свобод громадян; е) юридичні факти; є) акти застосування норм права.

Норма права – це споконвічний елемент і нормативна основа механізму правового забезпечення. Норма права являє собою загальне обов'язкове правило (модель) пове-

© Onyshchenko Serhii, 2024

дінки, яке встановлює для суб'єкта як можливий варіант поведінки – суб'єктивні юридичні права, так і необхідний варіант поведінки – суб'єктивні юридичні обов'язки.

Норма права набуває зовнішнього вираження в нормативно-правовому акті, який забезпечує її дієвість та обслуговує нормативну основу механізму правового забезпечення. Чіткість і ефективність механізму правового забезпечення залежать від правильного тлумачення норм права. Так, механізм забезпечення прав і свобод громадян у сфері державного управління зумовлює насамперед регулювання суспільних відносин за участю норми права. Правовідносини в механізмі правового забезпечення – це засіб «переведення» загальних розпоряджень юридичних норм у площину суб'єктивних прав і обов'язків для цих суб'єктів. Означені правовідносини виконують такі функції: а) визначають конкретне коло осіб, на яких поширюється дія норм права в цей момент; б) закріплюють конкретну поведінку, якої мають або можуть додержуватися особи; в) слугують умовою для можливого приведення в дію спеціальних юридичних засобів (прокуратурою, судом, міліцією) з метою забезпечення суб'єктивних прав, обов'язків, відповідальності. Для механізму дії права правові принципи загалом мають визначальне значення. Для механізму правового забезпечення вони мають значення лише щодо здійснення права, коли відображені у свідомості правозастосовувача, формують позиції розсуду в конкретній ситуації. Для механізму впливу визначальними будуть принципи, сформульовані законодавцем і закріплені в нормах права. Вони не належатимуть до останнього, якщо не становитимуть частину його спеціального юридичного утворення. Структурною складовою механізму забезпечення прав і свобод громадян є гарантії їх здійснення, під якими розуміються умови, засоби, способи, які забезпечують виконання в повному обсязі та всебічну охорону прав і свобод особи. Поняття «гарантії» охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичне забезпечення прав та свобод, усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення [11, с. 395].

Попри існування загальної структури елементів, що формують адміністративно-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини та громадянина, О.В. Муза вважає за доцільне виокремлювати і внутрішню структуру адміністративно-правового механізму захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, а саме:

нормативний;

інституційний;

адміністративно-процедурний (управлінський);

адміністративно-правозастосовний [12].

Названі рівні забезпечують невладним суб'єктам адміністративного права єдині принципи в реалізації ними своїх прав, свобод та інтересів, а також покладення з цією метою відповідних обов'язків на суб'єктів владних повноважень. Розглянемо їх ширше.

Нормативний рівень адміністративно-правового механізму захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб включає в себе правові норми адміністративного права, що забезпечують участь невладних суб'єктів адміністративного права у відносинах владно-управлінського характеру.

Указаний рівень передбачає сукупність нормативно-правових актів, що видають-

© Onyshchenko Serhii, 2024

ся чи приймаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Тобто, у цьому разі ми можемо говорити про адміністративне законодавство, у якому, зокрема, визначено обсяг прав та свобод фізичних і юридичних осіб у відносинах із суб'єктами владних повноважень.

Найвищу сходинку нормативного рівня адміністративно-правового механізму захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб посідає Конституція України як основа суспільного ладу в державі.

Іншими структурними елементами нормативного рівня адміністративно-правового механізму захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб є законодавчі та підзаконні акти Верховної Ради України, нормативно-правові акти Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, місцевих органів виконавчої влади та суб'єктів права, яким делеговані владні повноваження.

У системі сучасного адміністративного законодавства України О.В. Муза цілком слушно пропонує виокремлювати нормативно-правові акти, прийняті з метою упровадження стандартів європейського адміністративного простору (Кодекс адміністративного судочинства України, закони України «Про адміністративні послуги», «Про запобігання корупції» тощо). При цьому автор зазначає, що більшість новел адміністративного законодавства багато в чому мають «випереджувальний» характер у регулюванні суспільних відносин, оскільки в адміністративному законодавстві так і не відбулось новітньої кодифікації адміністративно-правових норм – не прийнято Кодекс про адміністративні проступки та Адміністративно-процедурний кодекс.

До рівнів адміністративно-правового механізму захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб належать:

Інституційний рівень адміністративно-правового механізму захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб включає в себе систему органів державної влади та місцевого самоврядування, на які покладено завдання із забезпечення та сприяння реалізації фізичними і юридичними особам своїх прав, свобод та інтересів в адміністративно-правових відносинах.

У теорії адміністративного права використовується такий загальний термін на позначення органів державного управління, як публічна адміністрація.

Адміністративно-процедурний (управлінський) рівень адміністративно-правового механізму захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб включає в себе сукупність адміністративних процедур, за допомогою яких відбувається реалізація прав, свобод та інтересів невладних суб'єктів адміністративного права.

Як зазначено в наукових джерелах, адміністративні процедури здатні істотно сприяти підвищенню ефективності управлінської діяльності, чіткому виконанню функцій і повноважень органів та посадових осіб. І головне – ці процедури покликані забезпечити необхідну послідовність у реалізації громадянами своїх прав і свобод та стати дієвою перешкодою для суб'єктивізму і свавілля з боку службовців органів виконавчої влади.

Адміністративно-правозастосовчий рівень адміністративно-правового механізму захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб включає в себе сукупність адміністративних та адміністративно-судових процедур, за допомогою яких відбува-

© Onyshchenko Serhii, 2024

ється реалізація прав, свобод та інтересів невладних суб'єктів адміністративного права. Зокрема, такі судові процедури передбачені КУпАП, Кодексом адміністративного судочинства та іншими законодавчими актами.

Означений рівень завершує запропоновану автором чотирирівневу систему адміністративно-правового механізму захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб в Україні та сприяє застосуванню у відносинах владно-управлінського характеру судового контролю за рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єктів владних повноважень, а також на цій основі вироблення наукових рекомендацій і пропозицій з питань удосконалення адміністративного законодавства України.

Запропонований О.В. Музою підхід до визначення чотирьох рівнів адміністративно-правового механізму захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб дали автору підстави дійти таких висновків:

по-перше, адміністративно-правовий механізм захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб є комплексною, системною та складною категорією адміністративного права, що наділена регулятивною, охоронною та захисною функціями у відносинах невладних суб'єктів із органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими і службовими особами;

по-друге, визначення адміністративно-правового механізму захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб свідчить про беззаперечну важливість адміністративного процесу як складової системи адміністративного права України, оскільки без існування в державі процесуальних засобів реалізації адміністративних матеріальних норм передбачити та сформувати ефективний і дієвий механізм захисту прав приватних осіб в адміністративно-правових відносинах є неможливим;

по-третє, комплексний підхід у формуванні теоретичних і практичних основ адміністративно-правового механізму захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб надає можливість повно і всебічно врахувати як на законодавчому рівні, так і на рівні нормотворчості органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, конституційні вимоги щодо забезпечення суб'єктами владних повноважень прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб [12].

Цілком можна погодитись із твердженням О.В. Музи про те, що права і свободи людини становлять не абстрактний зміст правової держави, а вимагають від неї розв'язання реальних завдань щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини (громадянина), а отже на особливу увагу заслуговує розгляд внутрішньої структури адміністративно-правового механізму захисту права на мирні зібрання.

Оскільки забезпечення передбачає охорону та захист прав громадян, попри існування загальної структури елементів, що формують адміністративно-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини та громадянина, до внутрішньої структури адміністративно-правового механізму захисту права на мирні зібрання, можемо віднести: нормативний, інституційний, адміністративно-процедурний (управлінський) та адміністративно-правозастосовний рівні, що забезпечують невладним суб'єктам адміністративного права єдині принципи у реалізації ними своїх прав, свобод та інтересів, а також покладення з цією метою відповідних обов'язків на суб'єктів владних повноважень.

© Onyshchenko Serhii, 2024

Отже, слід зазначити таке, структура адміністративно-правового механізму захисту права на мирні зібрання формується за диференційованими рівнями: нормативним, інституційним, адміністративно-процедурним (управлінським) та адміністративно-правозастосовним, які забезпечують суб'єктам реалізації права на мирні зібрання, дотримання цілісних принципів щодо застосування комплексу прав, свобод та законних інтересів, а також покладення відповідних обов'язків на суб'єкти владних повноважень забезпечення права на мирні зібрання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Олійник А.Ю.* Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія. Київ: Алерта; КНТ; Центр навчальної літератури, 2008.

2. *Волинка К.Г.* Проблеми становлення єдиного механізму забезпечення прав і свобод особи. *Вісник Запорізького юридичного інституту.* 2000. № 3.

3. *Васьковська В.П.* Механізм забезпечення права людини на безпеку. *Право України.* 2005. № 9.

4. *Гамалій І.В.* Теоретичні проблеми правового регулювання діяльності міліції щодо забезпечення реалізації конституційних прав і свобод громадян: автореф. … дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2000.

5. *Литвинов О.М.* Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: ХНУВС, 2008. 446 с.

6. *Діденко С.В.* Поняття та елементи механізму адміністративно-правового забезпечення обігу та застосування зброї в Україні: наук. пр. Нац. ун-ту «Одеська юридична академія» / голов. ред. М.В. Афанасьєва. МОН України, НУ «ОЮА». Одеса: Юрид. літ., 2015. Т. 16. С. 463−469.

7. *Стеценко С.Г.* Адміністративне право України: навч. посіб. Київ: Атіка, 2008. 624 с.

8. *Ієрусалімова І.О.* Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2006. 205 с.

9. *Ігонін Р.В.* Поняття адміністративно-правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції. *Адвокат.* 2011. № 1 (124). С. 36–40.

10. *Тиліпська О.Ю.* Поняття і зміст адміністративно-правового забезпечення права на мирні зібрання в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2016. № 3. С. 124−128.

11. *Лазур Я.В.* Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні. *Форум права.* 2009. № 3. С. 392–398.

12. *Муза О.В.* Адміністративно-правовий механізм захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2014. № 6. С. 32–36.

REFERENCES

1. *Oliinyk, A.YU.* (2008). Konstytutsiino-pravovyi mekhanizm zabezpechennia osnovnykh svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini. "The constitutional and legal mechanism of ensuring basic human and citizen freedoms in Ukraine": monograph. Kyiv: Alerta; CNT; Center of educational literature [in Ukrainian].

2. *Volynka, K.H.* (2000). Problemy stanovlennia yedynoho mekhanizmu zabezpechennia prav i svobod osoby. "Problems of establishing a single mechanism for ensuring the rights and freedoms of a person". *Bulletin of the Zaporizhzhia Law Institute.* No. 3 [in Ukrainian].

3. *Vaskovska, V.P.* (2005). Mekhanizm zabezpechennia prava liudyny na bezpeku. "The mechanism for ensuring the human right to security". *Law of Ukraine.* No. 9 [in Ukrainian].

© Onyshchenko Serhii, 2024

4. *Hamalii, I.V.* (2000). Teoretychni problemy pravovoho rehuliuvannia diialnosti militsii shchodo zabezpechennia realizatsii konstytutsiinykh prav i svobod hromadian "Theoretical problems of legal regulation of police activity in ensuring the implementation of constitutional rights and freedoms of citizens": extended abstract of Candidate's thesis: 12.00.01. Kyiv [in Ukrainian].

5. *Lytvynov, O.M.* (2008). Sotsialno-pravovyi mekhanizm protydii zlochynnosti v Ukraini. "The socio-legal mechanism of combating crime in Ukraine": monograph. Kharkiv: KhNUVS. 446 p. [in Ukrainian].

6. *Didenko, S.V.* (2015). Poniattia ta elementy mekhanizmu administratyvno-pravovoho zabezpechennia obihu ta zastosuvannia zbroi v Ukraini. "Concepts and elements of the mechanism of administrative and legal support for the circulation and use of weapons in Ukraine": scientific works of the National University ''Odesa Law Academy'' / gen. ed, M.V. Afanasyev. Ministry of Education Culture Sports Science and Technology of Ukraine, National University ''OYUA''. Odesa: Jurid. Lit. Vol. 16. P. 463−469 [in Ukrainian].

7. *Stetsenko, S.H.* (2008). Administratyvne pravo Ukrainy. "Administrative law of Ukraine": manual. Kyiv: Atika. 624 p. [in Ukrainian].

8. *Iierusalimova, I.O.* (2006). Mekhanizm administratyvno-pravovoho zabezpechennia prav i svobod liudyny ta hromadianyna. "The mechanism of administrative and legal protection of human and citizen rights and freedoms": candidate's thesis: 12.00.07. Kyiv. 205 p. [in Ukrainian].

9. *Ihonin, R.V.* (2011). Poniattia administratyvno-pravovoho zabezpechennia funktsionuvannia systemy sudiv zahalnoi yurysdyktsii. "The concept of administrative and legal support for the functioning of the system of courts of general jurisdiction". *Lawyer.* No. 1 (124). P. 36–40 [in Ukrainian].

10. *Tylipska, O.YU.* (2016). Poniattia i zmist administratyvno-pravovoho zabezpechennia prava na myrni zibrannia v Ukraini. "The concept and content of the administrative and legal provision of the right to peaceful assembly in Ukraine". *Actual Problems of Domestic Jurisprudence.* No. 3. P. 124−128 [in Ukrainian].

11. *Lazur, YA.V.* (2009). Poniattia, sutnist ta elementy administratyvno-pravovoho mekhanizmu zabezpechennia prav i svobod hromadian u derzhavnomu upravlinni. "The concept, essence and elements of the administrative-legal mechanism of ensuring the rights and freedoms of citizens in the state administration". *Law Forum.* No. 3. P. 392–398 [in Ukrainian].

12. *Muza, O.V.* (2014). Administratyvno-pravovyi mekhanizm zakhystu prav, svobod ta interesiv fizychnykh i yurydychnykh osib v Ukraini. "Administrative and legal mechanism for protection of rights, freedoms and interests of individuals and legal entities in Ukraine". *Scientific Notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine.* No. 6. P. 32–36 [in Ukrainian].

© Onyshchenko Serhii, 2024

UDC 342.729

Onyshchenko Serhii,
Candidate of Juridical Sciences, Liading Researcher of the
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-9944-5995

PARTICULARITIES OF ENSURING THE RIGHT TO PEACEFUL ASSEMBLY IN UKRAINE

The article reveals the debatable issues of the definition of the category "mechanism of ensuring human rights and freedoms", characterizes the types of implementation of this category.

The author elucidates the methodologies for comprehending the concept of administrative and legal mechanisms and ascertaining their structure.

Administrative and legal support is defined as the implementation of administrative law to regulate social interactions and human and civil rights and freedoms, with the aim of influencing them through the use of legal provisions. The implementation of administrative law is a fundamental means of ensuring the administrative-legal provision of rights and freedoms for human beings and citizens. The author puts forth a series of elements that comprise a mechanism for ensuring the rights and freedoms of citizens. These elements include a rule of law, legal relations, the principles that underpin the rights and freedoms of citizens, the stages through which these principles are enforced, the guarantees that facilitate the exercise of citizens' rights and freedoms, legal facts, and the acts of application of legal norms.

The levels of the administrative and legal mechanism for protection of rights, freedoms and interests of individuals and legal entities are analyzed. The author presents the conclusions of scholars formed in accordance with the above classification of levels and fully supports the position that human rights and freedoms are not the abstract content of the rule-of-law State, but require it to solve real problems of ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of a person (citizen), and emphasizes the special importance of the internal structure of the administrative and legal mechanism for protecting the right to peaceful assembly.

The author presents a conceptual framework for understanding the structure of the administrative and legal mechanisms for the protection of the right to peaceful assembly at differentiated levels. These levels include normative, institutional, administrative and procedural (managerial), and administrative and law enforcement. The framework is designed to ensure that the subjects of the right to peaceful assembly comply with the holistic principles for the application of a set of rights, freedoms and legitimate interests. It also aims to impose appropriate responsibilities on the subjects of power to ensure the right to peaceful assembly.

Keywords: human rights and freedoms, mechanism of administrative and legal support of human rights and freedoms, mechanism of ensuring the right to peaceful assembly, public administration bodies.

Отримано 03.06.2024

© Onyshchenko Serhii, 2024

DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) Issue 2(64) 2024

UDC 342.7:502/504“364”=111

Kryvolapchuk Volodymyr,
Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine,
First Deputy Director of the
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-9449-2242
Pluhatar Tetiana,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher, Scientific
Secretary of the Secretariat of the Scientific Council of the
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2082-5790
Lelet Serhii,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher, Head of the Department,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-6099-4121

IMPLEMENTATION OF THE CITIZEN’S RIGHT OF ACCESS TO NATURAL ENVIRONMENTAL DATA DURING THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

The article discloses the details pertaining to the implementation of the citizenry’s right to access information regarding the environmental conditions that prevailed during the period of martial law in Ukraine. This research reveals the core concepts underlying the notion of “information on the status of the natural environment”, “ecological information”, “information on the status of the environment”, as well as their importance for the fulfillment of citizens’ rights to information access. The article identifies and addresses the issues associated with limiting citizens’ access to ecological information during martial law in Ukraine, and presents potential solutions to these challenges.

Keywords: *citizens’ rights, access to information, information on the state of the natural environment, information of the environment data, ecological information, legal regime of martial law.*

The implementation of the right to access on information environmental data is of significant importance in ensuring the fundamental human rights of individuals in peacetime, particularly the right to a safe environment for life and health. This right affords citizens the opportunity to receive, utilize, and disseminate information regarding environmental data, which is indispensable for ensuring environmental security and sustainable development. In the context of wartime, the importance of this right is amplified, as the timely dissemination of information regarding potential threats, including attacks, occupations, and similar incidents, can facilitate the prompt evacuation of affected populations, prevent the occurrence of humanitarian and environmental crises, and deter crimes against humanity,

© Kryvolapchuk Volodymyr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2024

genocide, and ecocide. Military activities have a considerable impact on the environment, including contamination of air, water, and soil, destruction of ecosystems and infrastructure. Consequently, it is the responsibility of the relevant authorities to disseminate information regarding these impacts to the general public, thereby enabling citizens to take the necessary precautions to protect their health and safety.

Finding a balance that allows for the maintenance of confidentiality while simultaneously providing the public with important information on environmental risks and threats is of great importance, particularly in the context of the legal regime of martial law in Ukraine.

As the conflict in Ukraine persists, the deterioration of the natural environment intensifies. It is not enough merely to overcome the negative consequences of this deterioration; a set of measures must be devised to ensure the effective environmental rights of citizens. The ongoing shelling and explosions have resulted in contamination of the air, water, and soil. Furthermore, these actions result in the destruction of flora and fauna, including forests, nature reserves, and territories. This, in turn, poses a significant risk to the overall ecosystem. The environmental toll of the ongoing hostilities has reached alarming proportions and warrants immediate attention. In addition to the human and infrastructure-related impacts, there have been severe environmental consequences. These include the flooding of mines and contamination of drinking water in the Donetsk and Luhansk regions, as well as the destruction of the Kakhovka Hydroelectric Power Plant, etc. Therefore, the public must be well informed and involved in environmental decision-making.

The issue of environmental protection in general, as well as ensuring access to ecological information in particular, has been and continues to be the subject of research by scientists such as: V. Andreitsev, U. Antoniuk, H. Baliuk, A. Bobkova, N. Brovko, A. Hetman, I.Karakash, N.Kobetska, V. Kostytskyi, M. Krasnova, N. Malysheva, M. Tereshchuk, YU.Shemshuchenko, M. Shulha, T. Kharytonova, and others. Among the foreign scholars dealing with these issues are the following: Klaus Dodds, who examines geopolitics, particularly the influence of military conflicts on the environment and environmental security; Carl Bruch, who addresses the legal dimensions of environmental protection in conflict zones and post-war rehabilitation; Michael Greenberg, who focuses on the intersection of health and the environment in emergency contexts, including military conflicts; Norman Myers, who is known for his research on the impact of military operations on biodiversity and ecosystems; Marcia McGill, who researches the issue of post-military environmental restoration, including demining and remediation of contaminated areas, etc. Concurrently, despite the existence of a substantial corpus of literature on this subject, there is currently no comprehensive research project that addresses the question of how citizens in Ukraine could have exercised their right of access to information regarding the natural environment data during the period of martial law. In light of the current circumstances in Ukraine, it is of paramount importance to ensure that environmental information is readily available in a timely manner. This is essential for the effective functioning of state and public institutions, as well as for maintaining environmental safety, which in turn affects the overall quality of life. The *objective* of this study is to analyse the legal aspects of the right of citizens to access information on the state of the natural environment under the conditions of the legal regime of martial law in Ukraine, with a view

© Kryvolapchuk Volodymyr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2024

to ensuring the safety, health and life of people; disclosing the main elements of the concepts of "information of the natural environmental data", "ecological information", "information on the state of the environment" and their implications for the realization of citizens' right to access such information, emphasizing the nuances of accessing this information and the primary access restrictions and information security measures that apply under martial law; defining mechanisms for realizing the right of access to information on the state of the natural environment and ensuring a balance between security and transparency; highlighting the problems associated with limiting the right of citizens to access such information under martial law in Ukraine; developing and substantiating proposals for their solution.

The right to a safe environment is a fundamental natural human right. It is an intrinsic aspect of human nature and is reflected in the natural individual interests and needs of humans in an environment that is safe for their lives and health. Without such an environment, humans cannot exist as biological and social individuals. The naturalness of law (as its essence) implies a set of requirements based on the objective conditions of human life, formed by the natural course of things. Preservation of a quality environment for human beings is an absolute necessity of life, an objectively determined requirement of life. This right is defined by the key characteristics inherent in other natural rights, including its emergence from the moment of birth, its inalienability, its role in expressing the most significant possibilities of human development, and its direct character of realisation. The natural human right to a safe environment is founded upon the intrinsic biological and social nature of the individual, taking into account the evolving social and environmental conditions of society. This right develops objectively and is not contingent on state recognition. The right to a safe environment is an inalienable right, inextricably linked to the essence of the human being [1, p. 18].

Article 50 of the Constitution of Ukraine enshrines several rights with a similar underlying essence: - the right to a safe and healthy environment; - the right to compensation for damage caused by a violation of this right; - the right to free access to information regarding the state of the environment, the quality of food and household items, and the right to disseminate said information. It should be noted that the latter two rights are logically and objectively derived from the basic right in question and are the means of realising and protecting that right. It is evident that a citizen, in exercising their inherent right to a secure environment, is entitled to information regarding the quality of that environment. This information is necessary to enable the citizen to ascertain whether their right has been infringed. Furthermore, citizens have the right to claim compensation for any harm caused to their health by the negative impact of the natural environment. In other words, these rights represent different aspects, the most significant elements of a unified whole, which are interconnected by a common sphere of social relations. This indicates that the consolidation of these rights into a single article by the legislature is a logical and appropriate measure. The collective nature of these rights reflects a distinct set of social relations pertaining to the realisation and protection of the right of citizens to a secure environment.

According to the legal literature, information on the state of the environment is defined as data on the quality of air, water, soil and ecosystems. It also includes information on pollution, sources of pollution, biodiversity, radiation, and climate change. The data provided herein is

© Kryvolapchuk Volodymyr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2024

instrumental in evaluating the environmental situation, informing decision-making processes, and fostering effective communication with the public.

Article 25 of the Law of Ukraine "On Environmental Protection" states that "information on the state of the natural environment (environmental information) is any information in written, audiovisual, electronic or other material form regarding: the state of the natural environment or its objects – land, water, subsoil, atmospheric air, flora, fauna and the levels of their pollution affecting them; biological diversity and its components, including genetically modified organisms and their interaction with environmental objects; sources, factors, materials, substances, products, energy, and physical factors (noise, vibration, electromagnetic radiation, radiation) affecting or likely to affect the state of the environment and human health; threats and causes of environmental emergencies, results of the liquidation of these phenomena, recommendations on measures aimed at reducing their negative impact on natural objects and human health; environmental forecasts, plans and programmes, activities, including administrative, state environmental policy and legislation on environmental protection; expenses incurred in connection with the implementation of environmental protection measures at the expense of environmental protection funds, other sources of financing, and the economic analysis carried out in the process of decision-making on environmental issues" [4].

In definition of environmental information, YU. Shmelechenko states that this encompasses any information pertaining to the condition of the natural environment. This may be in written, audiovisual, electronic, or other material form and relates to events, phenomena, materials, facts, processes, and individuals involved in the utilisation, reproduction, and protection of natural resources, natural components, and landscapes, as well as environmental protection and environmental safety [2, p. 43].

The Constitution of Ukraine enshrines the right to information in several articles. In accordance with Article 34, every citizen has the right to ''collect'' information, that is, to request information on the state of the natural environment from the relevant state and local government bodies. Part 3 of this article delineates the limited number of grounds established by law on which these rights may be restricted. The aforementioned rights may be restricted "in the interests of national security, territorial integrity or public order, in order to prevent disorder or crime, for the public health, to protect the reputation or rights of others, to prevent the disclosure of information received in confidence, or to maintain the authority and impartiality of the judiciary" [3]. Therefore, public access to information on the state of the environment can be restricted only on the basis of the law and in accordance with the aforementioned criteria.

Based on the fact that Part 1 of Article 50 of the Constitution of Ukraine, which guarantees the right to a safe environment for life and health, and Part 2, which ensures the right to access information on environmental conditions, we believe that access to this type of information should be considered a crucial component in the realisation of the right to a safe environment. Furthermore, it serves as an essential guarantee in the protection of human rights with regard to environmental safety. Therefore, the right of access to information regarding the state of the environment cannot be subject to restrictions under martial law, and that relevant information cannot be kept secret.

© Kryvolapchuk Volodymyr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2024

Clause "e" of Part 1 of Article 9 of the Law of Ukraine "On Environmental Protection" states that "every citizen of Ukraine has the right to free access to information on the state of the environment (environmental information) and free receipt, use, dissemination and storage of such information, except for restrictions established by law". Concurrently, Article 21 of this legislation stipulates that public environmental organisations are entitled to both free access to environmental information and to challenge decisions to deny or delay the provision of environmental information upon request or to contest the unlawful rejection of a request and its incomplete fulfilment in accordance with the established legal procedure [4].

In accordance with the Part 1 of Article 13 of the Law of Ukraine "On Information", information on the state of the environment (environmental information) – "is information and/or data concerning: the state of environmental constituents and components, including genetically modified organisms, and the interaction between these constituents; factors affecting or likely to affect environmental constituents (substances, energy, noise and radiation, and activities or measures, including administrative, environmental agreements, policies, legislation, plans and programs); the state of health and safety of people, living conditions of people, condition of cultural objects and structures to the extent that they are affected or may be affected by the state of environmental components; other information and/or data" [5].

On 6 July 1999, Ukraine ratified the Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters (Aarhus Convention). In accordance with Article 2 of the Convention, the term ''environmental information'' is defined as any information in written, audiovisual, electronic, or any other material form concerninig: a) the state of environmental components such as air and atmosphere, water, soil, land, landscape and natural features, biological diversity and its components, including genetically modified organisms, and the interactions among these components; б) factors such as substances, energy, noise and radiation, and activities or measures, including administrative measures, environmental agreements, policies, legislation, plans and programs, affecting or likely to affect the environmental constituents identified in subparagraph a) above and the cost-benefit analysis and other economic analyses and assumptions used in decision-making on environmental matters; c) the state of human health and safety, the conditions of human life, the state of cultural facilities and buildings, and the factors, activities, or events referred to in subparagraph б) above, to the extent that they are or may be affected by the state of the environmental constituents [6]. This Convention establishes the obligation of the state to foster public awareness of environmental issues, with a particular focus on facilitating access to information, enabling participation in the decision-making process, and ensuring access to justice with respect to matters pertaining to the environment.

Special attention should be paid to the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the State System of Environmental Monitoring, Information on the State of the Environment (Environmental Information) and Information Support for Environmental Management" [7]. This Law defines the establishment and functioning of the state environmental monitoring system, the improvement of legal regulation of information on the state of the environment (environmental information) and the mechanisms for ensuring access to it, and the determination of the legal basis for information

© Kryvolapchuk Volodymyr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2024

support of environmental management. This Law shall come into force in six months from the day of cancellation or termination of martial law, introduced by the Decree of the President of Ukraine "On Introduction of Martial Law in Ukraine" dated February 24, 2022 No. 64/2022, approved by the Law of Ukraine "On Approval of the Decree of the President of Ukraine 'On Introduction of Martial Law in Ukraine'" dated February 24, 2022 No. 2102-IX, except for Paragraph 2 of Section II Final Provisions, which shall come into force on the day following the day of publication of this Law.

However, despite a fairly significant set of legal acts regulating citizens' right of access to environmental information, there have been instances of improper implementation of the legislation by some public authority and local self-government officials. Furthermore, the current legal framework governing these issues is insufficiently efficient. In particular, difficulties in accessing such information are caused by the misconduct actions of authorised persons, which manifests itself in failure to respond to an information request or leaving it unanswered. Sometimes the authorised persons justify refusals to satisfy requests by provisions of bylaws that have not been made public, departmental lists of confidential information owned by the state. It is worth noting that such lists are, in effect, regulatory legal acts, given that they are applied an indefinite number of times and apply to an indefinite number of persons. Furthermore, Article 57 of the Constitution of Ukraine enshrines the right to publicise regulatory acts, stipulating that "Laws and other regulatory legal acts defining the rights and obligations of citizens shall be brought to the attention of the population in the manner prescribed by law". In the absence of adequate dissemination of information concerning the legal rights and obligations of citizens in accordance with the prescribed legal procedures, any legislative or regulatory acts that fail to fulfil this obligation are considered invalid [3]. Thus, justifying a refusal on the basis of lists that are unknown to the majority of the population is illegal. At the same time, authorized persons do not always provide sufficient information or delay in responding to inquirers. Article 4, Part 2 of the Aarhus Convention stipulates that environmental information must be provided as soon as possible, but no later than one month after the submission of the application. However, this period may be extended widely two months if the volume and complexity of the relevant information justifies such an extension. In some instances, requests for information pertaining to the condition of the natural environment have been denied on the grounds of the requestor's non-residence within the territory under the jurisdiction of a specific council. This constitutes a direct contravention of the constitutional principle of equality, as enshrined in Article 24 of the Constitution of Ukraine, which guarantees the equality of constitutional rights for all citizens and prohibits discrimination on any grounds, including place of residence.

Since the enactment of the legal framework governing martial law in Ukraine, a considerable number of sites posing a significant environmental risk have been subjected to threats of destruction or damage. Nowadays, the criminal actions of the russian militaries have led to a number of humanitarian disasters in various parts of Ukraine, as well as serious threats of man-made emergencies, in particular:

- an ammonia leak, due to violations of the rules of conduct by the russian military, at the PJSC "Concern Stirol" plant in the temporarily occupied Horlivka on January 14, 2022;

© Kryvolapchuk Volodymyr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2024

- the incident, occurring on March 21, 2022, resulted from shelling conducted by the russian military against the chemical industry plant "Sumykhimprom", resulting in a leakage of ammonia;

- a fire caused by shelling by the russian military at the Kremenchuk oil refinery on April 2, 2022;

- the leakage of mineral fertilizers, due to shelling by the russian military, into the river Ikva in the Ternopil region on April 4, 2022;

- the seizure and shelling of nuclear power facilities, specifically the Chornobyl and Zaporizhzhia NPPs, represents a significant breach of international norms and standards governing the use of nuclear energy.

This represents merely a fraction of the environmental crimes perpetrated by the armed forces of the russian federation. A further significant threat to the Ukrainian population is the disregard for fire safety regulations and the handling of hazardous substances [8].

It is important to note that prior to the introduction of martial law in Ukraine, the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine had prepared and submitted an annual National Report on the State of the Environment in Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine by December 20. The Report analyses and summarises information and analytical materials in the following sections: atmospheric air; climate change; water resources; conservation of biological and landscape diversity; development of protected areas; land resources and soils; subsoil; waste; environmental safety; industry and its impact on the environment; agriculture and its impact on the environment; energy and its impact on the environment; transport and its impact on the environment; sustainable consumption and production; public administration in the field of environmental protection. The latest such report for 2021 is available for consultation on the website of the aforementioned Ministry. In accordance with the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 61 of 7 February 1992, entitled "On Ensuring the Preparation of the National Report on the State of the Natural Environment in Ukraine", in the event that the deadline for submission of the annual National Report on the State of the Natural Environment in Ukraine falls during a period of martial law, the Report is prepared for the entire period of non-submission and submitted within three months after the termination or lifting of martial law [9]. In the context of the ongoing challenges posed by martial law, it is nevertheless expected that information on the status of the natural environment in Ukraine will remain accessible. This is particularly in light of the stipulation enshrined in the Law of Ukraine "On Environmental Protection", namely the obligation of state bodies to provide environmental information.

Pursuant to Article 21 of the Law of Ukraine "On Information", it is prohibited to classify information with restricted access, in particular, information on the state of the environment, the quality of food and household items. Concurrently, Article 13 of the Ukrainian Law of Ukraine "On Information" establishes an exception to this enumeration, whereby information pertaining to the geographical position of military installations may be subject to limitations. At the same time, in accordance with the provisions of Article 64 of the Constitution, under martial law, additional restrictions may be imposed (an exhaustive list is set out in Article 8 of the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law") on certain constitutional rights

© Kryvolapchuk Volodymyr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2024

and freedoms, with the exception of those provided for in the Articles 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 47, 51, 52, 52, 55, 56, 57, 57, 58, 59, 60, 61, 62 and 63 of the Constitution. In accordance with the Decree of the President of Ukraine "On Imposition of Martial Law in Ukraine" No. 64/2022 (approved by the Law of Ukraine "On Approval of the Decree of the President of Ukraine 'On Imposition of Martial Law in Ukraine'" register No. 2102-IX of 24.02.2022) [11], as a result of the imposition of martial law in Ukraine, only the constitutional human and civil rights and freedoms provided for in the Articles 30-34, 38, 39, 41-44, 53 of the Constitution of Ukraine may be restricted temporarily, for the period of the legal regime of martial law. However, these restrictions may not apply to information on regulatory acts implementing restrictions on constitutional rights and freedoms, as well as information on the state of the environment and food quality.

In addition, under martial law, managers must comply with applicable laws regarding the release of certain public information, in particular: promptly publish information about facts threatening people's lives, health and/or property and the measures taken; to publicize reliable and objective information that is publicly necessary under martial law (e.g., information on humanitarian corridors, humanitarian aid disbursement and other relevant matters); to apply the "three-part test" for restricting access to information in order to establish the likelihood of significant harm to the interests of national security, territorial integrity or public order; to keep citizens informed about the introduction of temporary restrictions on access to certain categories of information on the official websites and social media pages of the manager during the period of martial law; it should be noted that the limitation of access pertains to the information itself, rather than to the document in its entirety. If limiting access to a person's name (or other personal data) is sufficient to achieve the objective of protecting the relevant interest, the remainder of the information should remain accessible.

Attention should also be paid to the Unified Environmental Platform, the Regulation on which was approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1065 dated 11.10.2021, which states that "The Unified Environmental Platform 'EcoSystem' is a nationwide environmental automated information and analytical system for providing access to environmental information and its network, which ensures the creation, collection, receipt, storage, use, dissemination, protection, protection of information, as well as electronic interaction between individuals and legal entities, individuals-entrepreneurs, administrative service providers, public (electronic public) service providers, administrative service centers for the purpose of obtaining administrative and other public (electronic public) services in the field of environmental protection" [10].

The EcoSystem's tasks include: 1) ensuring that citizens can exercise their rights to free access to information on the state of the environment; 2) increasing the transparency of decision-making by public authorities and local governments and implementing an effective mechanism for preventing corruption and strengthening public control over the use of natural resources; 3) ensuring transparent, equal and quick access to services in the field of environmental protection; 4) creation, collection, receipt, storage, use, dissemination, protection, and defense of information on the state of the environment for the purpose of prompt response, forecasting, management decision-making, reporting and planning;

© Kryvolapchuk Volodymyr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2024

5) systematization and digitalization of information on the state of the environment; 6) other tasks defined by law [10].

It is also important to consider the issue of access to environmental information owned by private entities. The enactment of the Law of Ukraine "On Access to Public Information" has resulted in a legal obligation for both public authorities and economic entities in possession of relevant data to provide access to environmental information when such access is deemed necessary by the public. This law regulates the procedure of registration, submission and consideration of requests without regard to the status of the environmental information holder: whether it is a subject of authority or an economic entity. Thus, any manager is obliged to accept, register and consider within 5 business days a request for information on the state of the environment; on accidents, disasters, natural hazards and other emergencies that have occurred or may occur and threaten the health and safety of citizens; and other information of public interest.

In consideration of the aforementioned factors, it can be posited that the accessibility of information concerning environmental matters for the general public in Ukraine is being constrained under the prevailing martial law conditions. The extant legislative framework governing the process of furnishing and obtaining such data is riddled with deficiencies. It is therefore recommended that a separate law on environmental information be adopted in order to ensure transparency and accessibility of information on the state of the environment for citizens and to establish clear rules for the provision, receipt and dissemination of environmental information. This would help to eliminate the shortcomings of the current legislation and provide citizens with more effective access to information on the state of the environment, especially under the legal regime of martial law in Ukraine. This law should: define the procedure for submitting requests for environmental information by citizens and legal entities; define the system of bodies responsible for providing information, their functions and responsibilities for collecting, processing and disseminating environmental information; establish deadlines for public authorities to respond to requests; define mechanisms for extending deadlines in cases where information requires additional processing; establish conditions under which information may be restricted or classified (in particular, during martial law); define sanctions and mechanisms for holding bodies and officials accountable for violating citizens' rights to access environmental information; establish procedures for appealing against refusals to provide information; to establish prescribing formats and standards for the publication of environmental information, thereby ensuring its availability and comprehensibility for the general public. The enactment of a distinct law pertaining to environmental information will facilitate the systematic and transparent administration of the process of furnishing environmental information, enhance the transparency of public authorities, and empower citizens with genuine access to information regarding the condition of the environment. Moreover, it will assist in the elevation of environmental awareness and the more efficacious safeguarding of the environment.

In order to enhance the accessibility of environmental information to the general public during the period of martial law in Ukraine, it is essential to implement the following measures: 1) implementation of an effective system of monitoring and reporting on environmental conditions is essential for ensuring the timely detection of any threats. This system should

© Kryvolapchuk Volodymyr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2024

be transparent, utilising various channels for communication, including government websites, social media, local media, hotlines and environmental information centres; 2) regular update of environmental data and publication of reports with detailed explanations is crucial for maintaining the system's effectiveness; 3) implement a system of rapid response to environmental incidents and emergencies arising from military operations, as well as mechanisms for notifying citizens of environmental threats via SMS, mobile applications, and other available means of communication; 4) engage non-governmental organizations and experts in the process of assessing environmental risks in times of war and developing measures to address them; 5) regular information campaigns should be conducted with the objective of raising public awareness of their rights to access environmental information and the importance of environmental protection.

The introduction of these measures will optimise the efficiency of public access to environmental information during martial law. Transparency, various communication channels and the involvement of non-governmental organizations and experts will make it possible to promptly respond to environmental threats, ensure effective monitoring of the state of the environment and the development of measures to protect it. This will help increase the level of public trust in government agencies and ensure environmental protection during the war.

REFERENCES

1. *Bredykhina, V.L.* (2005). Pravo hromadian na bezpechne navkolyshnie pryrodne seredovyshche. "The right of citizens to a safe natural environment": Doctor's thesis: specialty 12.00.06 "Land law; Agrarian law; Environmental law; Natural resource law". Kharkiv: National Law Academy of Ukraine. 190 p. [in Ukrainian].

2. Ekolohichne pravo Ukrainy. "Environmental law of Ukraine". Academic course: tutor. / gen. ed. Yu.S. Shemshuchenko. Kyiv: LLC "Yurydychna Dumka" Publishing House, 2005. 848 p. [in Ukrainian].

3. Konstytutsia Ukrainy. "Constitution of Ukraine" dated June 28, 1996 (as amended). Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (Date of Application: 25.03.2024) [in Ukrainian].

4. "Environmental protection": Law of Ukraine dated June 25, 1991 N 1264-XII (as amended). Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text (Date of Application: 25.04.2024) [in Ukrainian].

5. Pro informatsiiu. "About information": Law of Ukraine dated October 2, 1992 N 2657-XII (as amended). Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text (Date of Application: 25.04.2024) [in Ukrainian].

6. Konventsiia pro dostup do informatsii, uchast hromadskosti v protsesi pryiniattia rishen ta dostup do pravosuddia z pytan, shcho stosuiutsa dovkilla (Orkhuska Konventsia). "Convention on access to information, public participation in the decision-making process and access to justice in environmental matters (Aarhus Convention)". The Convention was ratified by the Law of Ukraine dated July 6, 1999 N 832-XIV). Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (Date of Application: 25.04.2024) [in Ukrainian].

7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo derzhavnoi systemy monitorynhu dovkillia, informatsii pro stan dovkillia (ekolohichnoi informatsii) ta informatsiinoho zabezpechennia upravlinnia u sferi dovkillia. "On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the state environmental monitoring system, information on the state of the environment

© Kryvolapchuk Volodymyr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2024

(ecological information) and information support for environmental management": Law of Ukraine dated March 20, 2023 No. 2973-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2973-20#Text (Date of Application: 25.04.2024) [in Ukrainian].

8. Osoblyvosti realizatsii prava na dostup do informatsii pro stan dovkillia, yakist kharchovykh produktiv ta predmetiv pobutu v umovakh voiennoho stanu. "Peculiarities of the implementation of the right to access information about the state of the environment, the quality of food products and household items in the conditions of martial law". Ukrainian Parliament Commissioner for Human Right. URL: ombudsman.gov.ua (Date of Application: 25.04.2024) [in Ukrainian].

9. Pro zabezpechennia pidhotovky Natsionalnoi dopovidi pro stan navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha v Ukraini. "Ensuring the preparation of the National Report on the State of the Environment in Ukraine": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 7, 1992 No. 61. Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-92-%D0%BF#Text. (Date of Application: 25.04.2024) [in Ukrainian].

10. Pro Yedynu ekolohichnu platformu «EkoSystema». "The single ecological platform 'EkoSystem'": resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 11, 2021 No. 1065. Government portal. The only web portal of executive authorities of Ukraine. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-yedinu-ekologichnu-platformu-ekosistema-i111021-1065 (Date of Application: 25.04.2024) [in Ukrainian].

11. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini. "Introduction of martial law in Ukraine": Decree of the President of Ukraine dated 24.02.2022 No. 64/2022 (with amendments). Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (Date of Application: 25.04.2024) [in Ukrainian].

© Kryvolapchuk Volodymyr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**
УДК 342.7:502/504“364”=111

Криволапчук Володимир Олексійович,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
перший заступник директора ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-9449-2242
Плугатар Тетяна Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, учений секретар
секретаріату Вченої ради ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0003-2082-5790
Лелет Сергій Миколайович,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
начальник відділу ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-6099-4121

РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН НА ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ ПРО СТАН НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА В ПЕРІОД ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У межах викладеного дослідження проведено аналіз правових аспектів механізму реалізації права на доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища в Україні в умовах військової агресії. Стаття аналізує норми чинного законодавства України, визначаючи основні обмеження щодо доступу до інформації про стан навколишнього природного середовища в умовах воєнного стану та заходи інформаційної безпеки, які застосовуються у цих умовах.

Наголошено, що незважаючи на війну та її наслідки, доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища має забезпечуватись, адже це є важливою гарантією реалізації та захисту права кожного на чисте й безпечне для життя та здоров’я довкілля. В умовах воєнного стану якісний і оперативний доступ до такої публічної інформації є необхідним для забезпечення належного функціонування державних і громадських інституцій, а також для захисту навколишнього природного середовища, від чого залежить нормальна життєдіяльність, безпека та здоров’я людей.

Зазначено, що беручи до уваги повномасштабне військове вторгнення, забезпечити доступ до екологічної інформації на всій території держави повною мірою неможливо. Військова агресія спричинила низку тимчасових обмежень та заходів інформаційної безпеки, які впливають на вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища. Але навіть в умовах війни українське екологічне законодавство продовжує розвиватись і вдосконалюватись, зокрема у сферах управління відходами, створення та функціонування національного реєстру викидів і перенесення забруднювачів, а також у системі державного моніторингу довкілля та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля. Ці зміни спрямовані на забезпечення доступу громадськості до повних, узгоджених і достовірних даних про викиди та перенесення

© Kryvolapchuk Volodymyr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).4
Issue 2(64) 2024 **https://naukaipravoohorona.com/**

забруднювачів і відходів, що є важливим для захисту здоров'я та життя людей, особливо в умовах військової агресії.

Зроблено висновок, що прийняття окремого закону про екологічну інформацію та запровадження чітких правил її надання й підвищення прозорості доступу до неї дасть змогу громадянам ефективніше реагувати на екологічні загрози під час воєнного стану в Україні, що сприятиме збереженню довкілля та підвищенню екологічної свідомості населення.

Ключові слова: права громадян, доступ до інформації, інформація про стан навколишнього природного середовища, інформація про стан довкілля, екологічна інформація, правовий режим воєнного стану.

Отримано 30.05.2024

© Kryvolapchuk Volodymyr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**

УДК 342.95:351.74-056.2

Пономаренко Алла Василівна,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-6271-4485
Мацько Віта Андріївна,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-4149-8744

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПНОСТІ ДЛЯ МАЛОМОБІЛЬНИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ МВС УКРАЇНИ ТА ОРГАНІВ ЙОГО СИСТЕМИ

У статті досліджено правове забезпечення доступності для маломобільних груп населення публічних послуг. Проаналізовано міжнародні стандарти та вітчизняне законодавство у цій сфері. Виокремлено проблеми, які перешкоджають ефективній реалізацій деяких положень законодавства щодо забезпечення безбар'єрного середовища для маломобільних груп населення. Зосереджено увагу на відсутності в законодавстві України чітко визначених критеріїв оцінювання доступності для маломобільних груп населення публічних послуг, інформації про їх надання, а також методики оцінювання доступності таких послуг. Сформовано орієнтовні складові елементи Методики оцінювання доступності для маломобільних груп населення публічних послуг МВС України та органів його системи, а також інформації про такі послуги.

Ключові слова: *публічні послуги, доступність, безбар'єрність, маломобільні групи населення, моніторинг доступності публічних послуг, правове забезпечення, Міністерство внутрішніх справ України.*

Постановка проблеми. Євроінтеграційні процеси в Україні зумовлюють необхідність імплементації нормативно-правових актів Європейського Союзу в національне законодавство України. Однією з основних сфер суспільного життя, яка потребує впровадження європейських стандартів та цінностей, є соціальна. Саме тому особливої уваги в цьому контексті набуває забезпечення прав і свобод маломобільних груп населення (далі – МГН). Створення для них правового підґрунтя для забезпечення доступності публічних послуг нарівні з іншими учасниками правових відносин є одним із важливих показників рівня правової культури, соціального розвитку та цивілізованості нашої держави, а також її готовності до євроінтеграції.

Наразі, правову основу з питань забезпечення доступності для МГН публічних послуг становить значна кількість загальних та спеціальних нормативно-правих актів, які за останній час набули низки позитивних змін з огляду на виклики сьогодення. Особливої актуальності набуває питання забезпечення доступності для маломобільних груп населення публічних послуг, що надаються Міністерством внутрішніх справ України

© Ponomarenko Alla, Matsko Vita, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).5

(далі – МВС) та органами його системи, оскільки вони надають широкий спектр послуг, пов'язаних з оформленням документів, реєстрацією, отриманням довідок та іншими процедурами, які є необхідними для повноцінного життя в суспільстві.

Незважаючи на наявність значної законодавчої бази у сфері доступності для МГН публічних послуг та її постійне вдосконалення, сьогодні ще існують проблеми з реалізацією цих норм на практиці, у тому числі й у МВС, що вказує на *актуальність* обраної теми дослідження.

Метою статті є аналіз законодавства у сфері забезпечення доступності для МГН публічних послуг МВС та органів його системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання доступності в різних сферах суспільного життя для осіб з інвалідністю розглядали такі вчені, як: В. Кондратенко, Є.Легеза, П. Лютіков, В. Мороз, Т. Мінка, Т. Кочубей, М. Рябініна, О. Кувіла, О. Варгуляк, О. Кувіла. Дослідженню проблематики доступності для маломобільних груп населення свої роботи присвятили: А. Даниленко, О. Ващинська, В. Виноградова та ін. Однак, попри високий інтерес до вивчення проблематики доступності для МГН публічних послуг, питання щодо їх надання органами системи МВС залишається недостатньо вивченими.

Виклад основного матеріалу дослідження. Послуги, які надаються МВС, а також органами його системи, зокрема: Національною поліцією України, Державною прикордонною службою України, Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Державною міграційною службою України, Сервісними центрами МВС України, належать до категорії публічних, оскільки вони мають високу соціальну значимість і заінтересованість у них більшості членів суспільства.

Дослідивши зазначені послуги, встановлено, що органи, які входять до системи МВС, надають різні публічні послуги, що пов'язані:

1) з видачею, переоформленням, анулюванням ліцензій;
2) проставленням апостиля на офіційних документах, що видаються;
3) видачею сертифікатів кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг;
4) видачею та переоформленням свідоцтва;
5) оформленням, видачею, реєстрацією та перереєстрацією дозволів;
6) оформленням та переоформленням паспортів, посвідчень водія тощо.

При цьому, слід зауважити, що запропонований поділ публічних послуг МВС та органів його системи є надто умовним, оскільки їх чіткий перелік та систематизація на законодавчому рівні відсутні, що ускладнює контроль за їх доступністю.

Однією із важливих якісних характеристик публічних послуг є доступність. За допомогою цього критерію можна оцінити ступінь відповідності умов надання послуг потребам і можливостям користувачів, а також виявити ймовірні бар'єри, які заважають їх ефективному використанню різними категоріями населення. Особливу увагу слід акцентувати забезпеченню доступності публічних послуг для МГН, яка наразі є однією з найбільш вразливих категорій населення.

Говорячи про доступність, слід зауважити, що часто поняття «доступність» помилково ототожнюють з поняттям «безбар'єрність». Вживання цих термінів як синонімів призводить до плутанини та неоднозначного їх тлумачення.

© Ponomarenko Alla, Matsko Vita, 2024

На нашу думку, безбар'єрність – це більш широке поняття, яке охоплює не тільки фізичний, але й інформаційний, соціальний та інші аспекти, а також передбачає зміну в ставленні суспільства до осіб з інвалідністю, подолання стереотипів та дискримінації.

Поняття «безбар'єрність» визначене в положеннях Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (далі – Стратегія), під яким пропонується розуміти загальний підхід до формування та імплементації державної політики для забезпечення безперешкодного доступу всіх груп населення до різних сфер життєдіяльності [1].

Як слушно зазначає І. Комар, безбар'єрність полягає насамперед в ідеї рівних можливостей для всіх і заперечує будь-які форми дискримінації та нерівності, незалежно від расової, етнічної, гендерної, соціальної чи фізичної належності. Це створює основу для інклюзивного суспільства, де кожна людина має право на свою унікальну ідентичність та можливість досягти свого потенціалу [2, с. 212].

Аналізуючи наукові джерела, вбачаємо, що бар'єри, які перешкоджають повноцінній участі МГН у суспільному житті, поділяються на:

– ментальні, які полягають у специфічному ставленні оточуючих до осіб з інвалідністю, нерозумінні їхніх проблем;

– фізичні, в контексті яких ідеться про недостатню архітектурну та транспортну доступність, що є головною перешкодою в доступі осіб з інвалідністю до освіти, праці, культури, спорту, інформації, туризму тощо;

– інформаційні, спричинені невикористанням існуючих форматів подачі інформації, які враховують потреби осіб з інвалідністю з порушеннями зору, слуху, психічними та інтелектуальними порушеннями, зокрема абетки Брайля, великого шрифта, аудіо- та електронних засобів тощо;

– інституційні, які стосуються проблем законодавчої регламентації різноманітних аспектів життя осіб з інвалідністю тощо [3, с. 34].

На наше переконання, зазначені види бар'єрів також стосуються доступності публічних послуг для МГН.

Відповідно до положень Стратегії поняття «доступність» означає забезпечення рівного доступу всім групам населення до фізичного оточення, транспорту, інформації та зв'язку, інформаційно-комунікаційних технологій і систем, а також до інших об'єктів та послуг [1]. Як убачаємо, поняття «доступність» стосується забезпечення можливостей доступу людей до конкретних ресурсів та послуг (фізичних, інформаційних чи цифрових). Доступність зосереджена на практичних заходах забезпечення доступу до конкретних місць або ресурсів.

Досліджуючи питання доступності об'єктів і послуг, О. Варгуляк пропонує розуміти доступність для людей з інвалідністю об'єктів і послуг як «властивість відповідних об'єктів і послуг, яка дає змогу особам цієї категорії вільно ними користуватися без будь-яких бар'єрів, у тому числі завдяки адаптації чи спеціальному дизайну» [3, с. 34]. На підставі зазначеного О. Кувіла слушно доходить висновку про те, що доступність напряму залежить від наявності чи відсутності бар'єрів [4, с. 123].

Отже, терміни «безбар'єрність» та «доступність» тісно пов'язані між собою. Можна

© Ponomarenko Alla, Matsko Vita, 2024

зазначити, що доступність є складовою безбар'єрності. Проте, не зважаючи на те, що обидва терміни стосуються створення умов для повноцінного життя та участі в суспільстві всіх груп населення, незалежно від їхніх особливих потреб, вони мають різні акценти.

Коли йдеться про доступність, то зазвичай це поняття пов'язують з особами з інвалідністю, проте воно стосується більш широкого кола осіб, зокрема МГН. У п. 16 ст. 1 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» законодавець закріпив визначення «маломобільні групи населення», як осіб, які відчувають труднощі при самостійному пересуванні, одержанні послуги, необхідної інформації або при орієнтуванні у просторі. До таких осіб зокрема належать: особи з інвалідністю, особи з тимчасовим порушенням здоров'я, вагітні жінки, громадяни похилого віку, особи з дитячими візками [5].

До МГН також можна віднести осіб, які супроводжують малолітніх дітей, осіб з ментальними розладами, які можуть відчувати труднощі при орієнтації в просторі, людей з нестандартними розмірами тіла тощо. У більшості країн Європи до цієї категорії населення також відносять дітей дошкільного віку.

З огляду на викладене вище необхідно розуміти, що МГН становлять широке коло осіб, які в повсякденному житті стикаються з тимчасовими або постійними труднощами та бар'єрами, що заважають їм повноцінно брати участь у житті суспільства, у зв'язку з цим у законодавстві потрібно розробити більш інклюзивний підхід до визначення поняття МГН, який би охоплював усю різноманітність потреб усіх членів суспільства, незалежно від індивідуальних особливостей, які вирізняють їх від більшості членів суспільства.

Сьогодні в Україні забезпечення доступності для МГН публічних послуг, а також створення безбар'єрного простору регулюється низкою міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів.

Серед основних міжнародних нормативних актів, у яких закріплені загальні засади гарантування права безперешкодного доступу для МГН, є Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю. Саме у її ст. 9 передбачено, що держави-учасниці цієї Конвенції мають вживати належних заходів для забезпечення особам з інвалідністю доступу нарівні з іншими до фізичного оточення, транспорту, інформації та зв'язку, зокрема інформаційно-комунікаційних технологій і систем, а також до інших об'єктів і послуг [6]. Крім того, в цьому документі вперше було визначено такі важливі поняття, як «розумне пристосування» та «універсальний дизайн», які в подальшому імплементовані в законодавство України та широко використовуються під час створення інклюзивного середовища для МГН, у тому числі при створенні доступності послуг.

Іншим, не менш важливим міжнародним нормативним актом, є Марракеський договір про полегшення доступу сліпих, осіб з порушеннями зору або іншими обмеженнями з причин інвалідності сприймати друковану інформацію до опублікованих творів [7]. Приєднавшись 12 січня 2023 року до цього договору, Україна взяла на себе зобов'язання гарантувати МГН, зокрема сліпим, особам з порушеннями зору або іншими обмеженнями з причин інвалідності, доступність до творів або їх примірників, а також забезпечити доступність до друкованої інформації.

© Ponomarenko Alla, Matsko Vita, 2024

У національному законодавстві засадничим нормативно-правовим актом, який регулює права МГН, є Конституція України, де закріплено принципи, спрямовані на створення в суспільстві таких умов, за яких кожна людина повною мірою зможе брати участь у житті суспільства на рівних умовах без будь-якої дискримінації за ознакою раси, релігії, віку, статі чи інвалідності [8].

Важливим нормативно-правим актом у зазначеній сфері є й Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», в якому закріплено основу соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні та гарантовано їм рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі в економічній, політичній і соціальній сферах життя суспільства, створення необхідних умов, які дають можливість особам з інвалідністю ефективно реалізувати права та свободи людини і громадянина та вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними можливостями, здібностями і інтересами [9].

Законом України «Про архітектурну діяльність» визначено, що держава забезпечує умови для здійснення архітектурної діяльності шляхом створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших МГН, а також забезпечення економічних та інших аспектів, важливих з погляду задоволення інтересів суспільства [10].

Вагоме місце серед підзаконних нормативно-правових актів посідає розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» [1]. У вказаній Стратегії визначено стратегічний курс України на створення безбар'єрного простору для всіх груп населення, у тому числі для МГН. Однією з пріоритетних стратегічних цілей держави є оновлення нормативно-правової бази, що регулює доступність об'єктів фізичного оточення, транспорту, інформації та послуг. Це передбачає комплекс заходів, спрямованих на актуалізацію чинних нормативних документів та розробку нових, які б відповідали сучасним вимогам інклюзивності.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення моніторингу та оцінки ступеня безбар'єрності об'єктів фізичного оточення і послуг для осіб з інвалідністю» визначено критерії безбар'єрності об'єктів фізичного оточення і послуг для осіб з інвалідністю [11].

У розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення рекомендацій щодо викладення інформації суб'єктами владних повноважень у форматах, що забезпечують доступність її сприйняття» суб'єктам владних повноважень вказано на необхідність викладення інформації у форматах, що забезпечують доступність її сприйняття особами з інвалідністю та особами з порушенням інтелектуального розвитку [12].

У постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Примірного регламенту центру надання адміністративних послуг» визначено окремі вимоги до інформації, яка розміщується в приміщенні центру надання послуг та на вебсайті органу, який надає послуги, а також вимоги до облаштування прилеглої території, входу та внутрішньої частини будівлі, де надаються послуги, з урахуванням потреб осіб з інвалідністю [13].

Наказом Міністерства цифрової трансформації України «Про затвердження вимог до дизайну та порядку погодження проектів дизайну офіційних вебсайтів (вебпорталів)

© Ponomarenko Alla, Matsko Vita, 2024

органів виконавчої влади та офіційних вебресурсів, що пов'язані з діяльністю органів виконавчої влади, та Єдиного вебпорталу Кабінету Міністрів України» визначено, що офіційний вебсайт має бути доступним для користувачів з порушеннями зору, слуху, опорно-рухового апарату, мовлення та інтелектуального розвитку, а також з різними комбінаціями порушень [14].

До підзаконних нормативно-правових актів, які безпосередньо встановлюють вимоги для забезпечення доступності для МГН публічних послуг, у тому числі, які надаються МВС та органами його системи, належать державні будівельні норми (далі – ДБН) та державні стандарти України (далі – ДСТУ).

Якщо говорити про фізичну та інформаційну доступність для МГН публічних послуг, то основним документом у цій сфері є ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення» [15]. У зазначеному ДБН закріплено загальні положення щодо забезпечення доступності будівель і споруд, їх розумного пристосування з урахуванням потреб МГН, а також конкретизовано вимоги облаштування місць для паркування, входу до будівлі, де надаються послуги, пандусів, сходів, внутрішньої частини приміщень тощо. Крім того, у цьому документі встановлено вимоги до тактильно-інформаційних покажчиків (інформаційні тактильні таблички (зовнішні і внутрішні), інформаційні тактильні позначки та мнемосхеми тощо), які забезпечують орієнтування, отримання необхідної інформації для отримання публічних послуг тощо.

ДБН В.1.2-9:2021 «Основні вимоги до будівель і споруд. Безпека і доступність під час експлуатації» визначають вимоги безпеки і доступності будівель і споруд для МГН, зокрема: безпечні підходи і під'їзди до будівель і споруд; можливість користування без додаткової адаптації для МГН; безпечне переміщення усередині будівель; відсутність порогів і перепадів висот у дверних прорізах; наявність зони обслуговування МГН у громадських будівлях тощо [16].

У ДБН В.2.2-5:2023 «Захисні споруди цивільного захисту» із Зміною № 1 встановлено основні положення щодо проєктування захисних споруд цивільного захисту та споруд подвійного призначення, призначених для укриття населення, зокрема і для осіб з інвалідністю [17]. Для такої категорії осіб має бути забезпечено: відокремлену зону (за необхідністю із супроводжуючими) не менше ніж 10% від загальної місткості захисної споруди або споруда подвійного призначення (укриття) або окремого приміщення; простір для маневрування та повороту на 90° для осіб на кріслі колісному перед вхідними дверима до захисних споруд цивільного захисту та споруд подвійного призначення; поручні на стінах ділянок коридорів, які слугують шляхами евакуації; зони для душу тощо.

ДСТУ-Н Б В.2.2.-31:2011 «Настанова з облаштування будинків і споруд цивільного призначення елементами доступності для осіб з вадами зору та слуху» передбачено вимоги щодо облаштування будинків і споруд з урахуванням потреб осіб з вадами зору та слуху [18]. Зокрема, для забезпечення доступності осіб з вадами зору передбачена необхідність розміщення тактильних наземних та підлогових покажчиків на шляху руху до будівлі, де надаються послуги, та всередині цієї будівлі. Для забезпечення доступності осіб з вадами слуху до будівель, де надаються послуги, необхідно передба-

© Ponomarenko Alla, Matsko Vita, 2024

чати додаткові системи звукопідсилення та розміщення візуальної інформації (світлові табло); рекомендується передбачати звукопоглинальні поверхні, такі як перфорована багатошарова акустична стеля, килимове покриття підлоги тощо; забезпечити достатнє освітлення для забезпечення їх можливості читати по губах; оснащувати місця, де надаються послуги, послідовною і повною (від входу до окремих приміщень) візуальною інформацією тощо.

ДСТУ ISO 17049:2017 «Доступне проектування. Застосування шрифту Брайля на інформаційних вказівниках, обладнанні та приладах» визначено вимоги щодо викладення інформації на інформаційних вказівниках, обладнанні та приладах шрифтом Брайля [19].

ДСТУ EN 301 549:2022 «Інформаційні технології. Вимоги щодо доступності продуктів та послуг ІКТ» встановлює вимоги до інформаційно-комунікаційних технологій, які мають бути доступними для людей з інвалідністю [20].

ДСТУ EN 81-40:2016 «Норми безпеки щодо конструкції та експлуатації ліфтів. Спеціальні ліфти для перевезення осіб та вантажів. Частина 40. Сходові підіймачі та похилі підіймальні платформи для осіб з обмеженою рухливістю (EN81-40:2008, IDT визначає вимоги до вертикальних підіймальних платформ, призначених для пересування осіб з обмеженими можливостями [21]. Стандарт детально регламентує технічні характеристики, умови монтажу та експлуатації сходових підіймачів та похилих підіймальних платформ, забезпечуючи високий рівень безпеки та комфорту для користувачів.

Незважаючи на наявність в Україні значного обсягу законодавства, спрямованого на забезпечення безбар'єрного середовища для МГН, практична реалізація багатьох норм часто стикається з низкою перешкод. До таких проблем можна віднести: нечіткі, незрозумілі та неоднозначні положення вітчизняного законодавства, у тому числі в ДБН та ДСТУ, які регулюють питання доступності публічних послуг та інформації про їх надання; відсутність єдиних критеріїв оцінювання доступності для МГН публічних послуг та інформації про їх надання; відсутність алгоритму дій щодо проведення оцінювання доступності для МГН публічних послуг, а також методики оцінювання доступності таких послуг.

Зазначені проблеми не оминають МВС та органи його системи. Одним із факторів, що ускладнює надання МГН якісних публічних послуг, є відсутність відомчої методики оцінювання доступності таких послуг.

Важливим інструментом контролю доступності для МГН публічних послуг, у тому числі, які надаються МВС і органами його системи, та інформації про їх надання є моніторинг доступності для МГН. Під ним слід розуміти процес систематичного збору, аналізу та узагальнення інформації про рівень доступності публічних послуг та інформації про їх надання для МГН. Його проведення передбачене в положеннях Стратегії.

Проведення моніторингу доступності для МГН публічних послуг МВС та органів його системи, а також інформації про такі послуги здійснюється відповідно до підп. 3 п. 86 Плану заходів на 2023–2024 роки з реалізації Стратегії [1] та підп. 3 п. 7 Плану заходів Міністерства внутрішніх справ на 2023–2024 роки з реалізації Стратегії [22].

Проте, наразі проведення моніторингу доступності для МГН публічних послуг МВС та органів його системи ускладнено через відсутність єдиного нормативно-пра-

© Ponomarenko Alla, Matsko Vita, 2024

вового акта, який би узагальнював усі критерії фізичної та інформаційної доступності для МГН публічних послуг МВС та органів його системи. Відсутність уніфікованих критеріїв оцінки доступності для МГН при наданні публічних послуг МВС призводить до варіативності підходів у процесі моніторингу та унеможливлює проведення об'єктивного аналізу стану доступності.

При проведенні моніторингу доступності для МГН публічних послуг МВС та органів його системи, а також інформації про такі послуги, наразі використовуються Методичні рекомендації щодо доступності публічних послуг з урахуванням потреб МГН, у тому числі осіб з різним рівнем комунікаційних можливостей, які розроблені Управлінням моніторингу дотримання прав людини МВС. Однак, вони не містять алгоритму дій під час оцінювання доступності, індикаторів (показників) такої доступності, що ускладнює процес оцінювання доступності для МГН публічних послуг МВС та органів його системи.

Зазначене зумовлює необхідність у розробленні єдиної Методики оцінювання доступності для МГН публічних послуг МВС та органів його системи, а також інформації про такі послуги, яка б давала змогу проводити моніторинг доступності для зазначеної категорії осіб з метою визначення рівня доступності для МГН публічних послуг МВС та органів його системи, а також інформації про такі послуги за чітко визначеними критеріями оцінювання.

На нашу думку, у Методиці оцінювання доступності для маломобільних груп населення публічних послуг МВС та органів його системи, а також інформації про такі послуги необхідно:

– визначити мету й завдання методики; принципи, відповідно до яких має здійснюватись оцінювання; об'єкти оцінювання;

– дослідити категорії МГН;

– визначити види доступності для МГН публічних послуг МВС та органів його системи, а також інформації про такі послуги (фізична доступність та інформаційна доступність);

– систематизувати критерії оцінювання фізичної та інформаційної доступності для МГН публічних послуг МВС та органів його системи, а також інформації про такі послуги;

– розробити формулу, за якою вираховується показник доступності послуг та шкалу оцінювання рівня доступності.

Результати оцінювання мають стати основою для моніторингу доступності для МГН інформації та публічних послуг органів системи МВС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: розпорядження Каб. Міністрів України від 14.04.2021 р. № 366-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-р#Text (дата звернення: 01.03.2024).

2. *Комар І.В.* Безбар'єрність як соціальна норма сучасного суспільства. Modern Trends are the Driving Force of Scientific Progress: XIX International scientific and practical conference (April 17–19, 2024). Lisbon, Portugal. International Scientific Unity, 2024. 269 p. С. 213–214.

© Ponomarenko Alla, Matsko Vita, 2024

3. *Варгуляк О.Г.* Сутність та зміст права осіб з інвалідністю на доступність об'єктів і послуг. *Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.: зб. наук. пр. (м. Дніпро, 1–2 листоп. 2019 р.). Дніпро: Правовий світ, 2019. С. 32–35.

4. *Кувіла О.І.* Адміністративно-правове забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя: дис. … д-ра філософ.: 081. Дніпро, 2024. 209 с.

5. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text (дата звернення: 01.03.2024).

6. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 01.03.2024).

7. Марракеський договір про полегшення доступу сліпих, осіб з порушеннями зору або іншими обмеженнями з причин інвалідності сприймати друковану інформацію до опублікованих творів від 27.06.2013 р. № 999_001-13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/999_001-13#n2 (дата звернення: 01.03.2024).

8. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 01.03.2024).

9. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в України: Закон України від 21.03.1991 р. № 75-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text (дата звернення: 02.03.2024).

10. Про архітектурну діяльність: Закон України від 20.05.1999 р. № 687-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text (дата звернення: 02.03.2024).

11. Про затвердження Порядку проведення моніторингу та оцінки ступеня безбар'єрності об'єктів фізичного оточення і послуг для осіб з інвалідністю: постанова Каб. Міністрів України від 26.05.2021 р. № 537. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2021-%D0%BF#top (дата звернення: 02.03.2024).

12. Про схвалення рекомендацій щодо викладення інформації суб'єктами владних повноважень у форматах, що забезпечують доступність її сприйняття: розпорядження Каб. Міністрів України від 17.11.2023 р. № 1046-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1046-2023-%D1%80#Text (дата звернення: 02.03.2024).

13. Про затвердження Примірного регламенту центру надання адміністративних послуг: постанова Каб. Міністрів України від 01.08.2013 р. № 588. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2013-%D0%BF#Text (дата звернення: 02.03.2024).

14. Про затвердження вимог до дизайну та порядку погодження проектів дизайну офіційних вебсайтів (вебпорталів) органів виконавчої влади та офіційних вебресурсів, що пов'язані з діяльністю органів виконавчої влади, та Єдиного вебпорталу Кабінету Міністрів України: наказ М-ва цифрової трансформації України від 23.06.2022 р. № 57. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0785-22#Text (дата звернення: 02.03.2024).

15. ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення» від 30.11.2018 р. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/BN01_2101-4608-3065-1581_d8a8cbbb67.pdf (дата звернення: 02.03.2024).

16. ДБН В.1.2-9:2021 «Основні вимоги до будівель і споруд. Безпека і доступність під час експлуатації» від 30.06.2021 р. № 668. URL: https://dreamdim.ua/wp-content/uploads/2022/08/DBN-V_1_2_9-2021.pdf (дата звернення: 02.03.2024).

17. ДБН В.2.2-5:2023 «Захисні споруди цивільного захисту» із Зміною № 1 від 10.08.2023 р. № 702. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/BN01_9096-0455-6544-5353_64817328cd.pdf (дата звернення: 02.03.2024).

18. ДСТУ-Н Б В.2.2.-31:2011 «Настанова з облаштування будинків і споруд цивільного призначення елементами доступності для осіб з вадами зору та слуху» від 30.12.2011 р. URL: https://dnaop.com/get/67328/ (дата звернення: 02.03.2024).

© Ponomarenko Alla, Matsko Vita, 2024

19. ДСТУ ISO 17049:2017 «Доступне проектування. Застосування шрифту Брайля на інформаційних вказівниках, обладнанні та приладах» від 31.05.2017 р. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=71457 (дата звернення: 02.03.2024).

20. ДСТУ EN 301 549:2022 «Інформаційні технології. Вимоги щодо доступності продуктів та послуг ІКТ» від 05.05.2022 р. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=97742 (дата звернення: 02.03.2024).

21. ДСТУ EN 81-40:2016 «Норми безпеки щодо конструкції та експлуатації ліфтів. Спеціальні ліфти для перевезення осіб та вантажів. Частина 40. Сходові підіймачі та похилі підіймальні платформи для осіб з обмеженою рухливістю (EN81-40:2008, IDT)» від 27.12.2016 р. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=71520 (дата звернення: 02.03.2024).

22. План заходів Міністерства внутрішніх справ на 2023–2024 роки з реалізації Стратегії: наказ М-ва внутрішніх справ України від 09.06.2023 р. № 478.

REFERENCES

1. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii iz stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku. "On the approval of the National Strategy for the creation of a barrier-free space in Ukraine for the period up to 2030": Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 14, 2021 No. 366. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-p#Text (Date of Application: 01.03.2024) [in Ukrainian].

2. *Komar, I.V.* (2024). Bezbariernist yak sotsialna norma suchasnoho suspilstva. "Barrier-free as a social norm of modern society". *Modern Trends are the Driving Force of Scientific Progress:* XIX International scientific and practical conference (April 17–19, 2024). Lisbon, Portugal. International Scientific Unity. 269 p. P. 213–214 [in Ukrainian].

3. *Varhuliak, O.H.* (2019). Sutnist ta zmist prava osib z invalidnistiu na dostupnist obiektiv i posluh. "The essence and content of the right of persons with disabilities to access facilities and services". *Factors of the development of legal sciences in the 21st century:* materials of the International science and practice conf.: Coll. of scientific works. (Dnipro, November 1–2, 2019). Dnipro: Pravovyi svit. P. 32–35 [in Ukrainian].

4. *Kuvila, O.I.* (2024). Administratyvno-pravove zabezpechennia dostupu osib z invalidnistiu do pravosuddia. "Administrative and legal provision of access to justice for persons with disabilities": Doctor's thesis: 081. Dnipro. 209 p. [in Ukrainian].

5. Pro rehuliuvannia mistobudivnoi diialnosti. "On regulation of urban planning activities": Law of Ukraine dated February 17, 2011 No. 3038-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text (Date of Application: 01.03.2024) [in Ukrainian].

6. Konventsiia pro prava osib z invalidnistiu. "Convention on the Rights of Persons with Disabilities dated December 13, 2006". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (Date of Application: 01.03.2024) [in Ukrainian].

7. Marrakeskyi dohovir pro polehshennia dostupu slipykh, osib z porushenniamy zoru abo inshymy obmezhenniamy z prychyn invalidnosti spryimaty drukovanu informatsiiu do opublikovanykh tvoriv. "Marrakesh Agreement on Facilitating the Access of the Blind, Visually Impaired or Other Disabled Persons to Perceiving Printed Information to Published Works dated August 27, 2013 No. 999_001-13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/999_001-13#n2 (Date of Application: 01.03.2024) [in Ukrainian].

8. Konstytutsiia Ukrainy. "Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-VR". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (Date of Application: 01.03.2024) [in Ukrainian].

9. Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti osib z invalidnistiu v Ukrainy. "On the basics of social protection of persons with disabilities in Ukraine": Law of Ukraine dated March 21, 1991 No. 75-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text (Date of Application: 02.03.2024) [in Ukrainian].

© Ponomarenko Alla, Matsko Vita, 2024

10. Pro arkhitekturnu diialnist. “On architectural activity: Law of Ukraine dated May 20, 1999 No. 687-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text (Date of Application: 02.03.2024) [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia monitorynhu ta otsinky stupenia bezbariernosti obiektiv fizychnoho otochennia i posluh dlia osib z invalidnistiu. “On the approval of the Procedure for monitoring and assessing the degree of barrier-free physical environment facilities and services for persons with disabilities”: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 26, 2021 No. 537. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2021-%D0%BF#top (Date of Application: 02.03.2024) [in Ukrainian].

12. Pro skhvalennia rekomendatsii shchodo vykladennia informatsii subiektamy vladnykh povnovazhen u formatakh, shcho zabezpechuout dostupnist yii spryoniattia. “On the approval of recommendations on the presentation of information by subjects of authority in formats that ensure the availability of its perception”: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 17, 2023 No. 1046 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1046-2023-%D1%80#Text (Date of Application: 02.03.2024) [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia Prymirnoho rehlamentu tsentru nadannia administratyvnykh posluh. “On the approval of the Model Regulations of the center for the provision of administrative services”: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 1, 2013 No. 588. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2013-%D0%BF#Text (Date of Application: 02.03.2024) [in Ukrainian].

14. Pro zatverdzhennia vymoh do dyzainu ta poriadku pohodzhennia proektiv dyzainu ofitsiinykh vebsaitiv (vebportaliv) orhaniv vykonavchoi vlady ta ofitsiinykh vebresursiv, shcho poviazani z diialnistiu orhaniv vykonavchoi vlady, ta Yedynoho vebportalu Kabinetu Ministriv Ukrainy. “On the approval of design requirements and the procedure for approving design projects of official websites (web portals) of executive authorities and official web resources related to the activities of executive authorities and the Unified web portal of the Cabinet of Ministers of Ukraine”: order of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine dated August 23, 2022 No. 57. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0785-22#Text (Date of Application: 02.03.2024) [in Ukainian].

15. DBN V.2.2-40:2018 ‘‘Inclusiveness of buildings and structures. Basic Provisions’’ dated November 30, 2018. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/BN01_2101-4608-3065-1581_d8a8cbbb67.pdf (Date of Application: 02.03.2024) [in Ukrainian].

16. «Inkliuzyvnist budivel i sporud. Osnovni polozhennia». “DBN V.1.2-9:2021 ‘Basic requirements for buildings and structures. Safety and accessibility during operation’ dated August 30, 2021 No. 668”. URL: https://dreamdim.ua/wp-content/uploads/2022/08/DBN-V_1_2_9-2021.pdf (Date of Application: 02.03.2024) [in Ukrainian].

17. «Zakhysni sporudy tsyvilnoho zakhystu». “DBN V.2.2-5:2023 ‘Protective structures of civil defense’ with Amendment No. 1 dated August 10, 2023 No. 702”. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/BN01_9096-0455-6544 -5353_64817328cd.pdf (Date of Application: 02.03.2024) [in Ukrainian].

18. «Nastanova z oblashtuvannia budynkiv i sporud tsyvilnoho pryznachennia elementamy dostupnosti dlia osib z vadamy zoru ta slukhu». “DSTU-NB V.2.2.-31:2011 ‘Instructions on furnishing buildings and structures of civil purpose with elements of accessibility for persons with visual and hearing impairments’” dated December 30, 2011. URL: https://dnaop.com/get/67328/ (Date of Application: 02.03.2024) [in Ukrainian].

19. «Dostupne proektuvannia. Zastosuvannia shryftu Brailia na informatsiynykh vkazivnykakh, obladnanni ta pryladakh». “DSTU ISO 17049:2017 ‘Accessible design. Application of the Braille font on information signs, equipment and devices’ dated 31.05.2017”. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=71457 (Date of Application: 02.03.2024) [in Ukrainian].

20. «Informatsiini tekhnolohii. Vymohy shchodo dostupnosti produktiv ta posluh IKT». “DSTU EN 301 549:2022 ‘Information technologies. Requirements for the availability of ICT products and

© Ponomarenko Alla, Matsko Vita, 2024

services' dated 05.05.2022". URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=97742 (Date of Application: 02.03.2024) [in Ukrainian].

21. «Normy bezpeky shchodo konstruktsii ta ekspluatatsii liftiv. Spetsialni lifty dlia perevezennia osib ta vantazhiv. Chastyna 40. Skhodovi pidiimachi ta pokhyli pidiimalni platformy dlia osib z obmezhenoiu rukhlyvistiu». "DSTU EN 81-40:2016 'Safety standards for the design and operation of elevators. Special elevators for transporting people and goods. Part 40. Stair lifts and inclined lifting platforms for persons with reduced mobility (EN81-40:2008, IDT)' dated 27.12.2016". URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=71520 (Date of Application: 02.03.2024) [in Ukrainian].

22. Plan zakhodiv Ministerstva vnutrishnikh sprav na 2023–2024 roky z realizatsii Stratehii. "Action plan of the Ministry of Internal Affairs for 2023-2024 for the implementation of the Strategy": Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated June 9, 2023 No. 478 [in Ukrainian].

UDC 342.95:351.74-056.2

Ponomarenko Alla,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher, Leading Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6271-4485
Matsko Vita,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-4149-8744

LEGAL SUPPORT FOR THE ACCESSIBILITY OF PUBLIC SERVICES OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS AND ITS AGENCIES FOR PEOPLE WITH REDUCED MOBILITY

The article examines the legal framework for ensuring accessibility of public services for people with limited mobility. It is determined that one of the important qualitative characteristics of public services is accessibility. It allows assessing the degree to which the conditions of service provision meet the needs and capabilities of different categories of the population and identifying possible barriers to the effective use of these services.

The authors emphasize that the creation of a legal basis for ensuring access to public services for people with limited mobility on an equal footing with other participants in legal relations is one of the important indicators of the level of legal culture, social development and civilization of our country, as well as its readiness for European integration.

The paper analyzes international standards and Ukrainian legislation in this area. It is established that despite the existence of a significant amount of legislation in Ukraine aimed at ensuring a barrier-free environment for people with limited mobility, the practical implementation of many of the norms often faces a number of obstacles. These problems include: unclear, incomprehensible and ambiguous provisions of domestic legislation, including state building codes and state standards regulating the accessibility of public services and information about their provision; lack of uniform criteria for assessing the accessibility

© Ponomarenko Alla, Matsko Vita, 2024

of public services and information about their provision for people with reduced mobility; lack of an algorithm for assessing the accessibility of public services for people with reduced mobility, as well as a methodology for assessing the accessibility of such services.

The researchers emphasize that the services provided by the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and its agencies are categorized as public: the National Police of Ukraine, the State Border Guard Service of Ukraine, the State Emergency Service of Ukraine, the State Migration Service of Ukraine, and the Service Centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, are classified as public services, as they are of high social importance and are of interest to most members of society. These services are related to paperwork, registration, obtaining certificates and other procedures that are necessary for a full life in society.

Based on the study of Ukrainian legislation, the researchers concluded that in order to improve the quality of public services provided to people with limited mobility, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and its system bodies should develop an appropriate methodology for assessing the accessibility of such services and information about such services.

Keywords: public services, accessibility, barrier-free access, low-mobility groups, monitoring of accessibility of public services, legal support, Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Отримано 03.06.2024

© Ponomarenko Alla, Matsko Vita, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA

DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**

УДК 43.98:351.74(4-15)

Рядінська Валерія Олександрівна,
доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-2210-5933

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ ЕЛЕКТРОШОКОВИХ ПРИСТРОЇВ КОНТАКТНОЇ ТА КОНТАКТНО-ДИСТАНЦІЙНОЇ ДІЇ ЯК СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ У КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

У статті досліджено стан правового регулювання застосування поліцейськими в Україні електрошокових пристроїв контактної та контактно-дистанційної дії (електрошокерів). Визначено, що в національному законодавстві сформовані загальні правові підстави застосування поліцейськими електрошокерів, але не сформовані правові вимоги до порядку, процедури, стандартів, навчання поліцейських застосуванню електрошокерів тощо. Вивчено досвід у цій сфері країн Західної Європи (Великобританії, Німеччини, Австрії, Бельгії, Іспанії, Італії, Португалії, Нідерландів, Фінляндії, Франції, Швеції). Запропоновано напрями вдосконалення нормативно-правового регулювання застосування поліцейськими в Україні електрошокерів.

Ключові слова: *електрошокові пристрої контактної та контактно-дистанційної дії (електрошокери), поліцейські, правоохоронні органи, правове регулювання, нормативно-правові акти, Національна поліція України, спеціальні засоби, зброя, процедури, стандарти, досвід країн ЄС.*

На сучасному етапі актуальності набуває питання щодо застосування в Україні поліцейськими електрошокових пристроїв контактної та контактно-дистанційної дії (далі – ЕП). Загальні підстави застосування поліцейськими ЕП у національному законодавстві закріплені. Відповідно до п. 6 ч. 3 ст. 45 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейські можуть застосовувати ЕП для: а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; б) відбиття нападу тварини, що загрожує життю і здоров'ю особи чи поліцейського [1]. Однак наведені загальні вимоги залишають багато питань відкритими, і стверджувати те, що в національному законодавстві створено ефективний правовий механізм застосування поліцейськими ЕП, який забезпечує баланс між застосовуваними поліцейськими заходами для забезпечення публічної безпеки і порядку та дотриманням прав і свобод людини, передчасно. Внутрішньовідомчі нормативні акти, що врегульовували б порядок застосування ЕП поліцейськими, заборони та обмеження їх застосування, вимоги для підготовки та навчання поліцейських до такого застосування, які були б розроблені та прийняті на рівні наказів чи інструкцій Національної поліції України, відсутні. Інструкція про порядок застосування електрошокових пристроїв, затверджена наказом МВС від 13 лютого 1998

© Riadinska Valeriia, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).6

року № 10 [2], хоч і не втратила чинності, проте її правовою основою є Закон України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 року № 565-XII [3] та постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Правил застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку в Україні» від 04 серпня 1997 року № 829-97п [4], які на теперішній час втратили чинність відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» і постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку та Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань» від 20 грудня 2017 року № 1024 [5].

13 листопада 2020 року Кабінет Міністрів України подав до Верховної Ради України проєкт Закону № 4375 «Про внесення змін до статті 45 Закону України «Про Національну поліцію», в якому пропонувалося розширити підстави застосування поліцейськими ЕП шляхом внесення змін до п. 6 ч. 3 ст. 45, де передбачити, що поліцейські можуть застосовувати ЕП для: *затримання особи, яка вчинила адміністративне або кримінальне правопорушення і чинить при цьому фізичну протидію поліцейському; затримання особи, яка вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин і намагається втекти; затримання особи, яка чинить збройний опір або намагається втекти з-під варти; затримання озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю чи здоров'ю людей, зокрема поліцейського* [6]. Внесення цього законопроєкту викликало жваву дискусію в суспільстві, при цьому наріжним каменем стала норма, яка дозволяла б поліцейським застосовувати ЕП для затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення і чинить при цьому фізичну протидію поліцейському [7]. Наприклад, у зауваженнях Комітету з правоохоронної діяльності Верховної Ради України до проєкту закону № 4375 зазначалося, що *«…не кожне адміністративне або кримінальне правопорушення може стати підставою для затримання особи поліцейським»* [6]. 29 квітня 2021 року після розгляду проєкт було відхилено і з того часу нормативна активність з питання правового регулювання застосування поліцейськими ЕП фактично припинилась.

Періодично в інтерв'ю та публікаціях вищі посадові особи Національної поліції України порушують питання щодо застосування поліцейськими ЕП, проте головна думка, яка висловлюється у них, стосується того, що застосування поліцейськими ЕП потребує нормативно-правового регулювання, розроблення якого потрібно обговорити в суспільстві [8].

З огляду на євроінтеграційні прагнення України особливої актуальності набуває досвід країн ЄС (передусім країн Західної Європи) щодо правового регулювання застосування ЕП поліцейськими, дослідження якого є *метою* цієї статті.

Застосування ЕП поліцейськими в країнах Західної Європи врегульовується по-різному і залежить від форми державного устрою (унітарна, федеративна), системи права (романо-германська, англо-саксонська), притаманній кожній конкретній країні, а також класифікації ЕП (як вогнепальної зброї, нелетальної зброї, особливих засобів, засобів примусу тощо).

У Великобританії правове регулювання застосування ЕП здійснюється насамперед нормами Закону про вогнепальну зброю 1968 року (англ. Firearms Act 1968), в яких

© Riadinska Valeriia, 2024

визначається, що ЕП належить до вогнепальної зброї [9]. У цьому нормативно-правовому акті закріплюється класифікаційна характеристика ЕП, яка встановлює подальший правовий режим їх обігу та використання, що зумовило формування правових вимог до застосування ЕП як спеціального засобу працівниками правоохоронних органів, зокрема, поліцією. Крім цього, у розділі 3 Акта про кримінальне право 1967 року (англ. Criminal Law Act 1967, Section 3) зазначається, що працівники правоохоронних органів Великобританії, зокрема поліції, мають право на використання спеціальних засобів для запобігання злочинам або при арешті підозрюваних, якщо це необхідно і пропорційно ситуації [10]. У розділі 117 Акта про поліцію та кримінальні докази 1984 року (PACE) (англ. Police and Criminal Evidence Act 1984, Section 117) закріплюється право поліцейських використовувати силу, якщо це необхідно для виконання їх обов'язків, включаючи використання ЕП, деталізуються підстави, процедури та стандарти для виконання різних дій поліції, включаючи арешти, обшуки, допити та зберігання доказів, і забезпечується дотримання прав людини та стандартів професійної етики в діяльності поліції, зокрема при застосуванні ЕП [11]. Особливе значення для застосування саме ЕП як спеціального засобу поліцейськими у Великобританії мають внутрішньовідомчі нормативі акти. College of Policing – національний професійний орган для поліцейських Великобританії, створений у 2012 році з метою встановлення стандартів, забезпечення навчання та підвищення кваліфікації поліцейських, розробляє Узагальнення професійної практики (англ. Authorised Professional Practice (APP), у якому на підставі аналізу кращих практик застосування та судових прецедентів пропонуються стандартизовані процедури застосування засобів сили поліцейськими (зокрема ЕП) [12] та Спеціальні керівництва і програми навчання (англ. Taser Training and Operational Guidance), у яких пропонуються стандартизовані процедури застосування саме ЕП [13]. До правових актів, у нормах яких також закріплюються вимоги до застосування ЕП поліцейськими у Великобританії, належить Національна модель прийняття рішень (англ. National Decision Model (NDM), де закріплюються етичні принципи прийняття поліцейськими рішень у будь-якій ситуації, від повсякденної роботи до надзвичайних подій, що допомагає забезпечити оцінку загроз, пропорційність дій та законність використання сили, зокрема ЕП [14].

У Німеччині загальні засади застосування заходів примусу поліцейськими, включаючи ЕП, регулюється на федеральному рівні. В нормах Федерального закону Німеччини про поліцію (нім. Gesetz über die Bundespolizei (нім. Bundespolizeigesetz (BPolG) встановлюються загальні засади застосування заходів примусу поліцейськими, включаючи використання ЕП (які визначаються як «особливі засоби»), вимоги щодо дозволу на їх застосування виключно поліцейськими, які пройшли відповідну підготовку та дотримуються встановлених процедур, положення про етичні стандарти і правові обмеження використання поліцейськими особливих засобів, таких як ЕП [15]. Крім цього, кожна федеральна земля в Німеччині має власні закони про поліцію (нім. Landespolizeigesetze), які встановлюють підстави, умови, процедури застосування поліцейськими сили і спеціальних засобів, зокрема ЕП. Наприклад, у Баварії та Північному Рейні-Вестфалії є конкретні положення щодо умов та процедур використання ЕП поліцією. Стандарти

© Riadinska Valeriia, 2024

та процедури використання поліцейськими особливих засобів, зокрема ЕП, врегульовуються внутрішніми нормативними актами поліції – Правилами застосування заходів примусу (нім. Einsatzmittelrichtlinien), а етичні норми, в яких реалізовано принцип поваги до прав людини і визначаються правила поведінки поліцейських під час застосування таких заходів, містяться в Європейському кодексі етики поліції (нім. Europäischer kodex für die polizeiethik) [16]).

В Австрії правове регулювання застосування ЕП поліцейськими здійснюється передусім Законом про поліцію безпеки (нім. Sicherheitspolizeigesetz (SPG), 1992), який дозволяє поліцейським у певних випадах використання спеціальних засобів [17]. Детальні норми щодо застосування різних заходів примусу, зокрема ЕП, містяться у Керівництві з використання заходів примусу поліцією (нім. Richtlinien für den Einsatz von Zwangsmaßnahmen durch die Polizei) [18].

У Законі про поліцію Бельгії (фр. Loi sur la police, 1992) визначаються права та обов'язки поліцейських, закріплюється право на використання ними спеціальних засобів, зокрема ЕП [19]. Крім цього, в Королівському указі про використання зброї та засобів стримування поліцією (фр. Arrêté royal du 24 mars 2006 réglementant l'utilisation des armes et des moyens de contrainte par les services de police, 2006), встановлюються правила застосування спеціальних засобів працівниками поліції. Відповідно до нього ЕП належать до категорії спеціальних засобів, що можуть використовуватися поліцією як засіб стримування при арешті або для самооборони [20].

В Іспанії відповідно до Положення про зброю (Королівський указ № 137/1993 від 29 січня) (ісп. Reglamento de Armas) ЕП класифікується як засіб індивідуального захисту і належить до зброї несмертельної дії, яка є забороненою для застосування цивільними особами [21]. До загальних нормативних актів, у яких закріплюються принципи та підстави застосування правоохоронними органами засобів примусу, зокрема ЕП, у цій країні належать Закон про Сили безпеки та Корпус № 2/1986 від 13 березня (ісп. Ley Orgánica 2/1986, de 13 de marzo, de Fuerzas y Cuerpos de Seguridad) [22] та Закон про захист безпеки громадян (ісп. Ley Orgánica 4/2015, de Protección de la Seguridad Ciudadana). Крім нормативних актів, чинних на всій території Іспанії, окремі автономні області можуть приймати свої нормативні акти, дія яких поширюється на них. Наприклад, у Валенсійському співтоваристві (ісп. Comunidad Valenciana) прийнята Постанова № 18/1995 від 24 січня (ісп. Decreto 18/1995, de 24 de enero, del Gobierno Valenciano, regulador de los criterios de utilización del equipo de autodefensa y el armamento por las policías locales de la Comunidad Valenciana) [23], яка регулює критерії застосування засобів та зброї для самооборони місцевою поліцією Валенсійського співтовариства.

В Італії ЕП належать до зброї і їх обіг регулюється Законом «Про зброю» (італ. Legge sulle armi) від 18 квітня 1975 року [24]. Підстави застосування ЕП поліцейськими закріплюються у ст. 53 Кримінального кодексу Італії (італ. Codice Penale) «Законне застосування зброї», де передбачається, що поліцейські можуть вдатися до застосування зброї чи інших засобів «фізичного примусу», тобто всіх методів, за допомогою яких можна примусити особу до певної поведінки. Правові основи застосування поліцейськими засобів фізичного примусу закріплюються у положеннях Декрет-Закону «Не-

© Riadinska Valeriia, 2024

відкладні положення щодо громадського порядку та безпеки» від 14 червня 2019 року № 53 (італ. Decreto-legge Disposizioni urgenti in materia di ordine e sicurezza pubblic 14 giugno 2019, n. 53) [25].

У Нідерландах правові підстави застосування поліцейськими засобів примусу, зокрема ЕП, встановлено в Законі про поліцію (нідерл. Politiewet 2012) [26], а професійні та етичні стандарти і правила застосування поліцейськими засобів примусу, зокрема ЕП, передбачено в Кодексі поведінки поліцейських (нідерл. Gedragscode politie) [27]. Крім цього, окремі накази або інструкції поліції можуть включати конкретні вимоги щодо використання ЕП, такі як тренування, умови використання та процедури медичного контролю після застосування.

У Португалії застосування сили та засобів примусу поліцейськими закріплюється в Кримінальному кодексі Португальської Республіки (порт. Código Penal de Portugal), згідно з нормами якого поліція має право застосовувати силу в рамках необхідної оборони та при виконанні службових обов'язків, щоб запобігти злочину або затримати злочинця [28]. Норми, які регламентують використання засобів примусу, таких як ЕП, поліцейськими, містяться також у Законі Португальської Республіки про внутрішню безпеку (порт. Lumia de Segurança Interna) [29], Законі-Декреті Португальської Республіки про статус поліцейських № 299/2009 (Decreto-Lei No. 299/2009) [30]. Крім цього, створено ряд внутрішньовідомчих нормативних актів, у яких деталізуються принципи, підстави, порядок, умови, заборони та обмеження, процедури, етичні принципи тощо застосування поліцейськими ЕП: керівні принципи та стандарти, інструкції, Кодекс етики поліції (порт. Código de Ética da Polícia de Portugal [31]), спеціальні регламенти для різних поліцейських підрозділів (поліції безпеки (порт. Polícia de Segurança Pública), національної гвардії (порт. Guarda Nacional Republicana) тощо).

У Франції правове регулювання застосування поліцейськими ЕП здійснюється Кодексом внутрішньої безпеки (фр. Code de la sécurité intérieure), який регулює діяльність поліції та національної жандармерії, а також умови застосування спеціальних засобів, до яких належать ЕП [32]; Кодексом етики поліцейських (фр. Code de déontologie de la police nationale), що визначає етичні стандарти та принципи, яких повинні дотримуватися поліцейські під час виконання своїх обов'язків, і встановлює, що застосування ЕП має відповідати вимогам етики, принципам пропорційності та необхідності, а також дотриманню прав людини [33]; внутрішньовідомчими нормативно-правовими актами (наказами, інструкціями), прийнятими окремими органами правоохоронних органів, які детально регламентують умови, підстави, обмеження, принципи тощо застосування ЕП.

У Фінляндії правові підстави застосування поліцейськими ЕП як засобів сили закріплюються у Законі Фінляндської Республіки про поліцію (фін. Poliisilaki № 812/2011), в якому встановлюються загальні повноваження та обов'язки поліції, включаючи право використовувати силу, зокрема ЕП, визначаються обставини, за яких може бути використано силу (для самооборони, запобігання злочину або затримання небезпечного підозрюваного тощо) [34]. Крім цього, Радою Міністрів Фінляндської Республіки затверджена Постанова про використання ЕП поліцією та засоби самозахисту (фін. Valtioneuvoston asetus poliisin sähköpäälisistä itsepuolustusaineista), у якій деталізується

© Riadinska Valeriia, 2024

процедура застосування ЕП, заборони та обмеження, вимоги до поліцейських, їх навчання тощо [35]. Також підрозділи поліції Фінляндії в різних регіонах країни можуть мати власні відомчі інструкції щодо застосування ЕП поліцейськими в цих регіонах.

У Швеції застосування поліцейськими ЕП як спеціальних засобів регулюється нормами Закону про поліцію (швец. Polislagen 1984:387) [36]; Закону про засоби примусу (швец. Lagen om användning av tvångsmedel), де визначаються умови, за яких поліція може застосовувати спеціальні засоби, зокрема ЕП [37]; Положення про застосування сили та спеціальних засобів (швец. Förordningen om användning av våld och tvångsmedel), в якому детально визначаються процедури та обставини, за яких поліцейські мають право застосовувати ЕП та вимоги до навчання та сертифікації поліцейських [38]; Інструкцій Національної поліції (швец. Rikspolisstyrelsens föreskrifter), які видає Національна поліція Швеції, де вказано підстави застосування спеціальних засобів, включаючи ЕП, та конкретні рекомендації щодо тактики застосування, вимог до звітності та внутрішнього контролю [39].

Висновки. Підбиваючи підсумки дослідження правового регулювання застосування ЕП поліцейськими в країнах Західної Європи, констатуємо, що нормативно-правові акти, які регулюють це застосування, можна систематизувати так:

нормативно-правові акти на рівні країни (закони), які врегульовують відносини у сфері застосування сили працівниками правоохоронних органів;

нормативно-правові акти на рівні країни (закони), які врегульовують відносини у сфері обігу та застосування ЕП залежно від їх класифікації, прийнятої на території країни (як вогнепальної або нелетальної зброї, спеціального засобу примусу, засобу прямого примусу, спеціального засобу тощо);

нормативно-правові акти спеціального спрямування (закони), які врегульовують діяльність поліцейських, зокрема із застосування спеціальних засобів примусу, зокрема ЕП, на території всієї країни;

нормативно-правові акти, прийняті виконавчими органами, які врегульовують порядок застосування ЕП поліцейськими;

нормативно-правові акти спеціального спрямування (закони), які врегульовують діяльність поліцейських на території окремих територіальних одиниць;

внутрішні нормативно-правові акти, розроблені та прийняті поліцією (кодекси, стандарти, моделі, керівництва, внутрішні директиви, правила, положення, інструкції, накази, декрети, постанови, регламенти тощо), в яких деталізуються порядок, процедури та стандарти застосування ЕП поліцейськими, а також порядок навчання поліцейських застосуванню ЕП;

внутрішні нормативно-правові акти, розроблені та прийняті поліцією (кодекси), в яких визначаються етичні стандарти застосування поліцейськими ЕП.

Аналіз вказаних нормативних актів дає підстави стверджувати, що правове регулювання застосування поліцейськими ЕП у країнах Західної Європи передбачає закріплення:

у законах загального спрямування – норм, які врегульовують відносини у сфері застосування сили (зокрема ЕП) працівниками правоохоронних органів (зокрема, поліцейськими);

© Riadinska Valeriia, 2024

законах спеціального спрямування – норм, які врегульовують діяльність поліцейських (на території всієї країни чи на території окремих територіальних одиниць), у яких передбачається можливість застосування поліцейськими сили та засобів примусу, зокрема ЕП;

внутрішньовідомчих нормативно-правових актах, розроблених та прийнятих поліцією (кодексах, стандартах, моделях, керівництвах, внутрішніх директивах, правилах, положеннях, інструкціях, наказах, декретах, постановах, регламентах тощо) – норм, де деталізуються порядок, процедури та стандарти застосування ЕП поліцейськими, а також порядок навчання поліцейських застосуванню ЕП;

внутрішньовідомчих нормативно-правових актах, розроблених та прийнятих поліцією (кодексах) – норм, у яких визначаються етичні стандарти застосування поліцейськими спеціальних засобів примусу ЕП.

З огляду на стан правового регулювання застосування ЕП поліцейськими в Україні можемо зазначити, що загальні правові підстави такого застосування в нашій країні створено. Зважаючи на досвід країн Західної Європи, важливого значення набуває внутрішньовідомча діяльність Національної поліції України, розроблення нею спеціальних внутрішніх нормативних актів, у яких визначалися б порядок, умови, заборони та обмеження, стандарти застосування ЕП поліцейськими, порядок навчання поліцейських застосуванню ЕП, контролю та звітності в цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 27.03.2024).

2. Інструкція про порядок застосування електрошокових пристроїв: затв. наказом МВС від 13.02.1998 р. № 101. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0101320-98#Text (дата звернення: 27.03.2024).

3. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 р. № 565-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-12#Text (дата звернення: 27.03.2024).

4. Про внесення змін до Правил застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку в Україні: постанова Каб. Міністрів України від 04.08.1997 р. № 829-97п. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-97-%D0%BF#Text (дата звернення: 27.03.2024).

5. Про затвердження переліку та Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань: постанова Каб. Міністрів України від 20.12.2017 р. № 1024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1024-2017-%D0%BF#Text (дата звернення: 27.03.2024).

6. Про внесення змін до статті 45 Закону України «Про Національну поліцію»: проєкт Закону № 4375 від 13.11.2020 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70425 (дата звернення: 27.03.2024).

7. Використання електрошокерів поліцією становить ризики для захисту прав і свобод. URL: https://zmina.ua/statements/vykorystannya-elektroshokeriv-policziyeyu-nese-ryzyky-dlya-zahystu-prav-i-svobod-pravozahysnyky/ (дата звернення: 27.03.2024).

8. Інтерв'ю Міністра внутрішніх справ Ігоря Клименка для видання «Українські новини». URL: https://hsc.gov.ua/2023/11/01/interv-yu-ministra-vnutrishnih-sprav-igorya-klimenka-dlya-vidannya-ukrayinski-novini/ (дата звернення: 27.03.2024).

9. Firearms Act 1968. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1968/27/contents (дата звернення: 27.03.2024).

© Riadinska Valeriia, 2024

10. Criminal Law Act 1967. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1967/58/contents (дата звернення: 27.03.2024).

11. Police and Criminal Evidence Act 1984. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1984/60/section/117 (дата звернення: 27.03.2024).

12. Authorised Professional Practice. URL: https://www.college.police.uk/app (дата звернення: 27.03.2024).

13. Taser Training and Operational Guidance. URL: https://www.college.police.uk/app/armed-policing/conducted-energy-devices-taser (дата звернення: 27.03.2024).

14. National Decision Model. URL: https://www.college.police.uk/app/national-decision-model/national-decision-model (дата звернення: 27.03.2024).

15. Gesetz über die Bundespolizei (Bundespolizeigesetz (BPolG). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bgsg_1994/BJNR297900994.html (дата звернення: 27.03.2024).

16. Europα̃ischer kodex fὺr dei polizeietnik. URL: https://rm.coe.int/rec-2001-10-de/1680afda7f (дата звернення: 27.03.2024).

17. Sicherheitspolizeigesetz (SPG), 1992. URL: https://shop.lexisnexis.at/spg-sicherheitspolizeigesetz-9783708308883.html#:~:text=Das%20am%201.,der%20Aus%C3%BCbung%20der%20Sicherheitspolizei%20geregelt (дата звернення: 27.03.2024).

18. Richtlinien für den Einsatz von Zwangsmaßnahmen durch die Polizei. URL: https://www.fedlex.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/cc/2008/760/20170301/de/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-cc-2008-760-20170301-de-pdf-a.pdf (дата звернення: 28.03.2024).

19. Loi sur la police. URL: https://www.legisquebec.gouv.qc.ca/fr/document/lc/P-13.1%20/ (дата звернення: 28.03.2024).

20. Arrêté royal du 24 mars 2006 réglementant l'utilisation des armes et des moyens de contrainte par les services de police, 2006. URL: https://etaamb.openjustice.bt (дата звернення: 28.03.2024).

21. Reglamento de Armas. URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1993-6202 (дата звернення: 28.03.2024).

22. Ley Orgánica 2/1986, de 13 de marzo, de Fuerzas y Cuerpos de Seguridad. URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1986-6859 (дата звернення: 28.03.2024).

23. Decreto 18/1995, de 24 de enero, del Gobierno Valenciano, regulador de los criterios de utilización del equipo de autodefensa y el armamento por las policías locales de la Comunidad Valenciana. URL: berley.es/legislacion/decreto-18-1995-24-ene-c-com-valenciana-criterios-utilizacion-equipo-autodefensa-armamento-policias-locales-24744045 (дата звернення: 28.03.2024).

24. Legge sulle armi. URL: https://www.co-ex.it/normativa_detail/2/LEGGE-110-75-LA-LEGGE-ITALIANA-SULLE-ARMI/ (дата звернення: 28.03.2024).

25. Decreto-legge Disposizioni urgenti in materia di ordine e sicurezza pubblic 14 giugno 2019. URL: https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.legge:2019;53~art13-com1 (дата звернення: 28.03.2024).

26. Politiewet 2012. URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0031788/2023-02-18 (дата звернення: 28.03.2024).

27. Gedragscode politie. URL: https://www.politie.nl/informatie/beroepscode-van-de-politie-en-integriteit.html (дата звернення: 28.03.2024).

28. Código Penal de Portugal. URL: https://diariodarepublica.pt/dr/legislacao-consolidada/decreto-lei/1995-34437675 (дата звернення: 28.03.2024).

29. Lumia de Segurança Interna. URL: https://web.archive.org/web/20120621063339/http://www.iscpsi.pt/ (дата звернення: 28.03.2024).

30. Decreto-Lei No. 299/2009. URL: https://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_mostra_articulado.php?nid=1150&tabela=leis&so_miolo=S (дата звернення: 28.03.2024).

31. Código de Ética da Polícia de Portugal. URL: https://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_mostra_articulado.php?nid=1150&tabela=leis&so_miolo=S (дата звернення: 28.03.2024).

© Riadinska Valeriia, 2024

32. Code de la sécurité intérieure. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000025503132/ (дата звернення: 28.03.2024).

33. Code de deontologie de la police nationale (Decret D/98/15/PRG/SGG DU 11 AOUT 1998). URL: https://policehumanrightsresources.org/content/uploads/2016/06/Code-de-D%C3%A9ontologie-de-la-Police-Nationale.pdf?x54919 (дата звернення: 28.03.2024).

34. Poliisilaki № 812/2011. URL: https://finlex.fi/fi/laki/alkup/2011/2011/ (дата звернення: 28.03.2024).

35. Valtioneuvoston asetus poliisin sähköpäälisistä itsepuolustusaineista. URL: https://finlex.fi/fi/ (дата звернення: 28.03.2024).

36. Polislagen (1984:387). URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/polislag-1984387_sfs-1984-387/ (дата звернення: 28.03.2024).

37. Lagen om användning av tvångsmedel. URL: https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2011/20110806?__cf_chl_tk=poiEsCNHez_CWedOf.1iLqZKYwSaUAW4aMaIlthA6Dc-1719910415-0.0.1.1-4159 (дата звернення: 28.03.2024).

38. Förordningen om användning av våld och tvångsmedel. URL: https://finlex.fi/fi/ (дата звернення: 28.03.2024).

39. Rikspolisstyrelsens föreskrifter. URL: https://reserv-onprem.polisen.se/lagar-och-regler/polismyndighetens-forfattningssamling/ (дата звернення: 28.03.2024).

REFERENCES

1. Pro Natsionalnu politsiiu. “On the National Police: Law of Ukraine dated July 2, 2015 No. 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

2. Instruktsiia pro poriadok zastosuvannia elektroshokovykh prystroiv. “Instructions on the procedure for using electric shock devices”: approved by the order of the Ministry of Internal Affairs dated February 13, 1998 No. 101. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0101320-98#Text (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

3. Pro militsiiu. “On the police”: Law of Ukraine dated December 20, 1990 No. 565-XI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-12#Text (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

4. Pro vnesennia zmin do Pravyl zastosuvannia spetsialnykh zasobiv pry okhoroni hromadskoho poriadku v Ukraini. “On making changes to the Rules for the use of special means in the protection of public order in Ukraine”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 4, 1997 No. 829-97p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-97-%D0%BF#Text (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia pereliku ta Pravyl zastosuvannia spetsialnykh zasobiv viiskovosluzhbovtsiamy Natsionalnoi hvardii pid chas vykonannia sluzhbovykh zavdan. “On approval of the list and Rules for the use of special means by National Guard servicemen during the performance of official tasks”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 20, 2017 No. 1024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1024-2017-%D0%BF#Text (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

6. Pro vnesennia zmin do statti 45 Zakonu Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu». “On amendments to Article 45 of the Law of Ukraine ‘On the National Police’”: Draft Law No. 4375 dated November 13, 2020. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70425 (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

7. Vykorystannia elektroshokeriv politsiieiu stanovyt ryzyky dlia zakhystu prav i svobod. “The use of stun guns by the police poses risks for the protection of rights and freedoms”. URL: https://zmina.ua/statements/vykorystannya-elektroshokeriv-policziyeyu-nese-ryzyky-dlya-zahystu-prav-i-svobod-pravozahysnyky/ (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

8. Interviu Ministra vnutrishnikh sprav Ihoria Klymenka dlia vydannia Ukrainski novyny. “Interview of the Minister of Internal Affairs Ihor Klymenko for ‘Ukrainian News’” URL: https://hsc.

© Riadinska Valeriia, 2024

gov.ua/2023/11/01/interv-yu-ministra-vnutrishnih-sprav-igorya-klimenka-dlya-vidannya-ukrayinski-novini/ (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

9. Firearms Act 1968. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1968/27/contents (Date of Application: 27.03.2024) [in English].

10. Criminal Law Act 1967. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1967/58/contents (Date of Application: 27.03.2024) [in English].

11. Police and Criminal Evidence Act 1984. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1984/60/section/117 (Date of Application: 27.03.2024) [in English].

12. Authorised Professional Practice. URL: https://www.college.police.uk/app (Date of Application: 27.03.2024) [in English].

13. Taser Training and Operational Guidance. URL: https://www.college.police.uk/app/armed-policing/conducted-energy-devices-taser (Date of Application: 27.03.2024) [in English].

14. National Decision Model. URL: https://www.college.police.uk/app/national-decision-model/national-decision-model (Date of Application: 27.03.2024) [in English].

15. Gesetz über die Bundespolizei (Bundespolizeigesetz (BPolG). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bgsg_1994/BJNR297900994.html (Date of Application: 27.03.2024) [in German].

16. Europ̈ischer kodex fὺr dei polizeietnik. URL: https://rm.coe.int/rec-2001-10-de/1680afda7f (Date of Application: 27.03.2024) [in German].

17. Sicherheitspolizeigesetz (SPG), 1992. URL: https://shop. lexisnexis.at/spg-sicherheitspolizeigesetz9783708308883.html#:~:text=Das%20am %201.,der%20Aus%C3%BCbung%20der%20Sicherheitspolizei%20geregelt (Date of Application: 27.03.2024) [in German]

18. Richtlinien für den Einsatz von Zwangsmaßnahmen durch die Polizei. URL:https://www.fedlex.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/cc/2008/760/20170301/de/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-cc-2008-760-20170301-de-pdf-a.pdf (Date of Application: 28.03.2024) [in German].

19. Loi sur la police. URL: https://www.legisquebec.gouv.qc.ca/fr/document/lc/P-13.1%20/ (Date of Application: 28.03.2024) [in France].

20. Arrêté royal du 24 mars 2006 réglementant l'utilisation des armes et des moyens de contrainte par les services de police, 2006. URL: https://etaamb.openjustice.bt (Date of Application: 28.03.2024) [in France].

21. Reglamento de Armas. URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1993-6202 (Date of Application: 28.03.2024) [in Spanish].

22. Ley Orgánica 2/1986, de 13 de marzo, de Fuerzas y Cuerpos de Seguridad. URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1986-6859 (Date of Application: 28.03.2024) [in Spanish].

23. Decreto 18/1995, de 24 de enero, del Gobierno Valenciano, regulador de los criterios de utilización del equipo de autodefensa y el armamento por las policías locales de la Comunidad Valenciana. URL: berley.es/legislacion/decreto-18-1995-24-ene-c-com-valenciana-criterios-utilizacion-equipo-autodefensa-armamento-policias-locales-24744045 (Date of Application: 28.03.2024) [in Spanish].

24. Legge sulle armi. URL: https://www.co-ex.it/normativa_detail/2/LEGGE-110-75-LA-LEGGE-ITALIANA-SULLE-ARMI/ (Date of Application: 28.03.2024) [in Italian].

25. Decreto-legge Disposizioni urgenti in materia di ordine e sicurezza pubblic 14 giugno 2019. URL: https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.legge:2019;53~art13-com1 (Date of Application: 28.03.2024) [in Italian].

26. Politiewet 2012. URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0031788/2023-02-18 (Date of Application: 28.03.2024) [in Dutch].

27. Gedragscode politie. URL: https://www.politie.nl/informatie/beroepscode-van-de-politie-en-integriteit.html (Date of Application: 28.03.2024) [in Dutch].

28. Código Penal de Portugal. URL: https://diariodarepublica.pt/dr/legislacao-consolidada/decreto-lei/1995-34437675 (Date of Application: 28.03.2024) [in Portuguese].

© Riadinska Valeriia, 2024

29. Lumia de Segurança Interna. URL: https://web.archive.org/web/20120621063339/http://www.iscpsi.pt/ (Date of Application: 28.03.2024) [in Portuguese].
30. Decreto-Lei No. 299/2009. URL: https://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_mostra_articulado.php?nid=1150&tabela=leis&so_miolo=S (Date of Application: 28.03.2024) [in Italian].
31. Código de Ética da Polícia de Portugal. URL: https://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_mostra_articulado.php?nid=1150&tabela=leis&so_miolo=S (Date of Application: 28.03.2024) [in Dutch].
32. Code de la sécurité intérieure. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000025503132/ (Date of Application: 28.03.2024) [in France].
33. Code de deontologie de la police nationale (Decret D/98/15/PRG/SGG DU 11 AOUT 1998). URL: https://policehumanrightsresources.org/content/uploads/2016/06/Code-de-D%C3%A9ontologie-de-la-Police-Nationale.pdf?x54919 (Date of Application: 28.03.2024) [in France].
34. Poliisilaki № 812/2011. URL: https://finlex.fi/fi/laki/alkup/2011/2011/ (Date of Application: 28.03.2024) [in Estonian].
35. Valtioneuvoston asetus poliisin sähköpäälisistä itsepuolustusaineista. URL: https://finlex.fi/fi/ (Date of Application: 28.03.2024) [in Finnish].
36. Polislagen (1984:387). URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/polislag-1984387_sfs-1984-387/ (Date of Application: 28.03.2024) [in Swedish].
37. Lagen om användning av tvångsmedel. URL: https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2011/20110806?__cf_chl_tk=poiEsCNHez_CWedOf.1iLqZKYwSaUAW4aMaIlthA6Dc-1719910415-0.0.1.1-4159 (Date of Application: 28.03.2024) [in Swedish].
38. Förordningen om användning av våld och tvångsmedel. URL: https://finlex.fi/fi/ (Date of Application: 28.03.2024) [in Swedish].
39. Rikspolisstyrelsens föreskrifter. URL: https://reserv-onprem.polisen.se/lagar-och-regler/polismyndighetens-forfattningssamling/ (Date of Application: 28.03.2024) [in Swedish].

UDC 43.98:351.74(4-15)

Riadinska Valeriia,
Doctor of Juridical Sciences, Professor, Chief of the Research Laboratory,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-2210-5933

NORMATIVE AND LEGAL FRAMEWORK GOVERNING THE USE OF CONTACT AND REMOTE-CONTACT ELECTROSHOCK DEVICES AS A SPECIAL MEANS BY POLICE OFFICERS IN THE WESTERN EUROPEAN COUNTRIES

This article examines the legal framework governing the deployment of contact and remote-contact action electroshock devices (also known as tasers) by Ukrainian police officers. The national legislation provides the overarching legal framework governing the deployment of tasers by police officers. However, it does not establish legal requirements for the order, procedure, standards, and requirements for police training in the use of tasers, among other things. In order to identify the most effective means of enhancing the regulatory framework governing the utilization of tasers by police officers in Ukraine, a comprehensive analysis was conducted, examining the experiences of Western European countries (the United Kingdom,

© Riadinska Valeriia, 2024

Germany, Austria, Belgium, Spain, Italy, Portugal, the Netherlands, Finland, France, Sweden) in this area. As indicated in the article, the legal framework governing the use of stun guns by law enforcement in these countries encompasses the following provisions: general laws that govern the use of force (including tasers) by law enforcement officers (including police officers); special laws that regulate the activities of police officers (either nationwide or within specific territorial units), which provide for the possibility of using force and coercive measures, including tasers, by police officers; internal normative legal acts developed and adopted by the police (codes, standards, models, guidelines, internal directives, rules, regulations, instructions, orders, decrees, resolutions, regulations, etc.) that detail the order, procedures, and standards for the use of tasers by police officers, as well as the training procedures for police officers in the use of tasers; internal normative legal acts developed and adopted by the police (codes) that define the ethical standards for the use of special coercive measures, including tasers, by police officers. In light of the experiences of Western European countries, recommendations pertaining to the enhancement of the regulatory framework governing the utilization of tasers by police officers in Ukraine are put forth.

Keywords: contact and contact-distance action electroshock devices (tasers), police officers, law enforcement agencies, legal regulation, normative legal acts, National Police of Ukraine, special means, weapons, procedures, standards, experience of EU countries.

Отримано 03.04.2024

© Riadinska Valeriia, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA

DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**

УДК 346.544:351.822

Смерницький Дем'ян Вікторович,
доктор юридичних наук, професор, заступник директора
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-6066-0324
Тригубенко Марина Володимирівна,
кандидат юридичних наук, старший дослідник, заступник
начальника відділу ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-7646-3595

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО РИНКОВОГО НАГЛЯДУ ЯК СКЛАДОВОЇ ТЕХНІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті розглянуто питання правового регулювання відносин у сфері державного ринкового нагляду як складової технічного регулювання. Метою здійснення ринкового нагляду є вжиття обмежувальних (корегувальних) заходів з відповідним інформуванням про це громадськості щодо продукції, яка при її використанні за призначенням або за обґрунтовано передбачуваних умов і при належному встановленні та технічному обслуговуванні становить загрозу суспільним інтересам чи яка в інший спосіб не відповідає встановленим вимогам.

Ключові слова: *правове регулювання, державний ринковий нагляд, технічне регулювання.*

Постановка проблеми. Питання правового регулювання відносин у сфері державного ринковогоо нагляду як складової технічного регулювання є вкрай актуальним важелем забезпечення безпеки та якості продукції, яка виробляється підприємствами та споживається людьми. Проведення наукових досліджень правового регулювання відносин у сфері державного ринкового нагляду щодо забезпечення виконання обов'язкових вимог до характеристик продукції або пов'язаних з ними процесів та методів виробництва, а також перевірки їх убачається актуальним.

Актуальність теми дослідження підтверджується станом нерозкритості питання щодо правового регулювання відносин у сфері державного ринкового нагляду як складової технічного регулювання.

Стан дослідження. Науковий аналіз правового регулювання відносин у сфері державного ринкового нагляду як складової технічного регулювання здійснювали численні вчені. Серед них слід виокремити таких: Ю.П. Битяк, В.В. Галунько, В.М. Гаращук, Ю.В. Гридасов, О.В. Дьяченко, О.М. Єщук, А.А. Іванищук, Б.О. Кістяківський, С.О.Короєд, О.В. Кузьменко, В.І. Курило, І.М. Риженко, Р.Д. Саунін, Я.О.Тицька, І.М. Ямкова та ін.

Метою та завданням статті є дослідження особливостей правового регулювання відносин у сфері державного ринкового нагляду як складової технічного регулювання.

© Smernytskyi Demian, Tryhubenko Maryna, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).7
Issue 2(64) 2024 **https://naukaipravoohorona.com/**

Викладення основного матеріалу. Досліджуючи питання адміністративно-правового регулювання відносин у сфері державного ринкового нагляду як складової технічного регулювання зазначимо, що право людини на якісну та безпечну продукцію, а також на дотримання екологічних норм щодо безпечного довкілля передбачено рядом норм Конституції України [1].

Так, відповідно до ст. 3 Конституції України людина її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Стаття 16 передбачає забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України.

Крім того, кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ст. 27).

Також до обов'язку держави відповідно до ст. 42 належить захист права споживачів, здійснення контролю за якістю і безпечністю продукції та всіх видів послуг і робіт.

Стосовно безпечного довкілля, то кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50) та кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі (ст. 66).

Отже, з наведеного можна дійти висновку, що держава повинна забезпечувати встановлення відповідних норм щодо захисту життя та здоров'я людини, екологічної безпеки та охорони природи, якості та безпечності продукції та послуг, а також здійснювати певні заходи стосовно контролю за їх дотриманням.

Згідно із ст. 1 Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» технічне регулювання це – правове регулювання відносин у сфері визначення та виконання обов'язкових вимог до характеристик продукції або пов'язаних з ними процесів та методів виробництва, а також перевірки їх додержання шляхом оцінки відповідності та/або державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції чи інших видів державного нагляду (контролю) [2].

Норми щодо безпечності та якості продукції встановлюються в нормативно-правових актах – технічних регламентах та відповідно до Закону України «Про стандартизацію» [3] у нормативних документах – національних стандартах, технічних умовах та кодексах усталеної практики.

Державний ринковий нагляд є інструментом щодо перевірки виконання підприємцями, які виготовляють продукцію, норм, встановлених у нормативно-правових та нормативних документах стосовно безпеки та якості зазначеної продукції.

Закон України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» [4] встановлює правові та організаційні засади здійснення державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції.

Державний ринковий нагляд це – діяльність органів ринкового нагляду з метою забезпечення відповідності продукції встановленим вимогам, а також забезпечення відсутності загроз суспільним інтересам. Сфера відповідальності органу ринкового нагляду встановлена переліком видів продукції, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 року № 1069 [5], щодо яких відповідний орган ринкового нагляду здійснює ринковий нагляд.

© Smernytskyi Demian, Tryhubenko Maryna, 2024

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного ринкового нагляду, у межах сфери своєї відповідальності є органом державного ринкового нагляду.

Згідно зі ст. 2 дія цього Закону [4] не поширюється на відносини, пов'язані із здійсненням нагляду та контролю такої продукції: послуги та роботи; харчові продукти, харчові добавки, ароматизатори, дієтичні добавки та допоміжні матеріали для переробки харчових продуктів; продукти тваринного походження; корми, кормові добавки та премікси; живі рослини і тварини; продукція людського, рослинного і тваринного походження, що безпосередньо використовується як репродуктивний матеріал, призначений для відтворення; спирт, алкогольні напої та тютюнові вироби; лікарські засоби та ветеринарні препарати; наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги і прекурсори; ядерні установки, об'єкти, призначені для поводження з радіоактивними відходами, ядерні матеріали, радіоактивні відходи, інші джерела іонізуючого випромінювання; вироби військового призначення; об'єкти будівництва, визначені Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» [6]; об'єкти авіаційної діяльності; дорогоцінні метали, дорогоцінне каміння, дорогоцінне каміння органогенного утворення та напівдорогоцінне каміння, вироби з них (ювелірні та побутові) та матеріали, що їх містять.

Метою здійснення ринкового нагляду є вжиття обмежувальних (корегувальних) заходів з відповідним інформуванням про це громадськості щодо продукції, яка при її використанні за призначенням або за обґрунтовано передбачуваних умов і при належному встановленні та технічному обслуговуванні становить загрозу суспільним інтересам чи яка в інший спосіб не відповідає встановленим вимогам.

Державний контроль продукції це – діяльність митних органів із забезпечення відповідності продукції, що ввозиться на митну територію України для вільного обігу, встановленим вимогам, а також забезпечення відсутності загроз від такої продукції суспільним інтересам (далі – контроль продукції). Метою здійснення контролю продукції є забезпечення відповідності продукції, що ввозиться на митну територію України, встановленим вимогам до моменту її випуску у вільний обіг на митній території України та недопущення ввезення на митну територію України продукції, яка становить серйозний ризик суспільним інтересам.

Суб'єкти господарювання під час здійснення ринкового нагляду та контролю продукції мають право: вимагати від посадових осіб, які здійснюють ринковий нагляд і контроль продукції, додержання вимог законодавства; перевіряти наявність у посадових осіб, які здійснюють ринковий нагляд та контроль продукції, наявність службових посвідчень; одержувати від посадових осіб, які здійснюють ринковий нагляд, копії посвідчень (направлень) на проведення перевірок та не допускати їх до проведення перевірок, якщо вони не надали копії таких документів; бути присутніми під час здійснення всіх заходів ринкового нагляду; одержувати в установленому порядку від органів ринкового нагляду і митних органів необхідну, доступну та достовірну інформацію про результати ринкового нагляду і контролю продукції; вимагати від посадових осіб, які здійснюють ринковий нагляд та контроль продукції, забезпечення конфіденційності

© Smernytskyi Demian, Tryhubenko Maryna, 2024

будь-якої інформації, одержаної під час здійснення ринкового нагляду та контролю продукції, крім випадків, визначених цим та іншими законами України; оскаржувати в установленому законом порядку будь-які рішення, приписи, дії та бездіяльність органів ринкового нагляду, митних органів та їх посадових осіб; звертатися за захистом своїх прав та інтересів до суду; вживати за власною ініціативою заходів щодо запобігання та уникнення ризиків, які становить продукція, що надається ними на ринку, забезпечення відповідності цієї продукції встановленим вимогам та усунення порушень вимог, встановлених законодавством; отримувати безоплатну консультативну допомогу від органу ринкового нагляду з метою запобігання порушенням під час здійснення заходів державного ринкового нагляду; при проведенні планової перевірки не допускати посадових осіб, які здійснюють ринковий нагляд, до проведення перевірки характеристик продукції, не зазначеної у відповідному секторальному плані ринкового нагляду.

Суб'єкти господарювання під час здійснення ринкового нагляду та контролю продукції користуються іншими правами, визначеними Законом України «Про загальну безпечність нехарчової продукції» [7], іншими нормативно-правовими актами (у тому числі технічними регламентами).

Обов'язки суб'єктів господарювання полягають:

у зобов'язані надавати на запит органів ринкового нагляду документацію, що дає змогу ідентифікувати: суб'єкта господарювання, який поставив їм продукцію; суб'єкта господарювання, якому вони поставили продукцію;

зобов'язані надавати документацію, визначену законодавством, протягом строку, встановленого відповідним технічним регламентом, а якщо такий строк технічним регламентом не встановлено – протягом десяти років після того, як їм було поставлено відповідну продукцію, та протягом десяти років після того, як вони поставили відповідну продукцію.

До суб'єктів, які організовують ринковий нагляд та здійснення контролю за продукцією, належать: Кабінет Міністрів України; органи ринкового нагляду; органи, що здійснюють контроль продукції (митні органи).

Відповідно до ст. 22 Закону [4] заходами ринкового нагляду є: перевірки характеристик продукції, у тому числі відбір зразків продукції та їх експертиза (випробування); обмежувальні (корегувальні) заходи, що включають обмеження надання продукції на ринку, заборону надання продукції на ринку, вилучення продукції з обігу, відкликання продукції; контроль стану виконання рішень про вжиття обмежувальних (корегувальних) заходів; попередження органами ринкового нагляду споживачів (користувачів) про виявлену цими органами небезпеку, що становить продукція.

Відбір зразків продукції здійснюється за умови повного відшкодування власнику такої продукції їх вартості. Відбір зразків продукції і проведення їх експертизи (випробування) здійснюються відповідно до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [8]. Експертиза (випробування) зразків продукції проводиться у випробувальних лабораторіях чи інших організаціях, акредитованих на право проведення таких робіт Національним органом з акредитації, на підставі договорів, укладених з ними органами ринкового нагляду.

© Smernytskyi Demian, Tryhubenko Maryna, 2024

З метою автоматизованої підтримки заходів ринкового нагляду і контролю продукції створюється Національна інформаційна система ринкового нагляду, яка складається з електронного реєстру рішень органів ринкового нагляду та електронної системи обміну повідомленнями між органами ринкового нагляду та митними органами.

До порушників, які вводять в обіг небезпечну та неякісну продукцію, застосовують відповідно до чинного законодавства адміністративно-господарські санкції у вигляді штрафу.

Відповідно до ст. 188[37] Кодексу України про адміністративні правопорушення [9] невиконання законних вимог посадових осіб органів ринкового нагляду та їх територіальних органів щодо проведення перевірки, ненадання їм передбаченої законодавством інформації чи надання недостовірної інформації, створення інших перешкод для виконання покладених на них обов'язків – тягне за собою накладення штрафу від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Згідно зі ст. 227 Кримінального кодексу України [10] умисне введення в обіг (випуск на ринок України) небезпечної продукції, тобто такої продукції, що не відповідає вимогам щодо безпечності продукції, встановленим нормативно-правовими актами, якщо такі дії вчинені у великих розмірах, – караються штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Закон України «Про загальну безпечність нехарчової продукції» установлює правові та організаційні засади введення в обіг в Україні нехарчової продукції і забезпечення її безпечності [11].

Дія цього Закону поширюється на всю продукцію, стосовно якої технічними регламентами не встановлено спеціальні вимоги щодо забезпечення її безпечності, за винятком таких видів продукції: послуги та роботи; харчові продукти; продукти тваринного походження; корми, кормові добавки та премікси; живі рослини і тварини; продукція людського, рослинного і тваринного походження, що безпосередньо використовується як репродуктивний матеріал, призначений для відтворення; спирт, алкогольні напої та тютюнові вироби; лікарські засоби та ветеринарні препарати; наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги і прекурсори; ядерні матеріали, спеціальні матеріали, що розщеплюються, інша продукція у сфері використання ядерної енергії; вироби військового призначення; об'єкти будівництва; продукція, що була у вжитку, поставлена як предмет антикваріату або як продукція, що підлягає ремонту чи відновленню перед її використанням, за умови, що постачальник надає інформацію особі, якій ця продукція постачається, про необхідність її ремонту чи відновлення; об'єкти авіаційної діяльності; дорогоцінні метали, дорогоцінне каміння, дорогоцінне каміння органогенного утворення та напівдорогоцінне каміння, вироби з них (ювелірні та побутові) та матеріали, що їх містять.

Безпечна нехарчова продукція (далі – продукція) – будь-яка продукція, яка за звичайних або обґрунтовано передбачуваних умов використання (у тому числі щодо строку служби та за необхідності введення в експлуатацію вимог стосовно встановлення і

© Smernytskyi Demian, Tryhubenko Maryna, 2024

технічного обслуговування) не становить жодного ризику чи становить лише мінімальні ризики, зумовлені використанням такої продукції, які вважаються прийнятними і не створюють загрози суспільним інтересам, з урахуванням: характеристик продукції, у тому числі її складу, упаковки, вимог щодо встановлення і технічного обслуговування; впливу продукції на іншу продукцію, якщо вона буде використовуватися разом з нею; попереджень, що містяться на етикетці продукції, в інструкції з її використання та знищення, а також в іншій інформації стосовно продукції; застережень щодо споживання чи використання продукції певними категоріями населення (дітьми, вагітними жінками, людьми похилого віку та ін.).

Відповідно до ст. 8 Закону [11] виробники зобов'язані:

1) зазначати на продукції або її упаковці найменування та місцезнаходження виробника, назву, тип або номер моделі, номер партії або серійний номер, назви складових частин тощо у випадках та в порядку, визначених законодавством;

2) проводити за власною ініціативою експертизу (випробування) зразків продукції, що введена в обіг під їхньою торговельною маркою;

3) розглядати звернення споживачів (користувачів) щодо безпечності продукції, введеної в обіг під їхньою торговельною маркою, вживати за результатами такого розгляду необхідних заходів та вести облік таких звернень;

4) за необхідності інформувати розповсюджувачів відповідної продукції про заходи, вжиті відповідно до пунктів 2 і 3 цієї частини;

5) надавати (в межах своєї діяльності) споживачам (користувачам) інформацію, яка дає їм можливість оцінювати ризики, притаманні продукції протягом звичайного або обґрунтовано передбачуваного строку її використання, якщо такі ризики є не відразу очевидними, без належних попереджень, та яка дає змогу споживачам (користувачам) вживати запобіжних заходів щодо таких ризиків. Наявність таких попереджень не звільняє виробника від обов'язку додержання інших вимог, встановлених цим Законом та прийнятими відповідно до нього нормативно-правовими актами;

6) з урахуванням характеристик продукції, яку вони постачають, вживати заходів: щодо інформування споживачів (користувачів) про ризики, які може становити ця продукція; щодо уникнення ризиків, у тому числі вилучення продукції з обігу, попередження споживачів (користувачів) про ризики, які може становити продукція, відкликання продукції;

7) якщо їм стало відомо або має бути відомо на підставі наявної в них інформації, що продукція, яку вони ввели в обіг, становить ризики для споживачів (користувачів), несумісні із загальною вимогою щодо безпечності продукції, негайно повідомляти про це відповідний орган державного ринкового нагляду, в тому числі про вжиті заходи із забезпечення безпечності такої продукції;

8) співпрацювати (в межах своєї діяльності) з органами державного ринкового нагляду з питань вжиття заходів щодо уникнення ризиків, які становить продукція, що була поставлена або постачається ними.

Обов'язки розповсюджувачів встановлені ст. 9 Закону [11], а саме:

1) надавати споживачам (користувачам), а також виробникам, розповсюджувачам

© Smernytskyi Demian, Tryhubenko Maryna, 2024

у ланцюгу постачання відповідної продукції інформацію про ризики, які становить ця продукція;

2) надавати відповідному органу державного ринкового нагляду та іншим заінтересованим особам інформацію, необхідну для відстеження походження відповідної продукції;

3) співпрацювати (в межах своєї діяльності) з виробниками та органами державного ринкового нагляду у здійсненні заходів щодо уникнення ризиків, які становить продукція;

4) сприяти виробникам у вжитті ними заходів щодо забезпечення безпечності продукції;

5) не постачати продукцію, про яку їм відомо або має бути відомо на підставі наявної в них інформації, що ця продукція не відповідає вимогам щодо забезпечення безпечності продукції;

6) якщо їм стало відомо або має бути відомо на підставі наявної в них інформації, що продукція, яку вони розповсюдили, становить ризики для споживачів (користувачів), несумісні із загальною вимогою щодо безпечності продукції, негайно повідомляти про це відповідний орган державного ринкового нагляду, в тому числі про вжиті заходи із забезпечення безпечності такої продукції;

7) співпрацювати (в межах своєї діяльності) з органами державного ринкового нагляду з питань вжиття заходів щодо уникнення ризиків, які становить продукція, що була поставлена або постачається ними.

Постановою Кабінету Міністрів від 26 грудня 2011 року № 1410 затверджено Порядок розроблення та перегляду секторальних планів ринкового нагляду, моніторингу та звітування про їх виконання [12].

Секторальний план – це план, відповідно до якого орган ринкового нагляду здійснює у межах сфери своєї відповідальності ринковий нагляд щодо продукції певного виду (типу), категорії та/або групи, визначає її належність до певного ступеня ризику та план, на підставі якого митні органи здійснюють контроль продукції.

Крім того, у сфері ринкового нагляду введено низку нормативно-правових актів з різних питань забезпечення зазначеної діяльності, які регулюють відповідні суспільні відносини, а саме:

Порядок відбору зразків продукції для визначення її якісних показників та форми акта відбору зразків продукції, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2007 року № 1280 [13];

Порядок відшкодування суб'єктом господарювання вартості відібраних зразків нехарчової продукції та проведення їх експертизи (випробування), затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2011 року № 921 [14];

Порядок здійснення контролю стану виконання рішень про вжиття обмежувальних (корегувальних) заходів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 2011 року № 1017 [15];

Порядок функціонування національної інформаційної системи державного ринкового нагляду, внесення до неї відомостей і подання повідомлень, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2011 року № 1397 [16];

© Smernytskyi Demian, Tryhubenko Maryna, 2024

Порядок функціонування системи оперативного взаємного сповіщення про продукцію, що становить серйозний ризик, та подання повідомлень для внесення до неї, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2011 року № 1398 [17];

Порядок ведення обліку звернень споживачів (користувачів) та здійснення моніторингу нещасних випадків та випадків заподіяння шкоди здоров'ю людей внаслідок споживання (користування) нехарчової продукції, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2011 року № 1400 [18];

Порядок подання повідомлення про продукцію, яка не відповідає загальній вимозі щодо безпечності продукції, органам державного ринкового нагляду, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2011 року № 1401 [19];

Порядок здійснення державного контролю нехарчової продукції, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2011 року № 1403 [20];

Ступені ризику видів нехарчової продукції та критерії, за якими визначається належність нехарчової продукції до відповідних ступенів ризику, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2011 року № 1404 [21];

Порядок реалізації та знищення використаних під час проведення експертизи (випробування) зразків нехарчової продукції, що були відібрані в межах здійснення державного ринкового нагляду, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2011 року № 1406 [22];

Методика вжиття обмежувальних (корегувальних) заходів, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2011 року № 1407 [23];

Форма, опис знака відповідності технічним регламентам, правила та умови його нанесення, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 року № 1184 [24];

Порядок надання органами державного ринкового нагляду безоплатної консультаційної підтримки суб'єктам господарювання з питань здійснення державного ринкового нагляду, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12 лютого 2020 року № 75 [25];

Типові форми документів у сфері державного ринкового нагляду і державного контролю продукції, затверджені наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 19 квітня 2019 року № 667 [26].

Висновки. Підбиваючи певні підсумки розгляду питання правового регулювання відносин у сфері державного ринкового нагляду як складової технічного регулювання, до суб'єктів правових відносин у зазначеній сфері необхідно віднести: Кабінет Міністрів України; органи державного ринкового нагляду (центральні органи виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного ринкового нагляду у межах сфери своєї відповідальності); органи, що здійснюють контроль продукції (митні органи); випробувальні лабораторії чи інші організації, акредитовані на право проведення таких робіт Національним органом з акредитації, на підставі договорів, укладених з ними органами ринкового нагляду; суб'єкти господарювання (виробники продукції, розповсюджувачів продукції); споживачі (користувачі) продукції.

© Smernytskyi Demian, Tryhubenko Maryna, 2024

Правове регулювання щодо впорядкування суспільних відносин у сфері державного ринкового нагляду як складової технічного регулювання, що здійснюється державою за допомогою права і сукупності правових засобів, базується на нормативно-правовій базі, яка складається із Конституції України [1], законів України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» [2], «Про стандартизацію» [3], «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» [4], «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [8] та «Про загальну безпечність нехарчової продукції» [7], Кодексу України про адміністративні правопорушення [9], Кримінального кодексу України [10], низки постанов Кабінету Міністрів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

2. Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15.01.2015 р. № 124-VIII. *Відомості Верховної Ради* (ВВР). 2015. № 14. Ст. 96.

3. Про стандартизацію: Закон України від 05.06.2014 р. № 1315-VII. *Відомості Верховної Ради* (ВВР). 2014. № 31. Ст. 1058.

4. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції: Закон України від 02.12.2010 р. № 2735-VI. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2011. № 21. Ст. 144.

5. Про затвердження переліку видів продукції, щодо яких органи державного ринкового нагляду здійснюють державний ринковий нагляд: постанова Каб. Міністрів України від 28.12.2016 р. № 1069. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 26.03.2024).

6. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2011. № 34. Ст. 343.

7. Про загальну безпечність нехарчової продукції: Закон України від 02.12.2010 р. № 2736-VI. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2011. № 22. Ст. 145.

8. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2007. № 29. Ст. 389.

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення: станом на 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР.* 1984. Дод. до № 51. Ст. 1122.

10. Кримінальний кодекс України: станом на 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25–26. Ст. 131.

11. Про загальну безпечність нехарчової продукції: Закон України від 02.12.2010 р. № 2736-VI. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2011. № 22. Ст. 145.

12. Про затвердження Порядку розроблення та перегляду секторальних планів ринкового нагляду, моніторингу та звітування про їх виконання: постанова Каб. Міністрів України від 26.12.2011 р. № 1410. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 26.03.2024).

13. Про затвердження Порядку відбору зразків продукції для визначення її якісних показників та форми акта відбору зразків продукції: постанова Каб. Міністрів України від 31.10.2007 р. № 1280. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 26.03.2024).

14. Деякі питання відшкодування суб'єктом господарювання вартості відібраних зразків нехарчової продукції та проведення їх експертизи (випробування): постанова Каб. Міністрів України від 31.08.2011 р. № 921. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 26.03.2024).

15. Про затвердження Порядку здійснення контролю стану виконання рішень про вжиття обмежувальних (корегувальних) заходів: постанова Каб. Міністрів України від 05.10.2011 р. № 1017. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 26.03.2024).

© Smernytskyi Demian, Tryhubenko Maryna, 2024

16. Про затвердження Порядку функціонування національної інформаційної системи державного ринкового нагляду, внесення до неї відомостей і подання повідомлень: постанова Каб. Міністрів України від 26.12.2011 р. № 1397. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 26.03.2024).

17. Про затвердження Порядку функціонування системи оперативного взаємного сповіщення про продукцію, що становить серйозний ризик, та подання повідомлень для внесення до неї: постанова Каб. Міністрів України від 26.12.2011 р. № 1398. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 26.03.2024).

18. Деякі питання захисту права споживачів (користувачів) щодо безпечності нехарчової продукції: постанова Каб. Міністрів України від 26.12.2011 р. № 1400. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 26.03.2024).

19. Про затвердження Порядку подання повідомлення про продукцію, яка не відповідає загальній вимозі щодо безпечності продукції, органам державного ринкового нагляду: постанова Каб. Міністрів України від 26.12.2011 р. № 1401. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 26.03.2024).

20. Про затвердження Порядку здійснення державного контролю нехарчової продукції: постанова Каб. Міністрів України від 26.12.2011 р. № 1403. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 26.03.2024).

21. Про затвердження ступенів ризику видів нехарчової продукції та критеріїв, за якими визначається належність нехарчової продукції до відповідних ступенів ризику: постанова Каб. Міністрів України від 26.12.2011 р. № 1404. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 26.03.2024).

22. Питання реалізації та знищення використаних під час проведення експертизи (випробування) зразків нехарчової продукції, що були відібрані в межах здійснення державного ринкового нагляду: постанова Каб. Міністрів України від 26.12.2011 р. № 1406. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 26.03.2024).

23. Про затвердження Методики вжиття обмежувальних (корегувальних) заходів: постанова Каб. Міністрів України від 26.12.2011 р. № 1407. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 26.03.2024).

24. Про затвердження форми, опису знака відповідності технічним регламентам, правил та умов його нанесення: постанова Каб. Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1184. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 26.03.2024).

25. Про затвердження Порядку надання органами державного ринкового нагляду безоплатної консультаційної підтримки суб'єктам господарювання з питань здійснення державного ринкового нагляду: постанова Каб. Міністрів України від 12.02.2020 р. № 75. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 26.03.2024).

26. Про затвердження типових форм документів у сфері державного ринкового нагляду і державного контролю продукції: наказ М-ва економічного розвитку і торгівлі України від 19.04.2019 р. № 667. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 26.03.2024).

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy. "The Constitution of Ukraine": adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996. *Bulletion of the Verkhovna Rada of Ukraine.* 1996. No. 30. Art. 141 [in Ukrainian].

2. Pro tekhnichni rehlamenty ta otsinku vidpovidnosti. "On technical regulations and conformity assessment": Law of Ukraine dated January 15, 2015 No. 124-VIII. *Bulletion of the Verkhovna Rada of Ukraine.* 2015. No. 14. Art. 96 [in Ukrainian].

3. Pro standartyzatsiiu. "On standardization": Law of Ukraine dated June 5, 2014 No. 1315-VII. *Bulletion of the Verkhovna Rada of Ukraine.* 2014. No. 31. Art. 1058 [in Ukrainian].

© Smernytskyi Demian, Tryhubenko Maryna, 2024

4. Pro derzhavnyi rynkovyi nahliad i kontrol nekharchovoi produktsii. “On state market supervision and control of non-food products”: Law of Ukraine dated December 2, 2010 No. 2735-VI. *Bulletion of the Verkhovna Rada of Ukraine.* 2011. No. 21. Art. 144 [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia pereliku vydiv produktsii, shchodo yakykh orhany derzhavnoho rynkovoho nahliadu zdiysniuiut derzhavnyi rynkovyi nahliad. “On approval of the list of types of products in respect of which state market surveillance bodies carry out state market surveillance”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 28, 2016 No. 1069. URL: zakon.rada.gov.ua (Date of Application: 26.03.2024). [in Ukrainian].

6. Pro rehuliuvannia mistobudivnoi diialnosti. “On regulation of urban planning activities”: Law of Ukraine dated February 17, 2011 No. 3038-VI. *Bulletion of the Verkhovna Rada of Ukraine.* 2011. No. 34. Art. 43 [in Ukrainian].

7. Pro zahalnu bezpechnist nekharchovoi produktsii. “On the general safety of non-food products”: Law of Ukraine dated December 2, 2010 No. 2736-VI. *Bulletion of the Verkhovna Rada of Ukraine.* 2011. No. 22. Art. 145 [in Ukrainian].

8. Pro osnovni zasady derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi hospodarskoi diialnosti. “On the basic principles of state supervision (control) in the sphere of economic activity”: Law of Ukraine dated April 5, 2007 No. 877-V. *Bulletion of the Verkhovna Rada of Ukraine.* 2007. No. 29. Art. 389 [in Ukrainian].

9. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. “Code of Ukraine on Administrative Offenses”: as of December 7, 1984 No. 8073-X. *Bulletion of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR.* 1984. Addendum to No. 51. Art. 1122 [in Ukrainian].

10. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. “Criminal Code of Ukraine”: as of April 5, 2001 No. 2341-III. *Bulletion of the Verkhovna Rada of Ukraine.* 2001. No. 25–26. Art. 131 [in Ukainian].

11. “On general safety of non-food products”: Law of Ukraine dated December 2, 2010 No. 2736-VI. *Bulletion of the Verkhovna Rada of Ukraine.* 2011. No. 22. Art. 145 [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia Poriadku rozroblennia ta perehliadu sektoralnykh planiv rynkovoho nahliadu, monitorynhu ta zvituvannia pro yikh vykonannia. “On the approval of the Procedure for the development and revision of sectoral plans for market supervision, monitoring and reporting on their implementation”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 26, 2011 No. 1410. URL: zakon.rada.gov.ua (Date of Application: 26.03.2024) [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia Poriadku vidboru zrazkiv produktsii dlia vyznachennia yii yakisnykh pokaznykiv ta formy akta vidboru zrazkiv produktsii. “On the approval of the Procedure for the selection of product samples to determine their quality indicators and the form of the act of selection of product samples”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 31, 2007 No. 1280. URL: zakon.rada.gov.ua (Date of Application: 26.03.2024) [in Ukrainian].

14. Deiaki pytannia vidshkoduvannia subiektom hospodariuvannia vartosti vidibranykh zrazkiv nekharchovoi produktsii ta provedennia yikh ekspertyzy (vyprobuvannia). “Some issues of reimbursement by the business entity of the cost of selected samples of non-food products and their examination (testing)”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 31, 2011 No. 921. URL: zakon.rada.gov.ua (Date of Application: 26.03.2024) [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia kontroliu stanu vykonannia rishen pro vzhyttia obmezhuvalnykh (korehuvalnykh) zakhodiv. “On the approval of the Procedure for monitoring the state of implementation of decisions on taking restrictive (corrective) measures”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 5, 2011 No. 1017. URL: zakon.rada.gov.ua (Date of Application: 26.03.2024) [in Ukrainian].

16. Pro zatverdzhennia Poriadku funktsionuvannia natsionalnoi informatsiinoi systemy derzhavnoho rynkovoho nahliadu, vnesennia do nei vidomostei i podannia povidomlen. “On approving the Procedure for the functioning of the national information system of state market supervision, entering information into it and submitting notifications”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 26, 2011 No. 1397. URL: zakon.rada.gov.ua (Date of Application: 26.03.2024) [in Ukrainian].

© Smernytskyi Demian, Tryhubenko Maryna, 2024

17. Pro zatverdzhennia Poriadku funktsionuvannia systemy operatyvnoho vzaiemnoho spovishchennia pro produktsiiu, shcho stanovyt serioznyi ryzyk, ta podannia povidomlen dlia vnesennia do nei. “On the approval of the Procedure for the operation of the system of operational mutual notification of products that pose a serious risk and the submission of notifications for inclusion in it”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 26, 2011 No. 1398. URL: zakon.rada.gov.ua (Date of Application: 26.03.2024) [in Ukrainian].

18. Deiaki pytaiia zakhystu prava spozhyvachiv (korystuvachiv) chshodo bezpechnosti nekharchovoi produktsii.‘‘Some issues of costumers (users) rights protection regardindg the sefety of non-products’’: Resolution of the Cabinet of the Ministry of Ukraine of December 26, 2011 No. 1400. URL: zakon.rada.gov.ua (Date of Application: 26.03.2024) [in Ukrainian].

19. Pro zatverdzhennia Poriadku podannia povidomlennia pro produktsiiu, yaka ne vidpovidaie zahalnii vymozi shchodo bezpechnosti produktsii, orhanam derzhavnoho rynkovoho nahliadu. “On the approval of the Procedure for reporting products that do not meet the general requirement for product safety to state market surveillance bodies”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 26, 2011 No. 1401. URL: zakon.rada.gov.ua (Date of Application: 26.03.2024) [in Ukrainian].

20. Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnenia derzhavnoho kontroliu nekharchovoi produktsii. “On approval of the Procedure for state control of non-food products”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 26, 2011 No. 1403. URL: zakon.rada.gov.ua (Date of Application: 26.03.2024) [in Ukrainian].

21. Pro zatverdzhennia stupeniv ryzyku vydiv nekharchovoi produktsii ta kryteriiv, za yakymy vyznachaietsia nalezhnist nekharchovoi produktsii do vidpovidnykh stupeniv ryzyku. “On the approval of the degrees of risk of types of non-food products and the criteria used to determine whether non-food products belong to the corresponding degrees of risk”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 26, 2011 No. 1404. URL: zakon.rada.gov.ua (Date of Application: 26.03.2024) [in Ukrainian].

22. Pytannia realizatsii ta znyshchennia vykorystanykh pid chas provedennia ekspertyzy (vyprobuvannia) zrazkiv nekharchovoi produktsii, shcho buly vidibrani v mezhakh zdiisnennia derzhavnoho rynkovoho nahliadu. “The issue of the sale and destruction of samples of non-food products used during examination (testing), within the framework of state market surveillance”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 26, 2011 No. 1406. URL: zakon.rada.gov.ua (Date of Application: 26.03.2024) [in Ukrainian].

23. Pro zatverdzhennia Metodyky vzhyttia obmezhuvalnykh (korehuvalnykh) zakhodiv. “On the approval of the Methodology for taking restrictive (corrective) measures”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 26, 2011 No. 1407. URL: zakon.rada.gov.ua (Date of Application: 26.03.2024) [in Ukrainian].

24. Pro zatverdzhennia formy, opysu znaka vidpovidnosti tekhnichnym rehlamentam, pravyl ta umov yoho nanesennia. “On approval of the form, description of the sign of compliance with technical regulations, rules and conditions for its application”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 30, 2015 No. 1184. URL: zakon.rada.gov.ua (Date of Application: 26.03.2024) [in Ukrainian].

25. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia orhanamy derzhavnoho rynkovoho nahliadu bezoplatnoi konsultatsiinoi pidtrymky subiektam hospodariuvannia z pytan zdiisnennia derzhavnoho rynkovoho nahliadu. “On the approval of the Procedure for the provision of free advisory support by state market surveillance bodies to business entities on issues of state market surveillance”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 12, 2020 No. 75. URL: zakon.rada.gov.ua (Date of Application: 26.03.2024) [in Ukrainian].

26. Pro zatverdzhennia typovykh form dokumentiv u sferi derzhavnoho rynkovoho nahliadu i derzhavnoho kontroliu produktsii. “On the approval of standard forms of documents in the field of state

© Smernytskyi Demian, Tryhubenko Maryna, 2024

market supervision and state control of products": Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine dated April 19, 2019 No. 667. URL: zakon.rada.gov.ua (Date of Application: 26.03.2024) [in Ukrainian].

UDC 346.544:351.822

Smernytskyi Demian,
Doctor of Juridical Sciences, Professor, Deputy Director of the State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-6066-0324
Tryhubenko Maryna,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher, Deputy Head of the Department, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-7646-3595

LEGAL FRAMEWORK GOVERNING RELATIONS IN THE SPHERE OF STATE MARKET SUPERVISION AS A COMPONENT OF TECHNICAL REGULATION

This article addresses the topic of the legal framework governing relations within the sphere of state market supervision, which constitutes a component of technical regulation. The objective of market surveillance is to implement corrective measures, accompanied by the dissemination of pertinent public information, in relation to products that, when utilized for their intended purpose or under reasonably foreseeable conditions and when properly installed and maintained, present a risk to the public interest or fail to meet the established requirements. State control of products is the area of customs authorities' activities aimed at ensuring compliance of products imported into the customs territory of Ukraine for free circulation with the established requirements, as well as ensuring that such products do not pose a threat to the public interest. The purpose of product control is to guarantee the conformity of products entering Ukraine's customs territory with the established standards before their release for free circulation within the territory. Additionally, the objective is to prevent the importation of products that pose a significant risk to the public interest. In the course of market surveillance and control of products, business entities are entitled to: require officials responsible for market surveillance and control of products for compliance with the law; control the availability of certificates for officials carrying out market surveillance and control of products; to obtain copies of certificates (instructions) for conducting inspections from market surveillance officials and to prevent them from conducting inspections if they have not provided copies of such documents; to be present at all market surveillance activities; to receive from market surveillance authorities and customs authorities, in accordance with the established procedure, necessary, accessible and reliable information on the results of market surveillance and product control; to require from the officials carrying out market surveillance and control of products to ensure confidentiality of any information obtained in the course of market surveillance and control of products, except for the cases defined by this and other laws of Ukraine; to appeal against decisions, instructions, actions and inactions of

© Smernytskyi Demian, Tryhubenko Maryna, 2024

market surveillance authorities, customs authorities and their officials in accordance with the procedure established by law; to apply to the court for protection of his rights and interests; to take measures on their own initiative to prevent and avoid risks posed by the products they place on the market, to ensure that these products comply with the established requirements and to eliminate non-compliance with the requirements established by law; receive free advice from the market surveillance authority to prevent violations during the implementation of government market surveillance measures; in the course of a routine inspection, market surveillance officials are precluded from examining the characteristics of products that are not explicitly delineated in the pertinent sectoral market surveillance plan.

Summarizing certain results of consideration of the issue of legal regulation of relations in the sphere of state market supervision as a component of technical regulation to the subjects of legal relations in this sphere it is necessary to include: the Cabinet of Ministers of Ukraine; state market surveillance authorities (central executive authorities that implement state policy in the field of state market surveillance within their area of responsibility); product control authorities (customs authorities); testing laboratories or other organizations accredited to carry out such work by the National Accreditation Body on the basis of agreements concluded with them by market surveillance authorities; business entities (manufacturers of products, distributors of products); consumers (users) of products.

Keywords: legal regulation, state market supervision, technical regulation.

Отримано 02.04.2024

© Smernytskyi Demian, Tryhubenko Maryna, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA

DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**

УДК 351:342.9(4/9)

Суббот Анатолій Іванович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного, адміністративного
та фінансового права Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова,
м. Хмельницький, Україна,
ORCID ID 0000-0002-1453-9379

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В РЕГІОНАХ ТА НА МІСЦЯХ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У статті проаналізовано організацію діяльності публічної адміністрації в регіонах та на місцях з огляду на зарубіжний досвід. Досліджено не лише переваги, але й недоліки та ризики децентралізації, зазначивши, що вона не завжди дає змогу досягти бажаних результатів. Висвітлено, що, незважаючи на всі позитивні надбання та переваги процесу децентралізації в Європі, провідні вчені сучасності попереджають про необхідність відмови від його ідеалізованого уявлення. Запропоновано розглядати перспективність подальшого дослідження та наукового обґрунтування системи адміністративно-правових засобів удосконалення основних форм діяльності органів публічної адміністрації з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду.

Ключові слова: *децентралізація, самоврядування, публічна адміністрація, зарубіжний досвід, місцеві органи публічної адміністрації, децентралізація публічного управління.*

Організація професійної діяльності як центральних органів, так і місцевих органів публічної адміністрації в державі потребує суттєвого вдосконалення, тому що існуюча забюрократизована система публічного управління в Україні не витримує жодної критики: по-перше, «роздуті» штати державних службовців; по-друге, вкрай низький рівень довіри й поваги громадян до державних інституцій тощо. Натомість, спостерігається величезний обсяг паперового документообігу, високий рівень корупції в органах держаної влади та водночас загальна низька ефективність функціонування державного апарату.

На сучасному складному етапі розвитку державності важливим напрямом роботи є вивчення та дослідження позитивного зарубіжного досвіду організації публічного управління, зважаючи на те, що західні цивілізовані держави вже пройшли тривалий складний шлях реформування системи органів публічної адміністрації та напрацювали позитивний досвід, перевірений часом, щодо виважених стандартів адміністрування суспільних відносин, зокрема принципів належного урядування та ефективності правових інструментів з метою досягнення оптимальних результатів управлінської діяльності.

Вивчаючи дослідження вітчизняних науковців стосовно діяльності місцевих органів публічної адміністрації, можна констатувати, що сьогодні питанням зарубіжного

© Subbot Anatolii, 2024

досвіду організації діяльності місцевих органів публічної адміністрації не приділено достатньої уваги. У зв'язку з цим, сучасний аналіз зарубіжного досвіду організації діяльності місцевих органів публічної адміністрації з метою дослідження відповідного позитивного досвіду і водночас визначення можливості та доцільності його впровадження в національне законодавство набуває ще більшої актуальності та важливості.

Розглядаючи процес децентралізації влади, доцільно зазначити про його поступовий активний розвиток передусім у країнах Європи, де спостерігається стала тенденція до зміцнення відносин регіональних та місцевих органів управління з центральним урядом. Слід наголосити, що цей рух не є рівномірним та лінійним. Насамперед у розвинутих країнах Європейського Союзу децентралізація набуває різноманітних форм, ґрунтуючись на таких ідеях і цінностях, як самоврядування, громадянська участь та близькість влади до суспільства.

Питання децентралізації державного управління давно викликають інтерес учених-дослідників. Так, поняття «децентралізація» визначається як процес, за допомогою якого повноваження, функції, обов'язки та ресурси передаються від центральної державної влади до регіональних та місцевих органів управління. Вона може бути політичною, адміністративною та фінансовою. Фіскальна відповідальність є ядром децентралізації, оскільки для виконання своїх повноважень місцева влада повинна мати необхідні ресурси: мати податки, брати на себе витрати й усувати дисбаланси [1, с. 8].

Політична децентралізація виражається в політичній автономії та передачі місцевим представникам влади законодавчих повноважень у сфері власних компетенцій.

Адміністративна децентралізація передбачає передачу від центрального уряду регіональним та місцевим органам влади повноважень, відповідальності та фінансових ресурсів з метою надання громадських послуг (охорона здоров'я, освіта, соціальний захист, адміністративні послуги тощо).

Не менш важливим є питання про мотивацію до руху шляхом децентралізації. Вчені розробили низку теорій, які пояснюють причини та наслідки переходу влади та ресурсів від центральних до субнаціональних урядів [2, с. 197].

Децентралізація, по-перше, сприяє поглибленню демократії та розвитку ринкової економіки; по-друге, допомагає «вилікувати» неефективне управління та ліквідувати макроекономічну нестабільність; по-третє, підтримує національну єдність в етнічно фрагментованих державах; по-четверте, може «присікти тяганину» і підвищити обізнаність чиновників про місцеві проблеми [2, с. 201].

Переважна більшість вітчизняних учених вважають децентралізацію значущою та цінною, тому що вона може бути використана як інструмент розширення прав і можливостей громадян та водночас як платформа для розвитку демократії, саме як структура економічного розвитку і як промоутер ефективного управління.

Такі економічно та політично розвинуті країни, як Великобританія, Бельгія, Іспанія та Італія почали процес децентралізації з метою послаблення територіального або етнічного напруження та збереження єдності країни. Слід зазначити, що в інших випадках причини децентралізації мали більш «технічний», ніж політичний характер.

Приміром, у Нідерландах та Данії децентралізація була викликана необхідністю

© Subbot Anatolii, 2024

підвищити ефективність місцевих органів влади. У Швеції державне управління децентралізоване на всіх рівнях, оскільки це дає змогу шведським громадянам отримувати повний набір соціальних послуг однакової якості [3].

Як відомо децентралізація може бути застосована до всіх різновидів державного суверенітету, але в різних формах та в різній мірі. Децентралізація характерна як для федеративних, так і унітарних держав.

У європейських державах використовуються різні моделі децентралізації. Великобританія та Італія застосували модель деволюції як максимально можливий захід децентралізації, що зачіпає сферу законодавчої влади, її самостійність у певних питаннях. Натомість Бельгія та Німеччина децентралізовані шляхом створення федеральних систем. Незважаючи на набуття регіонами вищого статусу, природа цих держав залишається унітарною. Водночас у переважній більшості унітарних демократичних країн Європи здійснюється адміністративна децентралізація, яка характеризується саме передачею регіональним та місцевим органам влади повноважень і ресурсів у сфері освіти, охорони здоров'я, соціальних послуг, захисту навколишнього середовища, транспорту, дорожнього будівництва, комунального господарства тощо.

Найменш спірним результатом децентралізації є залучення місцевих жителів до процесу прийняття рішень, адже вона зміцнює демократичні цінності та партнерство між державою і суспільством, забезпечуючи широке представництво різних соціальних та етнічних груп у політичному процесі. Крім того, вона може сприяти більш справедливому розподілу ресурсів або об'єднувати процвітаючі райони з менш успішними сусідніми територіями під одним місцевим органом влади [4, с. 335].

Учені ретельно досліджували не лише переваги, але й недоліки та ризики децентралізації, наголосивши, що вона не завжди дає змогу досягти бажаних результатів. Її не можна вважати ні гарною, ні поганою, оскільки ефективність децентралізації залежить від конкретних факторів, наприклад, розміру території або інституційного дизайну. Серед негативних наслідків називають зростання нерівності, поява місцевих автократій, слабкий місцевий адміністративний потенціал, підвищення рівня етнічної самосвідомості та пов'язане з ним прагнення до сепаратизму [5].

Якщо повернутися до виваженої європейської практики децентралізації, то доцільно зауважити, що субнаціональне управління в Європі дуже різноманітне. А тому на характеристику національних систем регіональних і місцевих установ впливають такі чинники, як розмір територій, ступінь національної єдності, політичні традиції, історичний досвід, рівень освіти громадян, правова та адміністративна культура.

Як зазначав Де Врієс, децентралізація пов'язана не лише з розміром державної території, а й з культурними відмінностями між регіонами всередині країни. Так, частка місцевих еліт, які виступають на користь децентралізації, в Іспанії, Швеції та Німеччині вища, ніж у таких невеликих за територією країнах, як Ісландія або Нідерланди [2, с.199].

Варіації територіальних моделей управління можуть бути зумовлені також уявленнями суспільства про роль центрального уряду. Недовіра до нього може пов'язуватися з тим, що країна у своїй нещодавній історії пережила період авторитаризму (наприклад,

© Subbot Anatolii, 2024

державний націонал-соціалізм у Німеччині або франкізм у Іспанії). Проте в ряді держав Східної Європи рівень упровадження демократії в політичну практику поки ще незначний, основною причиною є те, що після існування протягом кількох десятиліть комуністичних режимів їм доводиться заново «відкривати» демократію.

У преамбулі Хартії Європейського Союзу про основні права, яка є обов'язковою для всіх держав-членів ЄС, прямо вказано, що Союз поважає національну індивідуальність держав-членів та організацію їх публічної влади на національному, регіональному та місцевому рівнях. Принцип субсидіарності застосовується до відносин між Європейським Союзом та державами-членами і не впливає на їх внутрішню структуру. Тому процес децентралізації обмежується національним рівнем, репрезентуючи різноманітні моделі. При цьому, як зазначалося, в Європейському Союзі існують спільні цінності. Жодна національна система неспроможна нехтувати ними, не порушуючи суті децентралізації [6].

Для Ради Європи децентралізація також є однією з умов демократії. У прийнятій РЄ Європейській хартії місцевого самоврядування (далі – ЄХМС), у якій беруть участь усі держави-члени ЄС, йдеться, що «місцева влада є однією з основних основ будь-якого демократичного режиму» і «право громадян брати участь у веденні державних справ є одним із демократичних принципів, що поділяються всіма державами-членами Ради Європи». Крім того, «наявність місцевих органів влади з реальними обов'язками може забезпечити адміністрацію, яка одночасно ефективна і близька до громадянина» [7].

Самоврядування характерне не тільки для муніципалітетів. Воно також може бути організовано й на регіональному рівні. А саме в автономних областях, землях, спільнотах, воєводствах, зокрема на проміжному між регіоном і муніципалітетом рівні – у департаментах або провінціях.

Територіальна архітектура, обрана кожною європейською державою для організації регіональної та місцевої автономії, індивідуальна. При цьому найближчий громадянам муніципальний рівень управління існує в усіх країнах. Регіональний рівень управління також набуває поширення в країнах Європи. Він відповідає стандартам NUTS 1 або NUTS 2 за класифікацією територіальних одиниць Співтовариства, запровадженою Європейським статистичним офісом (Євростатом). Ці рівні включають великі територіальні одиниці, такі як федеральні землі в Німеччині або Шотландія в Сполученому Королівстві. На їх території проживають від 1,8 до 10 млн осіб [8].

Доцільно зазначити, що регіональний рівень управління відсутній лише в невеликих за розміром державах (Люксембург, Мальта). Проміжний рівень між муніципалітетом і регіоном (провінція, повіт, район, департамент) існує в обмеженій кількості країн: серед унітарних держав Європи – це Франція, Польща та Сполучене Королівство, серед федеративних і квазіфедеративних (регіоналістських) – Німеччина, Бельгія, Іспанія та Італія.

Водночас, незважаючи на всі позитивні надбання та переваги процесу децентралізації в Європі, вчені попереджають про необхідність відмови від його ідеалізованого уявлення. Передусім дослідники наголошують на проблемі нерівності територій, зазначаючи, що не всі мають можливість фінансування повноважень територіальних

© Subbot Anatolii, 2024

громад за рахунок власних ресурсів. Органи управління слабких територій змушені звертатися із проханням до громадян про додаткові фінансові зусилля для забезпечення якості життя. З метою уникнення цієї загрози децентралізація часто супроводжується вирівнюванням, пов'язаним із перерозподілом державних ресурсів. Натоміть фінансово сильні території часто не погоджуються з такою солідарністю.

Як убачається, найбагатші муніципалітети паризьких передмість заперечують проти встановленого законом зобов'язання щодо фінансування будівництва соціального житла, а італійська Ломбардія та іспанські Каталонія та Країна Басков намагаються обмежити фінансову підтримку слабких регіонів. Так, за словами глави Країни Басков І. Уркулью, головна мета політики влади автономної області полягає в тому, щоб зробити баскське суспільство «господарем власного майбутнього» [9].

Право місцевих органів управління на ресурси встановлюється у ст. 9 ЄХМС: «Місцеві органи влади ... мають право на достатні фінансові ресурси, якими вони можуть вільно розпоряджатися в рамках своїх повноважень» [7]. При цьому вони мають бути «сумірними з обов'язками, передбаченими конституцією та законом» [7].

Звісно частина ресурсів має ґрунтуватися на місцевих податках і зборах, на ставки яких можуть впливати місцеві органи влади в межах, встановлених законом. ЄХМС регламентувала також запровадження процедур фінансового вирівнювання для захисту фінансово слабших органів місцевого самоврядування.

Нині загальною в Європі є тенденція до розширення повноважень місцевої влади при відносному скороченні їх власних ресурсів у поєднанні з обмеженням надання державних ресурсів. У кожній країні наявна своя фінансова модель, але загалом місцеві ресурси викликають занепокоєння і практиків, і дослідників [10, с. 13]. Так, у Бельгії фінансова автономія муніципалітетів значно обмежена, оскільки загальні субсидії не пропорційні збільшенню повноважень. Крім того, незважаючи на те, що в ЄХМС (п. 7 ст. 9) не рекомендується надавати місцевим органам самоврядування субсидії, які призначаються для фінансування конкретних проєктів і завдають шкоди принципу вільного вибору політики у сфері їх власної компетенції, ряд субсидій все ж таки направляється в муніципалітети на ті чи інші проєкти [11, с. 44].

У Конституції Іспанії (ст. 156) йдеться, що «автономні спільноти користуються фінансовою автономією для розвитку та здійснення своїх повноважень у відповідності з принципом координації діяльності з центральними фінансовими установами та принципом солідарності всіх іспанців». Іспанські спільноти можуть встановлювати власні податки (ст. 133.3) і мають право на частину певних податків (прибуткового податку чи ПДВ) залежно від населення регіону, податкового потенціалу, рівня соціальних послуг, інфраструктури тощо [12].

В Основному Законі Німеччини (ст. 28) також закріплені принципи самостійності місцевих органів управління, у тому числі принцип «забезпечення основ самостійної фінансової відповідальності». До них належать джерела податків, які відповідають економічному розвитку громад, що мають право встановлення ставки податку. Зважаючи на те, що Німеччина є федеративною державою, її фінансова система заснована на принципі спільного оподаткування і подвійному механізмі вирівнювання: вертикаль-

© Subbot Anatolii, 2024

ному – між федерацією та федеральними землями і горизонтальному – між землею та муніципалітетом. Останній може стягувати податки в межах, встановлених земельним законодавством.

Дослідники також вказують на слабкість фінансової автономії в Сполученому Королівстві, де основна частина ресурсів місцевого рівня управління надходить з державного бюджету. Якщо звернутися до досвіду Франції, то Конституційним законом від 28 березня 2003 року № 2003-276 в Конституції Франції було закріплено децентралізовану організацію республіки як один з основних її принципів, а також встановлювався конституційний захист фінансової системи, департаментів, регіонів та заморських територій [13].

У ст. 72.2 Конституції Франції зазначено, що «територіальні колективи користуються ресурсами, якими вони можуть вільно розпоряджатися в порядку, встановленому законом» [13].

Вони можуть одержувати всі чи частину надходжень від податків усіх видів. Закон може дозволяти їм встановлювати базу оподаткування та відсоткову ставку у визначених законом межах. Крім того, будь-яка передача повноважень у відносинах між державою та територіальними колективами супроводжується виділенням еквівалентних ресурсів для їх виконання. Введення або розширення повноважень, що призводить до підвищення витрат територіальних утворень, має супроводжуватись забезпеченням ресурсами, встановленими законом. Конституція передбачила також принцип вирівнювання, спрямований на заохочення до рівності між територіальними колективами [13].

У будь-якій країні політика децентралізації пов'язана насамперед із чітким поділом повноважень між державою та субнаціональними органами влади. ЄХМС свідчить, що «основні повноваження та обов'язки місцевих органів влади встановлюються конституцією або законом» (ст. 4). Держава може створити механізм виняткових повноважень місцевих органів управління, які «в межах закону мають повне право здійснювати свою ініціативу стосовно будь-якого питання, яке не виключається з їхньої компетенції і не присвоюється жодному іншому органу» [7]. Хартія додає, що «повноваження, що надаються місцевим органам влади, як правило, мають бути повними та винятковими. Вони не можуть бути поставлені під сумнів або обмежені будь-яким іншим, центральним чи регіональним органом влади, за винятком випадків, передбачених законом» [7].

Отже, повноваження можуть мати винятковий характер і закріплюватися або за субнаціональним органом управління, або за державою. Водночас останнє зберігає за собою повноваження, що не підлягають децентралізації: а саме повноваження у сфері зовнішньої політики, державної безпеки, оборони та збройних сил, встановлення курсу валют, зокрема і громадянства.

Проте в сучасній практиці децентралізації найчастіше застосовується механізм розділеної влади або спільних повноважень центру та субнаціональних органів управління. Проаналізовано, що механізм спільних повноважень застосовується як у федеративних, так і в унітарних державах Європи. Як вбачається, у Бельгії наявний сталий механізм виняткових повноважень. Завдяки конституційним реформам у 1980-ті роки регіоналізація унітарної держави призвела до створення трирівневої федерації, струк-

© Subbot Anatolii, 2024

тура якої складається з трьох громад, трьох регіонів та чотирьох умовних галузей. У зв'язку з цим були сформовані федеральні, регіональні та громадські уряди, які розглядаються як компроміс, спрямований на мінімізацію мовної, культурної, соціальної та економічної напруженості [11, с. 46].

Варто зазначити, що всі громади мають точну, юридично встановлену сферу власної компетенції. Натомість кожен рівень влади, кожен орган управління наділяється повноваженнями, які надаються лише йому. Так, проблеми, пов'язані з суверенітетом, знаходяться в межах компетенції федеральної влади; питання культури, охорони здоров'я та соціального забезпечення – в межах компетенції спільнот; житлові питання, урбанізм, енергетика є частиною компетенції регіонів. Виняткові повноваження означають, що федерація не може втручатися у відповідні справи своїх суб'єктів.

Отже, зарубіжний досвід організації та діяльності центральних і місцевих органів публічної адміністрації зарубіжних держав свідчить про тенденцію децентралізації публічного управління, коли органи місцевого самоврядування отримують максимальну автономію та широкі повноваження, завдяки чому забезпечується їх самодостатність в організаційному та фінансовому плані.

Проте, у більшості цивілізованих держав децентралізація супроводжується посиленням контролю центральних органів виконавчої влади за діяльністю органів місцевого самоврядування, причому більшість спорів вирішується в судовому порядку.

Ключову роль в організації діяльності органів публічної адміністрації в зарубіжних країнах відіграє дотримання принципу належного урядування, який є похідним від принципу верховенства права та передбачає високу якість надання адміністративних послуг громадянам, відкритість і прозорість діяльності суб'єктів владних повноважень, а також високий рівень легітимності їх рішень.

Перспективність подальшого дослідження цієї тематики зумовлена необхідністю наукового обґрунтування системи адміністративно-правових засобів удосконалення основних форм діяльності органів публічної адміністрації з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду, а також розробки інноваційних методів діяльності органів публічної адміністрації відповідно до європейських традицій і стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Sevilla J.* Accountability and control of public spending in a decentralised and delegated environment. OECD *Journal on Budgeting.* 2006. № 5. P. 7–21.

2. De Vries M.S. The rise and fall of decentralisation: A comparative analysis of arguments and practices in European countries. *European Journal of Political Research.* 2000. № 38 (2). P. 193–224.

3. *Kauzya J.M.* Decentralisation: Prospects for peace, democracy and development. DPADM discussion paper. No. Y, 2005. URL: http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan021510.pdf. (дата звернення: 15.05.2024).

4. *Fisman R., Gatti R.* Decentralisation and corruption: Evidence across countries. *Journal of Public Economics.* 2002. № 83. P. 325–345.

5. *Dafflon B., Madiès T.* Decentralisation: A few principles from the theory of fiscal federalism, 2009.

6. Хартія основних прав Європейського Союзу. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%8F_%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%B

© Subbot Anatolii, 2024

E%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2_%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%A1%D0%BE%D1%8E%D0%B7%D1%83 (дата звернення: 20.05.2024).

7. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 20.05.2024).

8. NUTS – Nomenclature of Territorial Units For Statistics. Eurostat: Your key to European statistics: official site. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/nuts-maps.pdf. (дата звернення: 20.05.2024).

9. Баскський націоналізм. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D1%81%D0%BA%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC (дата звернення: 20.05.2024).

10. *Savy R., Pauliat H., Senimon M.* The Process of Decentralisations in Europe. The Palgrave Handbook of Decentralisation in Europe. 2016. 14 p.

11. *Лелеченко А.П., Васильєва О.І., Куйбіда В.С., Ткачук А.Ф.* Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посіб. Київ, 2017. 110 с.

12. Децентралізація влади на основі кращих іноземних практик та українських законодавчих ініціатив. URL: http://www.uiip.org.ua/wp-content/uploads/2015 (дата звернення: 21.05.2024).

13. Loi constitutionnelle № 2003-276 du 28 mars 2003 relative à l'organisation décentralisée de la République. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000601882/ (дата звернення: 21.05.2024).

REFERENCES

1. *Sevilla, J.* (2006). Accountability and control of public spending in a decentralised and delegated environment. OECD Journal on Budgeting. No. 5. P. 7–21 [in English].

2. *De Vries, M.S.* (2000). The rise and fall of decentralisation: A comparative analysis of arguments and practices in European countries. *European Journal of Political Research.* No. 38 (2). P. 193–224 [in English].

3. *Kauzya, J.M.* Decentralisation: Prospects for peace, democracy and development. DPADM discussion paper. N.Y., 2005. URL: http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan021510.pdf. (Date of Application: 15.05.2024) [in English].

4. *Fisman, R., Gatti, R.* (2002). Decentralisation and corruption: Evidence across countries. *Journal of Public Economics.* No. 83. P. 325–345 [in English].

5. *Dafflon, B., Madiès, T.* (2009). Decentralisation: A few principles from the theory of fiscal federalism. [in English].

6. Khartiia osnovnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu. "Charter of Fundamental Rights of the European Union". Wikipedia. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%8F_%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2_%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%A1%D0%BE%D1%8E%D0%B7%D1%83 (Date of Application: 20.05.2024) [in Ukrainian].

7. Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia. "The European Charter of Local Self-Government" of 15.10.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (Date of Application: 20.05.2024) [in Ukrainian].

8. NUTS – Nomenclature of Territorial Units For Statistics. Eurostat: Your key to European statistics: official site. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/nuts-maps.pdf. (Date of Application: 20.05.2024) [in English].

© Subbot Anatolii, 2024

9. Baskskyi natsionalizm. “Basque nationalism”. Wikipedia. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D1%81%D0%BA%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC (Date of Application: 20.05.2024) [in Ukrainian].

10. *Savy, R., Pauliat ,H. and Senimon, M*. (2016). The Process of Decentralisations in Europe. The Palgrave Handbook of Decentralisation in Europe. 14 p. [in English].

11. *Lelechenko, A.P., Vasylieva, O.I., Kuibida, V.S. and Tkachuk, A.F.* (2017). Mistseve samovriaduvannia v umovakh detsentralizatsii povnovazhen. “Local self-government in the conditions of decentralization of powers”: a textbook / A.P. Lelechenko, O.I. Vasylieva, V.S. Kuibida, A.F. Tkachuk. Kyiv. 110 p. [in Ukraininan].

12. Detsentralizatsiia vlady na osnovi krashchykh inozemnykh praktyk ta ukrainskykh zakonodavchykh initsiatyv. “Decentralization of power based on the best foreign practices and Ukrainian legislative initiatives”. URL: http://www.uiip.org.ua/wp-content/uploads/2015 (Date of Application: 21.05.2024) [in Ukrainian].

13. Loi constitutionnelle № 2003-276 du 28 mars 2003 relative à l’organisation décentralisée de la République. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000601882/ (Date of Application: 21.05.2024) [in French].

UDC 351:342.9(4/9)

Subbot Anatolii,
Doctor of Juridical Sciences, Professor, Professor at the Department, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Khmelnytskyi, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-1453-9379

ORGANIZATION OF PUBLIC ADMINISTRATION ACTIVITY IN THE REGIONS AND LOCALLY: FOREIGN EXPERIENCE

A significant focus of activity at this stage of Ukraine’s development is the study and analysis of overseas experiences in public administration organisation. It should be borne in mind that Western countries have undergone lengthy and challenging reform processes in this area. As a result, they have developed valuable insights, which have been proven over time, regarding balanced standards of public relations management. In particular, there is a strong understanding of governance principles and the effectiveness of legal instruments to achieve optimal management results.

Particular emphasis is placed on the concept of administrative decentralisation, which entails the delegation of competencies, obligations and financial resources from the central government to regional and local bodies with a view to the provision of public services (such as healthcare, education, social security and the provision of administrative services, to mention just a few examples).

The concept of decentralisation is applicable to all forms of state sovereignty, albeit in varying forms and to differing extents. It is a defining characteristic of both federal and unitary states.

The various European countries employ disparate models of decentralisation. The United Kingdom and Italy have implemented the devolution model as the most comprehensive

© Subbot Anatolii, 2024

decentralisation measure, affecting the legislature and its independence in certain matters. In contrast, Belgium and Germany have opted for a decentralised structure through the establishment of federal systems. Notwithstanding the elevated status of the regions, the nature of these states remains unitary. Concurrently, the overwhelming majority of unitary democratic countries in Europe are pursuing administrative decentralisation, which is defined by the transfer of powers and resources to regional and local authorities in a range of sectors, including education, healthcare, social services, environmental protection, transport, road construction, utilities, and so forth.

The findings of numerous studies have demonstrated on numerous occasions that the decentralisation of decision-making authority results in the active involvement of local residents in decision-making processes. This is due to the fact that decentralisation reinforces democratic principles and the collaboration between the state and civil society, thus guaranteeing the comprehensive representation of diverse social and ethnic groups in the political sphere. Moreover, it can facilitate a more equitable distribution of resources or unify prosperous areas with less successful neighbouring areas under one local government.

It can be stated that foreign experience in the organisation and operation of central and local public administration bodies of foreign countries demonstrates a clear trend towards decentralisation of public administration. This involves local governments receiving maximum autonomy and broad powers, which ensures their self-sufficiency in terms of organisation and finance.

Nevertheless, in the majority of developed countries, decentralisation is typically accompanied by an enhanced oversight of central executive authorities over the activities of local governments, with the majority of disputes being resolved through the judicial system.

Keywords: decentralization, self-government, public administration, foreign experience, local public administration bodies, decentralization of public administration.

Отримано 30.05.2024

© Subbot Anatolii, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA

DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**

УДК 351.865:005.334

Циганов Олег Григорович,
доктор юридичних наук, доцент, головний науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-8924-1139
Хальота Андрій Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-8505-0055

ПРАВОВІ ВИМОГИ ДО ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ЗАПРОВАДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ СТІЙКОСТІ[1]

Статтю присвячено формуванню вимог до професійних компетентностей державних службовців, посадові обов'язки яких стосуються питань кризового управління. Наголошено, що Стратегією національної безпеки України до основних напрямів зовнішньо- та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки віднесено запровадження національної системи стійкості з метою забезпечення високого рівня готовності суспільства і держави до реагування на широкий спектр загроз. Зазначений процес має спиратися, зокрема, на ефективне стратегічне планування і кризовий менеджмент.

Виокремлено критерії професійної компетентності державного службовця для уможливлення діяльності висококваліфікованого фахівця, здатного ефективно використовувати особистісні якості й професійні компетенції для виконання посадових обов'язків.

Ключові слова: *національна безпека, національна система стійкості, кризові ситуації, кризове управління, державні службовці, професійні компетентності.*

Термін «криза» походить від грец. слова κρίσις, що перекладається як вихід, закінчення і тлумачиться як складний, загострений стан, різкий перелом або занепад; різка зміна звичайного стану речей; злам, загострення становища [1]. Здебільшого у вітчизняній науці він вживається для позначення небезпечного стану, переломного моменту, що розділяє один якісний стан середовища або системи від іншого. Водночас слово «ситуація» (франц. situation, лат. situs – становище) означає збіг умов і обставин, що створюють певне становище [2].

Отже, кризова ситуація – це винятковий період, коли виникають серйозні проблеми або загрози, що загрожують звичному функціонуванню системи. Така ситуація часто вирізняється нестабільністю, ризиком, невизначеністю і може потребувати негайних дій для її врегулювання. Вона може відбуватися на різних рівнях, включаючи особисті, комерційні, соціальні, політичні, природні чи глобальні.

[1] Закінчення. Початок у попередньому номері.

© Tsyhanov Oleh, Khaliota Andrii, 2024

Утім іноземні науковці визначають поняття «криза» дещо ширше. Так, Ю. Розенталь і Б. Підженбург кризовими називають ситуації, позначені високою небезпекою, станом непевності, відчуттям невідкладності [3, с. 3]. Л. Бартон під кризою розуміє широкомасштабну, непередбачену подію, яка призводить до потенційно негативних результатів. Ця подія та її наслідки можуть завдавати серйозної шкоди всій організаційній системі [4, с. 2]. П. Грін під кризовою подією розуміє втрату контролю над ситуацією. На його думку, найважливіше завдання кризового менеджменту – в найкоротший період часу максимально обмежити розміри потенційної шкоди [5, с. 97].

Як вважає С. Кудлаєнко, криза є ситуативною характеристикою будь-якого суб'єкта, який функціонує невідповідно до розгортання подій у зовнішньому середовищі; особливістю кризи є те, що вона формує потенційну загрозу руйнації самої системи [6, с. 142]. Отже, генезис кризових явищ може здійснюватися в результаті суперечностей між зовнішнім і внутрішнім середовищем, внаслідок чого виникає загострена неконтрольована ситуація.

Згідно із приміткою до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» кризовою ситуацією вважається крайнє загострення протиріч, гостра дестабілізація становища в будь-якій сфері діяльності, регіоні, країні [7]. Крім того, відповідно до підп. 40 п. 2 Державної програми авіаційної безпеки цивільної авіації, затвердженої Законом України від 21 березня 2017 року № 1965-VIII «Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації», кризова ситуація – ситуація, яка склалася внаслідок вчинення протиправних і навмисних дій, пов'язаних з посяганням на нормальну, регулярну і безпечну діяльність цивільної авіації, що спричинили нещасні випадки з людьми, майнові збитки, акти незаконного втручання в діяльність цивільної авіації або які створили реальну загрозу настанню таких наслідків [8].

Кризову ситуацію можна охарактеризувати появою певного кризового явища, яке може спричинити й сприяти кризі. Вивчення механізму кризових явищ та факторів, що їх викликають, уможливлюють виокремлення головних чинників зовнішніх кризових явищ (екзогенні) – виникнення та інтенсивність вияву, що значною мірою не залежить від діяльності в середині організації. Водночас внутрішнє середовище організації охоплює організаційну структуру, систему управління, внутрішньо організаційні та технологічні відносини, організаційну культуру. При цьому, внутрішні фактори, які спричиняють кризи, доволі різноманітні. На думку науковців, розвиток кризи розглядається як результат взаємодії та комплексної дії трьох найважливіших внутрішніх факторів: погане управління; відсутність контролю; дисбаланс у функціонуванні колективу організації. Головним же внутрішнім фактором, який є основною причиною кризи, на думку експертів, є погане керівництво та відсутність команди, яка б вчасно реагувала на несприятливі зовнішні чинники та вжила заходів для подолання кризи [9, с. 39].

Варто вказати, що інтенсивність впливу окремих внутрішніх і зовнішніх факторів у часі непостійна й суттєво змінюється залежно від фази життєвого циклу організації. Тому в умовах кризового стану мають бути реалізовані заходи, спрямовані на мобілізацію всього потенціалу організації для подолання наслідків впливу несприятливих факторів.

© Tsyhanov Oleh, Khaliota Andrii, 2024

Потрібно наголосити на неоднозначності впливу на діяльність організації кризи, що зумовлюється двоїстою природою будь-якої кризи, яка одночасно творить і руйнує, формує передумови і готує умови для подальшого розвитку організації, а також призводить до зміни стратегії її діяльності. Для управління організацією в таких умовах розробляється комплекс заходів, визначених як антикризовий пакет, спрямований на подолання негативних тенденцій в її функціонуванні.

Антикризове управління організацією характеризується своїми особливостями, що відрізняються від звичайного управління, та полягає в комплексності управлінських заходів, спрямованих на попередження, діагностику, нейтралізацію, а також подолання кризових явищ і усунення впливу негативних факторів у майбутньому. Антикризове управління передбачає створення нової системи управління, визначення нових механізмів управління організацією на короткий проміжок часу, зосереджуючи увагу на протидії розвитку кризи, тому що не завжди звичайні засоби впливу дають необхідний ефект у передкризовій або кризовій ситуації.

Має рацію В. Борзенко, стверджуючи, що в механізмі антикризового управління пріоритети мають віддаватися: мотивуванню, орієнтованому на антикризові заходи, економії ресурсів, запобіганні помилок, обережності в прийнятті управлінських рішень, глибокому аналізу ситуацій, професіоналізмі, установкам на оптимізм і впевненість, соціально-психологічну стабільність діяльності, інтеграції за цінностями професіоналізму і компетентності, ініціативності у вирішенні проблем і пошуку найкращих варіантів розвитку, корпоративності, взаємоприйнятності, пошуку і підтримці інновацій [10, с. 8].

Загалом антикризове управління можна визначити як процес застосування форм, методів і процедур, спрямованих на ефективну взаємодію структурних підрозділів організації між собою та зовнішнім середовищем з метою створення умов для подолання негативних тенденцій у діяльності організації в короткостроковій перспективі та сприяючих нормалізації її діяльності.

Аналізуючи сутність антикризового управління організацією можна дійти такого висновку, що не існує спеціального механізму управління, відповідно до якого організація може вивести себе зі стану кризи і відновити своє ефективне функціонування. До основних принципів антикризового управління організацією можна віднести: професіоналізм персоналу, обмеженість дії такого управління в часі (воно покликане забезпечити такі умови, за яких поточні показники діяльності мають сталу тенденцію до підвищення), однорівневість ієрархічної системи прийняття управлінських рішень, делегування повноважень з метою розмежування процесів управління, децентралізація управління, гнучкість управління на рівні підрозділів та динамічність, інтеграція.

Позаяк і зовнішнє, і внутрішнє середовище організації перебуває під дією значної кількості факторів, котрі як позитивно, так і негативно впливають на діяльність організації, постає необхідність кількісно оцінювати ці фактори за місцем впливу та локалізації. Тому одним з важливих завдань антикризового управління є прогнозування появи та кількісної оцінки кризових факторів.

© Tsyhanov Oleh, Khaliota Andrii, 2024

Підвищення ефективності антикризового управління можна досягнути за допомогою професіоналізму і мистецтва управління фахівців у цій сфері, які сформувалися завдяки особистим якостям та здобуті в процесі спеціальної підготовки. У багатьох кризових ситуаціях індивідуальне мистецтво управління є вирішальним чинником виходу з кризи або пом'якшення її впливу на організацію. Отже, для антикризового управління особливо важливим є проведення психологічного тестування відповідних фахівців, відбір серед них тих, які здатні чуйно реагувати на наближення кризи і управляти в екстремальних ситуаціях.

При спеціальній підготовці антикризових фахівців потрібно приділяти ретельну увагу методології розробки ризикованих рішень, науковому аналізу оперативно-службової діяльності організації, прогнозуванню тенденцій її розвитку, баченню майбутнього та об'єктивному, заснованому на точному, науковому обґрунтованому аналізі підходів у створенні механізмів оперативного і гнучкого управління, стратегічному плануванню й оцінці якості антикризових програм та організації системи моніторингу кризових ситуацій [10, с. 10].

Отже, неодмінною умовою ефективності антикризового управління організацією є включення в цей процес заходів, пов'язаних з підготовкою й відбором необхідного персоналу. Та й узагалі для управлінських працівників системи МВС на перше місце висувається завдання із оволодіння антикризовими методами управління.

Варто вказати, що кваліфікаційні характеристики професій працівників у сфері цивільного захисту України містяться у довіднику, затвердженому наказом Державної служби України з надзвичайних ситуацій від 05 грудня 2018 року № 707.

Узагалі ж професійні компетентності державних службовців, які мають посадові обов'язки у сфері кризового управління, на наш погляд, мають включати поряд із загальними вимогами до компетентностей державних службовців України, викладеними в Методичних рекомендаціях щодо складання, перегляду та моніторингу виконання індивідуальної програми підвищення рівня професійної компетентності державного службовця (індивідуальної програми професійного розвитку) (далі – Методичні рекомендації) [11], ще й такі:

1) *знання кризових ситуацій та оволодіння антикризовими методами управління:* повинні мати розуміння про причини, типи та наслідки кризових ситуацій; повинні бути обізнані з попередженням, прогнозуванням та реагуванням на кризові ситуації;

2) *аналітичні навички:* повинні мати здатність аналізувати складні ситуації, збирати та оцінювати важливі дані, розробляти стратегії кризового управління та приймати обґрунтовані рішення;

3) *комунікаційні вміння*: повинні мати вміння ефективно спілкуватися з громадськістю, медіа та іншими заінтересованими сторонами під час кризових ситуацій; повинні вміти пояснювати складні теми, володіти навичками ведення переговорів та уміти впливати на інших;

4) *лідерські якості:* повинні мати здатність приймати складні рішення, проводити координацію та приймати управлінські рішення в складних умовах; повинні бути ефективними лідерами, здатними взяти на себе відповідальність та спрямовувати команду;

© Tsyhanov Oleh, Khaliota Andrii, 2024

5) *етичні стандарти:* повинні дотримуватися високих етичних норм та цінностей; повинні проявляти безупинну чесність, інтегритет (здатність об'єднувати) та прозорість у своїй роботі, особливо під час управління кризовими ситуаціями.

Ці вимоги до професійних компетентностей державних службовців, до посадових обов'язків яких належать питання кризового управління, мають на меті забезпечити ефективне та відповідальне управління в особливий період, під час кризових ситуацій.

Так, відповідно до Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392, запровадження національної системи стійкості повинно спиратися, зокрема, на ефективне стратегічне планування і кризовий менеджмент. Тому План заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року передбачає розроблення рекомендацій щодо переліку вимог до професійних компетентностей державних службовців, до посадових обов'язків яких належать питання кризового управління.

Хоча в законодавчому визначенні професійної компетентності державного службовця наголошується передусім на спеціально-професійному компоненті, слід брати до уваги також і емоційно-регулятивну, поведінково-діяльнісну, комунікативну та соціально-психологічну складові структурного змісту професійної компетентності.

В умовах поетапного реформування публічної служби України особливої актуальності набувають питання критеріїв професійної компетентності державних службовців, які за змістовним компонентом можуть бути розподілені на загальні та спеціальні вимоги. При цьому, загальні критерії професійної компетентності публічних службовців конкретизуються за допомогою посадових критеріїв, які можна вважати спеціальними.

Орієнтовний перелік професійних компетентностей державних службовців наведено в додатку 1 до зазначених вище Методичних рекомендацій. Водночас професійні компетентності державних службовців, які мають посадові обов'язки у сфері кризового управління, повинні включати поряд із загальними вимогами до компетентностей державних службовців України також і спеціальні вимоги щодо сфери антикризового управління, які б дали можливість забезпечити ефективне та відповідальне управління в особливий період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Криза. Словник іншомовних слів Мельничука. URL: https://126.slovaronline.com/search?s=криза (дата звернення: 22.12.2023).

2. Ситуація. Словник іншомовних слів Мельничука. URL: https://126.slovaronline.com/search?s=ситуація (дата звернення: 22.12.2023).

3. *Rosenthal U., Pijnenburg B.* Crisis Management and Decision Making: Simulation Oriented Scenarios. Dordrecht: Kluwer, 1991. P. 3.

4. *Barton L.* Crisis in organizations: Managing and Communicating in the Heat of Chaos. Cincinnati, Ohio: South-Western, 1993. P. 2.

5. *Green P.S.* Reputation Risk Management. London: Pitman / Financial Times, 1992. P. 97.

6. *Кудлаєнко С.В.* Наукові засади кризових коливань. *Культура народів Причорномор'я.* 2009. № 171. С. 141–143.

7. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр#Text (дата звернення: 22.12.2023).

© Tsyhanov Oleh, Khaliota Andrii, 2024

8. Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації: Закон України від 21.03.2017 р. № 1965-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1965-19 (дата звернення: 22.12.2023).

9. *Гобела В.В., Живко З.Б., Леськів Г.З., Мельник С.І.* Управління кризовими ситуаціями: навч. посіб. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 228 с.

10. *Борзенко В.І.* Антикризове управління: навч. посіб. Харків: Вид-во Іванченка І.С., 2016. 232 с.

11. Методичні рекомендації щодо складання, перегляду та моніторингу виконання індивідуальної програми підвищення рівня професійної компетентності державного службовця (індивідуальної програми професійного розвитку): затв. наказом Національного агентства України з питань державної служби від 26.10.2020 р. № 201-20. URL: https://nads.gov.ua (дата звернення: 22.12.2023).

REFERENCES

1. Kryza. “Crisis”. Dictionary of foreign language words by Melnychuk. URL: https://126.slovaronline.com/search?s=kryza (Date of Application: 22.12.2023) [in Ukrainian].

2. Sytuatsiia. “The situation”. Dictionary of foreign language words by Melnychuk. URL: https://126.slovaronline.com/search?s=sytuatsiya (Date of Application: 22.12.2023) [in Ukrainian].

3. *Rosenthal, U.* (1991). Crisis Management and Decision Making: Simulation Oriented Scenarios / Rosenthal U., Pijnenburg B. Dordrecht: Kluwer. P. 3 [in English].

4. *Barton, L.* (1993). Crisis in organizations: Managing and Communicating in the Heat of Chaos. Cincinnati, Ohio: South-Western. P. 2 [in English].

5. *Green, P.S.* (1992). Reputation Risk Management. London: Pitman / Financial Times. P. 97 [in English].

6. *Kudlaienko, S.V.* (2009). Naukovi zasady kryzovykh kolyvan. “Scientific foundations of crisis fluctuations”. *Culture of the Peoples of the Black Sea Region.* No. 171. P. 141–143 [in Ukrainian].

7. Pro Radu natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy. “National Security and Defense Council of Ukraine: Law of Ukraine dated March 5, 1998 No. 183/98-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-vr#Text (Date of Application: 22.12.2023) [in Ukrainian].

8. Pro Derzhavnu prohramu aviatsiinoi bezpeky tsyvilnoi aviatsii. “On the State Program of Aviation Safety of Civil Aviation”: Law of Ukraine dated March 21, 2017 No. 1965-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1965-19 (Date of Application: 22.12.2023) [in Ukrainian].

9. *Hobela, V.V., Zhyvko, Z.B., Leskiv, H.Z. and Melnyk, S.I.* (2022). Upravlinnia kryzovymy sytuatsiiamy. “Management of crisis situations”: study guide. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. 228 p. [in Ukrainian].

10. *Borzenko, V.I.* (2016). Antykryzove upravlinia. “Anti-crisis management”: training manual. Kharkiv: I.S. Ivanchenko Publishing House. 232 p. [in Ukrainian].

11. Metodychni rekopmendatsii shchodo ukladannia, perehliadu ta monitorynhy vykonannia indyvidualnoi prohrammy rivnia profesiinoi konpetentnosti derzhavnoho sluzhbovtsia. ‘‘Metodological recommendations for drawing up, rewieving and monitoring the implementation of an individual programme for impruving the level of profession competence of a sivil servant: appruved by the Order of the of the National Agency of Ukraine on Civil Service of 26.10.2020 No.201-20. URL: https://nads.gov.ua (Date of Application: 22.12.2023) [in Ukrainian].

© Tsyhanov Oleh, Khaliota Andrii, 2024

UDC 351.865:005.334

Tsyhanov Oleh,
Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
Chief Researcher of the Research Laboratory,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-8924-1139
Khaliota Andrii,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Leading Researcher of the Research Laboratory,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-8505-0055

LEGAL REQUIREMENTS FOR THE PROFESSIONAL COMPETENCIES REQUIRED OF CIVIL SERVANTS IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTING THE NATIONAL RESILIENCE SYSTEM

The article is devoted to determining the requirements to the professional competence of public servants whose professional responsibilities are related to crisis management. It is underscored that the National Security Strategy of Ukraine encompasses the establishment of a national resilience system, with the objective of ensuring a high level of preparedness on the part of society and the state to respond to a diverse array of threats. This represents a pivotal objective of the state's foreign and domestic policy activities, aimed at safeguarding its national interests and security. The implementation of this strategy should, as a priority, be grounded in effective strategic planning and crisis management.

In line with the Action Plan for implementing the Concept of ensuring the national resilience system until 2025, the development of recommendations on the list of requirements for the professional competencies of civil servants whose job responsibilities include crisis management is a key priority. This will be carried out in collaboration with relevant state bodies, with the aim of creating action plans for use in case of crisis situations.

While the legislative definition of professional competence for civil servants is primarily focused on the professional component, it is essential to consider other aspects of professional competence, including emotional-regulatory, behavioral-activity, communicative and socio-psychological factors. The ability of civil servants to perform complex tasks in the field of public administration can be defined as their ''real'' professional competence. This is only achievable when all of the aforementioned components are in balance.

Outlining the criteria of professional competence of civil servants is aimed at achieving the end result - the possibility of the activity of a highly qualified specialist who is able to effectively use personal qualities and professional competencies for the performance of official duties.

In the context of Ukraine's gradual reform of its public service, the criteria for professional competence of civil servants, which can be classified into general and special requirements

© Tsyhanov Oleh, Khaliota Andrii, 2024

based on their content, assume particular significance. Concurrently, the overarching standards of professional competence for civil servants are delineated with the aid of professional criteria that can be regarded as distinct.

During the training of anti-crisis specialists, particular attention should be devoted to the development of methodologies for making informed decisions in the face of uncertainty. This should include a comprehensive scientific analysis of the organization's current operational and service activities, an evaluation of future trends, and a forward-thinking perspective. Additionally, the training should encompass the establishment of objective mechanisms for operational and flexible management, a robust strategic planning process, and a systematic approach to evaluating and improving upon existing anti-crisis programs. Furthermore, the training program should include the design of an effective, data-driven crisis monitoring system. This system should be grounded in rigorous, scientifically sound analysis and designed to provide accurate and reliable insights into the evolving situation within the organization.

Keywords: national security, national resilience system, crisis situations, crisis management, civil servants, professional competences.

Отримано 02.04.2024

© Tsyhanov Oleh, Khaliota Andrii, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA

DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 340.13:314.15ЄС

Багаденко Ірина Петрівна,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
начальник відділу ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-3350-4411

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА ОКРЕМИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ У КОНТЕКСТІ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню стану нормативно-правового регулювання міграції в Європейському Союзі та окремих європейських країнах. Здійснено огляд актуальних нормативно-правових актів Європейського Союзу, а також чинного законодавства окремих зарубіжних країн у сфері міграції. Зосереджено увагу на питаннях співробітництва України з Європейським Союзом загалом і з окремими зарубіжними країнами у сфері безпеки, зважаючи на воєнний стан, що триває в Україні.

Ключові слова: *нормативно-правове регулювання, міграція, тимчасовий захист, воєнний стан.*

Питання регулювання міграційних процесів почало турбувати міжнародну спільноту ще в повоєнні роки. Так, від регламентації міжнародного захисту та визначення терміна «біженець» (1951) до встановлення мінімальних стандартів стосовно надання тимчасового захисту із відповідним закріпленням поняття «особи, яка потребує тимчасового (додаткового) захисту» (2001) міжнародна та європейська нормативно-правова база у сфері міграції вдосконалювалась, охоплюючи актуальні проблеми іноземців та апатридів, вимушених шукати притулку поза країною свого походження. Розпочате в лютому 2022 року повномасштабне російське вторгнення в Україну, що призвело до масової міграції українських громадян до країн-членів ЄС, спонукало Раду ЄС до актуалізації Директиви 2001/55/ЄС стосовно надання тимчасового захисту, ухвалення нового Пакту про міграцію та притулок, запровадження програми фінансової підтримки України, укладання безпекових угод тощо.

Свої роботи питанню регулювання міграційних процесів, у тому числі в умовах АТО/ООС присвячували такі українські вчені: О.О. Вороніна, М.Б. Денисенко, А.Я. Кваша, Я.А. Максименко, О.В. Поліщук, Г.І. Рибак, І.С. Уварова та ін. Водночас, беручи до уваги масштаби міграційних процесів, викликаних російською збройною агресією, що за окремими оцінками перевищили масштаби вимушеної міграції за часів Другої світової війни, виникає потреба в дослідженні організаційно-правового

© Bahadenko Iryna, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).10

реагування Європейської спільноти загалом та окремих країн-членів ЄС на масові переміщення українських громадян, а також пов'язані із цими процесами проблемні питання соціально-економічного та політичного характеру з метою подальшого набуття досвіду в зазначеній сфері діяльності відповідальних органів.

Мета статті – дослідити сучасний стан нормативно-правового регулювання міграції в Європейському Союзі та окремих європейських країнах у контексті воєнного стану в Україні.

Так, серед основних міжнародних нормативно-правових актів, а також нормативно-правових актів ЄС у сфері регулювання міграції слід виокремити такі.

Женевська конвенція (IV, 1949) про захист цивільного населення під час війни врегулювала поведінку сторін під час можливого в майбутньому військового конфлікту або війни. При цьому, було підписано додаткові Протоколи (I, II) стосовно захисту жертв збройних конфліктів як міжнародного, так і не міжнародного характеру.

Конвенція про статус біженців (1966) зазначає, що статус біженець надається з підстав, які мають індивідуальний (на відміну від положень Конвенції 1951 року) характер. Зокрема, це особа, яка внаслідок обґрунтованих побоювань стала жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни, або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань. Додатковим Протоколом щодо статусу біженців (1967) регламентовано співпрацю національних органів влади з ООН у зазначеній сфері.

Конвенція, яка визначає державу, відповідальну за розгляд заяв про надання притулку, поданих в одній із держав-членів Європейських Співтовариств (Дублінська конвенція, 1990) встановлює зобов'язання щодо піклування про заявника, який подав клопотання про надання притулку в іншій державі-члені [1].

Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї (2000), спрямований на попередження торгівлі людьми і боротьбу з нею, приділяючи особливу увагу жінкам і дітям; захист та допомога жертвам такої торгівлі при повній повазі їхніх прав людини; заохочення співробітництва між державами-учасницями в досягненні цих цілей. Додатковий Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю, що доповнює зазначену вищу Конвенцію ООН, спрямований на попередження незаконного ввозу мігрантів і боротьбу з ним, а також заохочення співробітництва між державами-учасницями у досягненні цих цілей при забезпеченні захисту прав незаконно ввезених мігрантів (2000).

Директива Ради 2001/55/ЄС визначає мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у випадку масового напливу переміщених осіб та заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та понесення наслідків цього [2].

© Bahadenko Iryna, 2024

Метою Директиви Ради 2001/40/ЄС щодо взаємного визнання рішень про видворення громадян третіх країн є зробити можливим визнання рішення про видворення, виданого компетентним органом в одній державі-члені щодо громадянина третьої країни, який знаходиться на території іншої держави-члена.

Директива Ради 2002/90/ЄС, визначає допомогу при несанкціонованому в'їзді, транзиті та перебуванні.

Директива Ради 2003/110/ЄС про сприяння транзиту з метою видворення повітряним шляхом є встановлення заходів щодо сприяння компетентними органами в аеропортах держав-членів транзиту для видворення повітряним транспортом у супроводі та без.

Положення, закріплені в Директиві 2003/109/ЄС про правовий статус громадян третіх країн, які тривалий час (не менше 5 років) проживають на території країн-членів ЄС, забезпечують іммігрантам основні економічні та соціальні права на рівні з громадянами ЄС. Крім того, передбачається право на пересування чи проживання особам, які мають дозвіл на проживання в одній з країн ЄС, на території інших.

Директива Ради 2003/86/ЄС встановлює право на возз'єднання сім'ї.

Директива Ради 2003/109/ЄС про правовий статус громадян третіх країн з правом довготривалого проживання визначає умови надання та скасування статусу довготермінового резидента, наданого державою-членом щодо громадян третіх країн, які законно проживають на її території, та пов'язані з цим права; а також умови проживання в державах-членах, відмінних від тієї, яка надала їм довгостроковий статус для громадян третіх країн, які мають такий статус.

Директива 2004/81/ЄС регламентує видачу посвідки на громадян третіх країн, які стали жертвами торгівлі людьми або сприяли нелегальній імміграції та співпрацюють з компетентними органами.

Директива Ради 2004/83/ЄС встановлює мінімальні стандарти визнання та статусу громадян третіх країн або осіб без громадянства як біженців або осіб, які іншим чином потребують міжнародного захисту, а також змісту наданого захисту [3].

Директива Ради 2004/82/ЄС з метою покращання прикордонного контролю та сприяння боротьбі з нелегальною міграцією зобов'язує перевізників завчасно передавати дані про пасажирів компетентному органу відповідної країни.

Директива 2008/115/ЄС встановлює загальні стандарти і процедури, що підлягають застосуванню в державах-членах для повернення незаконно перебуваючих громадян третіх країн, відповідно до основних прав – загальних принципів права Співтовариства, а також міжнародного права, у тому числі про захист біженців та зобов'язання з дотримання прав людини.

Директива 2011/95/ЄС визначає стандарти кваліфікації громадян третіх країн або осіб без громадянства як осіб, які отримують міжнародний захист.

Директива 2013/32/ЄС встановлює загальні процедури надання та відкликання міжнародного захисту.

Регламент (ЄС) 2017/2226 визначає створення системи «в'їзд-виїзд» (EES) для реєстрації даних про в'їзд / виїзд та відмову у в'їзді / виїзді громадянам третіх країн, які перетинають зовнішні кордони держав-членів.

© Bahadenko Iryna, 2024

Регламент (ЄС) 2018/1240 запроваджує Європейську систему інформації та авторизації подорожей (ETIAS) для громадян третіх країн, звільнених від вимоги щодо наявності візи під час перетину зовнішніх кордонів («візова вимога»), що дає змогу розглядати, чи наявність цих громадян третіх країн на території держав-членів ЄС становить загрозу безпеці, нелегальній імміграції тощо.

Регламент (ЄС) 2018/1861 встановлює умови та процедури для введення та обробки сповіщень у Шенгенській інформаційній системі (SIS) щодо громадян третіх країн та для обміну додатковою інформацією та додатковими даними з метою відмови у в'їзді та перебуванні на території держав-членів.

Регламент Європейського парламенту і ради (ЄС) № 2019/1896 про Європейську прикордонну і берегову охорону (Frontex) спрямований на подолання міграційних викликів та потенційних майбутніх викликів і загроз на зовнішніх кордонах.

Регламент (ЄС) 2020/493 запроваджує Систему фальшивих та офіційних документів у мережі Інтернет (FADO), метою якої є сприяння боротьбі з шахрайством із фальшивими документами і персональними даними.

Регламент (ЄС) 2021/2303 про створення Агентства Європейського Союзу з надання притулку (EUAA), яке замінило Європейське бюро з надання підтримки прохачам притулку (EASO), спрямований на більш оперативну та кращу технічну підтримку для підвищення ефективності систем надання притулку; покращання та прискорення процесу надання допомоги на прохання держав-членів; подальшу розробку оперативних стандартів тощо [4].

Перша Стратегія ЄС з організації добровільного повернення до країн походження мігрантів, які не мають права перебувати на території ЄС (2021), запроваджує практичні заходи для вдосконалення правового та операційного поля для повернення мігрантів з ЄС та з країн транзиту, поліпшення умов для такого повернення та створення програм реінтеграції.

Шенгенська стратегія (2021) передбачає зміцнення Шенгенської зони та стратегії її розвитку, зокрема шляхом удосконалення системи управління зовнішніми кордонами ЄС; зміцнення безпеки всередині Шенгенської зони для протидії транскордонній злочинності й тероризму, що передбачає посилення координації між органами поліції країн ЄС, тощо.

Спільна Декларація (ЄС) щодо законодавчих пріоритетів на 2021 рік та програму на наступні чотири роки (2020–2024) відображає ключові пропозиції Єврокомісії у сфері законодавства та політичних завдань, серед яких чільне місце посідає питання забезпечення свободи та безпеки в Європі (погодження нового Пакту про міграцію та надання притулку, підвищення ефективності контролю на зовнішніх кордонах ЄС).

Імплектаційне рішення Ради (ЄС) 2022/382 встановлює наявність масового припливу переміщених осіб з України (в контексті масштабного російського вторгнення) в розумінні ст. 5 Директиви 2001/55/ЄС та запровадження тимчасового захисту [5].

Регламент (ЄС) 2024/792 засновує Ukraine Facility – програму фінансової підтримки України від Європейського Союзу із розробленням відповідного плану для реалізації цієї Програми на період 2024–2027 років.

© Bahadenko Iryna, 2024

Пакт про міграцію та надання притулку (2024) спрямований на регулювання процедури надання притулку, управління притулком та міграцією, регулювання Eurodac тощо [6].

Угоди про гарантії безпеки (так звані безпекові угоди) протягом 2024 року укладено між Україною та всіма країнами G7. Згідно з ними вказані держави зобов'язуються підтримувати Україну (на тлі російської загрози) фінансами, озброєнням та гуманітарною допомогою.

Серед окремих європейських країн слід виокремити Польщу, де прийнято Закон від 12 березня 2022 року про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території України (так званий спецзакон) [7].

У Чехії прийнято Звід законів про допомогу біженцям з України – Lex Ukrajina (станом на червень 2024 року – Lex Ukrajina 7). Ці закони регулюють: правовий статус біженців (надання тимчасового захисту, доступ до ринку праці або медичного обслуговування); соціальне забезпечення біженців (гуманітарний посібник, надання житла); доступ учнів до освіти та догляду за дітьми (дитячі групи) тощо. Крім цього, ухвалено Закон від 20 грудня 2023 року про внесення змін до Закону № 65/2022 «Про деякі заходи у зв'язку зі збройним конфліктом на території України, спричиненим вторгненням військ Російської Федерації, із змінами та інші пов'язані закони» (передбачає подовження терміну захисту та водночас скорочення соціальної підтримки) [8; 9].

У Латвії прийнято Закон від 04 березня 2022 року про підтримку цивільного населення України [10].

У Норвегії у 2022 році внесено зміни до Закону про доступ іноземців до Королівства та їх перебування тут (Закон про імміграцію) від 15 жовтня 2009 року шляхом доповнення розділом 7-5a «Тимчасовий колективний захист осіб, переміщених з України» [11].

Крім цього, державні програми добровільного повернення українців додому, що передбачають фінансування у вигляді надання разової грошової виплати, запроваджено в Чехії та Норвегії [12; 13].

Висновки. Отже, слід зазначити таке. У міжнародному співтоваристві загалом і європейському зокрема вже понад шістдесят років успішно регулюються питання міграції та безпеки. При цьому, з урахуванням специфіки й наслідків збройних конфліктів і війн (від локальних до світового рівня), а також особливостей адаптації соціально-економічної сфери та політичного реагування розвинених країн до поточних викликів і загроз вносяться актуальні зміни та доповнення до міжнародних і європейських нормативно-правових актів. За вказаний період здійснено відповідні кроки у формуванні й удосконаленні міжнародного та європейського законодавства:

врегульовано підстави та особливості міжнародного й додаткового (тимчасового) захисту;

визначено та вирізнено статус біженця та особи, яка потребує додаткового захисту;

регламентовано засади попередження та протидії транснаціональній організованій злочинності (зокрема, у сфері незаконної міграції, торгівлі людьми тощо);

© Bahadenko Iryna, 2024

передбачено правову можливість вільного пересування в європейському просторі, вільного вибору країни тимчасового (довгострокового) перебування;

закріплено норми щодо захисту жертв збройних конфліктів, жертв торгівлі людьми;

встановлено підстави та процедуру повернення (реадмісії) громадян третіх країн;

визначено напрями співробітництва та взаємодії розвинених країн у сфері безпеки як на європейському (зокрема, у червні 2024 році укладено безпекову угоду між ЄС та Україною), так і на міжнародному рівнях тощо.

На державному рівні окремих європейських країн взято до уваги поточний воєнний стан в Україні, що триває із лютого 2022 року, а також пов'язані із ним міграційні процеси українців, оголошену мобілізацію, потребу в підтримці України, насамперед в оборонній та економічній сферах, тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дублінська конвенція. URL: https://www.unhcr.org/ru/wp-content/uploads/sites/73/2019/12/%D0%94%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%8F_1990.pdf (дата звернення: 25.03.2024).

2. Директива Ради 2001/55/ЕС про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у випадку масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та понесення наслідків цього від 20.07.2001 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU01293 (дата звернення: 27.03.2024).

3. Council Directive 2004/83/EC on minimum standards for the qualification and status of third country nationals or stateless persons as refugees or as persons who otherwise need international protection and the content of the protection granted of 29 April 2004. URL: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:304:0012:0023:EN:PDF (дата звернення: 27.03.2024).

4. Regulation (EU) 2021/2303 of the European Parliament and of the Council on the European Union Agency for Asylum and repealing Regulation (EU) of 15 December 2021 No 439/2010. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=Celex%3A32021R2303 (дата звернення: 27.03.2024).

5. Імплементаційне рішення Ради (ЄС) 2022/382, що встановлює наявність масового напливу переміщених осіб з України у розумінні ст. 5 Директиви 2001/55/ЄС та запроваджує тимчасовий захист. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU22006 (дата звернення: 27.03.2024).

6. Європарламент ухвалив Пакт про міграцію та надання притулку: хочуть посилити боротьбу з нелегальною міграцією. URL: https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/jevroparlament-ukhvaliv-pakt-pro-mihratsiju-ta-nadannja-pritulku-khochut-posiliti-borotbu-z-nelehalnoju-mihratsijeju.html (дата звернення: 27.03.2024).

7. Уряд Польщі ухвалив спецзакон про допомогу українцям: захист продовжено, допомогу обмежено. URL: https://uapl.info/uriad-polshchi-ukhvalyv-spetszakon-pro-dopomohu-ukraintsiam-zakhyst-prodovzheno-dopomohu-obmezheno/ (дата звернення: 27.03.2024).

8. У Чехії впроваджують зміни статусу проживання для біженців: які права матимуть українці. URL: https://rubryka.com/2024/04/07/zminy-statusu-prozhyvannya-dlya-bizhentsiv/ (дата звернення: 29.03.2024).

9. У Чехії збираються платити українцям, які повертаються додому. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3804340-u-cehii-zbirautsa-platiti-ukraincam-aki-povertautsa-dodomu.html (дата звернення: 29.03.2024).

© Bahadenko Iryna, 2024

10. Про підтримку цивільного населення України: Закон Латвійської Республіки від 04.03.2022 р. URL: https://www.baltikon.lv/news/zakon-o-podderzhke-grazhdanskogo-naseleniya-ukrainy/ (дата звернення: 29.03.2024).

11. Закон про доступ іноземців до Королівства та їх перебування тут (Закон про імміграцію). URL: https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2009-10-15-1286?q=utlending (дата звернення: 01.04.2024).

12. Чехія запустила програму для повернення українців додому: що про неї відомо. URL: https://tsn.ua/ukrayina/chehiya-zapustila-programu-dlya-povernennya-ukrayinciv-dodomu-scho-pro-neyi-vidomo-2592336.html#:~:text=%D0%97%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B0%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%2C%20%D1%89%D0%BE%20%D0%9C%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D0-%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96%D1%85%20%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2,%22%2C%20%E2%80%94%20%D0%B9%D0%B4%D0%B5%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%20%D1%83%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%96 (дата звернення: 01.03.2024).

13. Норвегія надасть гроші українцям, які хочуть повернутися додому: що відомо. URL: https://visitukraine.today/uk/blog/2778/norway-will-provide-money-to-ukrainians-who-want-to-return-home-what-is-known#google_vignette (дата звернення: 01.03.2024).

REFERENCES

1. Dublinska konventsiia. “Dublin Convention”. URL: https://www.unhcr.org/ru/wp-content/uploads/sites/73/2019/12/%D0%94%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%8F_1990.pdf (Date of Application: 25.03.2024) [in Ukrainian].

2. Dyrektyva Rady 2001/55/EC vid 20.07.2001 pro minimalni standarty dlia nadannia tymchasovoho zakhystu u vypadku masovoho naplyvu peremishchenykh osib ta pro zakhody, shcho spryiaiut zbalansovanosti zusyl mizh derzhavamy-chlenamy shchodo pryiomu takykh osib ta ponesennia naslidkiv tsoho. “Council Directive 2001/55/EC dated July 20, 2001 on minimum standards for the provision of temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting the balancing of efforts between Member States to receive such persons and bearing the consequences thereof”. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU01293 (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

3. Councile directive 2004/83/EC of April 29, 2004 on minimum standards for the qualification and status of third country nationals or stateless persons as refugees or as persons who otherwise need international protection and the content of the protection granted. URL: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:304:0012:0023:EN:PDF (Date of Application: 27.03.2024) [in English].

4. Regulation (EU) 2021/2303 of the European Parliament and of the Council of December 15, 2021 on the European Union Agency for Asylum and repealing Regulation (EU) No 439/2010. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R2303. (Date of Appplication: 27.03.2024) [in English].

5. Implementatsiine rishennia rady (IeS) 2022/382, shcho vstanovliuie naiavnist masovoho naplyvu peremishchenykh osib z Ukrainy u rozuminni statti 5 Dyrektyvy 2001/55/IeS ta zaprovadzhuie tymchasovyi zakhyst. “Implementing decision of the counsil (EU) 2022/382 establishing the presence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC and introducing temporary protection”. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU22006 (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

© Bahadenko Iryna, 2024

6. Yevroparlament ukhvalyv pakt pro mihratsiiu ta nadannia prytulku: khochut posylyty borotbu z nelehalnoiu mihratsiieiu. "The European Parliament adopted a pact on migration and asylum: they want to strengthen the fight against illegal migration". URL: https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/jevroparlament-ukhvaliv-pakt-pro-mihratsiju-ta-nadannja-pritulku-khochut-posiliti-borotbu-z-nelehalnoju-mihratsijeju.html (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

7. Uriad Polshchi ukhvalyv spetszakon pro dopomohu ukraintsiam: zakhyst prodovzheno, dopomohu obmezheno. "The Polish government adopted a special law on aid to Ukrainians: protection extended, aid limited". URL: https://uapl.info/uriad-polshchi-ukhvalyv-spetszakon-pro-dopomohu-ukraintsiam-zakhyst-prodovzheno-dopomohu-obmezheno/ (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

8. U Chekhii vprovadzhuiut zminy statusu prozhyvannia dlia bizhentsiv: yaki prava matymut ukraintsi. "Changes in the residence status for refugees are being implemented in the Czech Republic: what rights will Ukrainians have". URL: https://rubryka.com/2024/04/07/zminy-statusu-prozhyvannya-dlya-bizhentsiv/ (Date of Application: 29.03.2024) [in Ukrainian].

9. U Chekhii zbyraiutsia platyty ukraintsiam, yaki povertaiutsia dodomu. "In the Czech Republic, they are going to pay Ukrainians who return home". URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3804340-u-cehii-zbirautsa-platiti-ukraincam-aki-povertautsa-dodomu.html (Date of Application: 29.03.2024) [in Uklrainian].

10. Zakon Latviiskoi Respubliky vid 04.03.2022 pro pidtrymku tsyvilnoho naselennia Ukrainy. "Law of the Republic of Latvia dated March 4, 2022 on support of the civilian population of Ukraine. URL: https://www.baltikon.lv/news/zakon-o-podderzhke-grazhdanskogo-naseleniya-ukrainy/ (Date of Application: 29.03.2024) [in Ukrainian].

11. Zakon pro dostup inozemtsiv do Korolivstva ta yikh perebuvannia tut (Zakon pro immihratsiiu). "Law on the access of foreigners to the Kingdom and their stay here (Immigration Law)". URL: https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2009-10-15-1286?q=utlending (Date of Application: 01.04.2024) [in Ukrainian].

12. Chekhiia zapustyla prohramu dlia povernennia ukraintsiv dodomu: shcho pro nei vidomo. "The Czech Republic launched a program to return Ukrainians home: what is known about it". URL: https://tsn.ua/ukrayina/chehiya-zapustila-programu-dlya-povernennya-ukrayinciv-dodomu-scho-pro-neyi-vidomo-2592336.html#:~:text=%D0%97%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B0%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%2C%20%D1%89%D0%BE%20%D0%9C%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D0-%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96%D1%85%20%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2,%22%2C%20%E2%80%94%20%D0%B9%D0%B4%D0%B5%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%20%D1%83%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%96 (Date of Application: 01.03.2024) [in Ukrainian].

13. Norvehiia nadast hroshi ukraïntsiam, yaki khochut povernutysia dodomu: shcho vidomo. "Norway will provide money to Ukrainians who want to return home: what is known". URL: https://visitukraine.today/uk/blog/2778/norway-will-provide-money-to-ukrainians-who-want-to-return-home-what-is-known#google_vignette (Date of Application: 01.03.2024) [in Ukrainian].

© Bahadenko Iryna, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA

DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**

UDC 340.13:314.15ЄС

Bahadenko Iryna,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher, Head of the Department,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-3350-4411

LEGAL REGULATION OF MIGRATION IN THE EUROPEAN UNION AND CERTAIN EUROPEAN COUNTRIES IN THE CONTEXT OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

This article examines the legal framework regulating migration and related issues within the European Union as well as in a number of European countries. In particular, the author examines the current EU regulations that provide for minimum standards for granting temporary protection and determine the status of a person in need of temporary protection (Council Directive 2001/55/EC on minimum standards for granting temporary protection in the event of mass influxes of displaced persons and measures to promote a balance of efforts between Member States to receive such persons and bear the consequences thereof). The article deals with the principles of preventing and combating transnational organized crime, in particular in the field of illegal migration, human trafficking, etc. The Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the UN Convention against Transnational Organized Crime, adopted by General Assembly resolution 55/25 (2000), aims to prevent and combat trafficking in persons, paying particular attention to women and children. The necessity of safeguarding and supporting victims of such trafficking in a manner that upholds their fundamental human rights, while fostering collaboration between involved states in the pursuit of these objectives, is underscored. The article considers the Supplementary Protocol against the smuggling of migrants by land, sea and air, supplementing the above-mentioned higher UN Convention, aimed at preventing and combating the smuggling of migrants and promoting cooperation among States Parties to achieve these objectives while ensuring the protection of the rights of smuggled migrants). The legal possibility of free movement within the European space, as well as the freedom to choose the country of temporary residence (which may be long-term) is enshrined in Regulation (EU) No. 2016/1191 on facilitating the free movement of citizens. Council Directive 2004/38/EC on the right of Union citizens and their family members to move and reside freely in the territory of the Member States establishes a uniform set of requirements for the issuance of official documents within the European Union. Norms for the protection of victims of armed conflicts and victims of human trafficking have been enshrined (Protocols (I, II) to the Geneva Convention (IV, 1949) relative to the Protection of Victims of Armed Conflicts, both International and Non-International, and the Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the UN Convention against Transnational Organized Crime, adopted by General Assembly Resolution 55/25 (2000)). The article delineates the grounds and procedure for the return (readmission) of third-

© Bahadenko Iryna, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).10
Issue 2(64) 2024 **https://naukaipravoohorona.com/**

country nationals, as set forth in Directive 2008/115/EC on common standards and procedures to be applied in the Member States for the return of illegally staying third-country nationals. The areas of cooperation and interaction between developed countries in the field of security have been identified, including Regulation (EU) 2018/1240 establishing the European Travel Information and Authorization System (ETIAS), Regulation (EU) 2020/493 establishing the False and Authentic Documents on the Internet (FADO) system, and others.

Moreover, the author analyzes the present legislation of select foreign countries in relation to the field of migration as it pertains to the context of martial law in Ukraine. In particular, the national acts of Poland, the Czech Republic, Latvia, and Norway regulate the issue of the forced displacement of Ukrainian citizens directly, the provision of temporary protection to displaced Ukrainians, as well as the provision of support to Ukraine as a state (primarily in the defense and economic spheres).

Keywords: normative and legal regulation, migration, temporary protection, martial law.

Отримано 30.05.2024

© Bahadenko Iryna, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA

DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**

УДК 316.4:314.15

Бова Андрій Андрійович,
кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник,
начальник відділу ДНДІ МВС України,
старший науковий співробітник Інституту соціології
НАН Україним, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0003-1588-0250

СТАВЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ДО ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: ОЦІНКА БЕЗПЕКОВИХ РИЗИКІВ

У статті досліджено ставлення місцевого населення до внутрішньо переміщених осіб в Україні під час повномасштабного російського вторгнення та оцінено пов'язані з цим безпекові ризики. На основі аналізу результатів соціологічних опитувань, проведених в Україні протягом 2022–2024 років, виявлено переважно позитивне ставлення до внутрішньо переміщених осіб серед місцевого населення. У роботі ідентифіковано потенційні, безпекові ризики, включаючи ризики соціального напруження, радикалізації та зовнішніх маніпуляцій, проте їх імовірність оцінюється як низька через загальну консолідацію українського суспільства в умовах війни. Наголошено на необхідності соціологічного моніторингу ситуації для запобігання безпековим загрозам та формування ефективної соціальної політики.

Ключові слова: *внутрішньо переміщені особи, безпекові ризики, соціологічні опитування, ставлення місцевого населення, російсько-українська війна.*

Російська збройна агресія проти України, що розпочалася в лютому 2014 року із захоплення Кримського півострова й частини території Донецької та Луганської областей і підсилена повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022 року, спричинила великі вимушені переміщення населення як у межах держави, так і за її кордони. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб (ВПО) до приймаючих громад є важливим завданням соціальної політики, спрямованої на забезпечення переселенців та підтримання соціальної єдності, згуртованості та стабільності в суспільстві. Серед важливих показників взаємин між місцевим населенням та ВПО є ставлення людей одне до одного, що має своєрідні «полюси» – протилежні погляди чи крайні позиції, які можуть варіюватися від позитивного (толерантного, емпатичного) до ворожого, негативного (нетолерантного, відчуженого) ставлення. Позитивне ставлення місцевого населення до ВПО сприяє утворенню глибоких соціокультурних та економічних зв'язків, тоді як негативне ставлення призводить до міжособистісних та міжгрупових конфліктів, зростання соціального напруження, що може погіршити безпекову ситуацію.

Дослідження ставлення різних категорій населення до внутрішніх переселенців дає змогу виявити випадки упередженості або соціального виключення, а, отже, потенційні

© Bova Andrii, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).11
Issue 2(64) 2024 **https://naukaipravoohorona.com/**

соціальні конфлікти. Для отримання повнішої картини необхідно використовувати різноманітні дослідницькі інструменти (запитання, шкали тощо). При цьому слід враховувати дані соціологічних опитувань, що проводяться різними організаціями, серед місцевого населення та ВПО. Необхідно зазначити, що окремі опитування можуть надавати лише фрагментарну інформацію, недостатню для формування цілісного уявлення про досліджуваний феномен. Тому для отримання повнішого та об'єктивного розуміння досліджуваного феномену доцільно залучати максимально широкий спектр соціологічних опитувань, зокрема тих, що дають змогу комплексно схарактеризувати ставлення до ВПО в різних соціально-демографічних групах населення. Такий підхід забезпечить глибше розуміння динаміки соціальних взаємодій і допоможе в розробленні політики соціальної інтеграції.

Проблематика міжгрупових відносин та стереотипів інтенсивно вивчалася зарубіжними психологами. Еморі Богардус (Emory Bogardus) розробив шкалу соціальної дистанції. Гордон Олпорт (Gordon Allport) досліджував природу та механізми формування упереджень. Анрі Тажфель (Henri Tajfel) був автором теорії соціальної ідентичності. Майлз Х'юстон (Miles Hewstone), Говард Джайлз (Howard Giles) та Рассел Спірс (Russell Spears) зробили значний внесок у вивчення міжгрупової комунікації та конфліктів. Сьюзан Фіске (Susan Fiske), Емі Кадді (Amy Cuddy), Пітер Глік (Peter Glick) та Цзюнь Сюй (Jun Xu) розробили модель змісту стереотипів (Stereotype Content Model), що пояснює механізми формування суджень та вражень про індивідів та соціальні групи. Модель, що ґрунтується на двох фундаментальних вимірах: теплоті та компетентності, стала важливим інструментом для емпіричного вимірювання ставлення до різних етнічних, расових та національних груп.

В українському науковому дискурсі питання психологічного благополуччя, суспільних настроїв і конфліктів стали предметом ґрунтовного аналізу вітчизняних соціологів. Серед них варто відзначити Євгена Головаху, Наталію Паніну, Володимира Паніотто, Юрія Савельєва, що вивчали толерантність до різних соціальних груп; Ірину Бекешкіну, Олександра Вишняка, Олександра Резніка та Павла Федорченко-Кутуєва, які працювали у сфері політичної соціології.

Феномен ставлення населення до вимушених внутрішніх мігрантів як нової соціальної категорії розглядали Ольга Балакірєва, Ігор Бураковський, Оксана Стаднік та ін. Сергій Дерев'янко розширив дослідницьке поле, розглядаючи проблематику ВПО в контексті безпекових викликів. Сергій Єрохін та Юлія Неговська зосередили свою увагу на вивченні впливу міграційних процесів на економічну безпеку держави.

Для дослідження ставлення, упередження та стереотипів щодо мігрантів та біженців науковці застосовують різноманітні методики, включаючи як специфічні запитання, так і стандартизовані інструменти. Серед останніх слід виокремити шкалу соціальної дистанції Богардуса (the Bogardus social distance scale), шкалу сприйняття загрози від зовнішньої групи (Outgroup Threat Perception Scale), шкали реалістичних та символічних загроз (Realistic and Symbolic Threat Scales), шкалу сприйняття реалістичної фізичної загрози (Perceived Realistic Physical Threat Scale), шкалу теплоти та компетентності (Warmth and Competence Scales), шкалу упереджень проти шукачів притулку (Prejudice

© Bova Andrii, 2024

Against Asylum Seekers Scale), індекс мотивації контролю упереджень (Motivation to Control Prejudice Index).

Шкала соціальної дистанції розроблена в 1924 році американським психологом Еморі Богардусом для вимірювання ступеня готовності людей до соціальних контактів з представниками різних соціальних груп (расових, релігійних, професійних) [1]. Кожна соціальна група, представлена в методиці, оцінювалася за допомогою шкали що, відображала типи соціальних відносин від максимальної соціальної близькості до максимальної віддаленості. Перелік тверджень та відповідні їм бальні оцінки були визначені шляхом опитування експертів. Так, шкалу соціальної дистанції можна віднести до типу шкали приблизно рівних інтервалів. Шкала Богардуса зазнала численних модифікацій для кількісної оцінки соціальної близькості до різних соціальних груп або їх представників, які мали певні характеристики, що забезпечило широкі можливості для вивчення упередженості в різноманітних контекстах.

В Україні Наталія Паніна здійснила адаптацію шкали Богардуса [2]. Київський міжнародний інститут соціології включив у соціологічні опитування запитання щодо соціальної дистанції між місцевими мешканцями та ВПО, що дало змогу виявити динаміку ставлення до вимушених переселенців та інших соціальних груп протягом останніх років. Згідно з методикою респонденти оцінювали представників певної групи за сімома позиціями соціальної дистанції. Типи соціальних відносин були такими: «члени моєї родини» (вибір альтернативи оцінювався 1 балом), «близькі друзів» (2 бали), «сусіди» (3 бали), «колеги по роботі» (4 бали), «мешканці України» (5 балів), «відвідувачі України» (6 балів), «взагалі не допускав би в Україну» (вибір альтернативи оцінювався 7 балами). Відповідаючи на запитання, респондент міг обрати одразу кілька альтернатив, проте відповідний бал присвоювався альтернативі, що фіксувала мінімальну соціальну дистанцію. Отже, оцінка за шкалою варіювалася від 1 балу (що вказує на відсутність соціальної дистанції) до 7 балів (що відбиває повну ізоляцію та виключення певної групи). Вибір респондентом максимального значення на цій шкалі інтерпретується як прояв ксенофобії стосовно певної соціальної групи.

Метою статті є дослідження сприйняття та ставлення місцевого населення до внутрішніх переселенців в Україні в контексті оцінки безпекових ризиків. У викладеній науковій роботі розглядаються два аспекти проблеми: безпосередньо сприйняття та ставлення місцевих жителів до ВПО та сприйняття цього ставлення самими внутрішніми переселенцями.

Емпіричною основою дослідження слугували результати соціологічних опитувань, проведених як на загальноукраїнському, так і регіональному рівнях.

Ставлення місцевого населення до внутрішніх переселенців. За даними всеукраїнського соціологічного опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології упродовж 22 лютого – 06 березня 2023 року (вибіркова сукупність: 985 респондентів), з'ясувалося, що до ВПО було найкраще ставлення з-поміж інших соціальних груп, які вивчалися. Індекс соціальної дистанції дорівнював 3,37. Дослідники констатували, що ситуація з ВПО цілком задовільна [3].

© Bova Andrii, 2024

Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва у співпраці з Центром політичної соціології з 10 по 21 липня 2023 року проводилося соціологічне опитування в Одеській області (вибіркова сукупність: 708 респондентів). Опитувальник містив запитання, що фіксували соціальну дистанцію, на яку респонденти готові допустити внутрішніх переселенців, які переїхали в Одеську область через війну [4]. Згідно з виконаними розрахунками середнє значення індексу соціальної дистанції до ВПО становило 3,52 (n = 584). Результати опитувань демонструють відсутність упереджень стосовно ВПО. Респонденти, які представляють населення Одеського регіону, виявили готовність прийняти ВПО переважно як колег по роботі (що відповідає 3 балам за шкалою соціальної дистанції) та сусідів (4 бали відповідно), що свідчить про високий рівень толерантності місцевого населення до внутрішніх мігрантів.

За результатами соціологічного опитування, проведеного в грудні 2022 року Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва у співпраці з Центром політичної соціології у трьох містах України (Києві, Львові та Дніпрі) (вибіркова сукупність: 301 респондент; відсотки розраховані від кількості респондентів, що відповіли на певне запитання), значна частка опитаних (89%) погодилася (46,5% – цілком згодні та 42,5% – імовірніше згодні) із твердженням, що у їхніх громадах є певні особливі правила та норми, яких мають дотримуватися приїжджі особи, що може свідчити про наявність усталених неформальних очікувань і практик, які регулюють інтеграцію ВПО до місцевих спільнот [5]. 34,3% респондентів повністю, а ще 30,3% частково погоджуються з тим, що місцеве населення більше зацікавлене в добробуті своїх громад порівняно з приїжджими. Це може відображати певну недовіру до їх причетності та внеску в розвиток місцевих громад. 21,7% респондентів з-поміж місцевих жителів обізнані про випадки негативного ставлення місцевого населення до ВПО у своїй громаді. Як свідчать результати цього соціологічного опитування, у приймаючих громадах існувало відносно позитивне ставлення до ВПО: 40,4% респондентів вважали, що приїзд ВПО до їхніх громад імовірніше сприяє її розвитку, що може свідчити про відкритість, толерантність та розуміння потенційних переваг інтеграції переселенців. Однак, невелика частка (8,4%) респондентів вважала, що приїзд ВПО стримує розвиток громад. Половина опитаних (51,2%) не вбачає жодного впливу присутності ВПО на розвиток громад, що може відбивати нейтральне чи байдуже ставлення до внутрішніх переселенців.

У соціологічному опитуванні з'ясувалося питання щодо надання місцевими роботодавцями переваг представникам певних соціальних груп. Найбільша частка респондентів (56,1%) обрала відповідь, що місцеві роботодавці переважно не зважають на походження претендентів на посаду під час працевлаштування. Водночас 24,3% опитаних вважали, що місцеві роботодавці охочіше наймають місцевих жителів. Дещо менша частка респондентів (19,6%) дотримувалася думки, що місцеві роботодавці віддають перевагу прийняттю на роботу приїжджих осіб [5].

Відповідно до результатів всеукраїнського національного репрезентативного опитування Омнібус, проведеного компанією Info Sapiens у співпраці з Extreme Scan у період з 12 по 17 травня 2022 року, 61% респондентів в Україні висловили позитивне та

© Bova Andrii, 2024

співчутливе ставлення до переселенців у своїх населених пунктах. Ще 25% опитаних зазначили, що ставляться до переселенців так само, як і до місцевих жителів, тоді як 5% респондентів виявили негативне ставлення. Решта учасників опитування або не мали досвіду взаємодії з переселенцями, або не змогли дати чітку відповідь. Позитивне ставлення до переселенців переважало в усіх регіонах України. При цьому серед респондентів, які самі були змушені переїхати до іншого населеного пункту, частка тих, хто виявляє співчутливе ставлення до переселенців, є вищою порівняно з тими, хто не зазнав переїзду (66% проти 60%). Водночас частка респондентів з негативним ставленням залишається незмінною і становить 6% [6].

Узагальнюючи результати цього опитування, слід зазначити, що основною причиною негативного ставлення українців до переселенців є сприйняття, що вони ведуть розважальний спосіб життя на новому місці проживання, про що висловилися 58% респондентів з негативним ставленням. Крім того, майже половина з них вказали на такі причини свого негативного ставлення, як небажання переселенців працювати (48%), невдячність за надану допомогу (48%), не володіння українською мовою (48%), а також необхідність надавати допомогу переселенцям, які, на їхню думку, мають високий рівень матеріального достатку (47%) [6].

Результати вивчення Соціологічною групою «Рейтинг» протягом 20–30 жовтня 2023 року громадської думки постійних мешканців Івано-Франківської міської громади та переселенців (вибіркова сукупність: 800 респондентів – жителі Івано-Франківської міської громади, 400 респондентів – переселенці) висвітлили, що серед місцевих опитаних більше ніж половина позитивно ставиться до переселенців, третина має нейтральне ставлення, 10% – негативне. Також за рік спостерігається зменшення позитивного ставлення до переселенців (з 68% до 53%) та зростання нейтрального (з 27% до 34%). Тепліше ставлення до ВПО демонстрували чоловіки та більш забезпечені особи [7].

Внутрішні переселенці про ставлення до них місцевого населення. Серед категорії ВПО було здійснено ряд спеціалізованих соціологічних досліджень, у яких аналізувалося ставлення до них корінних жителів. Так, у грудні 2022 року Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва у співпраці з Центром політичної соціології проведено вивчення громадської думки у трьох найбільших містах України – по 200 респондентів у Києві, Львові та Дніпрі (вибіркова сукупність: 600 ВПО). Респондентам ставилося запитання: «Після приїзду в приймаючу громаду, чи стикалися Ви з негативним ставленням місцевого населення стосовно Вас через Ваш статус переселенця (переселенки)/ВПО?». 13,7% відповіли на це запитання ствердно, 81,2% обрало альтернативу «ні», а 5,2% – «важко відповісти» [5].

На запитання: «Після приїзду в приймаючу громаду, чи стикалися Ви з упередженим ставленням з боку представників державних установ чи органів місцевої влади стосовно Вас як переселенця (переселенки)/ВПО?». 6,3% респондентів вказали на таке упереджене ставлення, 86,5% не вбачали таких випадків, а 7,2% не надали певної відповіді.

© Bova Andrii, 2024

За даними цього опитування 9,7% зазначили, що в них виникали проблеми в комунікації з місцевим населенням через те, що вони звикли говорити іншою мовою. У 87,0% респондентів таких проблем не виникало, а 3,3% ухилилися від відповіді.

9,7% опитаних вказали, що їм було відмовлено у працевлаштуванні у зв'язку з тим, що вони належали до категорії ВПО. Натомість у переважній більшості (80,1%) такої проблеми не виникало. Проте 10,2% опитаних ухилилися від відповіді на це запитання (найбільший вибір альтернативи «важко відповісти» серед подібних запитань) [5].

Протягом 27 березня – 05 квітня 2022 року в п'яти західних областях України (Чернівецька, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська та Закарпатська) Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва у співпраці з Центром політичної соціології проведено соціологічне опитування. Загалом методом особистого інтерв'ю опитано 1 тис. ВПО (по 200 в кожній області) [8]. За результатами дослідження громадської думки 2,1% респондентів часто стикалися з негативним ставленням з боку місцевого населення, тоді як 13,0% вказали на поодинокі випадки такого ставлення. Водночас 83,1% опитаних заперечили наявність негативного ставлення до них, а 1,8% обрали альтернативу «важко відповісти» або відмовилися надавати відповідь.

За результатами соціологічного опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва у співпраці з Центром політичної соціології ВПО в шести великих містах України (Київ, Дніпро, Одеса, Львів, Ужгород та Тернопіль) з 19 лютого по 01 березня 2023 року, з-поміж 1202 ВПО (по 200 в кожному місті) з'ясувалося, що після переїзду 6,4% опитаних часто стикалося з негативним ставленням місцевого населення до них, а 25,8% респондентів вказало, що це були поодинокі випадки. 65,0% опитаних зазначили, що не стикалися з такими випадками, а 2,7% обрали альтернативу «важко відповісти» або відмовилися відповідати на поставлене запитання [9]. Найбільше респондентів у вибірковій сукупності, що вказали на часте негативне ставлення до себе, виявилося серед вікової групи 60-річних і старше (8,7%). Це дослідження також засвідчило, що 10,1% опитаних з першої хвилі, які покинули свій населений пункт у зв'язку з війною (лютий 2022 року), відмічали часте негативне ставлення до них місцевого населення. Більша тривалість перебування ВПО в приймаючих громадах може бути пов'язана, зокрема з поступовим зростанням непорозумінь та потенційних міжособистісних конфліктів з постійними мешканцями населеного пункту. Серед осіб, які схарактеризували своє поточне Це може бути пов'язане з більшою тривалістю перебування ВПО в приймаючих громадах. Серед осіб, які схарактеризували своє поточне матеріальне становище як «ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти», 12,0% зазначило про те, що вони часто стикалися з негативним ставленням місцевого населення до них [9].

Результати вивчення громадської думки, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у період з 13 по 23 травня 2022 року серед постійних мешканців та ВПО у великих містах Львівської області (вибіркова сукупність: 1200 респондентів – мешканці міст області, 800 респондентів – переселенці, розміщені у великих містах області), виявили розбіжності у сприйнятті відносин між цими групами населення. Переселенці загалом краще оцінювали ставлення до себе місцевих жителів, аніж жителі

© Bova Andrii, 2024

міст Львівщини оцінювали своє ставлення до ВПО. Так, 49% опитаних переселенців говорили, що ставлення місцевих до них дуже позитивне, 32% – імовірніше позитивне. Своєю чергою 18% місцевих жителів зазначили, що цілком позитивно ставляться до біженців, 35% – імовірніше позитивно, 34% – нейтрально, 11% – негативно [10].

Серед місцевих жителів про певне напруження у відносинах між ними і переселенцями говорили 52% опитаних (серед ВПО – 36%), про його відсутність – 42% опитаних (серед ВПО – 61%). 39% опитаних мешканців міст Львівщини зазначили, що їм невідомі факти порушення соціальних норм та непристойної поведінки з боку біженців з інших регіонів України, 32% знали про такі випадки виключно із засобів масової інформації, а 27% стикалися з подібними випадками особисто [10].

За даними всеукраїнського опитування 800 ВПО, проведеного в жовтні 2023 року ГО «Аналітичний центр «Соціоконсалтинг», виявлено переважно позитивне ставлення до них у приймаючих громадах. Більшість респондентів-ВПО вказували на позитивне або нейтральне ставлення місцевих жителів, заперечуючи наявність упереджень чи відчуття відчуженості в новому середовищі. Для комплексної оцінки ситуації було розроблено інтегральний показник, який враховує частку респондентів, що зазначили хоча б один прояв негативного ставлення через їхній статус ВПО. Цей показник обчислювався на основі згоди з негативними твердженнями або незгоди з позитивними. Результати дослідження демонстрували, що в середньому 22% опитаних ВПО стикалися з певними проявами негативного ставлення. Однак спостерігається значима регіональна варіація: на заході України цей показник сягає 34%, що істотно перевищує значення в інших регіонах (16–20%) [11, с. 39].

За даними дослідження, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» протягом 16–27 лютого 2023 р. (вибіркова сукупність: 800 респондентів – жителі міста Києва, 800 респондентів – переселенці), 65% опитаних киян вказали про відсутність напруження у відносинах між переселенцями й киянами, близько 20% зазначили, що воно існує. Серед переселенців про відсутність напруження у відносинах із місцевими зазначили майже 80%, близько 20% – про його наявність [12].

За даними соціологічного дослідження, проведеного Харківським інститутом соціальних досліджень у лютому – березні 2024 року (n=2116), переважна більшість ВПО (78%) не зазнавали дискримінації з боку представників місцевих громад. Серед 22% ВПО, які повідомили про випадки дискримінації, найчастіше це відбувалося при отриманні соціальної допомоги та послуг (9%), оренді або купівлі житла (6%), у побутових стосунках з родичами та сусідами (5%), а також при пошуку роботи та отриманні медичних послуг (по 5% відповідно) [13].

Якісні дослідження, такі як глибинні інтерв'ю та фокус-групи, дають змогу виявити нюанси сприйняття та досвіду переселенців, забезпечуючи комплексне розуміння проблеми. Результати фокусованих групових інтерв'ю, проведених у 2023 році в макрорегіонах України громадським холдингом «Група впливу», засвідчили, що ВПО стикаються з певними проблемами інтеграції, зокрема із окремими випадками негативного ставлення місцевого населення та дискримінації, небажанням місцевої влади прийняти нових мешканців [14, с. 8, 43].

© Bova Andrii, 2024

Висновки. Аналіз результатів соціологічних опитувань, проведених у країні та її регіонах або окремих містах протягом 2022–2024 років за різною методикою, дає змогу дійти таких висновків. Загалом в українському суспільстві спостерігається позитивне ставлення до внутрішніх переселенців та переважно відсутність дискримінації. За шкалою соціальної дистанції Богардуса місцеве населення демонструє високий рівень готовності до соціальної взаємодії з ВПО, що свідчить про незначну соціальну дистанцію між цими групами. Частка осіб серед місцевого населення приймаючих громад, яка негативно ставилася до внутрішніх переселенців, суттєво варіювалася за різними оцінками, демонструючи значні розбіжності залежно від регіону та методології дослідження. Результати досліджень свідчать про те, що переважна більшість місцевих жителів виявляли позитивне або доброзичливе ставлення до внутрішніх переселенців. Негативне ставлення до ВПО проявляється у різних формах та часто ґрунтується на певних стереотипах.

З огляду на проведений аналіз, можна виокремити такі безпекові ризики та оцінити ймовірність їх виникнення.

1. Ризик соціальної напруженості та конфліктів між місцевим населенням і ВПО на ґрунті упереджень та негативного ставлення. Однак імовірність цього ризику наразі оцінюється як низька, оскільки згідно з результатами багатьох соціологічних опитувань спостерігається позитивне та толерантне ставлення до переселенців, а частка осіб з негативним ставленням до ВПО серед місцевих мешканців є відносно невеликою. По-перше, місцеве населення загалом розуміє труднощі, з якими стикаються внутрішні переселенці, і готове надати їм допомогу. Наслідки війни сприяли консолідації українського суспільства. По-друге, і місцеве населення, і переселенці мають схожі цінності та цілі, що сприяє формуванню спільного бачення майбутнього та взаєморозуміння. По-третє, переселенці зазвичай проживають не відокремлено, а разом з місцевими жителями, включені в економічне та культурне життя громад. Внутрішні мігранти активно беруть участь у місцевих заходах, працюють та навчаються разом з місцевими жителями, що сприяє інтеграції та зміцненню соціальних зв'язків.

2. Ризик посилення радикальних настроїв та залучення ВПО до протиправної діяльності через їх можливе соціальне відторгнення та відчуження. Імовірність вказаного ризику на поточний момент також убачається низькою через переважно сприятливий фон для інтеграції ВПО в місцеві громади та державну й волонтерську підтримку внутрішніх переселенців.

3. Ризик використання деструктивними силами окремих випадків негативного ставлення до внутрішніх переселенців для здійснення провокацій, дестабілізації ситуації та підриву єдності українського суспільства. Ймовірність цього ризику є низькою на тлі загальної консолідації українців в умовах війни. Відповідне питання потребує подальшого аналізу медіапростору та соціальних мереж для виявлення сил, які можуть експлуатувати проблеми ВПО задля просування власних інтересів.

Загалом, попри наявність певних ризиків, пов'язаних зі ставленням до ВПО, їх імовірність на поточний момент є низькою завдяки переважно толерантному та позитивному сприйняттю переселенців більшістю місцевого населення. Для підтримки

© Bova Andrii, 2024

позитивної динаміки інтеграції ВПО в нове соціальне середовище доцільно здійснювати систематичний моніторинг соціальних процесів, що дасть змогу своєчасно виявляти потенційні безпекові загрози та вживати необхідних заходів для зміцнення соціальної єдності в приймаючих громадах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Bogardus E.A.* Social Distance Scale. Brock University – Welcome to Brock. URL: https://brocku.ca/MeadProject/Bogardus/Bogardus_1933.html (дата звернення: 09.03.2024).

2. *Паніна Н.В.* Фактори національної ідентичності, толерантності, ксенофобії й антисемізму в сучасній Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2005. № 4. С. 26–46.

3. *Паніотто В.* Ставлення до біженців, внутрішньо переміщених осіб, до російськомовних громадян та до деяких інших категорій населення України: прес-реліз / Київ. міжнар. ін-т соціології, 2023. URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=1218&page=1 (дата звернення: 09.03.2024).

4. Ilko Kucheriv "Democratic Initiatives" Foundation (Kyiv), Center for Political Sociology (Kyiv) (2024): Democracy, Trust in Government Institutions, War, Media Consumption: Regional Poll in Odesa Region (Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation) – Random-sample questionnaire-based face-to-face poll representative of the residents of Odesa region of Ukraine (July, 2023). Vol. 1.1. DOI: https://doi.org/https://doi.org/10.48320/8C549077-19CC-4265-AC3E-444F09891D91.

5. Center for Political Sociology, Ilko Kucheriv "Democratic Initiatives" Foundation (2023): Survey of internally displaced persons in Kyiv, Lviv and Dnipro (December, 2022). Vol. 1.1. DOI: https://doi.org/10.48320/D265885D-CE7B-4683-9CAE-7A11F93AE283.

6. 61% українців ставляться до вимушених переселенців позитивно та співчутливо, але 5% – негативно. *Info Sapiens.* URL: https://www.sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=232 (дата звернення: 20.03.2024).

7. Суспільні настрої в Івано-Франківську: містяни та переселенці (20–30 жовт. 2023 р.) / Соціологічна група «Рейтинг», 2023. URL: https://ratinggroup.ua/research/regions/suspilninastroy_v_vano-frank_mistyani_ta_pereselenci_20-30_zhovtnya_2023_roku.html (дата звернення: 12.03.2024).

8. Ilko Kucheriv "Democratic Initiatives" Foundation, Center for Political Sociology (2023): Survey of internally displaced persons in Western Ukraine (March/April, 2022). Vol. 1.1. DOI: https://doi.org/10.48320/364D1FD4-5D57-4D94-9F02-A3E722DDD5F9.

9. Survey of internally displaced persons (IDPs) in six Ukrainian cities (February, 2023). Vol. 1.1. Ilko Kucheriv "Democratic Initiatives" Foundation, Center for Political Sociology. Kyiv, 2023. DOI: https://doi.org/10.48320/E913BC53-3B9B-49DB-B6FA-6C9E1EA28749.

10. Львівщина в умовах війни: погляди мешканців міст та переселенців (13–23 трав. 2022 р.) / Соціологічна група «Рейтинг», 2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/regions/lvovschina_v_usloviyah_voyny_vzglyady_zhiteley_gorodov_i_pereselencev_13-23_maya_2022.html (дата звернення: 12.03.2024).

11. *Демченко І., Булига Н., Царевська Ю.* Моніторинг соціальної інтеграції ВПО: результати базового дослідження, інструмент і рекомендації щодо його застосування. Київ, 2024. 60 с.

12. Порівняльне дослідження: настрої киян та переселенців (16–27 лют. 2023 р.). URL: https://ratinggroup.ua/research/regions/por_vnyalne_dosl_dzhennya_nastro_kiyan_ta_pereselenc_v_16-27_lyutogo_2023.html (дата звернення: 12.03.2024).

13. *Кобзін Д., Черноусов А., Щербань С.* Права людини в процесі подолання наслідків війни: результати опитування 2024. Київ, 2024. 34 с. URL: https://khisr.kharkov.ua/wp-content/uploads/2024/06/Survey-Results-UA-Web-1.pdf (дата звернення: 12.03.2024).

© Bova Andrii, 2024

14. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах: аналітичний звіт за результатами фокусованого групового дослідження / Громадський холдинг «Група впливу», 2023. 47 с. URL: https://shorturl.at/7 (дата звернення: 12.03.2024).

REFERENCES

1. *Bogardus, E.* (1933). A Social Distance Scale. Brock University. https://brocku.ca/MeadProject/Bogardus/Bogardus_1933.html (Date of Application: 09.03.2024) [in English].

2. *Panina, N.V.* (2005). Faktory natsionalnoi identychnosti, tolerantnosti, ksenofobii y antysemizmu v suchasnii Ukraini. "Factors of national identity, tolerance, xenophobia and antisemitism in modern Ukraine". *Sociology: Theory, Methods, Marketing* 4, 26-46 [in Ukrainian].

3. *Paniotto, V.* (2023). Stavlennia do bizhentsiv, vnutrishno-peremishchenykh osib, do rosiiskomovnykh hromadian ta do deyakykh inshykh katehorii naselennia Ukrainy. "Attitudes towards refugees, internally displaced persons, Russian-speaking citizens and some other categories of the population of Ukraine: press release". Kyiv International Institute of Sociology. https://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=1218&page=1 (Date of Application: 09.03.2024) [in Ukrainian].

4. Center for Political Sociology, Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation (2023). Democracy, trust in government institutions, war, media consumption: regional poll in Odesa region (2022), v. 1.1. DOI: https://doi.org/https://doi.org/10.48320/8C549077-19CC-4265-AC3E-444F09891D91 [in English].

5. Center for Political Sociology, Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation (2023). Survey of internally displaced persons in Kyiv, Lviv and Dnipro. (December 2022), v. 1.1. DOI: https://doi.org/10.48320/D265885D-CE7B-4683-9CAE-7A11F93AE283 [in English].

6. 61% ukraintsiv stavliatsia do vymushenykh pereselentsiv pozytyvno ta spivchutlyvo, ale 5% – nehatyvno. "61% of Ukrainians have a positive and sympathetic attitude towards forced migrants, but 5% have a negative attitude". Info Sapiens. URL: https://www.sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=232 (Date of Application: 20.03.2024) [in Ukrainian].

7. Suspilni nastroi v Ivano-Frankivsku: mistiany ta pereselentsi (20-30 zhovtnia 2023 roku). "Public sentiment in Ivano-Frankivsk: townspeople and settlers" (October 20–30). Sociological group "Rating". 2023. URL: https://ratinggroup.ua/research/regions/suspilninastroy_v_vano-frank_mistyani_ta_pereselenci_20-30_zhovtnya_2023_roku.html (Date of Application: 12.03.2024) [in Ukrainian].

8. Center for Political Sociology, Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation (2023): Survey of internally displaced persons in Western Ukraine (March/April 2022), v. 1.1. DOI: https://doi.org/10.48320/364D1FD4-5D57-4D94-9F02-A3E722DDD5F9 [in English]

9. Center for Political Sociology, Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation (2023): Survey of internally displaced persons (IDPs) in six Ukrainian cities (February 2023), v. 1.1. DOI: https://doi.org/10.48320/E913BC53-3B9B-49DB-B6FA-6C9E1EA28749 [in English]

10. Lvivshchyna v umovakh viiny: pohliady meshkantsiv mist ta pereselentsiv. "Lviv region in the conditions of war: views of city residents and displaced persons (May 13–23, 2022)". Sociological group "Rating", 2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/regions/lvovschina_v_usloviyah_voyny_vzglyady_zhiteley_gorodov_i_pereselencev_13-23_maya_2022.html (Date of Application: 12.03.2024) [in Ukrainian].

11. *Demchenko, I., Bulyha, N. & Tsarevska, Y.* (2024). Monitorynh sotsialnoi intehratsii VPO: rezultaty bazovoho doslidzhennia, instrument i rekomendatsii shchodo yoho zastosuvannia. "Monitoring social integration of IDPs: results of a basic study, tool and recommendations for its application". Kyiv. 60 p. [in Ukrainian].

12. Porivnialne doslidzhennia: nastroyi kyian ta pereselentsiv. "Comparative study: attitudes of Kyiv residents and immigrants" (February 16–27, 2023). URL: https://ratinggroup.ua/research/regions/por_vnyalne_dosl_dzhennya_nastro_kiyan_ta_pereselenc_v_16-27_lyutogo_2023.html (Date of Application: 12.03.2024) [in Ukrainian].

© Bova Andrii, 2024

13. *Kobzin, D., Chernousov, A. & Shcherban, S.* (2024). Prava liudyny v protsesi podolannia naslidkiv viiny: rezultaty opytuvannia. "Human rights in the process of overcoming the consequences of war: survey results 2024". Kharkiv Institute for Social Research. URL: https://khisr.kharkov.ua/wp-content/uploads/2024/06/Survey-Results-UA-Web-1.pdf (Date of Application: 12.03.2024) [in Ukrainian].

14. Intehratsiia vnutrishno peremishchenykh osib u pryimaiuchykh hromadakh. "Integration of internally displaced persons in host communities: analytical report based on the results of a focused group study". Public holding "Influence Group", 2023. 47 p. URL: https://shorturl.at/7 (Date of Application: 12.03.2024) [in Ukrainian].

UDC 316.4:314.15

Bova Andrii,
Candidate of Sociology Sciences, Senior Researcher,
Head of the Department of the State Research Institute MIA Ukraine,
Senior Researcher of the
Institute of Sociology of the National Academy
of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-1588-0250

PUBLIC ATTITUDES TOWARDS INTERNALLY DISPLACED PERSONS: SECURITY RISK ASSESSMEN

The article examines the attitudes of local populations towards internally displaced persons (IDPs) in Ukraine and assesses the associated security risks. Two aspects of the issue are considered: the direct perception and attitudes of local residents towards IDPs, as well as the IDPs› perception of these attitudes. Based on the analysis of numerous sociological surveys conducted in Ukraine during 2022-2024, a predominantly positive attitude towards IDPs among the local population has been identified.

The research is based on a wide range of sociological methodologies, including the Bogardus social distance scale. This allows for a comprehensive picture of the relationships between local populations and IDPs in various regions of Ukraine.

Analysis indicates a gradual decline in positive attitudes towards displaced persons in some regions over time. This may be attributed to the duration of IDPs› stay in host communities and the emergence of certain socio-economic challenges.

The study reveals discrepancies in the perception of relationships between IDPs and local populations. It is noted that displaced persons generally assess the attitudes towards them more favorably than local residents evaluate their own attitudes towards IDPs.

The paper identifies potential security risks, including risks of social tension, radicalization, and external manipulation. However, their probability is assessed as low due to the overall consolidation of Ukrainian society under wartime conditions. Our findings suggest that the majority of IDPs do not face discrimination or negative attitudes in host communities.

Research results indicate a low likelihood of serious conflicts arising between IDPs and local populations. This is attributable to the alignment of values, objectives, and the active involvement of displaced individuals in the economic and cultural activities of communities.

© Bova Andrii, 2024

The paper emphasizes the importance of integrating IDPs into host communities as a key objective of social policy. It stresses the need to ensure social cohesion, unity, and stability in society. The necessity of constant sociological monitoring of the situation is emphasized for timely identification of potential security risks and development of effective social policy. This will help prevent possible conflicts and promote further integration of IDPs into Ukrainian society.

Keywords: internally displaced persons, security risks, surveys, public attitudes, russian-ukrainian war.

Отримано 02.04.2024

© Bova Andrii, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA

DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**

УДК 343.97

Кулик Олександр Георгійович,
доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-5172-8996

ЗМІНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА КРИМІНАЛЬНУ СИТУАЦІЮ В КРАЇНІ

У статті розглянуто вплив змін у кримінальному законодавстві на динаміку кримінальних правопорушень у країні, характер такого впливу залежно від змісту законодавчих новел. Робота базується на результатах аналізу змін, внесених до Кримінального кодексу України у 2022–2023 роках. Запропоновано методичну схему дослідження законодавчих новел та оцінки їх впливу на кримінальну ситуацію. Обгрунтовано необхідність постійного здійснення такої роботи.

Ключові слова: *кримінальна ситуація, стан та динаміка кримінальних правопорушень, кримінальне законодавство, зміни до кримінального законодавства, вид кримінального правопорушення, склад кримінального правопорушення, ознаки складу кримінального правопорушення.*

Кримінальна ситуація в країні формується під впливом комплексу різнопланових процесів і явищ, що відбуваються у суспільному житті. Вони залежно від характеру по-різному детермінують її. Оскільки на сучасному етапі розвитку кримінології встановити ступінь впливу кожного процесу або явища на стан та динаміку кримінальних правопорушень, а тим більше його кількісні параметри неможливо, у прикладних кримінологічних дослідженнях використовують найбільш широке поняття фактору (чинника), який включає всі види детермінаційного впливу на кримінальну ситуацію [1, с. 32].

У кримінології зазначені фактори прийнято групувати за змістовними групами відповідно до сфер суспільного життя, до яких вони належать. У різних роботах залежно від предмета дослідження виокремлюють різні групи зазначених факторів, у тому числі нормативно-правові [2, с. 113; 3, с. 101–102] тощо. Авторський колектив Державного науково-дослідного інституту МВС України під керівництвом автора тривалий час здійснює моніторинг та аналіз факторів, що впливають на кримінальну ситуацію в Україні, але до цього часу правові явища відносилися нами до групи політичних факторів [4, с. 9–76].

Дослідження криміногенної ситуації в країні в останні роки переконало нас, що правові фактори за ступенем свого впливу на кримінальну ситуацію заслуговують бути виділеними в окрему групу факторів, і важливе місце в ній має посісти такий фактор, як зміни, що вносяться до Кримінального кодексу України. Його вплив на кримінальну ситуацію в країні є доволі суттєвим, специфічним і потребує аналізу та оцінки. Слід

© Kulyk Oleksandr, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).12

зазначити, що дотепер у кримінологічних дослідженнях цьому питанню приділялося недостатньо уваги.

Мета статті – визначити, які види змін до КК України і яким чином вони можуть позначатися на стані та динаміці кримінальних правопорушень в Україні, як у методичному і організаційному плані доцільно здійснювати моніторинг, аналіз і оцінку таких змін.

Для вирішення цих завдань було вивчено закони України, якими вносилися зміни до КК України, прийняті Верховною Радою України за період з 01.01.2022 по 31.12.2023. У процесі попереднього вивчення 26 законів, прийнятих законодавцем за вказаний період, 9 законів вилучено з предмета дослідження, оскільки положення, які в них містяться, або очевидно не впливають на стан та динаміку кримінальних правопорушень у країні, або їх вплив без спеціальних досліджень важко оцінити. Це зокрема закони щодо непритягнення до кримінальної відповідальності цивільних осіб, які беруть участь у захисті країни і спричиняють при цьому шкоду військовослужбовцям росії; визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану; закріплення інституту звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого; можливості умовно-дострокового звільнення від відбування покарання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі на виконання рішень Європейського суду з прав людини, та деякі інші.

Узагальнені результати аналізу нормативних положень решти законів України є такими.

1. В умовах війни Верховна Рада України доповнила КК України рядом статей, які передбачають відповідальність за нові види кримінальних правопорушень, що посягають на основи національної безпеки України, мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок. До них належать колабораційна діяльність (ст. 111^1) [5]; пособництво державі-агресору (ст. 111^2) [6]; несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114^2) [7]; виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436^2) [8]. Криміналізуючи такі діяння, законодавець виходив із їх значної суспільної небезпечності в умовах масштабного збройного протистояння, поширеності в деяких регіонах країни, зокрема на тимчасово окупованих територіях.

Ці новели створили умови для зростання кількості видів наведених кримінальних правопорушень. За вказаний період було обліковано кримінальних правопорушень: за ст. 111^1 у 2022 р. – 3851, 2023 р. – 3207 (–16,7%), за 6 міс. 2024 р. – 1620 (–19,6%); за ст. 111^2 у 2022 р. – 379, 2023 р. – 619 (+63,3%), за 6 міс. 2024 р. – 306 (–11,6%); за ст. 114^2 у 2022 р. – 202, 2023 р. – 192 (–5%), за 6 міс. 2024 р. – 117 (+4,5%); за ст. 436^2 у 2022 р. – 1354, 2023 р. – 1282 (–5,3%), за 6 міс. 2024 р. – 632 (–29,6%) [9]. Попри зменшення кількісних показників зазначених діянь у 2023 році та за 6 місяців 2024

© Kulyk Oleksandr, 2024

року внаслідок змін ситуації в зоні бойових дій та припинення процесу деокупації територій, їх чисельність залишається помітною.

2. Ряд змін, внесених до КК України, спрямовані на вдосконалення норм щодо кримінальної відповідальності за діяння, пов'язані з війною, шляхом включення до Кодексу нових складів кримінальних правопорушень або додавання нових ознак до наявних складів кримінальних правопорушень, які розширюють їх зміст. До таких новацій належать:

встановлення кримінальної відповідальності за новий вид кримінального правопорушення – незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201^2) [10]. Прийняття наведеної норми зумовлено поширенням фактів протиправних дій з цими коштами та майном. З моменту набрання зазначеною новелою чинності таких діянь обліковано: у 2022 р. – 384, 2023 р. – 189 (–50,8%), за 6 міс. 2024 р. – 64 (–63,6%). Помітне зниження їх чисельності у 2023 році та в січні–червні 2024 року можливо є проявом запобіжного впливу розглядуваної норми на зловмисників;

криміналізація діяння, яке полягає в образі честі і гідності військовослужбовця, погрозі військовослужбовцю (ст. 435^1) [8]. З початком у країні масштабних воєнних дій, мобілізації до лав ЗСУ значної кількості осіб законодавець вирішив посилити захист військовослужбовців, що беруть участь у протистоянні державі-агресору, та їх близьких родичів чи членів сім'ї від образ та погроз, насильства або знищенням чи пошкодженням майна, які набули певного поширення в інформаційному просторі (соціальні мережі, інтернет-видання тощо). Стаття 435^1 КК України передбачає застосування заходів кримінально-правового впливу на ранніх стадіях протиправної поведінки, коли реальна фізична шкода ще не заподіяна, тобто вона значною мірою має превентивний характер. У 2022 році виявлено 33 таких діяння, 2023 р. – 29, за 6 міс. 2024 р. – 22. Незначна кількість виявлених випадків вчинення таких кримінальних правопорушень пов'язана з тим, що вкрай важко виявити та довести вину осіб, які вчиняють такі дії в мережі Інтернет, якщо абсолютна більшість з них перебуває за межами України;

включення до КК України ст. 336^2 [11], якою встановлено кримінальну відповідальності за ухилення від прийняття на військову службу за контрактом особи, яку під час проведення мобілізації та/або дії воєнного стану звільнено умовно-достроково від відбування покарання для проходження військової служби. Законодавець прийняв цю норму після закріплення ст. 81^1 КК України нового виду звільнення від відбування покарання – умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби, яке застосовується судом під час проведення мобілізації та/або дії воєнного стану до осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк і погодилися на проходження військової служби за контрактом замість відбування основного покарання. Передбачаючи складнощі, які можуть виникнути під час реалізації цього виду умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, законодавець ввів кримінальну відповідальність за ухилення від служби за контрактом. Після набуття чинності цією статтею кількість

© Kulyk Oleksandr, 2024

облікованих кримінальних правопорушень зазначеного виду може бути помітною, оскільки в сучасних умовах має місце суттєве збільшення кількості аналогічних посягань – випадків самовільного залишення військової частини або місця служби: у 2022 р. – 6183, 2023 р. – 16515 (+167,1%), 6 міс. 2024 р. – 19 607 (зростання у 3,1 рази) та дезертирства: у 2022 р. – 3214, 2023 р. – 7771 (+141,8%), 6 міс. 2024 р. – 11272 (зростання у 4,3 рази);

включення нового кваліфікованого складу злочину до ст. 127 («Катування») [12]. До статті додана ч. 3, яка передбачає відповідальність за «діяння, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені представником держави, у тому числі іноземної». До ст. 127 КК України додано також примітки 1 та 2, в яких розкривається зміст термінів «представник держави» та «представник іноземної держави». За вчинення випадків катування такими особами передбачені жорсткі санкції. Із змісту примітки 2 вбачається, що ч. 3 зазначеної статті спрямована на посилення відповідальності за катування, яке вчиняється службовими особами держави-агресора на тимчасово окупованих територіях. Цим самим Законом ч. 3 ст. 127 КК України включена до переліку видів злочинів, у разі вчинення яких не застосовується давність (ч. 5 ст. 49 КК України). Наведені нормативні положення створюють умови для певного зростання кількості виявлених випадків катування, вчинених на тимчасово окупованих територіях військовими росії під час війни. Враховуючи реєстрацію стосовно незначної кількості випадків катування в останні роки, яка становила: у 2022 р. – 68, 2023 р. – 94 (+38,2), за 6 міс. 2024 р. – 97 (+86,5%), припускається, що чисельність зазначених посягань зростатиме, але несуттєво;

доповнення назви та диспозиції ст. 161 («Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками») [8] новою ознакою – «умисні дії, спрямовані на розпалювання регіональної ворожнечі та ненависті», яка розширює зміст статті, тобто охоплює нові види дій. Такі зміни створюють передумови для збільшення випадків притягнення до кримінальної відповідальності за цією статтею учасників проросійських збройних формувань, які діяли на сході країни;

прийняття нових редакцій ст. 416 («Порушення правил польотів або підготовки до них») та ст. 417 («Порушення правил кораблеводіння») [13], у яких діяння більш диференційовані за наслідками та ступенем тяжкості. В перших частинах обох статей передбачена відповідальність за дії, які спричинили потерпілому менш тяжкі наслідки, ніж у попередніх редакціях цих статей – тяжкі тілесні ушкодження або завдання матеріальної шкоди у великому розмірі. Тобто законодавець розширив коло діянь, відповідальність за вчинення яких може наступати за вказаними статтями. У другій частині ст. 416 відтворено теж формулювання наслідків, що і в попередній редакції, – «спричинення катастрофи або інших тяжких наслідків», а в другій частині ст. 417 міститься формулювання «загибель людей або інші тяжкі наслідки», тобто порівняно з попередньою редакцією відсутній наслідок «загибель корабля». Законодавець розширив коло діянь, відповідальність за вчинення яких може наступати за частинами першими цих статей, що об'єктивно створює передумови для зростання їх кількості.

© Kulyk Oleksandr, 2024

Натомість згідно зі статистичними даними чисельність облікованих кримінальних правопорушень цих видів була і залишається дуже незначною.

3. Верховна Рада України посилила відповідальність за окремі поширені види кримінальних діянь шляхом включення до КК України нових складів кримінальних правопорушень та розширення змісту диспозицій вже наявних складів кримінальних правопорушень. Було прийнято такі нормативні положення:

норми, спрямовані на упорядкування кримінальної відповідальності за контрабанду відповідно до вимог ЄС, а саме зміни до статей 201 та 201^1 та включення до Кодексу двох нових статей – 201^3 («Контрабанда товарів») та 201^4 («Контрабанда підакцизних товарів») [14], які знову криміналізують у країні контрабанду будь-якими видами товарів, а також окремо контрабанду підакцизними товарами. У статті 201 та 201^1 і примітки до них внесено редакційні уточнення, визначення ключових для контрабанди понять, сформульовано єдину для всіх видів контрабанди, передбачених у КК України, кваліфікуючу ознаку більш широкого змісту – особа «раніше судима за контрабанду», тобто особа, що має судимість за вчинення злочину, передбаченого статтями 201, 201^1, 201^3, 201^4, 305 КК України. Остання норма сприятиме деякому збільшенню кількості контрабандистів, дії яких будуть кваліфікуватися як раніше судимих за вчинення такого кримінального правопорушення. Після набрання чинності статтями 201^3, 201^4, тобто з 01 липня 2024 року, розпочнеться виявлення передбачених ними діянь і буде обліковуватися певна їх кількість. Натомість чисельність зазначених видів контрабанди не буде суттєвою, оскільки законодавець встановив як обов'язкову ознаку набуття такими посяганнями характеру кримінального правопорушення значний (ч. 1) та великий (ч. 2) розмір контрабанди, який у 2024 році становить 7 млн 570 тис. грн і 15 млн 140 тис. грн для ст. 201^3 КК України та 1 млн 135,5 тис. грн і 2 млн 271 тис. грн для ст. 201^4 КК України. Встановлена вартість предметів контрабанди для визнання розміру значним та великим в обох статтях є вельми значною, що помітно обмежить кількість виявлених видів контрабанди;

зміни у статтях КК України, які встановлюють відповідальність за діяння, пов'язані з тероризмом, пов'язані з ратифікацією Україною Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму [15]. До назви та диспозиції ст. 258^4 («Сприяння вчиненню терористичного акту, проходження навчання тероризму») включено додаткове діяння – проходження навчання тероризму. Так, збільшується коло видів кримінальних діянь, які кваліфікуються за ч. 1 цієї статті, що обумовлює можливість певного збільшення чисельності таких посягань. Однак слід зауважити, що дотепер зазначені кримінальні правопорушення виявлялися дуже рідко. Доповнення цієї статті частиною 4, яка передбачає відповідальність за дії, передбачені чч. 1, 2 цієї статті, вчинені особою, яка здійснює злочинний вплив, або є особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «злодія в законі», не вплине на кількість посягань цього виду. У статті 258^5 («Фінансування тероризму») перелік видів терористичних діянь, які фінансуються, доповнено таким як «навчання тероризму, перетинання державного кордону України з терористичною метою, провадження будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроби вчинення

© Kulyk Oleksandr, 2024

таких дій». Це також створює передумови для певного зростання чисельності випадків фінансування тероризму, яке не буде значним. Включення до КК України нового виду терористичного кримінального правопорушення – перетинання державного кордону України з терористичною метою (ст. 258[6]) створює об'єктивну можливість збільшення кількості таких діянь. При цьому слід зважати на значну складність доведення факту цього виду терористичного посягання, що робить виявлення їх значної кількості малоймовірним;

зміни, внесені до ч. 1 ст. 361 КК України, які полягають у заміні назв інформаційних систем відповідно до сучасних вимог і усунення такої обов'язкової ознаки цього кримінального діяння, як його наслідки [16]. Тобто для притягнення до кримінальної відповідальності тепер достатньо виявлення тільки факту несанкціонованого втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж. Для кількості цих посягань характерна тенденція до зростання: у 2022 р. – 1403, 2023 р. – 2273 (+62,0%), 6 міс. 2024 р. – 1214 (+2,1%), а наведена зміна створює умови для його посилення.

4. Перебування країни тривалий час у стані війни, яке суттєво погіршує умови життя громадян, мотивувало законодавця визнати вчинення окремих видів кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану як обтяжуючу обставину. У ряд статей КК України вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану було включено як кваліфікуючі ознаки діяння, за яке було встановлено більш жорстке покарання. Зазначені зміни є такими:

до ст. 111 («Державна зрада») та ст. 113 («Диверсія») були включені частини другі, у яких кваліфіковані склади цих діянь сформовані на основі ознаки «вчинені в умовах воєнного стану» (ст. 111) та «вчинені в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту» (ст. 113) [17];

у частинах четвертих ст. 185 («Крадіжка»), ст. 186 («Грабіж»), ст. 187 («Розбій»), ст. 189 («Вимагання»), ст. 191 («Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем») як другу кваліфікуючу ознаку було передбачено вчинення діянь «в умовах воєнного або надзвичайного стану» [18]. Зазначені діяння Парламент у назві відповідного Закону України, яким внесені зміни до КК України, охарактеризував як мародерство. На наш погляд, такі дії можна визначити як цивільне мародерство. Законодавець вирішив за доцільне включити до формулювання цієї ознаки ще й надзвичайний стан, який також означає перебування особи в екстремальних обставинах. Цим самим Законом України встановлено більш жорстке покарання за діяння, передбачене ст. 432 («Мародерство»), тобто мародерство, вчинене військовослужбовцями або військове мародерство;

включення до нової редакції ст. 190 («Шахрайство») частини 3, яка також передбачає відповідальність за шахрайство, «вчинене в умовах воєнного чи надзвичайного стану, що завдало значної шкоди потерпілому» [19]. Слід зауважити, що наведені вище зміни до статей КК України не призвели до збільшення кількісних показників кримінальних правопорушень зазначених видів. Їх зростання, зокрема шахрайств, відбулося і може

© Kulyk Oleksandr, 2024

відбутися в майбутньому під впливом інших факторів. Натомість, оскільки всі злочини вказаних видів, вчинені в теперішній час, то вони автоматично кваліфікуються як вчинені під час воєнного стану, тобто за обтяжуючих обставин, а у відповідних частинах статей КК України за такі діяння встановлені жорсткі міри покарання, вони всі розцінюються як тяжкі злочини, що й зумовило зростання чисельності тяжких злочинів у країні в 2023 році на 52%.

5. Деякі зміни, внесені до КК України, декриміналізують окремі види кримінальних правопорушень, звужують коло діянь, які входять до диспозиції певних видів кримінальних правопорушень, тобто створюють передумови для зменшення їх кількості. До таких змін належать:

спрощення юридичної процедури звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 263 («Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами»), і добровільно здали органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої [20]. Це може стимулювати значну кількість осіб до добровільного здавання зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв, що сприятиме зменшенню чисельності облікованих кримінальних правопорушень цього виду;

звуження кола діянь, за які може наступити відповідальність за ст. 361^1 («Створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут») [16]. У попередній редакції цієї статті йшлося про створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут. У новій назві та диспозиції статті перед словом «використання» додано термін «протиправного», тобто за цією статтею тепер можуть кваліфікуватися лише дії щодо створення шкідливих програмних чи технічних засобів, які здійснювалися з метою вчинення за їх допомогою протиправних дій (викрадення інформації, коштів тощо);

виключення з КК України ст. 368^2 («Незаконне збагачення») та ст. 375 («Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови») [19]. Таке виключення природно припиняє облік таких діянь і веде до зменшення, хоча й незначного, загальної кількості кримінальних правопорушень;

включення до чч. 4 та 5 ст. 407 КК України («Самовільне залишення військової частини або місця служби») додаткової ознаки – тривалістю понад три доби, за наявності якої настає кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин, вчиненого в умовах особливого періоду та вчинене в умовах воєнного стану [19]. Це обмежує коло таких діянь порівняно з попередньою редакцією зазначених частин ст. 407, що сприятиме певному зменшенню кількості цих кримінальних правопорушень. Натомість фактор війни, мобілізації великої кількості громадян до ЗСУ сприятиме подальшому зростанню кримінальних правопорушень цього виду.

© Kulyk Oleksandr, 2024

6. Трапляються і зміни, які розширюють зміст диспозиції певної статті Особливої частин КК України, але через переважно уточнюючий характер не можуть сприяти збільшенню кількості відповідних діянь. Так включення до диспозиції ч. 1 ст. 176 («Порушення авторського права і суміжних прав») ще одного виду діяння – «використання», а до переліку предметів незаконних дій – словосполучення «інших творів» [21] не є значимими змінами і вони не можуть істотно вплинути на динаміку чисельності випадків порушення авторського права і суміжних прав, яка в останні роки зменшується (у 2022 р. – 31, 2023 р. – 33, 6 міс. 2024 р. – 10).

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного аналізу, доходимо таких висновків.

Внесення змін до КК України може більш або менш суттєво, залежно від змісту законодавчих новел, впливати на кримінальну ситуацію в Україні, спряючи зростанню або зменшенню чисельності окремого виду або видів кримінальних правопорушень. Зважаючи на ці зміни, кримінальна ситуація в країні може ускладнитися або стати більш врегульованою, а навантаження на правоохоронні органи може зрости або зменшитися. Також має місце й те, що внесення деяких змін до КК України помітно не відбивається на кримінальній ситуації в країні.

Доцільно здійснювати протягом року моніторинг змін, які вносяться до КК України, оцінювати їх імовірний вплив на стан, структуру та динаміку кримінальних правопорушень в Україні. Це важливо й тим, що такі матеріали відсутні в пояснювальних записках при розгляді у Верховній Раді України законопроєктів відповідного змісту. Фактор впливу змін до КК України на кримінальну ситуацію має враховуватися при розробленні прогнозу її розвитку в країні на найближчий рік.

У методичному плані такий моніторинг доцільно здійснювати шляхом створення та логіко-змістовного аналізу порівняльних таблиць статей КК України в попередній і оновленій редакції, вивчення динаміки чисельності кримінальних правопорушень відповідних видів за останні 2–3 роки та ймовірної оцінки впливу законодавчих новел на їх динаміку в найближчі роки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни. 2-ге вид. переробл. і допов. Харків: Право, 2009. 288 с.

2. *Поліщук Г.С.* Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2006. 294 с.

3. Кримінологія: підручник / А.М. Бабенко, О.Ю. Бусол, О.М. Костенко та ін.; за заг. ред. Ю.В. Нікітіна, С.Ф. Денисова, Є.Л. Стрельцова. 2-ге вид., переробл. та допов. Харків: Право, 2018. 416 с.

4. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2022 рік: монографія / авт. кол.: М.Г. Вербенський, О.Г. Кулик, І.В. Наумова та ін.; за заг. ред. М.Г. Вербенського. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 388 с.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 03.03.2022 р.

© Kulyk Oleksandr, 2024

№ 2108-IX. Законодавство України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n6 (дата звернення: 25.03.2024).

6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки: Закон України від 14.04.2022 р. № 2198-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n6 (дата звернення: 25.03.2024).

7. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану: Закон України від 24.03.2022 р. № 2160-IX. Законодавство України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#n6 (дата звернення: 28.03.2024).

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції: Закон України від 03.03.2022 р. № 2110-IX. Законодавство України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#n6 (дата звернення: 28.03.2024).

9. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення, форма № 1 за відповідний період. Статистика. Діяльність. Офіційний вебсайт Офісу Генерального прокурора України. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=237683 (дата звернення: 27.03.2024).

10. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги: Закон України від 24.03.2022 р. № 2155-IX. Законодавство України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#Text (дата звернення: 28.03.2024).

11. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності: Закон України від 08.05.2024 р. № 3687-IX. Законодавство України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-20#n6 (дата звернення: 22.03.2024).

12. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за катування: Закон України від 29.12.2022 р. № 2812-IX. Законодавство України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2812-20#Text (дата звернення: 28.03.2024).

13. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінально-виконавчого кодексу України щодо удосконалення положень чинного законодавства в частині кримінальної відповідальності за скоєння військових кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушеннями правил експлуатації бойових чи спеціальних машин, виконання польотів чи підготовки до них, кораблеводіння: Закон України від 06.09.2023 р. № 3380-IX. Законодавство України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3380-20#Text (дата звернення: 28.03.2024).

14. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів: Закон України від 09.12.2023 р. № 3513-IX. Законодавство України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3513-20#n6 (дата звернення: 26.02.2024).

15. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про

© Kulyk Oleksandr, 2024

запобігання тероризму, а також до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом: Закон України від 21.03.2023 р. № 2997-IX. Законодавство України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2997-20#n6 (дата звернення: 26.03.2024).

16. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 р. № 2149-IX. Законодавство України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2149-20#n2 (дата звернення: 28.03.2024).

17. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану: Закон України від 03.03.2022 р. № 2113-IX. Законодавство України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#n2 (дата звернення: 28.03.2024).

18. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство: Закон України від 03.03.2022 р. № 2117-IX. Законодавство України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n2 (дата звернення: 28.03.2024).

19. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень: Закон України від 13.07.2023 р. № 3233-IX. Законодавство України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2997-20#Text (дата звернення: 28.03.2024).

20. Про внесення зміни до статті 263 Кримінального кодексу України щодо скасування відповідальності у випадках добровільної здачі зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв: Закон України від 24.03.2022 р. № 2150-IX. Законодавство України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2150-20#n2 (дата звернення: 28.03.2024).

21. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо відповідальності за порушення авторського права і (або) суміжних прав: Закон України від 01.12.2022 р. № 2803-IX. Законодавство України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2803-20#n3 (дата звернення: 28.03.2024).

REFERENCES

1. Kryminolohiia: Zahalna ta Osoblyva chastyny. “Criminology: General and Special parts”: textbook / I.M. Danshyn, V.V. Holina, M.Yu. Valuiska, et al; gen. ed. V.V. Holina. 2009. 288 p. [in Ukrainian].

2. *Polishchuk, H.S.* (2006). Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zlochynam proty dovkillia (za materialamy Prychornomorskoho rehionu Ukrainy). “Criminological characteristics and prevention of crimes against the environment (based on the materials of the Black Sea region of Ukraine)”: Candidate’s thesis: 12.00.08. Kyiv National University of Internal Affairs. Kyiv. 294 p. [in Ukrainian].

3. Kryminolohiia. “Criminology”: a textbook / A.M. Babenko, O.Yu. Busol, O.M. Kostenko, et al; gen. ed. Yu.V. Nikitina, S.F. Denysova, Ye.L. Streltsova. 2nd ed. (revised and added). Kharkiv: Pravo, 2018. 416 p. [in Ukrainian].

4. Kryminalna sytuatsiia v Ukraini v umovakh viiny: osnovni tendentsii. “The criminal situation in Ukraine during the war: main trends”. 2022: monograph / author. col.: M.H. Verbenskyi, O.H. Kulyk, I.V. Naumova, et al.; gen. ed. Doctor of Juridical Sciences, Prof. M.H. Verbenskyi. Kyiv: Yurinkom Inter, 2023. 388 p. [in Ukrainian].

© Kulyk Oleksandr, 2024

5. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist. “On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the establishment of criminal liability for collaborative activity”: Law of Ukraine dated March 03, 2022 No. 2108-IX. Legislation of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n6. (Date of Application: 25.03.2024) [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo udoskonalennia vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist ta osoblyvostei zastosuvannia zapobizhnykh zakhodiv za vchynennia zlochyniv proty osnov natsionalnoi ta hromadskoi bezpeky». “On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine regarding the improvement of responsibility for collaborative activity and the specifics of the application of preventive measures for committing crimes against the foundations of national and public security”: Law of Ukraine dated April 14, 2022, No. 2198-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n6 (Date of Application: 25.03.2024) [in Ukrainian].

7. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo zabezpechennia protydii nesanktsionovanomu poshyrenniu informatsii pro napravlennia, peremishchennia zbroi, ozbroiennia ta boiovykh prypasiv v Ukrainu, rukh, peremishchennia abo rozmishchennia Zbroinykh Syl Ukrainy chy inshykh utvorenykh vidpovidno do zakoniv Ukrainy viiskovykh formuvan, vchynenomu v umovakh voiennoho abo nadzvychainoho stanu. “On the introduction of amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine to ensure counteraction to the unauthorized dissemination of information about the sending, transfer of weapons, armaments and military supplies to Ukraine, the movement, transfer or placement of the Armed Forces of Ukraine or other military formations formed in accordance with the laws of Ukraine, committed in conditions of martial law or a state of emergency”: Law of Ukraine dated March 24, 2022 No. 2160-IX. Legislation of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#n6 (Date of Application: 28.03.2024) [in Ukrainian].

8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia kryminalnoi vidpovidalnosti za vyhotovlennia ta poshyrennia zaboronenoi informatsiinoi produktsii. “On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the strengthening of criminal liability for the production and distribution of prohibited information products”: Law of Ukraine dated March 3, 2022 No. 2110-IX. Legislation of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#n6 (Date of Application: 28.03.2024) [in Ukrainian].

9. Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia, forma №1 za vidpovidnyi period. Statystyka. Diialnist. “Unified report on criminal offenses, form No. 1 for the relevant period. Statistics. Activity”. Official website of the Office of the Prosecutor General of Ukraine. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=237683 (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

10. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za nezakonne vykorystannia humanitarnoi dopomohy. “On amendments to the Criminal Code of Ukraine regarding liability for illegal use of humanitarian aid”: Law of Ukraine dated March 24, 2022 No. 2155-IX. Legislation of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#Text (Date of Application: 28.03.2024) [in Ukrainian].

11. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho, Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zaprovadzhennia instytutu umovno-dostrokovoho zvilnennia osib vid vidbuvannia pokarannia dlia bezposerednoi yikh uchasti v oboroni krainy, zakhysti yii nezalezhnosti ta terytorialnoi tsilisnosti. “On making changes to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the introduction of the institution of conditional early release of persons from serving a sentence for their direct participation in the defense of the country, the protection of its independence and territorial integrity”: Law of

© Kulyk Oleksandr, 2024

Ukraine dated May 8, 2024 No. 3687-IX. Legislation of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-20#n6 (Date of Application: 22.03.2024) [in Ukrainian].

12. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia vidpovidalnosti za katuvannia. "On amendments to the Criminal Code of Ukraine regarding the improvement of liability for torture": Law of Ukraine dated December 29, 2022 No. 2812-IX. Legislation of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2812-20#Text (Date of Application: 28.03.2024) [in Ukrainian].

13. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta Kryminalno-vykonavchoho kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia polozhen chynnoho zakonodavstva v chastyni kryminalnoi vidpovidalnosti za skoiennia viiskovykh kryminalnykh pravoporushen, poviazanykh iz porushenniamy pravyl ekspluatatsii boiovykh chy spetsialnykh mashyn, vykonannia polotiv chy pidhotovky do nykh, korablevodinnia. "On the introduction of amendments to the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Executive Code of Ukraine regarding the improvement of the provisions of the current legislation in terms of criminal liability for committing military criminal offenses related to violations of the rules for operating combat or special vehicles, performing flights or preparing for them, piloting ships": Law of Ukraine dated September 6, 2023 No. 3380-IX. Legislation of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3380-20#Text (Date of Application: 28.03.2024) [in Ukrainian].

14. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo kryminalizatsii kontrabandy tovariv. "On making changes to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine regarding the criminalization of goods smuggling": Law of Ukraine dated December 9, 2023 No. 3513-IX. Legislation of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3513-20#n6 (Date of Application: 26.02.2024) [in Ukrainian].

15. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy u zviazku z ratyfikatsiieiu Dodatkovoho protokolu do Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia teroryzmu, a takozh do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia borotby z teroryzmom. "On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine in connection with the ratification of the Additional Protocol to the Convention of the Council of Europe on the Prevention of Terrorism, as well as to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of the fight against terrorism": Law of Ukraine dated March 21, 2023 No. 2997-IX. Legislation of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2997-20#n6 (Date of Application: 26.03.2024) [in Ukrainian].

16. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo pidvyshchennia efektyvnosti borotby z kiberzlochynnistiu v umovakh dii voiennoho stanu. "On amendments to the Criminal Code of Ukraine to increase the effectiveness of the fight against cybercrime under martial law": Law of Ukraine dated March 24, 2022 No. 2149-IX. Legislation of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2149-20#n2 (Date of Application: 28.03.2024) [in Ukrainian].

17. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy v umovakh dii rezhymu voiennoho stanu. "On amendments to the Criminal Code of Ukraine regarding increased liability for crimes against the foundations of national security of Ukraine under martial law": Law of Ukraine dated 03.03.2022 No. 2113-IX. Legislation of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#n2 (Date of Application: 28.03.2024) [in Ukrainian].

18. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za maroderstvo. "On amendments to the Criminal Code of Ukraine regarding increased liability for looting": Law of Ukraine dated March 3, 2022 No. 2117-IX. Legislation of Ukraine. Official

© Kulyk Oleksandr, 2024

website of the Parliament of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n2 (Date of Application: 28.03.2024) [in Ukrainian].

19. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo usunennia superechnostei u karanosti kryminalnykh pravoporushen. "On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine regarding the elimination of contradictions in the punishment of criminal offenses": Law of Ukraine dated July 13, 2023 No. 3233-IX. Legislation of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2997-20#Text (Date of Application: 28.03.2024) [in Ukrainian].

20. Pro vnesennia zminy do statti 263 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo skasuvannia vidpovidalnosti u vypadkakh dobrovilnoi zdachi zbroi, boiovykh prypasiv, vybukhovykh rechovyn abo prystroiv. "On the amendment of Article 263 of the Criminal Code of Ukraine regarding the cancellation of liability in cases of voluntary surrender of weapons, ammunition, explosives or devices": Law of Ukraine dated March 24, 2022 No. 2150-IX. Legislation of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2150-20#n2 (Date of Application: 28.03.2024) [in Ukrainian].

21. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia ta Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za porushennia avtorskoho prava i (abo) sumizhnykh prav. "On amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses and the Criminal Code of Ukraine regarding liability for infringement of copyright and (or) related rights": Law of Ukraine dated December 1, 2022 No. 2803-IX. Legislation of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2803-20#n3 (Date of Application: 28.03.2024) [in Ukrainian].

UDC 343.97

Kulyk Oleksandr,
Doctor of Juridical Sciences, Professor, Chief Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-5172-8996

CHANGES IN CRIMINAL LEGISLATION AS A FACTOR INFLUENCING THE CRIMINAL SITUATION IN THE COUNTRY

The article analyzes amendments to the criminal legislation of Ukraine as a factor of influence on the criminal situation in the country. This paper is based on the results of the analysis of 17 laws of Ukraine amending the Criminal Code of Ukraine in 2022-2023. The research was conducted through a systematic and comprehensive examination of comparative tables of articles from the Code in previous and updated versions. This entailed an investigation into the evolution of the number of criminal offenses of relevant types over the past 2-3 years and an assessment of the potential impact of legislative innovations on their future dynamics. The results of the analysis indicate that the Verkhovna Rada of Ukraine adopted several such laws over the course of the review period, which had a considerable impact on the state and the dynamics of offenses in the country. According to the nature of this impact, we distinguish the following groups of regulatory provisions, which:

establishes liability for new types of criminal offenses that encroach on the foundations of Ukraine's national security, peace, human security, and international law and order in times of war (including collaboration, aiding and abetting the aggressor state, etc.).

© Kulyk Oleksandr, 2024

the legislation enhances criminal liability for war-related criminal acts by establishing new corpus delicti of criminal offenses (e.g., the illegal use of humanitarian aid, charitable donations, or free aid for profit;

insulting the honor and dignity of a serviceman; threatening a serviceman, etc.) or adding new features to existing corpus delicti that expand their content (committing torture by a "representative of the state, including a foreign one";

violation of the equality of citizens through "deliberate actions aimed at inciting regional enmity and hatred", etc.);

aimed at fulfilling the requirements of the EU and international Conventions to regularize criminal liability for smuggling; terrorism-related acts;

expanding the possibilities of prosecution for cyber crimes;

criminal offences include a qualifying feature, namely "committed under martial law";

decriminalize certain types of criminal offences, narrowing the range of actions included in the disposition of certain types of criminal offences, creating prerequisites for reducing their number.

The author confidently asserts that the criminal situation in Ukraine will become more complicated or more favourable, and that the burden on law enforcement agencies will increase or decrease, depending on the content of changes in the Criminal Code of Ukraine. Monitoring the changes made to the Code throughout the year is essential. Assessing their likely impact on the state, structure and dynamics of criminal offences in Ukraine is crucial. When developing a forecast of the criminal situation in the country for the coming year, these changes must be taken into account.

Keywords: criminal situation, state and dynamics of criminal offenses, criminal law, amendments to criminal law, type of criminal offense, corpus delicti of criminal offenses, features of corpus delicti for criminal offense.

Отримано 03.04.2024

© Kulyk Oleksandr, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA

DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**

УДК 342.25:351.86(477)

Лісниченко Лілія Василівна,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0003-2211-3105

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ[1]

У статті досліджено вітчизняні нормативно-правові акти, які регулюють діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування, спрямовану на забезпечення громадської безпеки в Україні. Зокрема наведено функціональні обов'язки та завдання місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та ЦОВВ, діяльність яких спрямовується і координується Міністерством внутрішніх справ України. Здійснено аналіз повноважень, функцій та завдань зазначених вище суб'єктів щодо забезпечення громадської безпеки за різними напрямами та сферами, розглянуто їх взаємодію, керування та координацію.

Ключові слова: *громадська безпека, нормативно-правові акти, діяльність, забезпечення, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, органи системи МВС, НПУ, НГУ, ДСНС, ДПСУ.*

У разі *стихійного лиха, аварій, катастроф, епідемій, епізоотій, пожеж, інших надзвичайних подій* МДА оголошує зони надзвичайної ситуації; здійснює передбачені законодавством заходи, пов'язані з підтриманням у них громадської безпеки і порядку, врятуванням життя людей, захистом їх здоров'я і прав, збереженням матеріальних цінностей (ч. 9 ст. 25 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [1]). Слід зауважити, що відповідно до Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій державного і регіонального рівнів служба має право залучати аварійно-рятувальні формування центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій усіх форм власності та координує їх діяльність, організовує та координує проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт (усіма засобами та силами, в тому числі авіаційними), здійснює контроль за їх проведенням (підп. 1 п. 6, підп. 14 п. 4 та підп. 23 п. 4 Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [2]), а місцеві державні адміністрації сприяють діяльності аварійно-рятувальних служб, зокрема в поданні їм необхідних транспортних та інших матеріальних засобів і послуг (ч. 10 ст. 25 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та ч. 1 ст. 12 Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки

[1] Закінчення. Початок у попередньому номері.

© Lisnychenko Liliia, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).13

у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» [3]). До завдань служби також входить організація та виконання заходів з евакуації населення та координація діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади (далі – ЦМОВВ), суб'єктів господарювання із зазначених питань (п. 4.12 Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [2]). ДСНС у межах покладених на неї завдань забезпечує контроль за створенням та використанням центральними та місцевими органами виконавчої влади, ОМС та суб'єктами господарювання матеріальних резервів для запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій (підп. 201 п. 4. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [2]).

Створення аварійно-рятувальних служб та пожежно-рятувальних підрозділів входить виключно до компетенції ОМС (п. 52 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [4]). До повноважень ОМС також належить керівництво створеними ними аварійно-рятувальними службами, формуваннями та спеціалізованими службами цивільного захисту, місцевою та добровільною пожежною охороною, забезпечення їх діяльності та здійснення контролю за готовністю до дій за призначенням (п. 5 ч. 2 ст. 19 Кодексу цивільного захисту України [5]).

Зокрема, станом на перше півріччя 2023 р. на території України функціонувало 1018 підрозділів місцевої та 1343 підрозділи добровільної пожежної охорони, які створені для підвищення рівня протипожежного захисту сільських населених пунктів шляхом скорочення часу прибуття пожежно-рятувальних підрозділів на місце виклику до 20 хв. На рівні районів та територіальних громад постійно проводяться робочі зустрічі, наради, семінари, засідання круглих столів з питань утворення, розвитку та функціонування добровільних та місцевих пожежно-рятувальних підрозділів [6].

ДСНС у межах покладених на неї завдань здійснює оповіщення та інформування ЦМОВВ про загрозу виникнення та виникнення надзвичайних ситуацій, а також розробляє пропозиції щодо підвищення ефективності захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій (підп. 25 п. 4. та підп. 49 п. 4. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [2]). Спільно із ЦМОВВ, ОМС, державними та приватними суб'єктами господарювання здійснює прогнозування імовірності виникнення надзвичайних ситуацій, визначає показники ризику та здійснює районування території України щодо ризику виникнення надзвичайних ситуацій (підп. 9 п. 4. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [2]).

У разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру працівники НГУ, НПУ та ДСНС здійснюють спільні заходи щодо ліквідації їх наслідків, допомоги та евакуації населення. Зокрема працівники ДСНС забезпечують гасіння пожеж, рятування людей, надання допомоги в ліквідації наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха та інших видів небезпечних подій, що становлять загрозу життю або здоров'ю людей чи призводять до завдання матеріальних збитків (підп. 19 п. 4 Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [2]). Підрозділи НГУ беруть участь у ліквідації наслідків надзвичайних або кризових ситуацій на об'єктах, що нею охороняються, а також у підтриманні або відновленні правопорядку в районах виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій

© Lisnychenko Liliia, 2024

техногенного чи природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю та здоров'ю населення (пп. 13, 15 ст. 2; п. 15 ст. 12 Закону України «Про Національну гвардію України» [7]). НПУ, у межах своїх повноважень, бере участь у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх введення на всій території України або в окремій місцевості (п. 24 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» [8]), організовує та здійснює заходи щодо рятування людей, забезпечення їх безпеки, охорони майна в разі стихійного лиха, аварій, пожеж, катастроф та ліквідації їх наслідків (підп. 8 п. 4 Положення про Національну поліцію [9]). В обов'язки ДПСУ входить інформування відповідних державних органів та громадян про аварії, пожежі, катастрофи, стихійне лихо та інші надзвичайні події на державному кордоні України, у прикордонній смузі та в контрольованих прикордонних районах (п. 23 ч. 1 ст. 19 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» [10]).

Під час проведення потенційно небезпечних заходів в умовах присутності цивільного населення з використанням озброєння і військової техніки МДА, ОМС, правоохоронні органи, Збройні Сили України (далі – ЗСУ) та військові формування взаємодіють з метою запобігання і недопущення надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків. Зокрема, ОМС визначає території, на яких можуть проводитися потенційно небезпечні заходи (п. 45^1 ч. 1 ст. 26, підп. 31 п. б ч. 1 ст. 38 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» [4]), МДА погоджує проєкт плану проведення потенційно небезпечних заходів (п. 11 ст. 25 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [1]) та забезпечує своєчасне інформування населення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій під час проведення таких заходів (п. 12 ст. 25 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [1]).

Діяльність *єдиної державної системи цивільного захисту* як напрям забезпечення громадської безпеки населення країни здійснюється суб'єктами забезпечення громадської безпеки та цивільного захисту в тісній взаємодії МДА, ДСНС та органів НПУ. Так, відповідно до своїх повноважень МДА розглядає проєктну документацію на будівництво захисних споруд цивільного захисту (цивільної оборони) та розділ щодо інженерно-технічних заходів цивільного захисту (цивільної оборони) у складі містобудівної документації (п. 13 ст. 25 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [1]); здійснює державний контроль за виконанням інженерно-технічних заходів цивільного захисту (цивільної оборони) під час будівництва будинків, споруд, розміщення інших господарських об'єктів, інженерних та транспортних комунікацій (п. 15 ст. 16 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [1]), а також за станом захисних споруд цивільного захисту (цивільної оборони) (п. 16 ст. 16 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [1]). Своєю чергою ДСНС організовує та проводить перевірку стану готовності функціональних і територіальних підсистем єдиної державної системи цивільного захисту та відповідних органів управління ними до дій у разі виникнення надзвичайних ситуацій (підп. 40 п. 4. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [2]); організовує здійснення

© Lisnychenko Liliia, 2024

заходів щодо створення, утримання та реконструкції фонду захисних споруд цивільного захисту, ведення їх обліку, контролю за готовністю зазначених споруд до використання за призначенням, веде загальнодержавний електронний облік захисних споруд цивільного захисту (підп. 6 п. 4. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [2]), а також організовує впровадження інженерно-технічних заходів цивільного захисту, пожежної та техногенної безпеки, готує пропозиції щодо віднесення населених пунктів та суб'єктів господарювання до відповідних груп (категорій) цивільного захисту (підп. 7 п. 4. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [2]). Здійснює методичне керівництво щодо створення, удосконалення та належного функціонування систем оповіщення цивільного захисту різного рівня (підп. 25 п. 4 та підп. 49 п. 4 Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [2]).

У червні 2023 року було проведено чергову перевірку загального стану фонду захисних споруд у країні, під час якої комісією у складі представників Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Національної поліції України, районних державних адміністрацій та комунальних служб було обстежено 62912 об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту (укриттів), це приблизно 99%, за винятком укриттів на тимчасово окупованих територіях. З них: 76,4% готові до використання за призначенням, 23,6% – непридатні для використання, 9,3% – зачинені. До прикладу, у м. Києві із обстежених 4655 укриттів зачиненими виявилися 0,6%, непридатними до використання – 34,6% [11].

МДА в межах реалізації повноважень щодо забезпечення законності, правопорядку, прав і свобод громадян перевіряє наявність і утримання в готовності локальних систем раннього виявлення надзвичайних ситуацій на об'єктах, які підлягають обладнанню системами раннього виявлення надзвичайних ситуацій; наявність і готовність до використання в надзвичайних ситуаціях засобів колективного та індивідуального захисту населення, майна цивільного захисту, стан їх утримання та ведення обліку (п. 14 ст. 25 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [1]).

ДСНС організовує навчання населення щодо дій у надзвичайних ситуаціях, розробляє і затверджує відповідні організаційно-методичні рекомендації та програми з підготовки населення до таких дій (підп. 38 п. 4 Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [2]), а МДА перевіряє підготовку населення до дій у надзвичайних ситуаціях (п. 15 ст. 25 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [1]).

Щодо *захисту критичної інфраструктури* як напряму забезпечення громадської безпеки країни до повноважень МДА входить безпосереднє забезпечення захисту критичної інфраструктури, відновлення функціонування важливих державних об'єктів національної економіки, об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів, які забезпечують життєдіяльність населення, підвищення стійкості громад до кризових ситуацій, викликаних припиненням або погіршенням надання важливих для їх життєдіяльності послуг або припиненням здійснення життєво важливих функцій, взаємодію між суб'єктами національної системи захисту критичної інфраструктури (п. 24 ст. 25 Закону

© Lisnychenko Liliia, 2024

України «Про місцеві державні адміністрації» [1]). ДСНС відповідно до покладених на неї завдань також забезпечує, в межах своїх повноважень, виконання функцій суб'єкта національної системи захисту критичної інфраструктури (підп. 32 п. 4 Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [2]). До основних повноважень НПУ також належить здійснення охорони об'єктів критичної інфраструктури, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України (п. 21 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» [8]); протидії злочинним посяганням на об'єкти критичної інфраструктури, які загрожують безпеці громадян і порушують функціонування систем життєзабезпечення, а також захист об'єктів критичної інфраструктури, інтересів суспільства і держави від злочинних посягань у кіберпросторі, зокрема запобігання, виявлення, припинення та розкриття кіберзлочинів проти таких об'єктів (п. 241 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» [8]).

Основними функціональними обов'язками НГУ є охорона об'єктів критичної інфраструктури та участь у ліквідації наслідків кризових та надзвичайних ситуацій на об'єктах критичної інфраструктури, що нею охороняються (підп. 51, 15 п. 1. ст. 2, п. 4 ч. 1 ст. 12 Закону України «Про Національну гвардію України» [7]). При цьому військовослужбовці НГУ з метою виконання покладених на них завдань щодо охорони об'єктів критичної інфраструктури мають право затримувати, доставляти та/або передавати поліцейським, адміністрації об'єктів, що охороняється, осіб, які порушили встановлений перепускний режим або вчинили напад на такий об'єкт (п. 2 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про Національну гвардію України» [7]). Водночас поліцейський під час охорони об'єкта із спеціальним режимом або об'єкта критичної інфраструктури з метою забезпечення публічної безпеки і порядку уповноважений застосовувати спеціальні засоби, в тому числі засоби та/або пристрої, призначені для виявлення, припинення порушень порядку та правил використання повітряного простору України експлуатантами безпілотних повітряних суден, у тому числі для перехоплення сигналів дистанційного керування, пошкодження чи знищення таких суден та/або складових частин безпілотних авіаційних систем (підп. б п. 14 ч. 3 ст. 45 Закону України «Про Національну поліцію» [8]).

На жаль, збройна агресія рф проти України спричинила масштабні руйнування критичної інфраструктури як на підконтрольній Україні території, так і на тимчасово окупованих територіях України, що призвело до катастрофічних наслідків техногенного та природного характеру. Однак, як зазначив заступник начальника головного управління стратегічного прогнозування – начальник відділу стратегічного аналізу загроз та ризиків у сфері забезпечення безпеки ДСПЄІ МВС України А. Бабій у своєму виступі під час проведення науково-практичного круглого столу «Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення» 26 вересня 2023 року, все ж таки необхідно відмітити злагоджені та скоординовані дії суб'єктів забезпечення громадської безпеки щодо ліквідації наслідків руйнувань критичної інфраструктури. До прикладу він навів проведення стабілізаційних заходів, спрямованих на недопущення ускладнення безпекової ситуації в затоплених регіонах підриву греблі Каховської гідроелектростанції (06.06.2023). Зазначивши, що затоплено було 46 населених пунктів загальною площею

© Lisnychenko Liliia, 2024

600 кв. км. Функціонували 14 евакуаційних пунктів. Для здійснення евакуаційних заходів та ліквідації наслідків екологічної катастрофи залучалися близько 1,4 тис. рятувальників та правоохоронців, 136 одиниць техніки, потяги та понад сто автобусів. Завдяки скоординованим діям рятувальників, правоохоронців та волонтерів з місць затоплень евакуйовано майже 3,8 тис. осіб, з них 476 дітей та 80 маломобільних людей.

ДСНС відповідно до покладених на неї завдань реалізує державну політику з питань радіаційного і хімічного захисту населення, координує та контролює здійснення заходів щодо захисту населення і територій у разі виникнення радіаційних аварій та надзвичайних ситуацій, пов'язаних із виливом (викидом) небезпечних хімічних речовин (підп. 8 п. 4 Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [2]). НГУ своєю чергою виконує функції щодо охорони ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України (п. 5 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національну гвардію України» [7]). НПУ в межах своєї компетенції, визначеної законодавством, здійснює контроль за дотриманням вимог режиму радіаційної безпеки в спеціально визначеній зоні радіоактивного забруднення (п. 23 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» [8]).

Забезпечення громадської безпеки *у сфері обігу зброї та вибухових речовин.* НПУ здійснює контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил та порядку зберігання і використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система органів внутрішніх справ (п. 21 ч. 1 ст. 23, ст. 39 Закону України «Про Національну поліцію» [8]), а також приймає, зберігає та знищує вилучену, добровільно здану або знайдену вогнепальну, газову, холодну та іншу зброю, боєприпаси, набої, вибухові речовини та пристрої (п. 22 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» [8]). З метою ведення належного обліку, формування інформаційних ресурсів та баз даних щодо обігу зброї та вибухових речовин поліція наповнює та підтримує в актуальному стані реєстри щодо зброї, яка перебуває в законному володінні та користуванні фізичних і юридичних осіб (яким надано дозвіл на придбання, зберігання, носіння, перевезення зброї) (п. 16 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про Національну поліцію» [8]) та викраденої, втраченої, вилученої, знайденої зброї, а також добровільно зданої зброї із числа тієї, що незаконно зберігалася (п. 17 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про Національну поліцію» [8]).

ДСНС у межах своїх повноважень організовує та здійснює заходи з обліку, зберігання, закупівлі, переміщення та використання вибухових матеріалів для забезпечення проведення піротехнічних і вибухових робіт (підп. 16^1 п. 4. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [2]).

ДСНС через підрозділи Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту здійснює заходи з розмінування (гуманітарного розмінування) та піротехнічні роботи, пов'язані із знешкодженням вибухонебезпечних предметів, що залишилися на території України після воєн, сучасних боєприпасів та підривних засобів (крім

© Lisnychenko Liliia, 2024

вибухових пристроїв, що використовуються у терористичних цілях), за винятком територій, на яких розміщені й постійно дислокуються військові частини, установи, військові заклади освіти, підприємства та організації ЗСУ, інших військових формувань, утворених відповідно до законів (підп. 16 п. 4. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [2]). НГУ своєю чергою здійснює роботи із розмінування (виявлення, знешкодження та знищення) вибухонебезпечних предметів на територіях, наданих для розміщення і постійної діяльності органів військового управління, з'єднань, військових частин (підрозділів), військових закладів вищої освіти, навчальних військових частин (центрів), баз, закладів охорони здоров'я та установ Національної гвардії України, а також у місцях виконання завдань за призначенням під час дії воєнного стану, в особливий період та в разі необхідності в мирний час (п. 23 ч. 1 ст. 12 Закону України «Про Національну гвардію України» [7]). НПУ в межах своєї компетенції організовує роботу з надання, позбавлення та підтвердження допуску поліцейських до проведення спеціальних вибухотехнічних робіт; здійснює оперативне розмінування в разі виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів, щодо яких є підстави вважати, що вони є предметами, знаряддями чи засобами вчинення адміністративних або кримінальних правопорушень; здійснює спеціальні вибухотехнічні роботи за фактами скоєння вибухів, надходження повідомлень про виявлення підозрілих вибухонебезпечних предметів, загрозу вибуху (пп. 39–41 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» [8]). Відповідно до чинного законодавства до обов'язків ДПСУ також входить участь у заходах із забезпечення протимінної діяльності (п. 3^1 ч. 1 ст. 19 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» [10]).

Так, станом на червень 2023 року загальна площа територій, яка підлягає обстеженню для встановлення небезпечних ділянок, орієнтовно становить 174 тис. кв. км територій, із них 14 тис. кв. км – це акваторії річок, водойм та водосховищ України, прибережних акваторій Азовського і Чорного морів. Підрозділами ДСНС обстежено на наявність вибухонебезпечних предметів понад 77300 га територій, знешкоджено понад 311500 вибухонебезпечних предметів [6].

ДПСУ за сприяння НПУ в межах своєї компетенції здійснюють організацію виявлення, припинення та запобігання кримінальним та адміністративним правопорушенням, які законодавством віднесенні до компетенції ДПС, в тому числі проводять роботу щодо виявлення каналів незаконного переміщення через державний кордон зброї, боєприпасів, вибухових речовин та разом із відповідними правоохоронними органами ліквідовує такі канали (пп. 5, 6 ч. 1 ст. 19 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» [10]; п. 35 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» [8]). Зокрема, за даними ДПСУ в 2022 році кількість спроб контрабанди зброї становила 245 (у 2021 р. – 454), загальний обсяг – 530 од. (у 2021 р. – 633 од.); кількість спроб контрабанди боєприпасів становила 212 (у 2021 р. – 235), загальний обсяг 17,8 тис. шт. (2021 р. – 30,4 тис. шт.) [6].

Здійснення заходів забезпечення громадської безпеки *у сфері боротьби з диверсійно-розвідувальними силами та боротьби з тероризмом.* Відповідно до

© Lisnychenko Liliia, 2024

чинного законодавства та в межах повноважень НПУ (п. 34. ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» [8]; підп. 5 п. 4 Положення про Національну поліцію [9]), НГУ (п. 10 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національну гвардію України» [7]), ДПСУ (п. 38 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» [10]), ЗСУ, Державна спеціальна служба транспорту, Служба безпеки України (далі – СБУ) у взаємодії здійснюють боротьбу з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями. Необхідно також наголосити на тісній взаємодії НПУ (підп. 5 п. 4 Положення про Національну поліцію [9]), ДПСУ (п. 20 ч. 1 ст. 19 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» [10]), СБУ (ч. 2 ст. 2 Закону «Про Службу безпеки України» [12]) та інших правоохоронних органів у боротьбі з тероризмом.

Здійснення заходів забезпечення громадської безпеки *у сфері оборонної роботи та національного спротиву.* МДА в межах своїх повноважень здійснює заходи, пов'язані з територіальною обороною, мобілізаційною підготовкою, цивільним захистом на відповідній території (ч. 2 ст. 27 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [1]). ОМС здійснює заходи щодо сприяння оборонній роботі на визначених територіях (організація мобілізаційної підготовки та призову, бронювання робочих місць, організація виконання завдань територіальної оборони тощо); підготовки населення до участі в русі національного спротиву; створення належних умов для функціонування пунктів пропуску через Державний кордон України та сприяння ДПСУ в підтриманні відповідного режиму на державному кордоні (ст. 36 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [4]). ДСНС у межах повноважень забезпечує виконання завдань з мобілізаційної підготовки та мобілізаційної готовності держави (підп. 5 п. 5 Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [2]).

У сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. НПУ здійснюють регулювання дорожнього руху та контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі (п. 11 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» [8]). Громадські формування (об'єднання) сприяють органам НПУ в забезпеченні дорожнього руху, а також вживають заходів щодо припинення порушення водіями Правил дорожнього руху, створення реальної загрози життю або здоров'ю громадян. Мають право здійснювати перевірку документів у водіїв на право користування та керування транспортними засобами, а також не допускають осіб, які не мають документів або перебувають у стані сп'яніння, до подальшого керування транспортними засобами (підп. 3 п. 1 ч. 1 ст. 9 та п. 8 ч. 3 ст.13 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [13]).

Висновки. Узагальнюючи результати аналізу, зазначимо таке. Відповідно до нормативно-правових актів, які регулюють діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських організацій, діяльність цих суб'єктів щодо забезпечення громадської безпеки в Україні здійснюється переважно у взаємодії та взаємній координації.

© Lisnychenko Liliia, 2024

Вище наводилась безпосередня взаємодія окремих суб'єктів забезпечення громадської безпеки під час проведення заходів за окремими сферами громадської безпеки. Окрім того, НПУ проводить відкриті зустрічі з представниками ОМС з метою налагодження ефективної співпраці між поліцією, ОМС та населенням. На таких зустрічах обговорюється (заслуховується) діяльність поліції, визначаються поточні проблеми та обираються найефективніші способи їх вирішення. Також НПУ з метою підвищення авторитету та довіри населення до поліції систематично інформують громадськість про стан правопорядку, заходи, які вживаються щодо попередження правопорушень (ст. 88 Закону України «Про Національну поліцію» [8]; п. 40 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [4]). Своєю чергою НПУ, ДПСУ, МДА та ОМС здійснюють координацію та контроль за діяльністю громадських формувань, заслуховують повідомлення і звіти керівників зазначених формувань (ст. 16 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [13]).

ДСНС у межах своїх повноважень забезпечує взаємодію з органами державної влади, міжнародними організаціями, підприємствами, установами, організаціями та громадськістю (п. 8 Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [2]), а саме: забезпечує постійний доступ громадськості та суб'єктів господарювання до інформаційних ресурсів (зокрема, в електронній формі) про стан безпеки об'єктів підвищеної небезпеки (підп. 72^5 п. 4. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [2]); забезпечує взаємодію між центральними органами виконавчої влади у сфері діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки (підп. 72^1 п. 4 Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [2]); залучає представників ЦМОВВ, ОМС, фахівців підприємств, установ, організацій, вчених, представників інститутів громадянського суспільства до розгляду питань, що належать до компетенції ДСНС (п. 6 Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [2]) тощо.

Здійснений аналіз підтверджує відсутність прямих суперечностей у функціональних обов'язках та завданнях розглядуваних вище суб'єктів забезпечення громадської безпеки. Під час забезпечення громадської безпеки і порядку органи виконавчої влади та ОМС, посадові особи цих органів, керівники підприємств, установ, організацій та громадяни у межах своєї компетенції сприяють правоохоронним органам та громадським формуванням (об'єднанням) в охороні громадського порядку, надаючи взаємну відповідну організаційну та матеріально-технічну допомогу. Однак, ми наголошуємо на тому, що спостерігається деяка декларативність та дублювання формулювань певних функцій державних органів із забезпечення громадської безпеки, які призводять до невиконання цих функцій відповідними суб'єктами через нерозуміння своїх обов'язків та їх належності, а також порушують чітку взаємодію і координацію дій суб'єктів забезпечення громадської безпеки під час запобігання адміністративним та кримінальним правопорушенням, надзвичайним ситуаціям, зокрема техногенного характеру.

© Lisnychenko Liliia, 2024

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text (дата звернення: 18.01.2024).

2. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: постанова Каб. Міністрів України від 16.12.2015 р. № 1052. URL: http://surl.li/ojxyp (дата звернення: 18.01.2024).

3. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів: Закон України від 08.07.2011 р. № 3673-VI. URL: http://surl.li/oltki (дата звернення: 20.02.2024).

4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: http://surl.li/husc (дата звернення: 18.01.2024).

5. Кодекс цивільного захисту України. *Відомості Верховної Ради* (ВВР). 2013. № 34–35. Ст. 458. URL: http://surl.li/giwu (дата звернення: 18.01.2024).

6. Проєкт Звіту за результатами проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту / ДСПЄІ МВС України. 2023. 438 с.

7. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text (дата звернення: 18.01.2024).

8. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 18.01.2024).

9. Про затвердження Положення про Національну поліцію: постанова Каб. Міністрів України від 28.10.2015 р. № 877. URL: http://surl.li/ollzc (дата звернення: 20.02.2024).

10. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text (дата звернення: 18.01.2024).

11. В Україні обстежено близько 63 тисяч укриттів. Зачиненими виявилися – 9,3%, непридатними до використання – 23,6% / ДСНС: офіційний вебсайт від 11.06.2023. URL: https://is.gd/u8BeNG (дата звернення: 20.09.2023).

12. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII. URL: http://surl.li/xupj (дата звернення: 20.02.2024).

13. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 р. № 1835-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#top (дата звернення: 21.02.2024).

REFERENCES

1. Pro mistsevi derzhavni administratsii. "On local state administrations": Law of Ukraine dated April 9, 1999 No. 586-XIV. Verkhovna Rada of Ukraine: website. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text (Date of Application: 18.01.2024) [in Ukrainian].

2. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z nadzvychainykh sytuatsi. "On the approval of the Regulation on the State Service of Ukraine in emergency situations": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 16, 2015 No. 1052. Verkhovna Rada of Ukraine: website. URL: http://surl.li/ojxyp (Date of Application: 18.01.2024) [in Ukrainian].

3. Pro osoblyvosti zabezpechennia hromadskoho poriadku ta hromadskoi bezpeky u zviazku z pidhotovkoiu ta provedenniam futbolnykh matchiv. "On the peculiarities of ensuring public order and public safety in connection with the preparation and holding of football matches": Law of Ukraine dated July 08, 2011 No. 3673-VI. Verkhovna Rada of Ukraine: website. URL: http://surl.li/oltki (Date of Application: 20.02.2024) [in Ukrainian].

4. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini. "On local self-government in Ukraine": Law of Ukraine dated May 21, 1997 No. 280/97-VR. Verkhovna Rada of Ukraine: website. URL: http://surl.li/husc (Date of Application: 18.01.2024) [in Ukrainian].

© Lisnychenko Liliia, 2024

5. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. "Civil Protection Code of Ukraine". *Vidomosti Verkhovnoi Rady* (VVR). 2013. No. 34–35. Art. 458. URL: http://surl.li/giwu (Date of Application: 18.01.2024) [in Ukrainian].

6. Proiekt Zvitu za rezultatamy provedennia ohliadu hromadskoi bezpeky ta tsyvilnoho zakhystu. "Draft Report on the results of the review of public safety and civil protection". Directorate of Strategic Planning and European Integration of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Kyiv. 2023. 438 p. [in Ukrainian].

7. Pro Natsionalnu hvardiiu Ukrainy. "About the National Guard of Ukraine": Law of Ukraine dated March 13, 2014 No. 876-VII. Verkhovna Rada of Ukraine: website. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text (Date of Application: 18.01.2024) [in Ukrainian].

8. Pro Natsionalnu politsiiu. "On the National Police": Law of Ukraine dated July 2, 2015 No. 580-VIII. Verkhovna Rada of Ukraine: website. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (Date of Application: 18.01.2024) [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Natsionalnu politsiiu. "On the approval of the Regulations on the National Police": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 28, 2015 No. 877. Verkhovna Rada of Ukraine: website. URL: http://surl.li/ollzc (Date of Application: 20.02.2024) [in Ukrainian].

10. Pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrainy. "On the State Border Service of Ukraine": Law of Ukraine dated April 3, 2003 No. 661-IV. Verkhovna Rada of Ukraine: website. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text (Date of Application: 18.01.2024) [in Ukrainian].

11. V Ukraini obstezheno blyzko 63 tysiach ukryttiv. Zachynenymy vyiavylysia – 9,3 %, neprydatnymy do vykorystannia – 23,6 %. "About 63,000 shelters were inspected in Ukraine. 9.3% – were closed, 23.6% – unusable". State Service of Ukraine for Emergency Situations. News: official website from June 11, 2023. URL: https://is.gd/u8BeNG (Date of Application: 20.09.2023) [in Ukrainian].

12. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy. "On the Security Service of Ukraine": Law of Ukraine dated March 25, 1992 No. 2229-XII. Verkhovna Rada of Ukraine: website. URL: http://surl.li/xupj (Date of Application: 20.02.2024) [in Ukrainian].

13. Pro uchast hromadian v okhoroni hromadskoho poriadku i derzhavnoho kordonu. "On the participation of citizens in the protection of public order and the state border": Law of Ukraine dated June 22, 2000 No. 1835-III. Verkhovna Rada of Ukraine: website. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#top (Date of Application: 21.02.2024) [in Ukrainian].

UDC 342.25:351.86(477)

Lisnychenko Liliia,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher,
Liading Researcher, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2211-3105

ACTIVITIES OF THE STATE AND LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES OF ENSURING PUBLIC SAFETY IN UKRAINE: NORMATIVE-LEGAL ASPECT

Ensuring public security in Ukraine is carried out both by state bodies (ministries, state services, administrations, state and district administrations), local self-government bodies, as well as by public organizations and citizens in particular (hereinafter – subjects of public security). Entities ensuring public security in Ukraine perform their functions and tasks

© Lisnychenko Liliia, 2024

in accordance with the directions defined by normative legal acts. The activities of these structures are aimed at ensuring the protection of citizens› rights and freedoms, preservation of public order and security, prevention of crime and other threats to public safety.

The satisfactory state of ensuring public security is determined by the effectiveness of cooperation between all subjects of ensuring public security, as well as the compliance and adequacy of the implemented measures with the conditions and real threats existing in a specific period of time.

Almost all bodies of the Ministry of Internal Affairs in one way or another perform functions and tasks to ensure public safety and order. Namely, they ensure public safety and order and protection of human rights and freedoms, as well as the interests of society and the state; take measures to ensure public safety and order in streets, squares, parks, squares, stadiums, railway stations, airports, sea and river ports, other public places, including during meetings, rallies, street marches, demonstrations and other mass events that pose a danger to the life and health of citizens and countermeasures against them, as well as during official visits and other events with the participation of officials of Ukraine and foreign countries; carry out traffic regulation and control over compliance with the Traffic Rules; organize, direct, coordinate and control the day-to-day (operational) activities of public associations (formations) for the protection of public order; carry out the fight against organized crime and terrorism, oppose illegal migration at the state border of Ukraine; implement state policy in the field of civil protection, protection of the population and territories from emergency situations, prevention of their occurrence, liquidation of the consequences of emergency situations, rescue work, fire extinguishing, fire and man-made safety, activities of emergency and rescue services, as well as hydrometeorological activities.

Local state administrations, within the limits set by the Constitution and laws of Ukraine, carry out financing and state control over the maintenance of public safety and order, including coordination of the activities of state bodies, local self-government bodies and public organizations in the relevant territory. Local self-government bodies ensure legality and law and order, protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens, take the necessary measures in the event of emergency situations to ensure public safety and order, vital activities of enterprises, institutions and organizations, save people›s lives, protect their health, preserve material assets values; resolution of issues related to meetings, rallies, demonstrations and demonstrations, sports, entertainment and other mass events; implementation of control over the provision of public safety and order during their implementation; preparation, organization of implementation and implementation of local programs in the field of civil protection; ensuring the activities of established communal emergency and rescue services, formations and specialized services of civil protection, fire and rescue units, etc.

After conducting an analysis of domestic regulatory legal acts, a conditional division and generalization of the functional duties and tasks of state bodies, local self-government bodies, and public organizations was carried out in the spheres of ensuring public safety and order. In particular, the following areas of public safety were highlighted: in public and public places, including during mass events; in case of natural disasters, accidents, catastrophes, epidemics,

© Lisnychenko Liliia, 2024

epizootics, fires, other extraordinary events; during potentially dangerous activities in the presence of the civilian population using weapons and military equipment; while ensuring the operation of the unified state system of civil protection; during the protection of critical infrastructure; during radiation and chemical protection of the population; in the field of arms and explosives circulation; in the field of combating sabotage and intelligence forces and combating terrorism; in the field of defense work and national resistance; in the field of road safety.

Keywords: public safety, normative and legal acts, activities, ensuring, local state administrations, local self-government bodies, bodies of the MIA, NPU, NGU, SSUS, SBSU.

Отримано 03.04.2024

© Lisnychenko Liliia, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**
УДК 343.22:343.98

Музика Анатолій Ананійович,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
провідний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-7822-5889

УРАХУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІСЦЯ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ В МЕЖАХ ОБСТАВИН, ЯКІ ПОМ'ЯКШУЮТЬ ЧИ ОБТЯЖУЮТЬ ПОКАРАННЯ

Розглядається малодосліджена проблема кримінального права – законодавче відображення місця вчинення злочину як невід'ємного компонента в межах низки обставин, які пом'якшують чи обтяжують покарання. Наголошується на тому, що увага науковців і практиків до цих кримінально-правових аспектів здатна відігравати помітну роль під час ухвалення судових рішень – їх належної обґрунтованості в частині диференціації відповідальності та дотримання принципу домірності (справедливості) покарання, що призначається винуватим особам. Розкрито зміст зазначених обставин в аспекті предмета дослідження.

Ключові слова: *місце вчинення злочину, обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, призначення покарання, кримінальне правопорушення, диференціація кримінальної відповідальності.*

Одразу зазначимо, що загалом ми будемо послуговуватися поняттям *«місце вчинення злочину».* Можливі винятки стосуються здебільшого ситуацій, коли це зумовлено аналізом або цитуванням відповідних положень закону чи наукових праць. Проте всі положення дослідження в аспекті його предмета можуть застосовуватися й до таких категорій, як «кримінальний проступок» чи «кримінальне правопорушення».

Статтю присвячено аналізу питань, найменш досліджених у кримінально-правовій доктрині, про місце вчинення злочину. Недостатнє їх наукове вивчення зумовлено кількома факторами: по-перше, слабкою увагою спеціалістів до проблематики місця вчинення злочину загалом; по-друге, рідкісним для правозастосовної практики зверненням до ознак місця вчинення злочину як обставини, що може впливати на індивідуалізацію покарання. Окремим і також недостатньо дослідженим є питання про вплив місця вчинення злочину на диференціацію кримінальної відповідальності. Отже, ми пропонуємо «зануритись» у пізнання суті пом'якшуючих та обтяжуючих обставин дещо глибше порівняно з традиційним підходом.

Завданням статті вбачаємо актуалізацію пізнання чутливої проблеми кримінального права – особливостей місця вчинення злочину в межах обставин, які пом'якшують чи обтяжують покарання.

© Muzyka Anatolii, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).14
Issue 2(64) 2024 **https://naukaipravoohorona.com/**

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України під час призначення покарання суд враховує: 1) ступінь тяжкості вчиненого злочину; 2) особу винного; 3) обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Аналіз вітчизняної системи обставин, які пом'якшують або обтяжують покарання, переконливо свідчить, що місце вчинення злочину безпосередньо не є чинником індивідуалізації покарання, а постає лише компонентом деяких обставин. Проаналізувавши обставини, які пом'якшують покарання, передбачені ст. 66 КК України, можна дійти висновку, що місце вчинення злочину є компонентом деяких з них. Насамперед такою обставиною може бути «надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення» (п. 2^1 ч. 1 ст. 66 КК України).

КК України доповнений зазначеною обставиною на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15 квітня 2008 р. Зміст цієї обставини, за винятком науково-практичних коментарів, доволі рідко розкривають у кримінально-правовій літературі. Наприклад, у великій українській юридичній енциклопедії [1] зазначена обставина не висвітлена в окремій статті; вона лише згадується як складова переліку обставин, які пом'якшують покарання. Зважаючи на те, що й інші обставини, які пом'якшують або обтяжують покарання, окремо не розглянуто, це можна сприйняти як вияв редакційної політики творчого колективу вказаної праці. Водночас, основну суть наведеної обставини було висвітлено в іншому енциклопедичному виданні: «… під наданням медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину розуміють вчинювані з власної волі активні дії суб'єкта умисного або необережного злочину або інших осіб, залучених винним, спрямовані на усунення або зменшення негативних наслідків вчиненого злочину» [2, с. 128]. Під поняттям «медична допомога потерпілому» автор зазначеної статті (С.Р. Багіров) пропонує розуміти першу медичну допомогу. Йдеться, наприклад, про відновлення дихання і серцевої діяльності (штучне дихання, закритий масаж серця), тимчасове зупинення або уповільнення кровотечі (накладення джгута, закрутки, ручне притиснення артеріальних стволів), фіксацію переломів та вивихів за допомогою підручних засобів (палиць, дошки тощо), первинну обробку поранень та накладення пов'язок [2, с. 128]. З наведеним тлумаченням у цілому можна погодитися.

Виникає запитання, чи існують підстави сприймати цю обставину як таку, що враховує її компонент – місце вчинення злочину? Вважаємо, що так, зосередивши увагу на буквальному тлумаченні слів закону «безпосередньо після вчинення злочину». На перший погляд убачається, що аналізований зворот відображає винятково час вчинення злочину – *(коли?) – безпосередньо після вчинення злочину.* Проте згідно з просторово-часовим підходом, якого ми дотримуємося, можна стверджувати, що сполука слів «безпосередньо після вчинення злочину» одночасно вказує й на місце вчинення злочину. Семантичний зміст слова «безпосередньо», яке є прислівником, розкриємо за допомогою прикметника «безпосередній»: «Безпосередній – 1. Який не має проміжних ланок, здійснюється без посередництва кого-, чого-небудь; прямий. // Зовсім близько, найближчий. // Який прямо випливає з чого-небудь або зумовлює щось» [3, с. 44].

© Muzyka Anatolii, 2024

Наведене означає: слова «безпосередньо після вчинення злочину» вказують на те, що відповідна допомога надається прямо на тому місці, де була завдана передбачена законом шкода потерпілому (йдеться про злочин з матеріальним складом). Водночас, в аспекті аналізованого питання слід застерегти, що заподіяння потерпілому шкоди може статися і під час вчинення злочину з формальним складом. Наприклад, особа вчинила публічну наругу над державним символом – спалила Державний Прапор України (ч. 1 ст. 338 КК України). Це спричинило серцевий напад в очевидця злочину – літнього ветерана війни. Реагуючи на такий наслідок своїх дій, винуватий терміново надав першу медичну допомогу потерпілому. Отже, місце вчинення злочину є компонентом зазначеної обставини і разом з іншими її ознаками може вплинути на пом'якшення покарання.

Загалом варто мати на увазі, що дії (або бездіяльність) особи після вчинення нею злочину на місці, де сталося заподіяння шкоди потерпілому, багато в чому можуть вплинути на подальшу кримінально-правову оцінку вчиненого й долю суб'єкта злочину. Зокрема, найчастіше після дорожньо-транспортних пригод трапляються такі два різновиди розвитку подій: 1) учасник ДТП, який імовірно є суб'єктом злочину, передбаченого ст. 286 КК України, залишається на місці ДТП і надає медичну або іншу допомогу потерпілому (потерпілим) безпосередньо після пригоди; 2) учасник ДТП намагається залишити місце ДТП, позбавляючи потерпілу особу (чи кількох потерпілих) надання допомоги. Перший варіант розвитку подій обов'язково буде враховано судом як обставину, що пом'якшує покарання. Другий – несприятливий, з кримінально-правового погляду, для суб'єкта, оскільки залежно від стану небезпеки, яка загрожує потерпілому в певному місці, може утворити ознаки злочину «залишення в небезпеці», передбаченого відповідною частиною ст. 135 КК України. Якщо ж ознак цього злочину встановлено не буде, то суд може врахувати таку поведінку в межах характеристики особи винного, кваліфікуючи залишення місця дорожньо-транспортної пригоди як адміністративне правопорушення, передбачене ст. 122^4 КУпАП.

Наступною обставиною, в якій місце вчинення злочину постає невід'ємним компонентом, є «вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поводженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поводження з боку потерпілого» (п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України).

Висновок про обов'язковість місця вчинення злочину як складової цієї обставини ґрунтується на такому. Сильне душевне хвилювання розглядається теорією кримінального права як певний «емоційний стан особи, що виникає раптово внаслідок реакції на зовнішні обставини, який суттєво знижує її здатність повною мірою усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними. Цей стан характеризується неочікуваністю, миттєвістю, бурхливістю, швидкоплинністю, а також сильним нервовим збудженням та надзвичайним хвилюванням, що відображає кількісну характеристику емоційної реакції особи на певні обставини» [1, с. 874–875].

Отже, якщо обов'язковою ознакою цього стану є раптовість виникнення і швидкоплинність перебігу, то вчинити злочин під впливом такого стану можна лише в місці, де потерпілий вчинив неправомірні або аморальні дії.

© Muzyka Anatolii, 2024

У теорії кримінального права трапляються й інші думки щодо ознаки «раптовість виникнення», що дозволяє деяким авторам доходити висновку про нетотожність понять сильного душевного хвилювання, які передбачаються у п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України і ст.ст. 116, 123 КК України. Так, Л.І. Шеховцова підтримує підхід, згідно з яким обставиною, що пом'якшує покарання, у сенсі п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України, є не лише фізіологічний афект, а й інші юридично значущі емоційні стани, які, по-перше, можуть і не досягати сили та інтенсивності, властивих афекту, а, по-друге, не обов'язково характеризуються раптовістю. До таких станів належать, зокрема, фрустрація, стрес, психоемоційне збудження. Наявність цих станів, як і сильного душевного хвилювання, встановлюється психолого-психіатричною експертизою [4, с. 13].

Звернемося до аргументів, якими автор підтримує свою позицію. «По-перше, – зазначає Л.І. Шеховцова, – у п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України вказано про сильне душевне хвилювання, не визначаючи його якісні особливості, а в ст.ст. 116, 123 КК України йдеться про сильне душевне хвилювання, що раптово виникло. Маючи на увазі психологічний аспект питання, варто сказати, що в ст.ст. 116, 123 КК України мовиться саме про афект, оскільки раптовість виникнення емоційного стану характерна саме для афекту. У п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України мається на увазі сильне душевне хвилювання як стан емоційного напруження» [4, с. 13–14]. З наведеним аргументом важко погодитися, оскільки головними кримінально-правовими ознаками сильного душевного хвилювання сучасна наука вважає такі: емоційний стан особи; він виникає раптово; врешті, цей стан істотно знижує здатність повною мірою усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними. Саме про *сильне* (виділено нами. – *А.М.*) душевне хвилювання і йдеться у п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України. Такий стан, як уже наголошувалося, передбачає бурхливу реакцію на зовнішні чинники, характеризується швидкоплинністю, а також сильним нервовим збудженням і надзвичайним хвилюванням. Стан же емоційного напруження, про який пише Л.І. Шеховцова, не є ідентичним сильному нервовому збудженню і надзвичайному хвилюванню, які належать до ознак сильного душевного хвилювання.

«По-друге, – пояснює Л.І. Шеховцова, – закон вказує на різницю в співвідношенні в часі між сильним душевним хвилюванням і скоєнням злочину. Статті 116, 123 КК України вимагають, щоб злочин було скоєно у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виник, тобто в той період, поки триває афективне збудження. У п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України говориться про скоєння злочину під впливом сильного душевного хвилювання. Інакше кажучи, у цьому випадку злочин хоча й пов'язаний із сильним душевним хвилюванням, зумовлений ним, але не обов'язково має збігатися в часі з вищою фазою цього хвилювання» [4, с. 14].

Отже, сильне душевне хвилювання – це емоційний стан, який швидко проходить. Слова закону «під впливом сильного душевного хвилювання» – синонімічні щодо звороту «у стані сильного душевного хвилювання», оскільки такий вплив є наявним лише доти, поки суб'єкт злочину перебуває у відповідному стані. У ситуації, коли зазначений стан минув, уже неможливо стверджувати про зниження здатності особи усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними. Інакше виникає запитання: якщо ця здатність повернулася до особи, то що ж саме постає чинником пом'якшення покарання?

© Muzyka Anatolii, 2024

Доречно зауважити, що й практика Верховного Суду України «рухалась» таким шляхом, що не визнає факт вчинення злочину (в аспекті обставини, яка передбачена п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України) після того, коли стан сильного душевного хвилювання минув. За такої ситуації Верховний Суд України рекомендував судам розглядати як обставину, що пом'якшує покарання, лише неправомірну поведінку потерпілого. На підтвердження цього підходу пошлемося на п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07 лютого 2003 р. № 2, де зазначається: «У випадках, коли вбивство вчинено або тяжке тілесне ушкодження заподіяно після того, як стан сильного душевного хвилювання минув, дії винного потрібно кваліфікувати за статтями КК, що передбачають відповідальність за вчинення зазначених злочинів без пом'якшуючих обставин. Неправомірна поведінка потерпілого в такому разі може бути визнана обставиною, що зменшує суспільну небезпечність злочину і пом'якшує покарання винного» [5, с. 26].

Серед інших обставин, які пом'якшують покарання і пов'язані з місцем вчинення злочину, є «вчинення кримінального правопорушення з перевищенням меж крайньої необхідності» (п. 8 ч. 1 ст. 66 КК України). Наявність місця вчинення злочину як обов'язкового для врахування компоненту цієї обставини вбачається зі змісту правової природи крайньої необхідності та її ознак.

Згідно з усталеними положеннями теорії кримінального права до ознак крайньої необхідності належать такі: 1) існує небезпека заподіяння шкоди інтересам, які охороняються кримінальним законом; 2) небезпека є безпосередньою; 3) шкода заподіюється для усунення небезпеки; 4) небезпеку в цій обстановці не можна усунути іншими засобами; 5) заподіяна шкода є менш значною, ніж відвернена [6, с. 362–363]. Ключовими для характеристики місця вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності є друга та четверта з названих вище ознак. Небезпека може бути ініційована різними причинами – поведінкою людей, тварин, природними явищами, технічними факторами тощо. Законодавча вказівка на те, що усунути таку небезпеку в цій обстановці не можна іншими засобами, є свідченням одночасної наявності певного часу й місця як складових поняття «обстановка».

Усунути небезпеку може лише акт крайньої необхідності – тобто заподіяння шкоди менш важливим відносинам заради відвернення більш значної шкоди. Суб'єкт крайньої необхідності впливає на джерело небезпеки, але здійснити це можна, як правило, у тому місці, де небезпека безпосередньо загрожує. Наприклад, скерувати у стовп транспортний засіб, у якого відмовили гальма і який рухався на групу людей, або застрелити агресивного собаку, який зірвався з ланцюга і почав атакувати перехожих. Якщо особа перевищила межі крайньої необхідності, відповідне діяння кваліфікується на загальних підставах, оскільки Особлива частина КК України не передбачає спеціальних кримінально-правових норм про відповідальність за заподіяння шкоди у стані крайньої необхідності.

Викладене підтверджує тезу про те, що місце вчинення злочину належить до важливих складових кримінально-правового аналізу поведінки особи на предмет з'ясування правомірного (чи неправомірного) характеру її діяння, вчиненого в стані крайньої необхідності.

© Muzyka Anatolii, 2024

Наступна й остання обставина (в переліку тих, що пом'якшують покарання і пов'язані з місцем вчинення злочину) – «виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням кримінального правопорушення у випадках, передбачених цим Кодексом» (п. 9 ч. 1 ст. 66 КК України).

У ст. 43 КК України[1] йдеться, зокрема, про таке: «1. Не є кримінальним правопорушенням вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх кримінально протиправної діяльності».

Згідно з ч. 2 ст. 43 КК України особа може підлягати кримінальній відповідальності за вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації: 1) особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно і поєднаного з насильством над потерпілим, або 2) тяжкого злочину, вчиненого умисно і пов'язаного з спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому, або 3) якщо такий злочин пов'язаний з настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків.

Лише зазначені (а не будь-які інші) види злочинів беруться до уваги під час вирішення питання про відповідальність особи, що виконувала спеціальне завдання. І тому місце вчинення саме таких злочинів має бути встановлено, досліджено і доказано. Одержана інформація в цьому аспекті слугуватиме ухваленню законного рішення.

Отже, серед обставин, що пом'якшують покарання, ми шляхом граматичного, логічного і системного тлумачення вирізняємо чотири обставини, в яких місце вчинення злочину є обов'язковим компонентом: 1) «надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення» (п. 2^1 ч. 1 ст. 66 КК України); 2) «вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поводженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поводження з боку потерпілого» (п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України); 3) «вчинення кримінального правопорушення з перевищенням меж крайньої необхідності» (п. 8 ч. 1 ст. 66 КК України); 4) «виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням кримінального правопорушення у випадках, передбачених цим Кодексом» (п. 9 ч. 1 ст. 66 КК України).

Принагідно зазначимо, що в аспекті нашого дослідження окремого розгляду потребують поняття «випадковий збіг обставин» та його кримінально-правове значення. Зазначене поняття властиве кримінально-правовій системі Азербайджанської Республіки, Республіки Казахстан, російської федерації тощо. Проте його використовує і вітчизняна правозастосовна практика. Зокрема, в абзаці 1 п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7 наголошується: «При призначенні покарання суд

[1] Примітка. Норми зазначеної статті мають значний запобіжний потенціал. На цю тему в Україні захищено принаймні дві дисертації [7;8].

© Muzyka Anatolii, 2024

може визнати пом'якшуючими й інші обставини, не зазначені в ч. 1 ст. 66 КК України (наприклад, вчинення злочину *внаслідок збігу випадкових обставин* чи неправильної поведінки потерпілого, відвернення підсудним шкідливих наслідків злочину, часткове відшкодування шкоди, відшкодування моральної шкоди)» [9, с. 342].

Орієнтування судів нижчих інстанцій щодо можливості врахування такої пом'якшуючої обставини, як «вчинення злочину внаслідок збігу випадкових обставин» є доволі спірним. Вважаємо це типовим прикладом невдалого запозичення чужого законодавчого поняття вітчизняною судовою практикою. Його застосування потребує належної теоретичної розробки: окреслене питання наразі вбачається майже недослідженим українською кримінально-правовою доктриною. Зокрема, проблемним може стати відмежування обставини, що пом'якшує покарання, від випадкового заподіяння шкоди (казусу), яке виключає кримінальну відповідальність через відсутність вини, та від випадкового причинного зв'язку, наявність якого також виключає кримінальну відповідальність згідно з поглядами більшості науковців.

Сприймаємо наукову позицію стосовно можливості врахування місця вчинення злочину як обставини, що пом'якшує покарання (К.Л. Акоєв), аргументуючи, що перелік обставин, які пом'якшують покарання, є відкритим, а тому визнається допустимим визначення її як місця вчинення злочину. Для прикладу автор наводить справу, в якій суд врахував місце вчинення злочину (подвір'я будинку) як обставину, що пом'якшує покарання. Наголошується, що зазначений підхід суду є обґрунтованим і має історичне коріння: такі місця, як житло, подвір'я завжди підлягали особливій кримінально-правовій охороні.

Аналогічну позицію поділяє і вітчизняна судова практика, хоча наведений нами приклад стосується кваліфікуючої обставини. Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду в постанові від 29 травня 2024 р. дійшов висновку, що зріз та вивезення дерев з огородженої приватної території має всі ознаки крадіжки, поєднаної з проникненням (ч. 3 ст. 185 КК України). Посилаючись на правову позицію об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду, що викладена в постанові від 19 листопада 2018 р. (справа № 205/5830/16-к, провадження № 51-2436кмо18), Суд наголошує на такому.

Огороджена територія може бути віднесена за своїми ознаками до поняття «сховище», беручи до уваги: характер огорожі (розмір, конструкцію, цілісність тощо); наявність інших пристосувань, засобів (охорони, сигналізації, собак, освітлення, засувів, гачків, замків на воротах і хвіртках тощо), які об'єктивно перешкоджають вільному доступу сторонніх осіб; інші ознаки, які дають змогу ідентифікувати зазначену територію як таку, що має призначення постійного або тимчасового зберігання матеріальних цінностей (тобто є сховищем). І далі Суд уточнює: «При цьому необхідно встановити об'єктивні обставини, які дозволяють ідентифікувати винній особі відповідне місце чи територію як «сховище» до протиправного вторгнення. Вирішальне значення має встановлення обмеженого режиму доступу та наявність у особи умислу на незаконне вторгнення (входження, потрапляння) до сховища та незаконне перебування в ньому з метою заволодіння чужим майном. Проникнення (протиправне вторгнення) може бути

© Muzyka Anatolii, 2024

пов'язане із подоланням перешкод або здійснюватися без такого. Не виключається кваліфікація за відповідними частинами статей Особливої частини КК України, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти власності, у разі проникнення в незамкнене на замок житло, інше приміщення або сховище, оскільки відсутність замка або відкриті двері або ворота автоматично не дають підстав вважати будь якій особі, що доступ на приватну територію є вільним і необмеженим, що він не потребує отримання відповідного дозволу власника або володільця» [10].

До такої позиції Верховного Суду ми ставимося прихильно.

Тепер проаналізуємо обставини, які обтяжують покарання. Вивчення змісту ч. 1 ст. 67 КК України дає підстави вважати, що чотири обставини включають місце вчинення злочину як невід'ємний їх компонент, зокрема: «вчинення кримінального правопорушення … у присутності дитини» (п. 6); «вчинення кримінального правопорушення з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством» (п. 9); «вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій» (п. 11); «вчинення кримінального правопорушення особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів» (п. 13).

Обтяжуюча обставина «вчинення кримінального правопорушення … у присутності дитини» (п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України) вміщує ознаку «місце вчинення злочину», що може бути доведено такими міркуваннями. Слова закону «у присутності дитини» вказують на обстановку вчинення злочину, а відповідно до нашого підходу обстановка є поєднанням часу і місця вчинення злочину. Зазначена обставина означає, що винувата особа вчиняє кримінальне правопорушення в тому місці і в той час, де й коли присутня дитина. Позицію законодавця щодо встановлення цієї обтяжуючої обставини можна пояснити тим, що, з одного боку, сприйняття дитиною протиправної поведінки винуватого здатне травмувати її психіку, формувати на майбутнє хибне уявлення дитини про «нормальність» таких дій, тобто вкрай негативно впливати на її розвиток.

Але йдеться не лише про сприйняття винятково дитиною дій суб'єкта злочину. Поява наведеної обставини також зумовлена і психічним ставленням злочинця до обстановки вчинюваного ним злочину Тому, по-друге, у таких ситуаціях (особливо тоді, коли злочин вчиняється, наприклад, у присутності немовляти чи іншої дитини, яка нездатна усвідомлювати дії винуватого) спостерігаємо нехтування ним дитинства як цінності. Загалом через дії винуватого порушуються нормальні умови функціонування суспільних відносин у сфері виховання дітей.

Кримінологічне обґрунтування існування такої обставини пов'язане із впливом деструктивної поведінки суб'єкта на свідомість дитини. Доречно додати, що врахуванню підлягає не лише суспільно небезпечна дія суб'єкта у присутності дитини, а й сприйняття дитиною наслідків вчиненого. Наприклад, батько вбив матір дитини, а дитина в цей момент спала в сусідній кімнаті і не чула, як вчинювався злочин. Проте дитина прокидається, іде, наприклад, на кухню, де бачить наслідки вчиненого. Такий приклад може додатково обґрунтувати умовний пріоритет місця вчинення злочину над його часом у складі обстановки вчинення злочину, оскільки наслідки вбивства у наведеному

© Muzyka Anatolii, 2024

прикладі сприйматимуться дитиною в аспекті місця, а не часу його вчинення.

Обтяжуюча обставина «вчинення кримінального правопорушення з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством» (п. 9 ч. 1 ст. 67 КК України) передбачає використання згаданих осіб як знаряддя вчинення кримінального правопорушення. Усталеним у законодавстві (ч. 2 ст. 27 КК України) та юридичній практиці є положення про те, що виконавцем кримінального правопорушення визнається зокрема той, хто вчиняє його шляхом використання осіб, які за законом не підлягають кримінальній відповідальності. У теорії це умовно називають «правило довгої руки» і наводять приклади крадіжки, коли дорослий злочинець за допомогою малолітнього або психічно хворого заволодіває предметами, дістатися яких без їх використання винний не зміг би (наприклад, проникнення у приміщення через кватирку).

Ми наведемо інший приклад. Припустимо, злочинець через мобільний месенджер установив контакт з малолітнім і запропонував йому гроші за те, що той у певний час і в певному місці натисне кнопку виклику на мобільному телефоні, який залишив малолітньому. Виконання вказаного завдання призводить до вибуху на об'єкті електроенергетики (диверсійній акт). Згідно з обстоюваним нами просторово-часовим підходом це теж вважатиметься використанням малолітнього в місці вчинення злочину – там, де приведено в дію вибуховий пристрій шляхом натискання на кнопку мобільного телефону.

Оскільки знаряддя вчинення злочину переважно застосовується там і тоді, де й коли вчиняється протиправна дія чи бездіяльність, то це дає підстави для висновку про зв'язок обставини із місцем вчинення злочину.

Тут слід наголосити на реальних подіях, що останнім часом набули поширення в Україні. Йдеться про дистанційне залучення російськими спецслужбами наших співвітчизників (часто неповнолітніх), до вчинення злочинів, зокрема підпалів службових автомобілів українських захисників. Але такі особи в подібних ситуаціях уже використовуються не як знаряддя вчинення злочину, а в статусі його виконавця. Вони усвідомлюють свої суспільно небезпечні дії, передбачають їх шкідливі наслідки, тобто діють умисно.

На нашу думку, поняття «умови воєнного або надзвичайного стану» (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України) стосується обстановки вчинення злочину – поєднання місця й часу вчинення злочину. Так, місце вчинення злочину є компонентом цієї обтяжуючої обставини опосередковано, через обстановку вчинення злочину.

Для розуміння обтяжуючої обставини «вчинення кримінального правопорушення особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів» (п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України) потрібно брати до уваги таке. З теорії кримінального права відомо, що стан сп'яніння підлягає врахуванню як обставина, що обтяжує покарання, лише тоді, коли стан сп'яніння відіграє провідну роль у механізмі злочинної поведінки. Це актуально, наприклад, для правопорушень, що утворюють насильницьку злочинність, – заподіяння тілесних ушкоджень, домашнє насильство, хуліганські дії. Стан сп'яніння переважно не має значення для кримінальних правопорушень у сфері господарської чи службової діяльності.

© Muzyka Anatolii, 2024

Оскільки важливою є оцінка акту поведінки винного, вчиненого під впливом стану сп'яніння, то час і місце його вчинення постають невід'ємними компонентами аналізованої обставини. Водночас, це не означає, що ми визнаємо сам по собі стан сп'яніння як ознаку об'єктивної сторони вчиненого – об'єктивну складову ми вбачаємо у словах закону «вчинення кримінального правопорушення особою…», тобто в поведінці, а вона здійснюється в певному місці. Логіка нашого підходу, знову ж таки, спирається на просторово-часовий підхід – стан сп'яніння суб'єкта має значення з огляду на момент вчинення злочину, оскільки такий стан не є постійним, його тяглість минає. Отже, в аналізованій обставині спостерігається зв'язок часу й місця вчинення злочину з пріоритетним значенням часу.

У ч. 2 ст. 67 КК України сформульовано виняток щодо врахування окремих обставин: суд має право, залежно від характеру вчиненого кримінального правопорушення, не визнати певні обставини такими, що обтяжують покарання, навівши мотиви свого рішення у вироку. Це, наприклад, стосується обставин, зазначених у пп. 11 і 13. Водночас таке правило не поширюється на обставини, зазначені, зокрема, у пп. 6 і 9. Поза всяким сумнівом, у досліджуваних випадках законодавець взяв до уваги, поряд з іншими аспектами, особливості місця й часу вчинення злочину: в одних випадках сам їх виокремив як обов'язкові для врахування, в інших – залишив на розсуд суду.

Актуальність аналізованих питань може бути посилена пізнанням відповідного досвіду деяких зарубіжних держав. Так, у кримінальному законодавстві Королівства Іспанія до обставин, які обтяжують покарання, згідно з п. 2 ст. 22 розділу IV КК належить, зокрема: вчинення злочину за допомогою обману, зловживання владою або *з використанням обставин місця, часу* або допомоги інших осіб, що перешкоджає захисту потерпілого або сприяє безкарності злочинця [11].

Важливо наголосити, що деякі форми посткримінальної поведінки винного пов'язані *з певним місцем* і можуть бути чинниками, які тягнуть для нього кримінально-правові наслідки. З огляду на практичне значення цього питання тут ми вийдемо за межі обставин, які пом'якшують чи обтяжують покарання, та які водночас *не стосуються місця вчинення злочину.*

Наприклад, невиправдане залишення місця роботи чи навчання є, по суті, ухиленням особи від заходів виховного характеру, що може вплинути на подальшу долю засудженого, який раніше був звільнений від кримінальної відповідальності за ст. 47 КК України. Про це йдеться в абзаці 4 п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 р. № 12: «Ухилення особи від заходів виховного характеру полягає в її намаганні уникнути виховного впливу колективу, залишенні з цією метою *місця роботи або навчання* (виділено нами. – *А.М.) та ін.»* [9, с. 293].

За наявності такого факту суд ухвалює відповідне рішення згідно з ч. 2 ст. 47 КК України: «У разі порушення умов передачі на поруки особа притягається до кримінальної відповідальності за вчинене нею кримінальне правопорушення».

© Muzyka Anatolii, 2024

Крім цього, п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15 травня 2006 року № 2 передбачає: «Обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог щодо поведінки неповнолітнього (п. 2 ч. 2 ст. 105 КК України) слід розуміти як: обмеження перебування *поза домівкою* (тут і далі в тексті виділено нами. – *А.М.*) в певний час доби; заборону відвідувати *певні місця,* змінювати без згоди органу, який здійснює за ним нагляд, *місце проживання, навчання чи роботи, виїжджати в іншу місцевість;* покладення обов'язку продовжити навчання, пройти курс лікування (за наявності хворобливого потягу до спиртного або в разі вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів); тощо» [9, с. 516]. При цьому КК України не передбачає якихось заходів впливу на неповнолітнього в разі недотримання ним зазначених обмежень дозвілля і порушення встановлених судом особливих вимог щодо його поведінки.

Підбиваючи підсумки, варто ще раз наголосити на актуальності дослідження проблеми місця вчинення злочину в аспекті аналізу та можливості врахування обставин, які пом'якшують чи обтяжують покарання. Увага науковців і практиків до цих кримінально-правових аспектів здатна відігравати помітну роль під час ухвалення судових рішень – їх належної обґрунтованості в частині диференціації відповідальності та дотримання принципу домірності (справедливості) покарання, що призначається винуватим особам. Власне через таку властивість розглянута проблема вирізняється особливою гостротою.

До перспективних напрямів подальшого аналізу положень, пов'язаних з темою нашого дослідження, слід віднести, зокрема, проблеми кримінально-правової кваліфікації діяння з урахуванням особливостей місця вчинення злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. 1064 с.

2. Мала енциклопедія кримінального права / за заг. ред. Ю.Л. Бошицького, З.А. Тростюк; Київ. ун-т права НАН України. Київ: Кондор-Видавництво, 2012. 284 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ-Ірпінь: ВТФ Перун, 2004. 1440 с.

4. *Шеховцова Л.І.* Емоційний стан особи, яка вчинила злочин, за кримінальним законодавством України: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2007. 21 с.

5. Практика застосування Верховним Судом України положень Особливої частини Кримінального кодексу України [уклад. О.П. Горох]; за заг. ред. А.А. Музики. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 915 с.

6. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.

7. *Мантуляк Ю.В.* Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації як обставина, що виключає злочинність діяння. Київ, 2006. 18 с.

© Muzyka Anatolii, 2024

8. *Абакумова Ю.В.* Кримінальна відповідальність особи за вчинення злочину при виконанні спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. Харків, 2007. 20 с.

9. Практика застосування Верховним Судом України положень Загальної частини Кримінального кодексу України [уклад. О.П. Горох]; за заг. ред. А.А. Музики. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 524 с.

10. Постанова ККС ВС від 29 травня 2024 р. у справі № 459/2219/20 (провадження № 51-7341км23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119493734 (дата звернення: 21.03.2024).

11. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal. URL: https://www.boe.es/buscar/pdf/1995/BOE-A-1995-25444-consolidado.pdf (дата звернення: 21.03.2024); Criminal code (Código penal). As of 28 April, 2015. Madrid: Ministerio de Justicia, 2016. URL: https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal_Code_2016.pdf (дата звернення: 21.03.2024).

REFERENCES

1. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia. “Great Ukrainian legal encyclopedia”: in 20 vols. Vol. 17: Criminal law / editors: V.Ya. Tatius (head), V.I. Borysov (deputy chairman) and others; National Academy of the Legal Sciences of Ukraine; V.M. Koretsky Institute of State and Law National Academy of Sciences of Ukraine; Yaroslav the Wise National Law University. Kharkiv: “Pravo”. 2017. 1064 p. [in Ukrainian].

2. Mala entsyklopediia kryminalnoho prava. “Small encyclopedia of criminal law” / by general ed. Yu.L. Boshytskoho, Z.A. Trostiuk; Kyiv. Law University of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: Condor Publishing House. 2012. 284 p. [in Ukrainian].

3. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. “A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language” / ed. V.T. Busel. Kyiv-Irpin: VTF Perun. 2004. 1440 p. [in Ukrainian].

4. *Shekhovtsova, L.I.* (2007). Emotsiynyi stan osoby, yaka vchynyla zlochyn, za kryminalnym zakonodavstvom Ukrainy. “The emotional state of a person who has committed a crime, according to the criminal legislation of Ukraine”: extended abstract of candidate’s thesis. Kyiv, 2007. 21 p. [in Ukrainian].

5. Praktyka zastosuvannia Verkhovnym Sudom Ukrainy polozhen Osoblyvoi chastyny Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. “The practice of applying the provisions of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine by the Supreme Court of Ukraine” [compl. O.P. Horokh]; in general ed. A.A. Muzyka. Kyiv: Center for Educational Literature. 2017. 915 p. [in Ukrainian].

6. Ukrainske kryminalne pravo. Zahalna chastyna. “Ukrainian criminal law. General part”: textbook / ed. by V.O. Navrotskyi. Kyiv: Yurinkom Inter. 2013. 712 p. [in Ukrainian].

7. *Mantuliak, YU.V.* (2006). Vykonannia spetsialnoho zavdannia z poperedzhennia chy rozkryttia zlochynnoi diialnosti orhanizovanoi hrupy chy zlochynnoi orhanizatsii yak obstavyna, shcho vyklyuchaie zlochynnist diiannia. “Carrying out a special task to prevent or uncover the criminal activity of an organized group or criminal organization as a circumstance that excludes the criminality of the act”. Kyiv. 18 p. [in Ukrainian].

8. *Abakumova, YU.V.* (2007). Kryminalna vidpovidalnist osoby za vchynennia zlochynu pry vykonanni spetsialnoho zavdannia z poperedzhennia chy rozkryttia zlochynnoi diialnosti orhanizovanoi hrupy abo zlochynnoi orhanizatsii. “Criminal liability of a person for committing a crime while performing a special task to prevent or uncover the criminal activity of an organized group or criminal organization”. Kharkiv. 20 p. [in Ukrainian].

9. Praktyka zastosuvannia Verkhovnym Sudom Ukrainy polozhen Zahalnoi chastyny Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. “The practice of applying the provisions of the General part of the Criminal Code of Ukraine by the Supreme Court of Ukraine” [compl. O.P. Horokh]; in general ed. A.A. Muzyka. Kyiv: Center for Educational Literature. 2017. 524 p. [in Ukrainian].

© Muzyka Anatolii, 2024

10. Postanova KKS VS. "Resolution of the Supreme Court of Appeals of Ukraine" dated May 29, 2024 in case No. 459/2219/20 (proceedings No. 51-7341km23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119493734 (Date of Application: 21.03.2024) [in Ukrainian].

11. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal. URL: https://www.boe.es/buscar/pdf/1995/BOE-A-1995-25444-consolidado.pdf; Criminal code (Código penal). As of 28 April 2015. Madrid: Ministerio de Justicia. 2016. URL: https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal_Code_2016.pdf (Date of Application: 21.03.2024) [in Spanish].

UDC 343.22:343.98

Muzyka Anatolii,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Honoured Worker of Science and Technology of Ukraine,
Leading Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7822-5889

THE SPECIFICS OF THE CRIME SCENE, WITHIN THE CIRCUMSTANCES, WITH MITIGATING OR AGGRAVATING FACTORS IN DETERMINING THE PUNISHMENT

The article provides an in-depth analysis of the issues surrounding the place of commission of a crime, which are often overlooked in the context of criminal law doctrine. The lack of scientific study in this area is due to a number of factors. Primarily, there has been limited attention from specialists on the issue of crime scenes in general. Secondly, there has been a low incidence of the use of crime scenes as a factor affecting the individualisation of punishment in law enforcement practice. Another area that requires further investigation is the impact of the location where a crime is committed on the differentiation of criminal liability.

The analysis of the national system of circumstances that mitigate or aggravate punishment demonstrates that the location where a crime is committed is not a determining factor in the individualisation of punishment. Rather, it is just one of a number of factors contributing to the overall assessment.

The author distinguishes four mitigating circumstances through a grammatical, logical and systematic interpretation. These are the circumstances provided for in Paragraphs 21, 7-9 of Part 1 of Article 66 of the Criminal Code of Ukraine. Our analysis leads us to a similar conclusion regarding the aggravating circumstances outlined in Paragraphs 6, 9, 11, and 13 of Part 1 of Article 66 of the CC of Ukraine.

The article provides an in-depth examination of the subject matter under study, elucidating the content of the aforementioned circumstances. The author employs a comparative analysis methodology, integrating insights from court practice and foreign legislation.

The author underscores the pivotal role that the attention of scholars and practitioners to these criminal law aspects can play in the formulation of court decisions. In this regard, the

© Muzyka Anatolii, 2024

differentiation of liability and compliance with the principle of proportionality (fairness) of punishment imposed on perpetrators are of particular significance.

The author identifies several promising avenues for further analysis of the provisions related to the topic of this study. In particular, the criminal law qualification of an act with due regard for the specifics of the place of commission of a crime merits further investigation.

Keywords: place of commission of a crime, circumstances mitigating and aggravating punishment, sentencing, criminal offense, differentiation of criminal liability.

Отримано 22.04.2024

© Muzyka Anatolii, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**
УДК 343.74.01

Попович Володимир Михайлович,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
головний науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-4538-3274

СПОСОБИ ШТУЧНО-ЛАТЕНТНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПРИТАМАННІ МЕДИЧНИМ ВИДАМ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті здійснено розробку, обґрунтування та класифікацію: відносин, що є об'єктами злочинного посягання на конституційні права громадян, гарантій розвитку системи охорони здоров'я, відносин власності, службових відносин, відносин національної безпеки країни; типових суб'єктів кримінальних правопорушень – вищий, середній, молодший медперсонал, службовці, представники нетрадиційної медицини, службовці та працівники медзакладів та фармпідприємств, оптових імпортерів медпрепаратів, медматеріалів та медобладнання; джерел формування корисливих мотивів щодо отримання незаконних доходів – фінансові, матеріальні, інтелектуальні ресурси; контрольних, дозвільних і розпорядчих функцій; засобів вчинення та маскування латентних кримінальних правопорушень. Визначено базові види медичної діяльності: медичну допомогу, невідкладну меддопомогу, медпослуги та притаманні їм способи вчинення штучно-латентних кримінальних правопорушень.

Ключові слова: *медична діяльність, медична допомога, невідкладна медична допомога, медичні послуги, квазімедична діяльність, криміногенні процеси, криміногенний потенціал, матеріальні та інтелектуальні цінності, лікувальні, консультаційні, контрольні, дозвільні та розпорядчі функції, корисливі мотиви, доходи незаконного походження, способи штучно-латентних кримінальних правопорушень, види медичної діяльності.*

У публікації продовжено викладення результатів НДР за плановою темою дослідження: *«Виявлення та попередження кримінальних та інших правопорушень, що вчиняються у сфері охорони здоров'я…».* У попередніх статтях розглянуто структуру, рівні та принципи формування методології [1, с. 74–97], етимологічні, праксеологічні та методологічні засади формування термінів і понять взагалі [1–3] та термінів і понять, що відображають юридично-значимі технологічні аспекти структурних складових сфери охорони здоров'я як об'єкта злочинного посягання, зокрема [4]. За функціональною ознакою ***класифіковано три основні групи термінів і понять, а саме:*** статичні, функціонально-діяльнісні та кримінологічні. ***Статичні терміни і поняття*** відображають і формують уявлення про такі структурні складові сфери охорони здоров'я, як здоров'я, система охорони здоров'я, вищий, середній та молодший медперсонал та інші структурні елементи сфери охорони здоров'я; ***функціонально-діяльнісні терміни і поняття*** відображають лікувальні, консультаційні, хірургічні та

© Popovych Volodymyr, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).15

інші види медичної діяльності, а також умовні, тобто квазімедичні види діяльності, пов'язані з організацією діяльності системи охорони здоров'я загалом та конкретних медзакладів зокрема; кримінологічні терміни і поняття відображають такі явища, як злочинне посягання на особисті права громадян, розвиток системи охорони здоров'я, криміногенно-вразливі види медичної та квазімедичної діяльності, способи вчинення кримінальних правопорушень, їх маскування, виявлення, приховане та легендоване документування фактів вчинення кримінальних правопорушень та інші криміногенні процеси, протиправні дії та злочинна бездіяльність [4]. Ці групи термінів і понять утворюють базові знання, що формують уявлення про: структуру системи охорони здоров'я; функціональні види медичної та квазімедичної діяльності, як ***об'єкти*** кримінально-правової охорони, ***джерела*** формування у правопорушників корисливих мотивів, ***предмет*** злочинного посягання (цінності та функції), ***способи*** вчинення та ***засоби*** маскування латентних кримінальних правопорушень; можливі заходи оперативно-розвідувального та оперативно-пошукового визначення та виявлення видів, способів, технологій та фактів вчинення латентних кримінальних правопорушень.

Наведені терміни охоплюють і поняття ***вирішальне значення для кримінально-правової кваліфікації*** суспільно небезпечних діянь у сфері медичної діяльності. Наприклад, функціонально-діяльнісний термін ***медична допомога*** передбачає безоплатну медичну допомогу в державних та комунальних медзакладах. ***Вимога оплати*** в державних та комунальних закладах утворює склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 184 КК України, а ч. 2 ст. 49 Конституції України без жодних винятків *(щодо суб'єктів надання платних послуг*) однозначно встановлює «…у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно…». Це підтверджено також рішенням Конституційного Суду України від 29.05.2002 р. по справі № 1-13/2002 (справа про безоплатну медичну допомогу) [5]. Поняття ***медичні послуги*** відображає медичну діяльність, притаманну ***приватним*** медзакладам [5]. Відмова лікаря такого медзакладу безоплатно надати медпослугу *не тягне за собою відповідальності,* оскільки медичні послуги, як і будь-які інші послуги, є платними. Водночас, поняття ***невідкладна медична допомога*** передбачає *обов'язкове її надання* як лікарем державного, комунального, так і лікарем приватного медзакладу [5]. *Відмова надати невідкладну меддопомогу, якщо медику завідомо відомо про наявність ризику тяжких наслідків чи настання смерті хворого чи інших тяжких наслідків для хворого, утворює склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 139 КК України.*

Між тим, запропонований понятійний апарат має важливе значення не лише для кримінально-правової кваліфікації діянь, а й для визначення: ***об'єктів, типових суб'єктів, джерел доходів, видів медичної та квазімедичної діяльності,*** а також визначення ***способів вчинення*** кримінальних правопорушень, ***об'єктом посягання яких є:***

1) права громадян на отримання безоплатної медичної допомоги, якісних медичних послуг, страхування та **охорону особистих прав громадян** щодо не розголошення відомостей про невиліковні інфекційні хвороби тощо;

2) конституційні гарантії щодо розвитку системи охорони здоров'я, забезпечення безоплатної, доступної та якісної медичної допомоги, що передбачає:

© Popovych Volodymyr, 2024

збереження наявних державних і комунальних медичних закладів; будівництво нових медзакладів; фінансування розробки нових ліків, вакцин, методів, методик і засобів лікування і профілактики та протидії виникненню і відтворенню епідемічних хвороб; заходів, що протидіють депопуляції населення та сприяють приросту населення країни;

3) відносини власності, які можуть: сприяти або обмежувати розвиток системи охорони здоров'я; забезпечувати ефективне використання фінансового та матеріально-технічного забезпечення медзакладів або розкрадати виділені ресурси; руйнувати чи розвивати систему ефективного управління фінансовими та іншими ресурсами медзакладів;

4) службові відносини використані для корупції та зловживання владою, повноваженнями та службовим становищем у процесі медичної та квазімедичної діяльності (надання ліцензій, дозволів на реєстрацію ліків, регулювання і контроль за функціонуванням медичних закладів тощо);

5) основи національної безпеки України, про що свідчить безкарне поширення епідемій та закриття інфекційних відділень у лікарнях, ліквідація сільських медпунктів, селищних лікарень та інших закладів охорони здоров'я.

Також зазначимо, що перш, ніж зосередитися на визначенні *типових суб'єктів, джерел корисливих мотивів та предмета протиправного посягання, способів та засобів вчинення і маскування* кримінальних правопорушень, слід зауважити, що розглянуті в попередніх публікаціях обмеження ст. 41 КПК України щодо блокування ініціативного виявлення латентних кримінальних правопорушень [6 с. 46–79], подальша ліквідація ДСБЕЗ та УБОЗ МВС [7] призвели ***до ліквідації системного оперативно-пошукового виявлення*** латентних кримінальних правопорушень та ***замінили системну і кропітку оперативну роботу*** на *випадкове виявлення* латентних кримінальних правопорушень на підставі ***ситуативно-конфліктних заяв громадян.*** Це спричинило *втрату практики* виявлення латентних кримінальних правопорушень взагалі та у сфері охорони здоров'я зокрема. Так, правоохоронна практика виявлення латентних кримінальних правопорушень перестала відображати *реальний стан їх вчинення,* а відповідно перестала бути *джерелом знань* [8] для *новоутворених* правоохоронних органів [9–10] про ***типові суб'єкти*** латентних кримінальних правопорушень, сучасні ***способи*** їх вчинення, ***засоби*** маскування взагалі та притаманні сфері охорони здоров'я зокрема. Справа в тому, що ***штучно-латентн***і кримінальні правопорушення *проявляються через заяву* потерпілого про проникнення в охоронюваний об'єкт або, наприклад, із знаходженням трупа із слідами насильницької смерті [6, с. 27–37]. Водночас, ***природно-латентні*** кримінальні правопорушення ***заявника не мають,*** а тому ***не здатні до самопрояву,*** *замасковані* під види квазімедичної діяльності.

Відповідно, ***їх виявлення неможливе без*** цілеспрямованої системної оперативно-пошукової роботи, яку ***слід починати*** з оперативно-розвідувального вивчення ***осіб, що обіймають криміногенно-вразливі посади*** [6, с. 86–104], зокрема ***такі, що дають доступ*** до коштів, майна, інших матеріальних цінностей медзакладів, їх реєстраційно-дозвільних та розпорядчих функцій, обліку та розпорядження коштами, медпрепаратами, медматеріалами, сировиною та обладнанням для діагностики,

© Popovych Volodymyr, 2024

лікування чи виготовлення ліків та інших функціонально-діяльнісних повноважень, під виглядом яких вчинюються природно-латентні кримінальні правопорушення у сфері медичної та квазімедичної діяльності. Наведена інформація має не лише методологічно-пізнавальне, а й практичне значення. За ознакою криміногенно-вразливих посад можна визначити типових суб'єктів, джерела та предмети протиправного посягання, способи і засоби вчинення та маскування кримінальних правопорушень. Визначивши *криміногенно-вразливі посади,* вивчивши поведінку *осіб*, що їх обіймають, *перевіривши наявність ознак типових способів* вчинення латентних кримінальних правопорушень, що вчиняються в процесі медичної діяльності та квазімедичної діяльності, можна планувати оперативно-пошукові та оперативно-технічні заходи *прихованого та залегендованого* документування фактів вчинення латентних кримінальних правопорушень. Саме тому, щоб *визначити* ***способи*** вчинення штучно- та природно-латентних кримінальних правопорушень у сфері охорони здоров'я, слід визначити ***типових суб'єктів*** вчинення цих кримінальних правопорушень. Класифікацію зазначених осіб слід здійснити за функціонально-діяльнісними ознаками, які дають змогу виокремити ***чотири групи осіб*** *– потенційних суб'єктів вчинення* кримінальних правопорушень у процесі медичної діяльності та під виглядом квазімедичної діяльності.

Перша група осіб *– потенційних суб'єктів вчинення* кримінальних правопорушень *у сфері охорони здоров'я* це: ***вищий медперсонал*** *– лікарі, яким притаманні способи надання неналежної медичної допомоги та медичних послуг, корупційне дилерство в інтересах фармкомпаній, приватних клінік тощо);* ***середній медперсонал*** *– медичні сестри, акушери, фельдшери, яким притаманні неналежна меддопомога та медпослуги, як засіб активації поборів з пацієнтів тощо);* ***молодший медперсонал*** *– санітари, нянечки (активація пацієнтів на оплату (побори) в процесі догляду за пацієнтами та санітарним станом палат).*

Друга група осіб *– потенційних суб'єктів вчинення* кримінальних правопорушень *у сфері охорони здоров'я* це: *керівники та службовці Міністерства охорони здоров'я України, обласних, міських підрозділів охорони здоров'я; керівники та медперсонал державних, комунальних медзакладів та керівники і медперсонал приватних медзакладів; господарники, матеріально-відповідальні особи, службовці, обліковці, технологи, медзакладів та фармкомпаній, яким притаманні способи привласнення коштів, службові підроблення та інші зловживання в процесі матеріально-технічного забезпечення медустанов.*

Третя група осіб *– потенційних суб'єктів вчинення* кримінальних правопорушень *у сфері охорони здоров'я* це: *недопущені (не отримували ліцензій) та допущені (отримали ліцензію) державою до надання медичних послуг чи іншої роботи з пацієнтами (виготовлення та збут трав'яних чи інших мікстур), представники нетрадиційної медицини (цілителі, знахарі, травники, екстрасенси, сільські повитухи тощо, яким притаманні способи шахрайства, незаконні аборти та інші кримінальні правопорушення, вчинені в процесі надання медпослуг.*

Четверта група осіб *– потенційних суб'єктів вчинення* кримінальних правопорушень *у сфері охорони здоров'я* це: *службовці, матеріально-відповідальні*

© Popovych Volodymyr, 2024

особи, комірники, обліковці, фармацевти-технологи та інші працівники підприємств-виробників медпрепаратів, медматеріалів та медобладнання, яким притаманні зловживання під виглядом заготівлі сировини, виробництва, імпорту та збуту лікарських засобів, медматеріалів, медобладнання; представники фармацевтичних підприємств-імпортерів, вітчизняних та закордонних оптових реалізаторів ліків, медматеріалів, медобладнання (медичної продукції), яким притаманні зловживання в процесі закупівлі, митного переміщення та збуту медичної продукції.

Встановивши *типових суб'єктів вчинення і маскування* кримінальних правопорушень, важливо визначити ***криміногенно-вразливі джерела,*** що стали *збудником або тригером* ***формування корисливих мотивів, спонукають правопорушників*** до вчинення кримінальних правопорушень ***з метою отримати доходи протиправного походження.*** Тобто, необхідно визначити джерела, що формують у працівників сфери охорони здоров'я ідею про їх використання як засобу кримінального «заробітку». У сфері людської діяльності взагалі та сфері охорони здоров'я зокрема такі джерела є двох типів: криміногенно-вразливі *фінансові, матеріальні* та *інтелектуальні* ***цінності,*** що стають предметом злочинного посягання (привласнення), а також ***функції,*** за допомогою яких можна отримати доходи незаконного походження.

Цінності, як джерела відтворення у правопорушників корисливих мотивів, це: бюджетні кошти, виділені для функціонування та розвитку системи охорони здоров'я країни; бюджетні кошти для державних та комунальних медзакладів; кошти власників приватних медзакладів; кошти пацієнтів, які в процесі медичної та квазімедичної діяльності можуть стати доходом протиправного походження.

Функції у сфері охорони здоров'я, ***як джерела формування у правопорушників корисливих мотивів,*** це: консультаційні, терапевтичні, хірургічні та інші лікувальні функції медперсоналу, а також реєстраційно-дозвільні, адміністративно-розпорядчі, матеріально-відповідальні, облікові та деякі інші функції відзначених вище типових суб'єктів *вчинення* кримінальних правопорушень.

Тобто, ***цінності*** та ***функції*** у сфері охорони здоров'я є ***збудником формування*** у злочинців корисливих мотивів, ***предметом*** посягання (привласнення), ***засобом вчинення та маскування*** корисливих латентних кримінальних правопорушень. До ***засобів*** вчинення і маскування ***неочевидних, не здатних до самопрояву природно-латентних*** кримінальних правопорушень *слід також* ***додати:*** *псевдо-легітимні* ***протиправні рішення*** *(ліквідувати медзаклад, незаконно списати кошти, цінності тощо),* ***замасковування*** їх під *реформи, інші легітимні* функції, оформлення псевдо-легітимних тимчасових приходно-витратних, товарно-транспортних документів, що оформляються на час супроводження предметів привласнення, створюють видимість легітимного обліку та руху фінансових і куплених чи реалізованих матеріальних цінностей чи послуг. При цьому слід зважати на те, що ***диспозиції норм,*** здатних до самопрояву ***штучно-латентних*** кримінальних правопорушень, ***і способи їх вчинення*** майже збігаються, а диспозиції норм неочевидних, ***не здатних*** до самопрояву ***природно-латентних*** кримінальних правопорушень ***із способами*** їх вчинення, як правило не збігаються. При вчиненні основних природно-латентних кримінальних правопорушень,

© Popovych Volodymyr, 2024

наприклад, «привласнення…» коштів медзакладів (ст. 191 КК України) зловмисники їх маскують *вчиненням таких* ***допоміжних*** кримінальних правопорушень, *як службове підроблення документів* (ст. 366 КК України), *застосовують* технологічно-складні фінансово-розрахункові схеми під виглядом оплати послуг, консультацій, ***які в загальній масі*** документооборотних операцій ***виявити і процесуально зафіксувати*** без спеціальних оперативно-розвідувальних, оперативно-пошукових та прихованих чи залегендованих аналітичних чи оперативно-технічних заходів ***практично неможливо.*** Крім того, зловмисники оформляють віддалені логістично-транспортні маршрути контрагентів у оборудці, що, з одного боку, у диспозиціях норм не вкажеш, а з іншого боку, це не лише ускладнює виявлення ознак таких кримінальних правопорушень, а й проведення зустрічних перевірок товарно-супроводжувальних документів на предмет виявлення службових підроблень та привласнень коштів під виглядом фіктивних угод, що детальніше ми розглянемо нижче на наступному етапі дослідження.

І навпаки, способи вчинення ***штучно-латентних*** кримінальних правопорушень, наприклад, *«насильницьке донорство»* повністю збігається з диспозицією ст. 144 КК України, об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення збігається із способом його вчинення. Однак, *здатність до самопрояву* тут з'являється не лише через збіг ознак диспозиції норм і способів вчинення цих кримінальних правопорушень. В основі їх самопрояву перебуває потерпілий-заявник, який за умови довіри до правоохоронців звернеться із заявою про факт вчинення кримінальних правопорушень. Водночас, якщо через певні підозри про корумпованість системи кримінальної юстиції довіри до неї немає, то потерпілий не стане витрачати час на безперспективну, а інколи й ризикову для самого себе подачу заяви. В таких випадках кримінальне правопорушення перейде в категорію ***штучно-латентних*** і може не потрапити під облік та протидію системи кримінальної юстиції.

Опираючись на класифіковані вище об'єкти, джерела, типових суб'єктів злочинного посягання, а також *базові* ***види медичної діяльності*** [7] ми підійшли до визначення ***способів*** вчинення ***штучно-латентних*** кримінальних правопорушень [11, с. 181–183], притаманних вказаним вище видам ***медичної діяльності, а саме способи штучно-латентних*** кримінальних правопорушень, що можуть вчинятись ***у процесі:*** надання *медичної допомоги* в державних та комунальних медзакладах, надання ***невідкладної*** *медичної допомоги* в державних та приватних закладах, а також надання *медичних послуг* у приватних медзакладах.

Перша група *способів штучно-латентних* кримінальних правопорушень, що вчиняються в процесі ***надання медичної допомоги.***

1. Частина 2 ст. 49 Конституції України визначає, ***без будь-яких виняткiв,*** що *«У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно».* Відповідно, діяння посадових осіб щодо введення у зазначених медзакладах платних медичних послуг, як і *законодавчі та підзаконні* акти, які передбачають надання платних медичних послуг у державних та комунальних медичних закладах, ***є антиконституційними.*** Відкриття ***у державних та комунальних медичних закладах*** платного надання медичних послуг утворює у відповідних службових осіб склад

© Popovych Volodymyr, 2024

кримінального правопорушення *зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), а вимога оплати – склад кримінального правопорушення «Порушення права на безоплатну медичну допомогу» (ч. 1 ст. 184 КК України).*

2. Показово-недбале або нарочито-зухвале ***не надання*** *медичної допомоги,* ***як спосіб активації*** пацієнта чи його родичів *надати незаконну оплату за* медичну допомогу *в державних чи комунальних медзакладах. При тяжких наслідках утворює склад* кримінальних правопорушень «Неналежне виконання професійних обов'язків…» *(ст. 140 КК України), а вимагання оплати утворює окремий склад* кримінальних правопорушень «Порушення права на безоплатну медичну допомогу» *(ч. 1 ст. 184 КК України).*

Суб'єктами вчинення *таких штучно-латентних* ***способів*** кримінальних правопорушень ***є:*** **вищий медперсонал** *(головний лікар, завідуючий відділенням, лікарі лікарень та поліклінік),* якому характерні ***способи вимагання неправомірної вигоди*** *(ст. 368 КК України)* за: надання місця в лікарні, покращену палату, виписку рецептів на безкоштовні чи дотаційні ліки *(учасникам ЧАЕС, АТО, інвалідам війни, іншим пільговим категоріям громадян);* необхідну *(а інколи й непотрібну, нав'язану лікарем)* хірургічну операцію; непотрібне пацієнту онкологічне лікування [12]; необхідні *(а інколи й непотрібні)* пацієнту дорогі ліки, яких «немає» у медзакладі, але є «випадково» у медперсоналу, чи в рекомендованій лікарем аптеці, або в рекомендованої особи, яка привозить ліки з-за кордону; дилерство в інтересах фармкомпаній, приватних клінік, *(інші зловживання становищем (ч. 4 ст. 354 КК України) та службовим становищем ст. 364 КК України);* незаконну видачу рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах (ст. 319 КК України); **середній медперсонал** *(медичні сестри, акушери, санітарні фельдшери, студенти медики на стажуванні) – недбале проведення або відмова від проведення уколів, крапельниць, перев'язок та інших процедур, пов'язаних з вимаганням* неправомірної вигоди, що утворює склад кримінальних правопорушень *за чч. 3, 4 ст. 354 КК України;* **молодший медперсонал** *(санітари, нянечки) – недбалий догляд за хворими чи створення інших умов, що стимулюють оплату в процесі догляду за пацієнтами та санітарним станом палат, що утворює склад* кримінальних правопорушень за *чч. 3, 4 ст. 354 КК України.*

3. ***Створення «золотого фонду платних пацієнтів»,*** нібито, потребуючих регулярних дороговартісних медпрепаратів, медичних обстежень, аналізів, хірургічних маніпуляцій, втручань чи операцій, ***поєднане з вимаганням неправомірної вигоди.*** Дилерство в інтересах приватних клінік, фармкомпаній, з якими співпрацює терапевт, хірург чи інший лікар. Шокуючим здається випадок, коли полтавські медики перетворювали здорових людей на онкологічних інвалідів [12]. Як доводить практика, якщо медицина стає бізнесом, то лікування може призвести до каліцтва, відібрання органів під виглядом необхідності їх хірургічної заміни тощо.

Вимога оплати в державних та комунальних медзакладах ***утворює склад злочину,*** передбачений ч. 1 ст. 184 КК України. Діяння щодо створення «золотого фонду пацієнтів» у службових осіб державних та комунальних медзакладів ***утворює склад***

© Popovych Volodymyr, 2024

злочину зловживання службовим становищем *(ст. 364 КК України України),* а в осіб, які не є службовими особами, – склад кримінальних правопорушень, передбачений *пп. 3 та 4 ст. 354 КК України.*

4. ***Способи поповнення фонду «вдячних» пацієнтів за призначення:*** дороговартісних офтальмологічних обстежень у приватних медзакладах; передчасних операцій із корегування чи заміни кришталика; передчасного видалення зубів чи інших стоматологічних втручань; передчасних хірургічних операцій; ***створення умов, за яких у пацієнта*** *виникає необхідність робити* ***повторні хірургічні втручання*** через: формування післяопераційних стриктур у ниркових, жовчних чи інших протоках, під час здійснення операцій; неповне видалення аденоми простати, що зумовлює її періодичне зростання, а відповідно періодичне хірургічне видалення; створення під час уретротомії аденоми простати розсічень уретри (сечового каналу), що в багатьох пацієнтів зумовлює виникнення післяопераційної стриктури уретри, яка потребує регулярного післяопераційного хірургічного втручання чи пожиттєвого бужування, інші способи поповнення фонду «вдячних» пацієнтів.

5. ***Способи порушення порядку трансплантації органів (ст. 143 КК України)*** проявляються як: порушення порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини, що спричинило істотну шкоду здоров'ю пацієнта; вилучення у людини анатомічних матеріалів шляхом примушування, обману, використання безпорадного стану, матеріальної чи іншої залежності від винного, з метою трансплантації, незаконної торгівлі, або за попередньою змовою групою осіб, або участі у трансплантологічних транснаціональних організаціях.

6. С***пособи насильницького донорства (ст. 144 КК України) проявляються як:*** незаконне вилучення крові в людини шляхом насильства, обману, перебування в безпорадному стані чи матеріальній залежності від винного, стосовно неповнолітнього, або за попередньою змовою групою осіб з метою використання людини як донора з метою продажу крові.

7. Пропозиція, обіцянка, надання або отримання неправомірної вигоди (хабаря) за ***позачергову*** пересадку нирки чи інших анатомічних матеріалів людини.

Друга група ***штучно-латентних способів*** вчинення кримінальних правопорушень об'єднує ***необережні види кримінальних правопорушень,*** де водночас з кримінальною ***самовпевненістю*** *та* ***недбалістю (ст. 25 КК України)*** у правопорушників можуть виникати ***корисливі мотиви, а засобом вимагання, шантажу і активації пацієнтів можуть бути такі способи вчинення кримінальних правопорушень:*** 1) *«Неналежне виконання професійних обов'язків,* як спосіб замаскованого вимагання оплати. Якщо недбале виконання професійних обов'язків *винним медиком* призвело до *зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою, то дії винного утворюють склад* кримінального правопорушення, *передбаченого ст. 131 КК України; 2) «Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, як спосіб замаскованого вимагання оплати з батьків,* що з необережності винного медика спричинило істотну шкоду, смерть чи тяжкі наслідки здоров'ю потерпілого, такі дії утворюють склад кримінального правопорушення, передбаченого *ст. 137 КК України;*

© Popovych Volodymyr, 2024

3) *«Незаконне розголошення лікарської таємниці» (ст. 145 КК України). Ці очевидні, але штучно-латентні способи* кримінальних правопорушень *можуть вчинятись з метою шантажу та вимагання оплати за нерозголошення вказаної інформації.* ***Примітка.*** Стаття 145 КК України без ознак шантажу і вимагання не мала б поширюватися на випадки, коли розголошення відбувалося з метою запобігання небезпечній поведінці інфекційного хворого, в результаті якої був ризик інфекційного зараження інших осіб. Більше того, якщо є ризик *зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою,* то бездіяльність медичного працівника, що призвела до зараження особи, слід кваліфікувати *за ст. 131 КК України, як «Неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою».*

Третя група кримінальних правопорушень *об'єднує очевидні корисливі способи таких штучно-латентних кримінальних правопорушень, як: 1)* розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, ***як спосіб шантажу*** *і замаскованого вимагання оплати (ст. 132 КК України);* ***2)*** *незаконне проведення аборту або стерилізації (ст. 134 КК України),* що ***проявляються як:*** проведення аборту особою, яка не має спеціальної медичної освіти; примушування до аборту без добровільної згоди потерпілої особи; незаконне проведення аборту, що спричинило тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої особи; примушування особи до стерилізації без її добровільної згоди, якщо такі дії спричинили смерть потерпілої особи чи інші тяжкі наслідки; ***3)*** незаконна лікувальна діяльність без спеціального дозволу, здійснена особою, яка не має належної медичної освіти, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого *(ст. 138 КК України);* ***4)*** *порушення прав пацієнта проявляється як випробування ліків без письмової згоди пацієнта, його представника чи неповнолітнього, якщо це спричинило смерть чи інші тяжкі наслідки (ст. 141 КК України);* ***5)*** *незаконне проведення* медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною, якщо це створювало небезпеку для її життя чи здоров'я *або ці дії* вчинені щодо неповнолітнього, двох або більше осіб шляхом примушування або обману, а також, якщо вони спричинили тривалий розлад здоров'я потерпілого *(ст. 142 КК України);* ***6)*** ненадання допомоги хворому медичним працівником, який згідно з установленими правилами зобов'язаний надати таку допомогу, якщо йому завідомо відомо, що це може мати тяжкі наслідки для хворого, або ненадання невідкладної медичної допомоги спричинило смерть хворого чи інші тяжкі наслідки *(ст. 139 КК України).* ***У невідкладній медичній допомозі*** *не мають права відмовити не лише державні, а й приватні медзаклади;* ***7)*** медперсонал *приватних медзакладів* може вимагати з пацієнтів чи їх родичів ***понадтарифну оплату за:*** вже *оплачені медичні обстеження, лікування, хірургічні операції та інші медичні послуги; оплачені лікарські препарати під приводом зростання цін або заміни сплачених ліків на більш ефективні та дорогі ліки, або під приводом, що ліки в оплату перебування в медзакладі взагалі не включались;* або вимоги середнього медперсоналу за перев'язки, уколи, крапельниці, вимоги молодшого медперсоналу за санітарне обслуговування пацієнтів

© Popovych Volodymyr, 2024

під час їх перебування в медзакладі. Оскільки ч. 1 ст. 184 КК України забороняє вимогу оплати лише в державних та комунальних закладах, то в цьому випадку йдеться про ***зловживання повноваженнями*** з метою ***отримання неправомірної вигоди службовою особою*** *юридичної особи* ***приватного*** *(медзакладу)* ***права*** *(ст. 364[1] КК України) шляхом* вимагання з пацієнта ***позатарифної оплати*** за надання зазначених вище медичних послуг. Вчинення таких дій середнім чи молодшим медперсоналом, які не є службовими особами медзакладу, тобто «…прохання надати неправомірну вигоду…» у вигляді позатарифної оплати для себе чи для медзакладу (третіх осіб) або таке саме «…вимагання неправомірної вигоди…» слід кваліфікувати відповідно за пп. 3 та 4 ст. 354 КК України.

Потенційно можливі способи технологічно складних, неочевидних, не здатних до самопрояву природно-латентних кримінальних правопорушень, вчинених у процесі та під виглядом виробництва, імпорту, оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами, медматеріалами і медобладнанням, а також способи вчинення природно-латентних кримінальних правопорушень під виглядом квазімедичних видів діяльності через обмежені обсяги статті доцільно розглянути в наступній публікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Попович В.М.* Проблеми теорії держави і права: концепція, праксеологія та методологія розвитку: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2015, 384 с.

2. *Попович В.М.* Методологія термінологічно-понятійного відображення криміногенних процесів у сфері економіки. *Наука і правоохорона.* 2019. № 1.

3. *Попович В.М.* Терміни і поняття – неологізми як засіб віддзеркалення процесу рейдерського поглинання підприємств. *Наука і правоохорона.* 2021. № 4 (54). С. 214– 225.

4. *Попович В.М.* Сфера охорони здоров'я, як об'єкт злочинного посягання: термінологічно-понятійне відображення. *Наука і правоохорона.* 2023. № 3.

5. Рішення Конституційного Суду України від 29.05.2002 р. по справі № 1-13/2002 (справа про безоплатну медичну допомогу). *Офіційний вісник України.* 2002. № 23. Ст. 1132.

6. *Попович В.М., Попович М.В.* Проблеми розслідування економічних злочинів: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 350 с.; *Попович В.М.* Сфера охорони здоров'я: епідемічна, криміногенна та безпекова ситуація в Україні. *Наука і правоохорона.* 2024. № 1.

7. *Попович В.М.* Класифікація видів та факторів вчинення кримінальних правопорушень у сфері охорони здоров'я. *Наука і правоохорона.* 2023. № 4.

8. *Попович В.М.* Кримінологічна, кримінально-правова, криміналістична та кримінально-процесуальна характеристики рейдерства, їх співвідношення та напрями розвитку. *Наука і правоохорона.* 2023. № 2.

9. *Журба О.* Реорганізація Бюро економічної безпеки України. URL: https://yur-gazeta.com/golovna/byuro-ekonomichnoyi-bezpeki-pracyue-chi-stalosya-yak-gadalosya.html (дата звернення: 23.11.2023).

10. *Мамченко Н.* Бюро економічної безпеки України чекає реорганізація і підпорядкування Мінфіну. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/266416-byuro-ekonomicheskoy-bezopasnosti-ukrainy-ozhidaet-reorganizatsiya-i-podchinenie-minfinu-programma-mvf (дата звернення: 23.11.2023).

11. Велика українська юридична енциклопедія: Кримінологія. Харків: Право, 2019. Т. 18. С. 244–245.

© Popovych Volodymyr, 2024

12. У Полтаві медики перетворювали здорових людей у онкологічних інвалідів. URL: http://news.studclub.poltava.ua/new/17847 (дата звернення: 23.11.2023).

REFERENCES

1. *Popovych, V.M.* (2015). Problemy teorii derzhavy i prava: kontseptsiia, prakseolohiia ta metodolohiia rozvytku. "Problems of the theory of state and law: concept, praxeology and methodology of development": monograph. Kyiv: Yurinkom Inter. 384 p. [in Ukrainian].

2. *Popovych, V.M.* (2019). Metodolohiia terminolohichno-poniatiinoho vidobrazhennia kryminohennykh protsesiv u sferi ekonomiky. "Methodology of terminological and conceptual mapping of criminogenic processes in the field of economics". *Nauka i Pravookhorona.* No. 1 [in Ukrainian].

3. *Popovych, V.M.* (2021). Terminy i poniattia – neolohizmy yak zasib viddzerkalennia protsesu reiderskoho pohlynannia pidpryiemstv. "Terms and concepts are neologisms as a means of reflecting the process of raider takeover of enterprises". *Nauka i Pravookhorona.* No. 4 (54). P. 214– 225 [in Ukrainian].

4. *Popovych, V.M.* (2023). Sfera okhorony zdorovia, yak obiekt zlochynnoho posiahannia: terminolohichno-poniatiine vidobrazhennia. "The sphere of health care as an object of criminal encroachment: terminological and conceptual reflection". *Nauka i Pravookhorona.* No. 3 [in Ukrainian].

5. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukraiiny. "Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated May 29, 2002 in case No. 1-13/2002 (case of free medical care)". 2002. No. 23. Art. 1132 [in Ukrainian].

6. *Popovych, V.M., Popovych, M.V.* (2024). Problemy rozsliduvannia ekonomichnykh zlochyniv. "Problems of investigation of economic crimes": manual. Kyiv: Yurinkom Inter, 2016. 350 p.; *Popovych V.M.* The sphere of health care: epidemic, criminogenic and security situation in Ukraine. *Nauka i Pravookhorona.* No. 1 [in Ukrainian].

7. *Popovych, V.M.* (2023). Klasyfikatsia vydiv ta faktoriv vchynennia kryminalnykh pravoporushen u sferi okhorony zdorovia. "Classification of types and factors of criminal offenses in the field of health care". *Nauka i Pravookhorona.* No. 4 [in Ukrainian].

8. *Popovych, V.M.* (2023). Kryminolohichna, kryminalno-pravova, kryminalistychna ta kryminalno-protsesualna kharakterystyky reyderstva, yikh spivvidnoshennia ta napriamy rozvytku. "Criminological, criminal-legal, criminalistic and criminal-procedural characteristics of raiding, their correlation and directions of development". *Nauka i Pravookhorona.* No. 2 [in Ukrainian].

9. *Zhurba, O.* Reorhanizatsiia Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy. "Reorganization of the Bureau of Economic Security of Ukraine". URL: https://yur-gazeta.com/golovna/byuro-ekonomichnoyi-bezpeki-pracyue-chi-stalosya-yak-gadalosya.html (Date of Application: 23.11.2023) [in Ukrainian].

10. *Mamchenko, N.* Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy chekaie reorhanizatsiia i pidporiadkuvannia Minfinu. "The Bureau of Economic Security of Ukraine is awaiting reorganization and subordination to the Ministry of Finance". URL: https://sud.ua/uk/news/publication/266416-byuro-ekonomicheskoy-bezopasnosti-ukrainy-ozhidaet-reorganizatsiya-i-podchinenie-minfinu-programma-mvf (Date of Application: 23.11.2023) [in Ukrainian].

11. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: Kryminolohiia. "Great Ukrainian legal encyclopedia: Criminology". Kharkiv: Pravo, 2019. Vol. 18. P. 244–245 [in Ukrainian].

12. U Poltavi medyky peretvoriuvaly zdorovykh liudei u onkolohichnykh invalidiv. "In Poltava, doctors turned healthy people into oncological invalids". URL: http://news.studclub.poltava.ua/new/17847 (Date of Application: 23.11.2023) [in Ukrainian].

© Popovych Volodymyr, 2024

DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) Issue 2(64) 2024

UDC 343.74.01

Popovych Volodymyr,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-4538-3274

WAYS OF COMMITTING ARTIFICIALLY LATENT CRIMINAL OFFENSES INHERENT IN MEDICAL ACTIVITIES

This article represents the next stage in the publication of the results of the research work on the planned research topic, "Detection and prevention of criminal and other offences committed in the field of health care related to the conduct of economic activities for the production of medicines…". The author identifies the areas of criminal encroachment on constitutional rights, as well as the guarantees of healthcare system development, property matters, service relations, and national security. The classification of typical subjects of criminal offenses includes medical personnel at various levels of seniority, representatives of non-traditional medicine, employees and staff of enterprises engaged in the manufacture of medicines, medical materials, and medical equipment, wholesale importers of medicines, medical materials, and medical equipment, and employees of the system of wholesale and retail sellers of medicines (wholesale bases, warehouses, pharmacies). The author identifies the sources of causative agents for the formation of selfish motives, which include funds, material and intellectual property, control, permitting and administrative functions, as the subject of criminal encroachment. These motives may also manifest as means of obtaining income of illegal origin and means of disguising latent criminal offenses under the guise of medical, consulting, permitting powers and administrative decisions, accounting, and shipping and handling documents. The aforementioned objects, subjects, sources, means, and other categories can be utilized as a means of predicting the methods utilized to commit and conceal criminal offenses. Concurrently, the methodologies utilized to perpetrate artificially latent criminal offenses can be elucidated with greater precision through the types of medical activities previously mentioned, including medical care, emergency medical care, and medical services. In the next publication, we will address the methods of committing and the means of disguising naturally latent criminal offenses under the guise of quasi-medical activities. This is necessary because the standard scope of the article does not allow for sufficient coverage of these important issues.

Keywords: medical activity, medical care, emergency medical care, medical services, quasi-medical activity, criminogenic processes, criminogenic potential, material and intellectual values, medical, consulting, control, permitting and administrative functions, mercenary motives, proceeds of illegal origin, methods of artificially latent criminal offences, types of medical activity.

Отримано 30.05.2024

© Popovych Volodymyr, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**
УДК 343.272

Романюк Богдан Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, професор
Національного транспортного університету, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0009-0004-9674-1539
Рябий Сергій Михайлович,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
начальник відділу ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-7854-4193

КОНФІСКАЦІЯ МАЙНА В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

У статті висвітлено комплекс проблемних питань, які стосуються законодавчого регулювання конфіскації майна в процесі кримінального провадження. Наголошено, що конфіскація майна відіграє важливу роль як захід кримінально-правового впливу, який сприяє підвищенню ефективності процесу протидії злочинності та відновленню порушених прав потерпілих у результаті вчинення кримінальних правопорушень. Акцентовано увагу на деяких правових формах і процесі застосування конфіскації майна як додаткового покарання та відповідності його принципу недоторканності права власності людини й доцільності збереження його в системі кримінальних покарань. Проведено порівняльний аналіз кримінально-правових законів України та зарубіжних країн, які регулюють конфіскацію майна в кримінальному провадженні. Розглянуто перспективи розв'язання проблем, що мають місце в правовій регламентації застосування конфіскації майна, та запропоновано окремі шляхи вдосконалення цього кримінально-правового інституту в кримінальному праві України.

Ключові слова: *кримінальне право, закон про кримінальну відповідальність, кримінальне покарання, санкція, покарання, конфіскація майна, спеціальна конфіскація, ефективність покарання, призначення покарання.*

Постановка проблеми. Кримінальним законодавством конфіскація майна визнана одним із видів покарань з метою відповідного реагування держави на певні кримінальні правопорушення.

У ч. 1 ст. 59 Кримінального кодексу України (далі – КК України) зазначено, що конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого.

Однак, ефективність кримінального законодавства значною мірою залежить не лише від кількості покарань, але і їх видів, способів застосування, розмірів, об'єктивного співвідношення з суспільно небезпечними діяннями та суспільними цінностями, майновим станом особи, яка притягнута до кримінальної відповідальності тощо.

© Romaniuk Bohdan, Riabyi Serhii, 2024

У 2001 році у незалежній Україні був прийнятий новий КК України, який перейняв ще із радянського карного законодавства такий вид додаткового покарання, як конфіскацію майна та встановив його за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості, яка може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України (ч. 2 ст. 59).

Проте нині рід занять і майновий стан членів українського суспільства в умовах ринкової економіки суттєво відрізняється від радянської майнової зрівнялівки, а тому цей вид кримінального покарання став надзвичайно дискусійним в українському суспільстві та юридичних колах і потребує відповідних змін.

Сьогодні в нових фінансово-економічних умовах таке додаткове покарання для одних осіб може в рази перевершувати основне покарання, а для інших – бути зовсім не значним або й не можливим для виконання.

Ступінь правообмежень, пов'язаних з конфіскацією майна, в частині права людини на власність є доволі жорстким покаранням. У сучасних умовах ринкової економіки право власності для особи має надзвичайно велике значення, оскільки безпосередньо може бути пов'язане зі сталим видом заняття, пов'язаного з фінансово-господарською діяльністю для життєзабезпечення багатьох осіб.

Згідно з нормами КК України можливість застосування конфіскації не виключається навіть у тих випадках, коли конфіскація майна з огляду на його вартість сприймається як набагато суворіший захід, ніж призначене покарання, то й у цьому виді конфіскації не відповідає принципу справедливості покарання. Адже в певних випадках створюється невідповідність покарання вчиненому кримінальному правопорушенню.

Саме тому в науці кримінального права значну увагу зосереджено на проблемах переформатування такого виду покарання, як конфіскація майна в кримінальному провадженні з метою усунення колізії між змістом санкцій статей Особливої частини КК України та інших примусових заходів, пов'язаних з конфіскацією майна, з метою підвищення ефективності кримінального законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням удосконалення кримінально-правового врегулювання інституту конфіскації майна присвячено ряд наукових праць учених-правників, зокрема: М.І.Бажанова, В.С.Батиргареєвої, В.Г.Гончаренка, В.К.Грищука, Н.О.Гуторової, М.Я.Гуцуляка, Ш.І.Давлетова, О.В.Єрмака, А.І.Зубкова, В.Н.Іванова, Б.О.Кирися, В.П.Козирєвої, М.Г.Корабля, Є.Д.Лук'янчикова, Ф.М.Марчука, О.С.Пироженка, С.Г.Собка, Я.І.Соловій, П.Л.Фріса, А.М.Ященка та ін.

Але, при прийняті нового КК України не були враховані як суттєві зміни суспільного устрою в державі, так і напрацювання юридичної науки й практики, а також міжнародний досвід застосування інституту конфіскації майна в процесі кримінального провадження.

Ба більше, й у самих правознавців та законодавця досі немає не тільки визначення в нормах кримінального закону чітких меж застосування конфіскації майна, але й суттєво розходяться їх думки взагалі щодо повноважень держави в посяганні на право суб'єктів вільного володіння майном.

© Romaniuk Bohdan, Riabyi Serhii, 2024

Тому, вважаємо, що викладене потребує подальших наукових досліджень з метою вчинення подальших дій для підвищення ефективності кримінального законодавства та посилення захисту суспільних відносин від кримінальних правопорушень.

Метою статті є аналіз наукових праць, чинного кримінального законодавства й слідчої та судової практики, які стосуються зазначених вище проблемних аспектів кримінально-правового інституту конфіскації майна для внесення відповідних пропозицій щодо їх можливого вирішення.

Завдання дослідження – уважно вивчити нормативний склад статей КК України, які визначають конфіскацію майна, з метою можливого вдосконалення їх змісту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним завданням кримінального законодавства України є правове забезпечення охорони прав і свобод людини й громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру й безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням.

Для здійснення цього завдання КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили (ст. 1 КК України).

У п. 7 ч. 1 ст. 51 КК України вказано, що одним із покарань є конфіскація майна, а в ч. 2 ст. 52 Кодексу її окреслено як додатковий вид покарання поряд із позбавленням військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

Однак, конфіскація майна вже впродовж чималого часу є найбільш проблемним видом покарання з усіх примусових заходів кримінального переслідування осіб, які вчиняють певні кримінальні правопорушення.

Ця міра покарання зазнає критики не тільки як застаріла форма в українському кримінальному законодавстві, оскільки не відповідає нинішнім цивілізаційним суспільним відносинам у період ринкової економіки й принципу недоторканності приватної власності засуджених громадян, але й через дотримання прав та свобод інших осіб – членів сім'ї засудженого, а також недосконалість правового визначення майна засудженого, що підлягає конфіскації, призначення часткової конфіскації, колізійності норм Загальної та Особливої частин КК України стосовно підстав призначення конфіскації майна тощо.

Вивчивши та проаналізувавши наукові праці дослідників цього питання та практику кримінального права зарубіжжя, можна констатувати, що загалом думки українських науковців розділилися на тих, хто виступає за вилучення такої міри покарання з кримінального законодавства і тих, хто прагне її збереження, удосконаливши її правове врегулювання.

Так, О.В. Нагорнюк, досліджуючи праці видатного українського дореволюційного вченого-криміналіста О.Ф. Кістяківського, вказує на те, що він був серед перших, хто запропонував вилучити покарання у виді конфіскації майна із цивілізованих кодексів [1, с. 11].

Навіть у період радянщини питання про вилучення із переліку кримінальних покарань конфіскації майна часто обговорювалося на сторінках правової літератури, а тому вона стала нагальною проблемою не лише сьогодення.

© Romaniuk Bohdan, Riabyi Serhii, 2024

Ще на початку 90-х років після проголошення незалежності України питання вилучення із переліку кримінальних покарань конфіскації майна набуло нового імпульсу у зв'язку з побудовою ринкових суспільних відносин та розширенням сектору приватної власності громадян, яка визнана недоторканною.

Так, Н.К. Бабич вказав, що за вчинення деяких майнових злочинів замість конфіскації майна можна застосувати більш ефективне додаткове покарання – штраф, оскільки він є одним із найефективніших видів покарання [2, с. 23].

В.М. Куц зазначив, що конфіскація майна суперечить принципам справедливості та рівності громадян перед законом, у зв'язку з чим її необхідно замінити штрафом у чітко встановленому розмірі [3, с. 64].

Викладені пропозиції активно обговорювалися й напередодні проведення робіт над нині чинним КК України. Такої думки дотримувалися навіть і деякі науковці, що брали участь у комісії з підготовки проєкту цього Кодексу. Зокрема, прихильником наведеної пропозиції був член комісії М.І. Бажанов. Ще в 1999 році він стверджував, що цивілізоване кримінальне право не вбачає конфіскацію майна видом покарання, оскільки воно має суто фіскальний характер та безпідставно обмежує як право приватної власності засудженого, так і членів його сім'ї [4, с. 175]. Його погляд поділяли й інші дослідники. Зокрема, М.І. Панов та Н.О. Гуторова вказували, що конфіскація майна є покаранням, яке несумісне з існуванням демократичної ринково орієнтованої держави. Майновим покаранням за вчинення злочину слід визнавати доцільним не конфіскацію майна, а штраф у досить чітко встановленому розмірі [5, с. 57–58].

Проте, найбільш активно означений вид додаткового покарання став предметом спорів науковців після прийняття законодавцем чинного КК України, який, не зважаючи на чималу критику правознавців, знову передбачив його застосування. Посилення уваги дослідників до цього покарання ще збільшилося після того, як Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» від 07 жовтня 2014 року № 1689-VII було розширено підстави призначення конфіскації майна як додаткового виду кримінального покарання. Так, конфіскація майна може призначатися не тільки за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а й за злочини проти основ національної безпеки України і громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості.

Питання доцільності існування конфіскації майна розглядалися й на рівні дисертаційних досліджень. Але й досі думка вчених залишається неоднозначною.

Е.Л. Стрельцов вказував на те, що конфіскація справляє величезний каральний та майновий вплив на засудженого і в сучасних умовах може мати більший стримувальний ефект, ніж позбавлення волі [6, с. 211].

М.Й. Коржанський вважав конфіскацію майна ефективним покаранням [7, с. 150].

Б.О. Кирись наголосив, що конфіскація майна є ефективним та дієвим засобом кримінально-правової протидії корисливій злочинності [8, с. 237, 240].

З цих самих позицій ефективності означеного покарання виступають М.Г. Корабель, Ю.В. Шинкарьов. Вони лише вбачають проблему в належному

© Romaniuk Bohdan, Riabyi Serhii, 2024

закріпленні його на законодавчому рівні [9, с. 139].

Л.А. Гарбовський запропонував встановити в законі можливість призначення загальної конфіскації майна не тільки як додаткового, але й навіть як основного покарання [10, с. 135–137].

Г.М. Собко пояснює необхідність збереження такого покарання, як конфіскація майна історичними, соціально-економічними, правовими чинниками, однак пропонує «…краще окреслити характер обмеження й привести до сучасних умов перелік майна, що може бути конфісковане» [11, с. 55–56; 12, с.14].

С.Я. Бурда необхідність збереження конфіскації майна також пояснює її ефективністю [13, с. 267].

Не піддає сумніву необхідність існування загальної конфіскації майна і Є.В. Корнієнко. Вона лише пропонує вдосконалення правового регулювання санкцій відповідних норм КК України [14, с. 127–132].

Поляков В.М. свою позицію щодо збереження конфіскації майна аргументує також традиційно – ефективністю цього виду покарання, який не має замінника [15, с. 93].

Такої самої традиційності в поясненнях необхідності збереження конфіскації майна як виду покарання дотримуються й інші автори, доповнюючи їх ще: «індивідуалізацією покарання», «простим процесом призначення та виконання» та нібито високим рівнем застосування конфіскації іншими країнами світу [16, с. 50]; «ефективним засобом профілактики вчинення кримінальних правопорушень» [17, с. 56]; вона «обумовлена соціальними і економічними причинами» [18, с. 178].

Проте більшість науковців, у тому числі ті, які продовжують подальші дослідження цього виду покарання, підтримують уже наведених вище авторів, які започаткували висунення своїх пропозицій щодо недоцільності існування в кримінальному праві загальної конфіскації майна.

Зокрема, як указує В.М. Мельникова, конфіскація порушує не лише право приватної власності злочинця, а також права невинуватих осіб, що не відповідає принципу відповідальності лише за наявності вини [19, с. 224].

В.М. Мельникова-Крикун розглядає також конфіскацію майна як несумісне покарання з ринково економікою демократичної держави [20, с. 63].

Є думки й про те, що конфіскація як вид покарання суперечить загальновизнаним нормам міжнародного права, принципам гуманізму і справедливості й тому має бути виключена законодавцем з переліку видів покарання [21, с. 140–144].

О.С. Пироженко визнає недоцільним надалі існування в кримінальному законодавстві України такого виду покарання, як конфіскація майна, тому що за своєю сутністю вона не відповідає окремим положенням Основного Закону України (зокрема, принципам рівності громадян перед законом і вини) [22, с. 14].

Вилучити конфіскацію майна з переліку покарань пропонує й Н.В. Марченко [23, с. 15].

Ш.Б. Давлатов також розглядає тільки виключення конфіскації майна з переліку покарань та заміну її додатковим покаранням у вигляді штрафу [24, с. 316].

© Romaniuk Bohdan, Riabyi Serhii, 2024

Т.О. Павлова проти лише повної конфіскації майна засудженого, оскільки члени його сім'ї позбавляються матеріальних засобів існування й безвинно страждають [25, с. 138].

О.В. Єрмак, проаналізувавши міжнародні нормативно-правові акти, ратифіковані Україною, та, вивчивши зарубіжний досвід, вказує на те, що в жодному міжнародному нормативно-правовому акті не йдеться про загальну конфіскацію майна в розумінні вітчизняної кримінально-правової доктрини, а в більшості держав світу загальна конфіскація взагалі не відома. Окрім того, у багатьох країнах вона навіть прямо заборонена конституцією.

Тому, зважаючи на зазначене вище, він поділяє позицію тих криміналістів, які вважають конфіскацію рудиментарним кримінально-правовим явищем радянської епохи [26, с. 106–107; 27, с. 85].

Погляди прихильників збереження цієї міри покарання переконливо спростовує Ю.В. Філей своїми твердженнями про те, що «Позбавлення засудженого майна, нажитого законним шляхом (конфіскація), не тільки не сприяє його законослухняній поведінці, але й у деяких випадках стимулює його подальшу злочинну діяльність». На його думку, цей вид покарання не сприяє досягненню мети спеціальної превенції, не виправляє злочинців, а також не відповідає принципу гуманізму» [28, с. 78].

В.В. Шаблистий прямо вказує, що загальна конфіскація майна, як вид кримінального покарання, має бути скасована через її невідповідність Конституції України [29, с. 137].

О.І. Бідна у своїй дисертації обґрунтовує доцільність поступової відмови від конфіскації майна як виду покарання з одночасним розширенням сфери застосування штрафу як додаткового покарання [30, с. 10].

О.С. Пироженко, хоча частково й погоджується з окремими дослідниками, які стверджують про наявність соціально-правових підстав і доцільність існування такого заходу кримінально-правового впливу, як конфіскація майна, утім він також уважає за необхідне усе ж таки розв'язувати це питання з огляду на ґрунтовні наукові дослідження та міжнародні стандарти кримінально-правового регулювання [31, с. 67].

А.О. Винник убачає необхідність удосконалення правової регламентації спеціальної конфіскації, а з іншого боку, – відмову від використання загальної конфіскації майна як виду кримінального покарання та виключення останньої із системи покарань, передбачених КК України [32, с. 28].

О.В. Попович та Л.В. Томаш вважають, що конфіскація майна не відповідає ані сучасному стану кримінальної політики держави, ані сутності й особливостям як специфічного виду кримінальної відповідальності навіть за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 110^2 КК України [33, с. 91–92].

Отже, прихильники збереження конфіскації майна викладають такі доводи, як традиційність, ефективність тощо, що не є переконливими. Наприклад, добре відомо, що традиції змінюються залежно від змін суспільних відносин. В Україні відбулися різкі зміни суспільно-економічних формацій і недоторканність права власності на майно стало фундаментальним конституційним благом. Не слід забувати, що право власності являє собою природне право людини, яке раніше попиралося в

© Romaniuk Bohdan, Riabyi Serhii, 2024

середньовіччі та радянською державою, а тому не варто наполягати на традиційності інституту конфіскації майна. Будівництво нової демократичної української держави з ринковою економікою зумовлює нині шукати якісно нові підходи до вирішення проблем, пов'язаних з дотриманням права власності певних суб'єктів кримінального провадження.

Що стосується ефективності такого покарання, як конфіскація майна, а особливо його повного вилучення в законного власника, то це також не є належним і переконливим аргументом його збереження в нинішньому вигляді в кримінальному законодавстві України. Спершу слід зауважити, що коли йдеться про покарання, то застосування до нього такого поняття, як «ефективність» не є вдалим. Воно є радше показником результатів комплексу дій у процесі якоїсь діяльності: політичної, економічної, соціальної, технологічної, у тому числі виховної, виправної тощо. Конфіскація майна – це один зі способів покарання і засобів протидії злочинності. Тому, правильним є говорити про ефективність діяльності органів та установ, що виконують певний вид покарання, а не про вид способу покарання, яким є конфіскація майна. Як зазначив І.С. Яковець: «оцінка ефективності виконання кримінальних покарань – це здійснювана у встановленому порядку діяльність спеціально законодавчо визначених органів по встановленню ступеня ефективності даного процесу» [34, с. 52].

Тому, в правознавстві це поняття більше застосовують для позначення «ефективності» права, під яким розуміють належну якість законодавчих актів щодо механізму правового регулювання суспільних відносин, що призводить до фактичних позитивних наслідків. В іншому разі правові акти будуть не ефективними й потребують змін.

Якщо йдеться про види покарань, то вартим уваги є мета покарання. У ч. 2 ст.50 КК України вказується, що покарання має на меті не лише кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так й іншими особами. У ч. 2 ст. 65 КК України йдеться про те, що особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів.

Отже, правильніше буде зазначити те, чи виконує певний вид покарання свої функції для досягнення цілей, указаних законодавцем. А під поняття «ефективність» має підпадати оцінка діяльності органів та установ виконання покарань, які реалізують свою екзекутивну діяльність.

Думаємо, що не варто доводити якимись ще додатковими аргументами того факту, що не кожна особа, яка втратила після конфіскації все своє законне майно, а особливо отримане ще й у процесі своєї підприємницької діяльності, яка є її єдиною професійною діяльністю, після відбуття покарання зможе уникнути вчинення нових правопорушень.

Те саме стосується її близьких та інших осіб, які звикли сповна користуватися вказаним майном або бути майбутніми спадкоємцями такого майна після досягнення повноліття, яке було лише тимчасово передано у володіння повнолітньому родичу, який мав з часом це майно передати цим особам при досягненні віку і права наслідування. Проте він, до досягнення вказаними особами повноліття, став засудженим за кримінальне правопорушення і це майно в нього було конфісковано, оскільки на той час перебувало в

© Romaniuk Bohdan, Riabyi Serhii, 2024

його законному володінні. Можуть виникнути й інші несприятливі життєві ситуації, що судима особа «розраховується» за це не своїм майном, і тому страждають невинні особи.

Схвалювати загальну конфіскацію майна навіть при вчиненні корисливо-насильницьких злочинів є також здебільшого марним. Якщо особа за своїми біопсихологічними даними схильна до користування багатством, то вона, для свого задоволення, після конфіскації та відбування покарання, буде знову його здобувати будь-яким способом, у тому числі незаконним, але більш досконалим, щоб уникнути відповідальності.

Уже давно доведено, що вплив на злочинність лише одними каральними заходами є надто примітивним. Він потребує комплексу способів та засобів впливу, яких навчають правознавців ще в процесі вивчення кримінології у ЗВО.

Тому, годі стверджувати про так звану ефективність загальної конфіскації майна, а тим більше в нинішніх ринкових відносинах з великою часткою приватної власності. Суть покарання полягає не в його загрозливості, а в його невідворотності та належному виконанні своїх функцій для досягнення поставленої мети.

Так, сподівання в XXI ст. на всесилля кримінального закону про загальну конфіскацію майна та її вплив на ситуацію зі злочинністю в країні не варто переоцінювати, адже це не що інше, як легісломанія.

Прихильникам конфіскації майна як «ефективного» покарання варто нагадати, що ще в XVIII ст. повстало питання тодішнього панування в Європі середньовічної жорстокості кримінальних покарань, пов'язаних з катуваннями, спаленнями та вбивствами, які не могли забезпечувати справедливе правосуддя та вплив на стан злочинності. Проти такого свавілля виступали видатні європейські філософи-просвітителі, але найбільше уваги кримінальній юстиції приділив відомий італійський правознавець Ч. Беккаріа (1738–1794), який виклав свої основні думки щодо покарання в знаменитому трактаті «Про злочини та покарання». Ч. Беккаріа категорично відмовився від домінуючої в той час каральної ідеології залякування, що нині прямо пропонують деякі названі вище автори, з якої тоді вбачалося, що основна та самостійна мета покарання досягається шляхом жорстокої розправи, катувань і мук, які слугують «засобами відплати й спокутування гріха» за вчинений злочин.

Він стверджував, що «…мета покарань полягає не в катуванні й мученні людини», а «лише в тому, щоб перешкодити винному знову завдати шкоди суспільству й утримати інших від здійснення того ж». Ба більше, Ч. Беккаріа вказував, що покарання спрямовано на майбутнє, а головною його метою є запобігання злочинам [35, с. 112, 214–233].

Замість суворості та жорстокості покарання він запропонував інший принцип – його неминучість. Він наголошував, що «Впевненість у неминучості хоча б і помірного покарання справить завжди *більше* враження, ніж страх перед іншим більш жорстоким, але таким, що супроводжується надією на безкарність» [35, с. 159–160].

Його гуманістичні ідеї щодо мети кримінальних покарань уже давно лягли в основу багатолітнього прогресивного кримінального законотворення на вказаних принципах у прогресивних країнах Заходу, а тому, як уже зазначалося, у них недаремно відсутнє таке покарання, як загальна конфіскація майна, але лише існує спеціальна конфіскація.

© Romaniuk Bohdan, Riabyi Serhii, 2024

Не є переконливими й доводи прихильників збереження конфіскації майна, які пояснюють це «індивідуалізацією» покарання, «простим процесом призначення та виконання» та нібито високим рівнем застосування конфіскації іншими країнами світу.

Таку «індивідуалізацію» покарання можна спростувати досить просто. Індивідуалізація покарання полягає в обов'язковому урахуванні при призначенні покарання індивідуальних особливостей особи засудженого. Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України при призначенні покарання суд враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання.

А тепер приклади. Однакові за кримінологічними характеристиками особи, які за аналогічних обставин вчинили однакові за тяжкістю кримінальні правопорушення, нестимуть неоднакові покарання, коли в них суттєво відрізнятиметься майновий стан. Ще може бути й таке, що особа, яка вчинила більш тяжкий злочин та з більш тяжкими наслідками, але за наявності невеликої кількості майна чи взагалі за його відсутності понесе набагато менше покарання, ніж та особа, що вчинила менш небезпечне діяння і не з такими тяжкими наслідками, оскільки вона має велику кількість майна. Проте, важко говорити й про індивідуалізацію покарання його справедливістю, коли ці особи діяли як співучасники і вчинили аналогічні діяння тощо.

Стосовно нібито високого рівня застосування конфіскації іншими країнами світу, то варто зазначити, що в законодавстві навіть абсолютної більшості країн, які колись входили до соціалістичного табору, тепер відсутня загальна конфіскація майна як вид покарання. У них існує лише досконала спеціальна конфіскація майна.

З огляду на обмеженість статейного викладу, ми не маємо змоги детальніше зупинитися на останніх двох наших контраргументаціях, а тим більше, що наукових робіт, які підтверджують викладене нами, у юридичній літературі достатньо. А щодо вивчення міжнародного досвіту, то ми вже зазначали про це в роботі О.В. Єрмака.

Виклавши свої контраргументи щодо аргументів прибічників такого покарання, як загальна конфіскація майна, ми цілком підтримуємо аргументи та пропозиції тих дослідників, які пропонують вилучити його із кримінального законодавства.

Основа нашої позиції насамперед базується на конституційних принципах про рівність прав та рівність громадян перед законом (ст.ст. 21, 24 Конституції України), адже ця рівність суттєво порушується при застосуванні конфіскації майна, оскільки його кількість є різною за величиною в кожної особи, що впливає на нерівність втрачених прав на неї та рівень понесеного покарання. Норма ст. 24 Основного Закону України також забороняє будь-які привілеї чи обмеження за ознаками майнового стану. При застосуванні конфіскації майна привілей повністю на боці засуджених, які не мають майна, мають незначну кількість майна або їм вчасно вдалося його приховати, що на практиці є непоодиноким.

Отже, таке покарання за своїм ступенем карального впливу визначається не за рівнем тяжкості кримінального правопорушення, а виключно – майновим станом засудженого.

Юристи мають зважати на те, що норми кримінального законодавства не можуть звужувати права особи, передбачені в наведених вище статтях Основного Закону

© Romaniuk Bohdan, Riabyi Serhii, 2024

України. Про цьому Конституційний Суд України в рішенні від 02 листопада 2004 року № 15-рп/2004 наголосив, що конституційна гарантія правового статусу особи поширюється, зокрема, на призначення кримінального покарання (абзац 1 підп. 4.2 п. 4 мотивувальної частини).

Суд також вважає, що встановлення законодавцем недиференційованого покарання та неможливість його зниження не дає змоги застосовувати покарання до осіб, які вчинили злочин, з урахуванням його ступеня тяжкості, розміру заподіяних збитків, форми вини й мотивів злочину, майнового стану підсудного та інших істотних обставин, що є порушенням принципу справедливості покарання, його індивідуалізації та домірності (абзац 6 п. 5 мотивувальної частини) [36].

Не слід ігнорувати й того факту, що конфіскація майна, а особливо повне його відчуження, аж ніяк не відповідає його призначенню навіть як альтернативне покарання, а тим більше як додаткове покарання. Для осіб, які володіють великими законними статками – це буде навіть суворішим покаранням, ніж позбавлення волі. Як відомо, строк позбавлення волі можна зменшити або особа може бути звільнена від покарання за амністією, а позбавлення власності – безальтернативне навіть при амністії, якщо конфіскація майна, в частині вироку, не була виконана на день набрання чинності законом про амністію [37].

Тому, недаремно в міжнародних нормативно-правових актах і кримінальному законодавстві цивілізованих країн світу не йдеться про загальну конфіскацію майна й у таких масштабах, як нині відбувається в КК України, що є відлунням середньовічної минувшини, а лише про спецконфіскацію. Остання й була запроваджена в нашій державі Законом України від 18 квітня 2013 року № 222-VII на вимоги західних країн у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. Україна має в подальшому ліквідувати загальну конфіскацію майна, адже наразі при вчиненні кримінальних правопорушень підлягає спецконфіскації не тільки незаконно набуте майно, але й цінності та інше майно (ст. 96^2 КК України).

Водночас, уже чимало часу передова світова та європейська наука й практика визнають штраф як покарання, що найбільше відповідає нинішньому розвитку соціально-економічних і політичних формацій держав та досягненню максимально можливої мети покарання. Він є дуже дієвим і гуманним видом покарання, оскільки має разовий характер і не відриває засудженого від його професійної діяльності, соціально-побутового, сімейного середовища, які позитивніше впливають на його ресоціалізацію після скоєного, ніж установи виконання покарань зі спецконтингентом правопорушників.

Каральність штрафу обмежується лише позбавленням винного певних матеріальних цінностей залежно від фінансово-матеріального стану правопорушника, що відповідає принципам індивідуалізації покарання та рівності всіх перед законом.

Особливий акцент на цей вид покарання зроблений у встановленні відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані з майновими правопорушеннями, правопорушеннями, вчиненими з необережності, й навіть за деякі незаконні діяння проти особи.

© Romaniuk Bohdan, Riabyi Serhii, 2024

Штраф є одним з основних видів покарань. Наприклад, у Франції кримінальними покараннями є: довічне позбавлення волі; тюремне ув'язнення, а виправними – тюремне ув'язнення, штраф, штрафо-дні (регулярне внесення засудженим до державного бюджету певної, визначеної судом, грошової суми). У Франції штраф – найпоширеніший із майнових видів покарання [38]. Кримінальне законодавство Німеччини визначило два основних види покарань – позбавлення волі (§ 38, 39) і грошовий штраф (§ 40–43) [39]. За кримінальним законом Японії передбачена смертна кара; позбавлення волі без примусової праці (тюремне ув'язнення); грошовий штраф тощо (ст. 6) [40].

Висновки та пропозиції. Отже, можна зазначити, що загальна конфіскація майна як вид кримінального покарання не відповідає міжнародному праву. Він відсутній у цивілізованих країнах світу та навіть в абсолютній більшості колишніх республік СРСР і суперечить нормам Основного Закону нашої держави, а тому підлягає скасуванню і в Україні.

Водночас, пропонуємо: а) ввести штраф як основний вид покарання, але розміри його мають відповідати, за певними показниками, тяжкості кримінального правопорушення та майновому стану правопорушника; б) розширити об'єкти спеціальної конфіскації, про що вже наголошувалося в наукових дослідженнях; в) розглянути, як виняток, питання можливої конфіскації майна лише осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, передбачені ст. 111 та 111[1] КК України, у період воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Нагорнюк О.В.* Питання Загальної частини кримінального права в працях О.Ф. Кістяківського: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004. 20 с.

2. *Бабич Н.К.* Экономическая преступность: а если штрафом? *Финансовая Украина.* 1996. № 43. С. 22–24.

3. *Куц В.М.* Новий Кримінальний кодекс України: яким йому бути. Харків: Ксілон, 1999. 204 с.

4. *Бажанов М.И.* Наказание в проекте УК Украины. *Проблеми законності:* Респ. міжвідом. наук. зб. Харків, 1999. Вип. 38. С. 167–179.

5. *Панов М.І., Гуторова Н.О.* Проблеми оптимізації санкцій за фінансові злочини. *Право України.* 2000. № 9. С. 56–58.

6. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: учебник; под ред. Е.Л. Стрельцова. Харьков: Одиссей, 2002. 672 с.

7. *Коржанський М.Й.* Проблеми кримінального права: монографія. Дніпропетровськ: Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ України, 2003. 198 с.

8. *Кирись Б.О.* Конфіскація майна: аргументи за збереження і за скасування цього виду покарання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2006. Вип. 1. С. 233–244.

9. *Корабель М.Г., Шинкарьов Ю.В.* Конфіскація майна як вид кримінального покарання: монографія. Харків: *Право,* 2018. 176 с.

10. *Гарбовський Л.А.* Окремі аспекти вдосконалення кримінально-процесуального забезпечення конфіскації майна органами дізнання та досудового слідства. *Підприємництво, господарство і право.* 2006. № 10. С. 135–137.

11. *Собко Г.М.* Пропозиції по вдосконаленню повної конфіскації майна за кримінальним законодавством України і шляхи його вдосконалення. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2007. № 4. С. 55–56.

© Romaniuk Bohdan, Riabyi Serhii, 2024

12. *Собко Г.М.* Конфіскація за кримінальним законодавством України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2008. 20 с.

13. *Бурда С.Я.* Юридичний аналіз покарання у виді конфіскації майна як додаткового покарання за КК України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2012. № 1. С. 267.

14. *Корнієнко Є.В.* Конфіскація майна за кримінальним законодавством України: правова природа, види, проблеми законотворення. *Наше право.* 2014. № 8. С. 127–132.

15. *Поляков В.М.* Щодо доцільності існування конфіскації майна як виду кримінального покарання. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету.* 2014. № 10-2. Т. 2. С. 91–93. (Серія: Юриспруденція).

16. *Козаченко О.В., Зіневич А.І.* Види конфіскацій за кримінальним законом України. *Новітні кримінально-правові дослідження:* зб. наук. пр.; відп. ред. О.В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2015. С. 47–51.

17. *Кушнерук Д.В.* Правове регулювання конфіскації майна за законодавством України. *Часопис цивілістики.* 2018. Вип. 28. С. 54–58.

18. *Соловій Я.І., Гуцуляк М.Я.* Теоретико-правова регламентація та практика застосування покарання у виді конфіскації майна. 2015. № 11. С. 172–180.

19. *Мельникова В.М.* Конфіскація майна, як додатковий вид покарання. *Юридичні читання молодих вчених:* зб. матеріалів Всеукр. наук. конф. (м. Київ, 23–24 квіт. 2004 р.). Київ: НПУ ім. Драгоманова, 2004. С. 222–225.

20. *Мельникова-Крикун В.М.* Про недоцільність застосування конфіскації майна як виду додаткового покарання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2005. № 29 С. 61–65.

21. *Козирєва В.* Кримінальні покарання майнового характеру: сутність, мета, практика застосування. *Підприємництво, господарство і право.* 2006. № 4. С. 140–144.

22. *Пироженко О.С.* Покарання, що обмежують майнові права засуджених, за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2011. 20 с.

23. *Марченко Н.В.* Додаткові покарання та особливості їх призначення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 20 с.

24. *Давлатов Ш.Б.* Актуальні проблеми призначення та виконання конфіскації майна та їхній вплив на перспективи існування даного покарання у кримінальному праві України. *Порівняльно-аналітичне право.* 2015. № 4. С. 316–319.

25. *Павлова Т.О.* Види конфіскації за чинним Кримінальним кодексом України. *Правова держава.* 2016. № 23. С. 135–140.

26. *Єрмак О.В.* Конфіскація як захід кримінально-правового характеру: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 262 с.

27. *Єрмак О.В.* Конфіскація в міжнародних правових документах. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра: науковий журнал.* 2017. № 1 (1). С. 77–87.

28. *Філей Ю.В.* Конфіскація майна за злочини проти основ національної безпеки. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони основ національної безпеки України:* матеріали кругл. столу. Харків: Юрайт, 2017. 158 с.

29. *Шаблистий В.В.* Конфіскація та спеціальна конфіскація як можливий наслідок вчинення корупційного правопорушення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2018. № 1 (90). С. 130–139.

30. *Бідна О.І.* Конфіскація за кримінальним правом України: автореф. дис. … на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 23 с.

31. *Пироженко О.С.* Питання доцільності встановлення кримінального покарання у виді конфіскації майна за окремі види злочинів. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції:* зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ.

© Romaniuk Bohdan, Riabyi Serhii, 2024

конф. (м. Харків, 22 трав. 2015 р.). Харків: ХНУВС, 2015. 368 с.

32. *Винник А.О.* Порівняльна характеристика спеціальної конфіскації як іншого заходу кримінально-правового характеру та конфіскації як виду покарання за чинним Кримінальним кодексом України. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2019. № 2. С. 26–28.

33. *Попович О.В., Томаш Л.В.* Конструктивні особливості кримінально-правових санкцій ст. 1102 Кримінального кодексу України. *Держава та регіони.* 2020. № 1 (67). Т. 2. С. 88–94. (Серія: Право).

34. *Яковець І.С.* Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с.

35. *Беккаріа Ч.* Про злочини і покарання; пер. з італ. М.М. Ісаєва. Київ: ІнЮре, 2014. 240 с.

36. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text (дата звернення: 23.05.2024).

37. Про застосування амністії в Україні: Закон України від 01.10.1996 р. № 392/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 23.05.2024).

38. Кримінальний кодекс Французької Республіки. Київ: ОВК, 2017. 348 с.

39. Strafgesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung. Strafgesetzbuch. BGBl. I S. 2146. Artikel 4 des Gesetzes vom 4. Dezember, 2022. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/StGB.pdf (дата звернення: 23.05.2024).

40. Кримінальний кодекс Японії: URL: https://www.academia.edu/37779174/%D0%A3%D0%9A_%D0%AF%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%B8_doc (дата звернення: 23.05.2024).

REFERENCES

1. *Nahorniuk, O.V.* (2004). Pytannia Zahalnoi chastyny kryminalnoho prava v pratsiakh O.F. Kistiakivskoho. "The issue of the General part of criminal law in the works of O.F. Kistiakivskyi": extended abstract of candidate's thesis: 12.00.08. Kharkiv. 20 p. [in Ukrainian].

2. *Babych, N.K.* (1996). Ekonomicheskaia prestupnost: a esli shtrafom? "Economic crime: what if a fine?" *Financial Ukraine.* No. 43. P. 22–24 [in russian].

3. *Kuts, B.M.* (1999). Novyi Kryminalnyi kodeks Ukrainy: yakym yomu buty. "The new Criminal Code of Ukraine: what it should be". Kharkiv: "Xylon". 204 p. [in Ukrainian].

4. *Bazhanov, M.Y.* (1999). Nakazanie v proekte UK Ukrainy. "Punishment in the draft Criminal Code of Ukraine. Issues of legality": Rep. interdepartmental of science coll. Kharkiv. Vol. 38. P. 167–179 [in Ukrainian].

5. *Panov M.I., Hutorova N.O.* (2000). Problemy optymizatsii sanktsii za finansovi zlochyny. "Problems of optimization of sanctions for financial crimes". *Pravo Ukrainy.* No. 9. P. 56–58 [in Ukrainian].

6. Uholovnoie pravo Ukrainy. Obshchaya i Osobennaia chast. "Criminal law of Ukraine. General and personal parts": textbook; under the editorship E.L. Streltsova. Kharkiv: Odissei, 2002. 672 p. [in russian].

7. *Korzhanskyi, M.Y.* (2003). Problemy kryminalnoho prava. "Problems of criminal law": monograph. Dnipropetrovsk: Jurid. Acad. of the Ministry of Internal Affairs of Ukrainian, 2003. 198 p. [in Ukrainian].

8. *Kyrys, B.O.* (2006). Konfiskatsiia maina: arhumenty za zberezhennia i za skasuvannia tsoho vydu pokarannia. "Confiscation of property: arguments for preservation and abolition of this type of

© Romaniuk Bohdan, Riabyi Serhii, 2024

punishment". *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs.* Issue 1. P. 233–244 [in Ukrainian].

9. *Korabel, M.H., Shynkariov, YU.V.* (2018). Konfiskatsiia mayna yak vyd kryminalnoho pokarannia. "Property confiscation as a type of criminal punishment": monograph. Kharkiv: Pravo. 176 p. [in Ukrainian].

10. *Harbovskyi, L.A.* (2006). Okremi aspekty vdoskonalennia kryminalno-protsesualnoho zabezpechennia konfiskatsii maina orhanamy diznannia ta dosudovoho slidstva. "Certain aspects of improving the criminal procedural provision of confiscation of property by bodies of inquiry and pre-trial investigation". *Pidpryiemnytstvo, Hospodarstvo i Pravo.* No. 10. P. 135–137 [in Ukrainian].

11. *Sobko, H.M.* (2007). Propozytsii po vdoskonalenniu povnoi konfiskatsii maina za kryminalnym zakonodavstvom Ukrainy i shliakhy yoho vdoskonalennia. "Proposals to improve the full confiscation of property under the criminal law of Ukraine and ways to improve it". *South Ukrainian Legal Journal.* No. 4. P. 55–56 [in Ukrainian].

12. *Sobko, H.M.* (2008). Konfiskatsiia za kryminalnym zakonodavstvom Ukrainy. "Confiscation under the criminal law of Ukraine": extended abstract of candidate's thesis: 12.00.08. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].

13. *Burda, S.YA.* (2012). Yurydychnyi analiz pokarannia u vydi konfiskatsii maina yak dodatkovoho pokarannia za KK Ukrainy. "Legal analysis of punishment in the form of confiscation of property as an additional punishment under the Criminal Code of Ukraine". *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs.* No. 1. 267 p. [in Ukrainian].

14. *Kornienko, YE.V.* (2014). Konfiskatsiia maina za kryminalnym zakonodavstvom Ukrainy: pravova pryroda, vydy, problemy zakonotvorennia. "Confiscation of property under the criminal legislation of Ukraine: legal nature, types, problems of law-making". *Our Right.* No. 8. P. 127–132 [in Ukrainian].

15. *Poliakov, V.M.* (2014). Shchodo dotsilnosti isnuvannia konfiskatsii mayna yak vydu kryminalnoho pokarannia. "Regarding the expediency of confiscation of property as a type of criminal punishment". *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University.* No. 10-2. T. 2. P. 91–93. (Series: Jurisprudence) [in Ukrainian].

16. *Kozachenko, O.V., Zinevych, A.I.* (2015). Vydy konfiskatsii za kryminalnym zakonom Ukrainy. Novitni kryminalno-pravovi doslidzhennia. "Types of confiscations under the criminal law of Ukraine". The latest criminal legal studies; resp. ed. O.V. Kozachenko. Mykolaiv: "Ilion". P. 47–51 [in Ukrainian].

17. *Kushneruk, D.V.* Pravove rehuliuvannia konfiskatsii maina za zakonodavstvom Ukrainy. "Legal regulation of confiscation of property under the legislation of Ukraine". *Journal of Civil Studies.* Vol. 28. P. 54–58 [in Ukrainian].

18. *Solovii, Ya.I., Hutsuliak, M.Ya.* (2015). Teoretyko-pravova rehlamentatsiia ta praktyka zastosuvannia pokarannia u vydi konfiskatsii maina. "Theoretical and legal regulation and practice of punishment in the form of confiscation of property". No. 11. P. 172-180 [in Ukrainian].

19. *Melnykova, V.M.* (2004). Konfiskatsiia maina, yak dodatkovyi vyd pokarannia. Yurydychni chytannia molodykh vchenykh. "Confiscation of property as an additional type of punishment. Legal readings of young scientists": coll. materials of science conf. (Kyiv, April 23–24, 2004). Kyiv: Drahomanova NPU. P. 222–225 [in Ukrainian].

20. *Melnikova-Krykun, V.M.* (2005). "On the impracticality of using property confiscation as a type of additional punishment". *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs.* No. 29. P. 61–65 [in Ukrainian].

21. *Kozyrieva, V.* (2006). Kryminalni pokarannia maynovoho kharakteru: sutnist, meta, praktyka zastosuvannia. "Criminal penalties of a property nature: essence, purpose, practice of application". *Entrepreneurship, Economy and Law.* No. 4. P. 140–144 [in Ukrainian].

© Romaniuk Bohdan, Riabyi Serhii, 2024

22. *Pyrozhenko, O.S.* (2011). Pokarannia, shcho obmezhuout mainovi prava zasudzhenykh, za kryminalnym pravom Ukrainy. "Punishments that limit the property rights of convicts under the criminal law of Ukraine": candidate's thesis: 12.00.08. Kharkiv. 20 p. [in Ukrainian].

23. *Marchenko, N.V.* (2009). Dodatkovi pokarannia ta osoblyvosti yikh pryznachennia. "Additional punishments and features of their appointment": candidate's thesis: 12.00.08. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].

24. *Davlatov, Sh.B.* (2015). Aktualni problemy pryznachennia ta vykonannia konfiskatsii maina ta yikhnii vplyv na perspektyvy isnuvannia danoho pokarannia u kryminalnomu pravi Ukrainy. "Actual problems of appointment and execution of confiscation of property and their influence on the prospects for the existence of this punishment in the criminal law of Ukraine". *Comparative and Analytical Law.* No. 4. P. 316–319 [in Ukrainian].

25. *Pavlova, T.O.* (2016). Vydy konfiskatsii za chynnym Kryminalnym kodeksom Ukrainy. "Types of confiscation according to the current Criminal Code of Ukraine". *Rule of Law.* No. 23. P. 135–140 [in Ukrainian].

26. *Yermak, O.V.* (2017). Konfiskatsiia yak zakhid kryminalno-pravovoho kharakteru. "Confiscation as a measure of a criminal-legal nature": candidate's thesis: 12.00.08. Kyiv. 262 p. [in Ukrainian].

27. *Yermak, O.V.* (2017). Konfiskatsiia v mizhnarodnykh pravovykh dokumentakh. "Confiscation in international legal documents". *Criminal and enforcement system: Yesterday. Today. Tomorrow: Scientific Journal.* No. 1 (1). P. 77–87 [in Ukrainian].

28. *Philei, Y.V.* (2017). Konfiskatsiia mayna za zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky. Aktualni problemy kryminalno-pravovoi okhorony osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy. "Confiscation of property for crimes against the foundations of national security. Actual problems of the criminal law protection of the foundations of national security of Ukraine": materials of the round table. Kharkiv: "Yurait". 158 p. [in Ukrainian].

29. *Shablystii, V.V.* (2018). Konfiskatsiia ta spetsialna konfiskatsiia yak mozhlyvyi naslidok vchynennia koruptsiinoho pravoporushennia. "Confiscation and special confiscation as a possible consequence of committing a corruption offense". *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.* No. 1 (90). P. 130–139 [in Ukrainian].

30. *Bidna, O.I.* (2019). Konfiskatsiia za kryminalnym pravom Ukrainy. "Confiscation under the criminal law of Ukraine": candidate's thesis: 12.00.08. Kharkiv. 23 p. [in Ukrainian].

31. *Pyrozhenko, O.S.* (2015). Pytannia dotsilnosti vstanovlennia kryminalnoho pokarannia u vydi konfiskatsii maina za okremi vydy zlochyniv. Aktualni problemy kryminalnoho prava ta kryminolohii u svitli reformuvannia kryminalnoi yustytsii. *"The question of the expediency of establishing criminal punishment in the form of confiscation of property for certain types of crimes. Actual problems of criminal law and criminology in the light of criminal justice reform":* collect. materials of the International science and practice conf. (Kharkiv, May 22, 2015). Kharkiv: KhNUVS. 368 p. [in Ukrainian].

32. *Vynnyk, A.O.* (2019). Porivnialna kharakterystyka spetsialnoi konfiskatsii yak inshoho zakhodu kryminalno-pravovoho kharakteru ta konfiskatsii yak vydu pokarannia za chynnym Kryminalnym kodeksom Ukrainy. "Comparative characteristics of special confiscation as another measure of a criminal law nature and confiscation as a type of punishment under the current Criminal Code of Ukraine". *South Ukrainian Legal Journal.* No. 2. P. 26–28 [in Ukrainian].

33. *Popovych, O.V., Tomash, L.V.* (2020). Konstruktyvni osoblyvosti kryminalno-pravovykh sanktsii st. 1102 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. "Constructive features of criminal sanctions under Art. 1102 of the Criminal Code of Ukraine". *State and Regions.* No. 1 (67). Vol. 2. P. 88–94. (Series: Law) [in Ukrainian].

34. *Yakovets, I.S.* (2013). Teoretychni ta prykladni zasady optymizatsii protsesu vykonannia kryminalnykh pokaran. "Theoretical and applied principles of optimizing the process of execution of criminal punishments": monograph. Kharkiv: Pravo. 392 p. [in Ukrainian].

© Romaniuk Bohdan, Riabyi Serhii, 2024

35. *Bekkaria, CH.* (2014). Pro zlochyny i pokarannia. “On crimes and punishments”; trans. from Italian M.M. Isaiev. Kyiv: InYure. 240 p. [in Ukrainian].

36. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 69 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia). “Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of the Supreme Court of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine (the case regarding the imposition of a milder punishment by the court)” dated November 2, 2004 No. 15-рп/2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text (Date of Application: 23.05.2024) [in Ukrainian].

37. Pro zastosuvannia amnistii v Ukraini. “On the application of amnesty in Ukraine”: Law of Ukraine dated October 1, 1996 No. 392/96-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80#Text (Date of Application: 23.05.2024) [in Ukrainian].

38. Kryminalnyi kodeks Frantsuzkoi Respubliky. “Criminal Code of the French Republic”. Kyiv: OVC. 2017. 348 p. [in Ukrainian].

39. Strafgesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung. Strafgesetzbuch. BGBl. I S. 2146. Artikel 4 des Gesetzes vom 4. Dezember, 2022. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/StGB.pdf (Date of Application: 23.05.2024) [in German].

40. Kryminalnyi kodeks Yaponii. “Criminal Code of Japan”. URL:https://www.academia.edu/37779174/%D0%A3%D0%9A_%D0%AF%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%B8_doc URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80#Text (Date of Application: 23.05.2024) [in Ukrainian].

UDC 343.272

Romaniuk Bohdan,
Candidate of Juridical Sciences, Docent,
Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the
National Transport University, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0009-0004-9674-1539
Riabyi Serhii,
Candidate of Juridical Sciences,
Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7854-4193

CONFISCATION OF PROPERTY IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE

The article is devoted to the analysis of such a criminal law institution as confiscation of property and consideration of the expediency of the existence of its separate forms as a measure of criminal law influence on crime in modern conditions.

The main and important views of scientists who have already studied the problematic issues of legal regulation of property confiscation are outlined.

The article highlights a set of problematic issues related to the legislative regulation of confiscation of property in the course of criminal proceedings. It is noted that confiscation

© Romaniuk Bohdan, Riabyi Serhii, 2024

of property plays a significant role as a measure of criminal law influence with the aim of increasing the effectiveness of the process of combating crime and restoring the violated rights of victims as a result of criminal offenses.

At the same time, attention is drawn to some legal forms and the process of applying confiscation of property as an additional punishment and its compliance with the principle of the inviolability of a person's right to property and the expediency of preserving it in the criminal punishment system.

A comparative analysis of the criminal law laws of Ukraine and foreign countries, which regulate the confiscation of property in criminal proceedings, was conducted.

The prospects for solving the problems that occur in the legal regulation of the application of confiscation of property are considered, and separate ways of improving this criminal law institution in the criminal law of Ukraine are proposed.

Keywords: criminal law, law on criminal responsibility, criminal punishment, sanction, punishment, confiscation of property, special confiscation, effectiveness of punishment, appointment of punishment.

Отримано 30.05.2024

© Romaniuk Bohdan, Riabyi Serhii, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA

DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**

УДК 342.7-054.7:37

Рямзіна Аліна Юріївна,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-6250-5296

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ НА ОСВІТУ

У статті досліджено механізми забезпечення права внутрішньо переміщених осіб на освіту. Перед державою постали складні завдання забезпечити конституційні права осіб, які змушені залишати постійне місце проживання через проведення бойових дій. Одним із таких прав є право на освіту. Проаналізовано особливості надання доступу внутрішньо переміщеним особам до різних освітніх рівнів та їх вступу до навчальних закладів.

Ключові слова: *внутрішньо переміщені особи, право на освіту, особливості прийому на навчання внутрішньо переміщених осіб, пільги на харчування внутрішньо переміщених осіб у закладах освіти.*

З початком збройної агресії рф на території України в державі з'явилася значна кількість внутрішньо переміщених осіб. Попри складність ситуації та необхідність термінового врегулювання їх потреб, держава на належному рівні забезпечує реалізацію прав осіб, які змушені змінити місце проживання у зв'язку з бойовими діями, зокрема й їх права на освіту. Взята на облік внутрішньо переміщена особа має право на продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету або інших джерел фінансування. Порядок фінансування навчання категорії осіб, які були зараховані у навчальні заклади на територіях, де виникли обставини, які змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, на навчання за рахунок коштів державного бюджету, встановлюється Кабінетом Міністрів України (ч. 9 ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб») [1].

Внутрішньо переміщена особа має право на влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади (ч. 1 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб») [1].

Держава розробила порядок, який визначає особливості отримання документів про загальну середню освіту та особливі умови прийому для здобуття вищої, фахової передвищої освіти, професійної (професійно-технічної) освіти особами, які проживають

© Riamzina Alina, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).17
Issue 2(64) 2024 **https://naukaipravoohorona.com/**

на територіях, де неможливо забезпечити виконання стандартів освіти України та/або стабільний освітній процес, із наданням можливості вступати у межах встановлених квот прийому до закладів освіти України. Згідно з його положеннями заявники мають право на безоплатне навчання зі стипендіальним забезпеченням на підготовчих курсах закладів вищої освіти тривалістю до одного року з наступним вступом до закладів вищої освіти як внутрішньо переміщені особи (абзац 5 п. 4 розділу І Порядку прийому для здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на територіях, де неможливо забезпечити виконання стандартів освіти України та/або стабільний освітній процес) [2].

Заявником є особа, яка:

після 20 лютого 2014 року завершила здобуття базової середньої або повної загальної середньої освіти в закладі освіти на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя;

після 07 квітня 2014 року завершила здобуття базової середньої освіти або повної загальної середньої освіти на окремих територіях України, що входять до складу Донецької та Луганської областей, що є окупованими російською федерацією (у тому числі окупаційною адміністрацією російської федерації) та проживає на зазначених територіях або на території населених пунктів на лінії зіткнення відповідно до Переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та Переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення, затверджених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07 лютого 2014 р. №1085-р (у редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 07 листопада 2018 р. № 79-р) в населених пунктах, віднесених до території активних бойових дій станом на 01 липня 2023 року або тимчасово окупованих російською федерацією територій України, або територій, тимчасова окупація яких російською федерацією завершилась після 01 вересня 2022 року (території, де неможливо забезпечити виконання стандартів освіти України та/або стабільний освітній процес), і отримала документ про базову середню освіту або повну загальну середню освіту в інших адміністративно-територіальних одиницях України за екстернатною або дистанційною формою здобуття освіти (п. 2 Порядку прийому для здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на територіях, де неможливо забезпечити виконання стандартів освіти України та/або стабільний освітній процес) [2].

Громадяни України, які проживають на тимчасово окупованій території, у населених пунктах на лінії зіткнення, мають право на здобуття або продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету з наданням місць у гуртожитках на час навчання. Іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, особи, яким надано статус біженця в Україні, особи, які потребують додаткового або тимчасового захисту, та особи, яким надано статус закордонного українця, які перебувають в Україні на законних підставах та проживають на тимчасово окупованій території, а також у населених пунктах на лінії зіткнення, мають право на здобуття або продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України в порядку, визначеному законами України

© Riamzina Alina, 2024

«Про вищу освіту» і «Про фахову передвищу освіту». Вказані особи мають право на здобуття дошкільної, позашкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти за будь-якою формою здобуття освіти, визначеною законодавством. Особи, які не завершили здобуття повної (базової) загальної середньої освіти в закладах освіти на тимчасово окупованій території, у населених пунктах на лінії зіткнення, з метою отримання документа державного зразка про повну (базову) загальну середню освіту мають право продовжити навчання та пройти державну підсумкову атестацію у відповідних закладах освіти на території інших регіонів України. Особи, зазначені в абзацах першому і другому цієї частини, які не завершили здобуття повної (базової) загальної середньої освіти в закладах освіти на тимчасово окупованій території, у населених пунктах на лінії зіткнення, з метою отримання документа державного зразка про повну (базову) загальну середню освіту мають право продовжити навчання та пройти державну підсумкову атестацію у відповідних закладах освіти на території інших регіонів України (ч. 12 ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України») [3].

Україна запровадила особливості прийому на навчання внутрішньо переміщених осіб для здобуття фахової передвищої освіти. Спеціальними умовами участі в конкурсному відборі на здобуття фахової передвищої освіти за кошти державного або місцевого бюджету (за державним або регіональним замовленням) є:

зарахування за результатами позитивної оцінки вступного випробування на місця державного або регіонального замовлення;

переведення на вакантні місця державного або регіонального замовлення відповідно до цього Порядку осіб, які зараховані на навчання за іншими джерелами фінансування на основну конкурсну пропозицію (п. 1 розділу VIII Порядку прийому на навчання до закладів фахової передвищої освіти в 2024 році) [4].

Можуть бути переведені на вакантні місця державного або регіонального замовлення такі категорії осіб, зараховані на навчання за іншими джерелами фінансування на основну конкурсну пропозицію, якщо вони здобули позитивну оцінку на співбесіді або творчому конкурсі у встановлені Правилами прийому строки особи, які є внутрішньо переміщеними особами відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (абзац 3 п. 4 розділу VIII Порядку прийому на навчання до закладів фахової передвищої освіти в 2024 році) [4].

Прізвища вступників, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія, територія населених пунктів на лінії зіткнення, адміністративної межі, особливо небезпечна територія (які не зареєстровані як внутрішньо переміщені особи) або переселилися з неї після 24 лютого 2022 року, підлягають шифруванню у всіх інформаційних системах (абзац 5 п. 3 розділу IX Порядку прийому на навчання до закладів фахової передвищої освіти в 2024 році) [4].

Цікавим фактом є те, що наказом МОН «Про затвердження Порядку прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2023 році» було передбачено особливості прийому на навчання внутрішньо переміщених осіб для здобуття ступеня молодшого

© Riamzina Alina, 2024

бакалавра, бакалавра, магістра та доктора філософії/доктора мистецтва (заклади вищої освіти). Спеціальними умовами вступу на навчання за державним або регіональним замовленням у вигляді переведення (за наявності місць) на вакантні місця державного або регіонального замовлення осіб, які зараховані на навчання за іншими джерелами фінансування на відкриту або фіксовану конкурсну пропозицію, у 2023 році користувалися, зокрема, внутрішньо переміщені особи (абзац 9 п. 11 розділу VIII Порядку прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2023 році) [5]. Проте зазначені вище особливості прийому на навчання не передбачені наказом МОН «Про затвердження Порядку прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2024 році» [4].

Держава врегульовує фінансування здобуття вищої освіти з деякими особливостями для внутрішньо переміщених осіб. Фінансування підготовки здобувачів вищої освіти здійснюється:

за рахунок видатків державного бюджету у державних закладах вищої освіти (державне замовлення) та за рахунок видатків місцевих бюджетів у державних та комунальних закладах вищої освіти (регіональне замовлення);

за рахунок цільових пільгових державних кредитів;

за ваучерами;

за кошти фізичних та/або юридичних осіб (на умовах договору, зокрема за кошти грантів, які отримав заклад вищої освіти на проведення наукових досліджень, за якими передбачається підготовка здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії або доктора наук) (п. 1 розділу III Умов прийому на навчання до закладів вищої освіти України в 2019 році) [6].

Цільові пільгові державні кредити надаються особам, які зараховані на навчання для здобуття вищої освіти за денною або заочною формою на підставі угод, укладених між закладом освіти та фізичною або юридичною особою, а саме пільговий довгостроковий кредит для здобуття вищої освіти – студентам, які відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» зареєстровані у встановленому законодавством порядку як внутрішньо переміщені особи, а також особам з їх числа до закінчення ними відповідно державного чи комунального професійно-технічного закладу або закладу вищої освіти, але не довше ніж до досягнення 23 років (абзац 1 п. 6 розділу III Умов прийому на навчання до закладів вищої освіти України в 2019 році) [6].

Крім того, те ж саме правило щодо можливості переводу застосовується до внутрішньо переміщених осіб – здобувачів вищої освіти (особи, які є внутрішньо переміщеними особами відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», можуть бути переведені на вакантні місця державного або регіонального замовлення в порядку, передбаченому цими Умовами, якщо вони зараховані на навчання за іншими джерелами фінансування на відкриту або фіксовану (закриту) конкурсну пропозицію, а також на місця за рахунок цільових пільгових державних кредитів осіб у порядку, передбаченому законодавством, якщо вони зараховані на навчання за рахунок коштів фізичних та/або юридичних осіб) (абзац 1 п. 14 розділу VIII Умов прийому на навчання до закладів вищої освіти України в 2019 році) [6].

© Riamzina Alina, 2024

Варто зауважити, що крім особливостей вступу чи переведення внутрішньо переміщених осіб до освітніх закладів, в Україні передбачені пільги на харчування внутрішньо переміщених осіб у закладах освіти. Діти з числа внутрішньо переміщених осіб чи діти, які мають статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, які навчаються у дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форми власності, забезпечуються безкоштовним харчуванням у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ч. 10 ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб») [1].

Засновник (засновники) закладів освіти забезпечують безоплатне гаряче харчування в державних і комунальних закладах освіти за рахунок коштів відповідних бюджетів відповідно до встановленого в закладі освіти режиму (кратності) харчування для дітей з числа внутрішньо переміщених осіб, дітей, які мають статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів (абзац 6 п. 4 Порядку організації харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку) [7].

З початком повномасштабного вторгнення рф на територію України навчальні заклади змушені переміщуватися в безпечніші регіони. Тимчасово переміщені вищі навчальні заклади та наукові установи провадять свою діяльність у населених пунктах на підконтрольній українській владі території та мають право використовувати передане їм на праві господарського відання майно для участі у цивільних відносинах. Вони, а також їх працівники не несуть відповідальності за стан майна, що знаходиться на тимчасово окупованій території або в населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, з дня початку тимчасової окупації або з дня оголошення антитерористичної операції до дня повернення такого вищого навчального закладу, наукової установи на попереднє місцезнаходження, але не пізніше ніж через шість місяців з моменту повернення тимчасово окупованої території під загальну юрисдикцію України або з дати набрання чинності Указом Президента України про завершення проведення антитерористичної операції або воєнних дій на території України.

Держава всіляко сприяє компенсації пошкодженого майна внаслідок воєнних дій. Наприклад, держава сприяє відновленню матеріально-технічної бази тимчасово переміщених вищих навчальних закладів та наукових установ (ч. 4 ст. 51 Закону України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції») [8].

Отже, державою здійснюється детальне правове регулювання, підтримка та допомога внутрішньо переміщеним особам. Сьогодні Україна є взірцем у сфері забезпечення їхніх основних потреб та врегулювання в найкоротші терміни основних етапів життєдіяльності внутрішньо переміщених осіб з урахуванням можливостей країни в умовах бойових дій, зокрема це вбачається й у забезпеченні проаналізованого права на освіту.

© Riamzina Alina, 2024

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради.* 2015. № 1. Ст.1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text (дата звернення: 23.03.2024).

2. Про затвердження Порядку прийому для здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на територіях, де неможливо забезпечити виконання стандартів освіти України та/або стабільний освітній процес: наказ М-ва освіти і науки України від 01.03.2021 р. № 271. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0505-21#Text (дата звернення: 23.03.2024).

3. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради.* 2014. № 26. Ст. 892. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text (дата звернення: 23.03.2024).

4. Про затвердження Порядку прийому на навчання до закладів фахової передвищої освіти в 2024 році: наказ М-ва освіти і науки України від 29.02.2024 р. № 245. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0356-24#n5 (дата звернення: 23.03.2024).

5. Про затвердження Порядку прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2023 році: наказ М-ва освіти і науки України від 15.03.2023 р. № 276. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0519-23#Text (дата звернення: 23.03.2024).

6. Про затвердження деяких нормативно-правових актів з питань прийому на навчання до закладів вищої освіти: наказ М-ва освіти і науки України від 11.10.2018 р. № 1096. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1456-18#Text (дата звернення: 23.03.2024).

7. Про затвердження норм та Порядку організації харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку: постанова Каб. Міністрів України від 24.03.2021 р. № 305. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2021-%D0%BF#Text (дата звернення: 23.03.2024).

8. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України від 02.09.2014 р. № 1669-VII. *Відомості Верховної Ради.* 2014. № 44. Ст. 2040. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18#Text (дата звернення: 23.03.2024).

REFERENCES

1. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib. “On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons”: Law of Ukraine dated October 20, 2014 No. 1706-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady* (VVR). 2015. No. 1. Article 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text (Date of Application: 23.03.2024) [in Ukrainian].

2. Pro zatverdzhennia Poriadku pryiomu dlia zdobuttia vyshchoi, fakhovoi peredvyshchoi ta profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity osib, yaki prozhyvaiut na terytoriiakh, de nemozhlyvo zabezpechyty vykonannia standartiv osvity Ukrainy ta/abo stabilnyi osvitnii protses. “On the approval of the Admission Procedure for obtaining higher, professional pre-higher and professional (vocational-technical) education of persons living in territories where it is impossible to ensure the fulfillment of Ukrainian education standards and/or a stable educational process”: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated March 1, 2021 No. 271. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0505-21#Text (Date of Application: 23.03.2024) [in Ukrainian].

3. Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy. “On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine”: Law of Ukraine dated April 15, 2014 No. 1207-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady* (VVR). 2014. No. 26. Article 892. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text (Date of Application: 23.03.2024) [in Ukrainian].

© Riamzina Alina, 2024

4. Pro zatverdzhennia Poriadku pryiomu na navchannia do zakladiv fakhovoi peredvyshchoi osvity v 2024 rotsi. "On the approval of the Procedure for admission to vocational higher education institutions in 2024": Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated February 29, 2024 No. 245. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0356-24#n5 (Date of Application: 23.03.2024) [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Poriadku pryiomu na navchannia dlia zdobuttia vyshchoi osvity v 2023 rotsi. "On the approval of the Procedure for admission to higher education in 2023": Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated March 15, 2023 No. 276. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0519-23#Text (Date of Application: 23.03.2024) [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia deiakykh normatyvno-pravovykh aktiv z pytan pryiomu na navchannia do zakladiv vyshchoi osvity. "On the approval of some legal acts on admission to higher education institutions": Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated October 11, 2018 No. 1096. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1456-18#Text (Date of Application: 23.03.2024) [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia norm ta Poriadku orhanizatsii kharchuvannia u zakladakh osvity ta dytiachykh zakladakh ozdorovlennia ta vidpochynku. "On the approval of norms and the Procedure for the organization of meals in educational institutions and children's health and recreation institutions": Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 24, 2021 No. 305. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2021-%D0%BF#Text (Date of Application: 23.03.2024) [in Ukrainian].

8. Pro tymchasovi zakhody na period provedennia antyterorystychnoi operatsii. "On temporary measures for the period of the anti-terrorist operation": Law of Ukraine dated September 2, 2014 No. 1669-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady* (VVR). 2014. No. 44. Atr. 2040. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18#Text (Date of Application: 23.03.2024) [in Ukrainian].

UDC 342.7-054.7:37

Riamzina Alina,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6250-5296

ENSURING THE REALIZATION OF THE RIGHT TO EDUCATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS

The article outlines the procedures for guaranteeing the right of internally displaced persons to education. The state was confronted with significant challenges in guaranteeing the constitutional rights of individuals who were compelled to abandon their fixed place of residence as a result of ongoing hostilities. Among the aforementioned rights is the right to education.

With the beginning of the armed aggression on the territory of Ukraine, a significant number of internally displaced persons appeared in the country. Notwithstanding the intricacy of the circumstances and the imperative to address the necessities of these individuals, the State guarantees the fulfillment of the rights of internally displaced persons at an adequate level. This is no exception the realization of the right to education for persons who are forced to change their place of residence due to hostilities.

© Riamzina Alina, 2024

The article delineates the enrollment procedures for children of internally displaced persons in preschool and general education institutions.

The author examines the specific criteria for participation in the competitive selection process for obtaining professional higher education funded by the state or local budget (by state or regional order). The potential of offering loans to individuals displaced from their homes for educational purposes is being evaluated, along with the possibility of providing a preferential long-term loan for higher education.

The article analyzes the benefits for meals for internally displaced persons in educational institutions. Thus, children from among internally displaced persons or children who have the status of a child affected by hostilities and armed conflicts, who study in preschool, general education, vocational education institutions regardless of subordination, type and form of ownership, are provided with free meals.

With the outbreak of hostilities on the territory of Ukraine, educational institutions have been compelled to relocate to more secure locations. Temporarily relocated higher education institutions and temporarily relocated research institutions operate in settlements on the territory controlled by the Ukrainian authorities. The article describes the peculiarities of the activities of such institutions.

The following conclusions have been reached regarding the legal regulation of the right to education of internally displaced persons. In the shortest possible time, Ukraine implemented regulations pertaining to the main spheres of life of internally displaced persons, taking into account the country's capabilities in the context of ongoing hostilities. In particular, it ensured the right to education at the appropriate level.

Keywords: internally displaced persons, the right to education, peculiarities of admission to education of internally displaced persons, benefits for meals of internally displaced persons in educational institutions.

Отримано 28.05.2024

© Riamzina Alina, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA

DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**

УДК 343.973

Сахарова Олена Борисівна,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
начальник відділу ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-9759-5324

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У ПРОЦЕСІ ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ УСТАНОВАМИ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ І ТА ІІ КАТЕГОРІЙ КРИТИЧНОСТІ У ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОМУ КОМПЛЕКСІ

У статті виокремлено особливості здійснення роботи оперативними працівниками Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України з виявлення злочинів, що вчиняються у процесі використання бюджетних коштів установами об'єктів критичної інфраструктури І та ІІ категорій у паливно-енергетичному комплексі. Надано типовий перелік і технологію вивчення фінансово-господарських документів, які необхідно перевіряти оперативним працівникам для отримання інформації про можливі кримінальні та інші правопорушення у зазначеній сфері діяльності.

Ключові слова: *паливно-енергетичний комплекс, ринок електричної енергії, корупційні діяння, І та ІІ категорії критичності, трейдери, публічні закупівлі, зловживання владою та службовим становищем, легалізація (відмивання) злочинно одержаних доходів, отримання неправомірної вигоди, службове підроблення, шахрайство.*

Система безпеки критичної інфраструктури України є невід'ємним та базовим елементом системи національної безпеки, а тому забезпечення її стійкості є особливо актуальною проблемою в умовах російської агресії. У зв'язку з цим, своєчасне та ефективне викриття вчинюваних корупційних діянь та інших кримінальних правопорушень у процесі фінансового забезпечення і використання бюджетних коштів установами об'єктів критичної інфраструктури України І та ІІ категорій критичності в паливно-енергетичному комплексі є нагальним та пріоритетним завданням діяльності правоохоронних органів України, зокрема Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України.

Отже, доцільним є розкриття особливостей виявлення кримінальних правопорушень, що вчиняються у процесі фінансового забезпечення та використання бюджетних коштів установами об'єктів критичної інфраструктури І та ІІ категорій, тобто особливо важливих об'єктів, які мають загальнодержавне значення, значний вплив на інші об'єкти критичної інфраструктури та порушення функціонування яких призведе до виникнення кризової ситуації державного значення, та життєво важливих об'єктів, порушення функціонування яких призведе до виникнення кризової ситуації регіонального значення в паливно-енергетичному комплексі.

© Sakharova Olena, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).18

Найбільш поширеними кримінальними правопорушеннями в цьому секторі є привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України) (зокрема, корупційні діяння); зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України); легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України); пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України); зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364[1] КК України); службове підроблення (ст. 366 КК України); шахрайство (ст. 190 КК України). При цьому вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України) характерно саме для секторів критичної інфраструктури. На цей злочин припадає переважна більшість зафіксованих фактів корупційної діяльності винних осіб в установах об'єктів критичної інфраструктури I та II категорій. Зокрема, нерідко майнові злочини, вчинені в процесі фінансового забезпечення та використання бюджетних коштів установами об'єктів критичної інфраструктури України I та II категорій шляхом службових зловживань, мають корупційний характер, а складовою частиною всього комплексу службових злочинів є зловживання владою або службовим становищем. Інакше кажучи, у цій сфері діяльності разом зі службовими порушеннями мають місце прояви корупції.

Переважна більшість вчинених корупційних діянь у процесі фінансового забезпечення та використання бюджетних коштів установами об'єктів критичної інфраструктури I та II категорій пов'язана зі сферою державних закупівель, яка в Україні є однією із найбільш корумпованих. Значна частина закупівель установами об'єктів критичної інфраструктури I та II категорій здійснюється поза межами державного контролю, за без конкурентною, спрощеною/допороговою процедурою (в одного постачальника). Внаслідок штучного обмеження доступу до закупівель добросовісних постачальників ціна на товари і послуги, які придбаються установами об'єктів критичної інфраструктури I та II категорій, зростає удвічі, утричі. Різниця становить корупційний «відкат» учасникам злочинної оборудки.

При цьому, слід визнати, що корупція на ринку публічних закупівель установами об'єктів критичної інфраструктури I та II категорій за всіма ознаками є системною. Значними є масштаби розкрадання, проте відсутні продуктивні спроби з боку влади вплинути на ситуацію та запровадити механізми впливу на корупційні прояви у сфері закупівель установами об'єктів критичної інфраструктури I та II категорій. Тісний зв'язок, який існує між корупцією та легалізацією (відмиванням) злочинних доходів у цій сфері, потребує зосередження на проблемі корупції як джерелі формування злочинних доходів низкою службових осіб установ об'єктів критичної інфраструктури I та II категорій.

Типовими кримінальними правопорушеннями в атомній енергетиці як базовій генерації в Україні, гідроенергетиці та теплоенергетиці, газовій та вугільній галузях, а також на ринку електричної енергії є:

© Sakharova Olena, 2024

корупційні дії і зловживання у процесі проведення електронних аукціонів з продажу електричної енергії;

дискримінація учасників аукціону з продажу електричної енергії з корисливою метою, антиконкурентна узгоджена поведінка між учасниками аукціону з порушенням ринкового ціноутворення у процесі проведення електронних аукціонів з продажу електричної енергії;

придбання тепловою генерацією атомної енергії, купленої за заниженими цінами на балансуючому ринку, з метою її продажу пов'язаним трейдерам або споживачам за прямими договорами за ціною, яка на половину нижче від ринку «на добу вперед»;

маніпуляції ціною/обсягами на ринку електричної енергії з боку трейдерів та державних компаній;

зловживання службовим становищем посадовцями ДП «НАЕК «Енергоатом» під час проведення аукціону з продажу електричної енергії, завдяки чому переможцем необґрунтовано визнається компанія-трейдер, яка запропонувала менш вигідну конкурсну пропозицію;

укладання фіктивних контрактів суб'єктами енергетичного ринку;

виведення безготівкових коштів у готівку (конвертаційні операції як етап легалізації (відмивання) злочинно одержаних доходів) суб'єктами енергетичного ринку;

постачання ПАТ «Центренерго» електроенергії на певні підприємства за заниженими цінами;

заволодіння грошовими коштами АЕС, ГЕС, ГАЕС, ТЕС шляхом зловживання службовим становищем;

кримінальні правопорушення у сфері публічних закупівель, зокрема використання «підставних» учасників торгів, компаній-«прокладок» ДП «НАЕК «Енергоатом» (оператора всіх атомних електростанцій України), ПрАТ «Укргідроенерго» (оператора всіх гідроелектростанцій України), ПАТ «Центренерго», комерційних структур, що характеризуються як афілійовані або пов'язані із службовими особами ДП «НАЕК «Енергоатом», ПрАТ «Укргідроенерго», ПАТ «Центренерго» та їх родичами;

нецільове використання та заволодіння бюджетними коштами шляхом зловживання службовим становищем під час проведення публічних закупівель товарів, робіт, послуг у паливно-енергетичному комплексі;

зловживання службовим становищем службовими особами державних підприємств паливно-енергетичного комплексу;

розкрадання в процесі капітальних інвестицій у структурі ДП «НАЕК «Енергоатом», ПрАТ «Укргідроенерго», ПАТ «Центренерго»;

здійснення закупівлі ДП «НАЕК «Енергоатом», ПрАТ «Укргідроенерго», ПАТ «Центренерго» поза проведенням конкурсних торгів із завищенням ціни закупівлі;

безпідставна завищена виплата премій членам правління НЕК «Укренерго»;

заволодіння електричною енергією ПрАТ «НЕК «Укренерго» з метою її реалізації комерційним структурам на ринку та легалізація отриманих від її продажу коштів учасниками злочинної схеми, серед яких – службові особи ПрАТ «НЕК «Укренерго» та приватної компанії;

© Sakharova Olena, 2024

поставлення газу державній компанії в меншому обсягу, ніж здійснена передоплата, з подальшим підробленням документів, у яких ціна на газ підвищується «заднім» числом;

підписання контрактів державними компаніями на поставки вугілля з невідомими постачальниками з порушенням тендерних процедур;

розкрадання державних коштів під час видобутку та продажу природного газу в межах договорів про спільну діяльність з ПАТ «Укргазвидобування»;

передача дочірньою компанією НАК «Нафтогаз України» – ПАТ «Укртрансгаз» державного газу фіктивній підставній фірмі з подальшим його продажем та привласненням отриманих грошових коштів;

фіктивні поставки обладнання, запчастин та фіктивне надання послуг з ремонту газоперекачувальних агрегатів державним дочірнім компаніям НАК «Нафтогаз України», у тому числі на підставі підроблених документів;

корупційні правопорушення у державних закупівлях у газовій або вугільній галузі, зокрема, антиконкурентні узгоджені дії, пов'язані із завищенням ціни на товари, послуги, роботи у процесі проведення конкурсних торгів у газовій та вугільній галузях установами об'єктів критичної інфраструктури I та II категорій критичності;

здійснення закупівлі товарів, послуг державними компаніями, які здійснюють діяльність у газовій або вугільній галузі, без проведення конкурсних торгів;

реалізація держпідприємством приватній компанії-посереднику вугілля за ціною, на порядок нижчою за ринкову;

незаконне видобування газу, газоконденсату без спеціального дозволу та відповідної технічної документації;

незаконний видобуток без дозвільних документів державним підприємством вугілля;

незаконне внесення змін до укладеного за результатами конкурсних торгів договору, завдяки яким підвищується сума договору у сфері провадження діяльності в газовій або вугільній галузі;

продаж газу за заниженими цінами, зокрема придбання певними посередниками, близькими до однієї з українських ФПГ, газу в державної компанії ПАТ «Укрнафти» за ціною нижче ринкової і його подальший продаж ПАТ «Центренерго» вище ринкової;

продаж компанією ТОВ «Газопостачальна компанія «Нафтогаз Трейдинг», яка входить у Групу «Нафтогаз», газу за заниженими цінами комерційним структурам, через що НАК «Нафтогаз України» недоотримає доходів;

продаж «Нафтогазом» газу компанії ТОВ «Газопостачальна компанія «Нафтогаз Трейдинг» за цінами, меншими, ніж його собівартість (за цінами, нижчими за ціни, які встановлені прейскурантами АТ «НАК «Нафтогаз України» для інших суб'єктів господарювання);

безпідставне заниження суми оплати послуг за транспортування газу;

приховане кредитування газовидобувних структур, які входять у склад групи НАК «Нафтогаз України», приміром, АТ «Укргазвидобування»;

штучне заниження НАК «Нафтогаз України» розміру сплачених до державного бюджету дивідендів;

© Sakharova Olena, 2024

розкрадання необлікованої вуглеводневої сировини в процесі промислового видобутку на підприємствах НАК «Нафтогаз України»;

ухилення від сплати податків в АТ «Укртрансгаз» або інших державних компаніях, що входить до складу Групи «Нафтогаз»;

завищення цін під час проведення НАК «Нафтогаз України» через електронну систему Prozorro.gov.ua публічних закупівель товарів, робіт, послуг;

здійснення закупівлі товарів, послуг державними компаніями, які здійснюють діяльність у газовій або вугільній галузі, без проведення конкурсних торгів;

допуск до участі в конкурсних торгах лише тих комерційних структур, засновники і співзасновники яких перебувають у родинних чи так званих корупційно-ділових стосунках із замовниками – державними компаніями, які здійснюють діяльність у газовій або вугільній галузі;

отримання неправомірної вигоди за надання необґрунтованої переваги під час вибору переможця торгів у газовій або вугільній галузі;

підроблення документації конкурсних торгів у газовій або вугільній галузі щодо придбання товарів, робіт та послуг у суб'єктів господарювання, з якими досягнуто злочинної змови, з метою проведення безтоварних фінансово-господарських операцій та привласнення бюджетних коштів;

створення фіктивної конкуренції і, як наслідок, проведення фіктивних конкурсних торгів у газовій або вугільній галузі шляхом залучення до участі в торгах «своїх» підставних компаній, які подають різні за ціною пропозиції на конкурсні торги для формального дотримання процедури закупівель;

публічна закупівля державною компанією, яка здійснює діяльність у газовій або вугільній галузі, товарів, що не відповідають заявленим вимогам;

необґрунтоване проведення закупівлі в одного учасника в газовій або вугільній галузі;

штучне авансування НАК «Нафтогаз України» іноземних компаній для придбання газу з метою виведення коштів за кордон;

завищення обсягів і вартості виконаних робіт під час реконструкції, ремонту та будівництва виробничих об'єктів газової галузі;

укладення завідомо збиткових договорів на закупівлю обладнання, товарно-матеріальних цінностей за завищеними цінами та реалізації продукції нижче собівартості (з подальшим привласненням різниці в цінах та ухиленням від оподаткування), зокрема завищення цін під час проведених ТОВ «Оператор ГТС України», АТ «Укртрансгаз» через електронну систему Prozorro.gov.ua публічних закупівель товарів, робіт, послуг (наприклад, інженерних робіт, сервісних послуг тощо);

несанкціонований відбір газорозподільчими підприємствами природнього газу з газотранспортної системи, зокрема безоплатний відбір газу із систем магістральних газопроводів операторами газорозподільної системи (ГРМ), а саме облгазами, міськгазами, для власних виробничо-технологічних потреб або на потреби клієнтів без оплати, зокрема неналежне виконання операторами ГРМ договору транспортування газу, у тому числі необґрунтована несплата коштів на користь оператора газотранспортної системи – ТОВ «Оператор ГТС України» за балансування газу в системі магістральних

© Sakharova Olena, 2024

газопроводів (так зване штучне створення замовниками послуг транспортування негативних небалансів);

неправомірні донарахування облгазами, міськгазами побутовим споживачам об'ємів використаного природного газу «у зв'язку із нібито приведенням газу до стандартних умов – еталонних умов вимірювання», неправомірні нарахування побутовим споживачам коефіцієнту за транспортування палива, штучне збільшення заборгованості споживачів за газ, зловживання щодо перепродажу газу, призначеного для потреб населення, промисловим компаніям;

завищення норм споживання газу газопостачальними компаніями з метою перепродажу надлишків неврахованого газу;

завищення показників споживання газу населенням «газзбутами» – посередниками на газовому ринку;

надання фінансового забезпечення у вигляді банківської гарантії, виданої банком, який не віднесено Національним банком України до переліку системно важливих банків, регіональними газозбутовими організаціями (газзбутами/трейдерами) на користь ТОВ «Оператор ГТС України» з метою подальшої несплати за газ.

З метою викриття кримінальних правопорушень під час проведення електронних аукціонів з продажу електричної енергії слід зосередити увагу на таких імовірних правопорушеннях, які можуть бути в процесі їх проведення та які можуть бути ознаками вчинення злочинних діянь:

недотримання учасниками аукціону та організатором аукціону з продажу електричної енергії регламенту аукціону;

необґрунтована підстава для відмови в реєстрації покупця в аукціоні з продажу електричної енергії;

маніпулювання з цінами та обсягами купівлі/продажу на ринку електричної енергії;

створення дискримінаційних умов при продажу державною компанією – трейдером електроенергії на аукціоні з формуванням лотів у такий спосіб, щоб їх можна було викупити тільки певним компаніям, що врешті-решт впливає на формування ціни на електроенергію нижче за ринкову, що завдає шкоди державі. У подальшому придбана певними приватними трейдерами електроенергія перепродається кінцевим споживачам за завищеними цінами;

перепродаж на ринку «на добу вперед» (РДВ) за завищеними цінами електроенергії, придбаної за двосторонніми договорами купівлі-продажу електричної енергії у «Енергоатому»;

недобросовісна конкуренція на ринку електричної енергії між виробниками альтернативних джерел електроенергії (представниками відновлюваної енергетики) та виробниками атомної енергії на основі корупційного складника та схем зловживання бюджетними коштами;

перехресне субсидіювання учасників ринку електричної енергії;

завищення постачальником універсальних послуг (ПУП) обсягів споживання населенням електроенергії з метою отримання дешевшої електроенергії та продажу її за ринковими цінами комерційним споживачам;

© Sakharova Olena, 2024

створення державною компанією «Енергоатом-Трейдинг» певних дискримінаційних умов при продажу електроенергії з формуванням лотів у такий спосіб, щоб їх можна було викупити тільки певним споживачам електроенергії, що впливає на формування ціни на електроенергію нижче за ринкову із завданням фінансової шкоди державі.

Запроваджена схема роботи ринку електроенергії в Україні згідно з новою моделлю з 01 липня 2019 р. надала право виробникам електроенергії здійснювати реалізацію електричної енергії на підставі двосторонніх договорів, у яких ціна визначається сторонами та може значно відрізнятися від ринкової. Це створило ризики маніпуляцій з цінами, що негативно вплинуло на фінансовий стан великих виробників електричної енергії, які належать до критичної інфраструктури I та II категорій критичності, а також на надходження акцизного податку з електроенергії до державного бюджету.

Так, виробники електроенергії та трейдери мають монопольні ознаки та регулярно здійснюють дії, пов'язані з недобросовісною конкуренцією, маніпулюванням ціновими заявками та обсягами електроенергії на ринку, що завдає фінансової шкоди державі.

У випадку завищення енергопостачальними компаніями (ПУП) обсягів споживання населенням електроенергії з метою отримання дешевшої електроенергії та продажу її за ринковими цінами комерційним споживачам слід вивчити, кому належать власники операторів систем розподілу (ОСР, обленерго) та енергопостачальні компанії (ПУП). На практиці ці суб'єкти ринку електричної енергії переважно належать одному власнику. Отже, як результат цього обленерго «допомогає» своєму постачальнику маніпулювати з обсягами та цінами на електроенергію.

Для виявлення зазначених вище кримінальних правопорушень працівникам підрозділів Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, доцільно вивчити та проаналізувати такі документи:

оголошення про проведення аукціону з продажу електричної енергії;

двосторонні договори купівлі-продажу електричної енергії, укладені за результатом проведення електронних аукціонів покупцями з продавцями електричної енергії – виробниками електричної енергії, іншими учасниками ринку електричної енергії, які мають намір продати електричну енергію відповідно до умов електронних аукціонів;

аукціонне свідоцтво – документ, що засвідчує факт купівлі-продажу певного обсягу електричної енергії (лота/лотів) за певною ціною, який формується організатором аукціону, підписується уповноваженими особами покупця, продавця та організатора аукціону шляхом додавання електронного підпису і є підставою для укладення двостороннього договору купівлі-продажу електричної енергії між покупцем і продавцем;

договір про організацію та проведення електронних аукціонів з продажу електричної енергії – договір, укладений між організатором аукціону та продавцем електричної енергії;

регламент аукціону з продажу електричної енергії, затверджений організатором аукціону;

заяву покупця електричної енергії про приєднання до договору про організацію та проведення аукціонів з продажу електричної енергії;

© Sakharova Olena, 2024

заявку продавця електричної енергії на організацію та проведення аукціону з продажу електричної енергії, де вказана стартова ціна та кількість лотів електричної енергії, що продається;

заявку покупця електричної енергії на участь в аукціоні з продажу електричної енергії;

рішення аукціонного комітету, оформлене протоколом;

річний звіт про результати торгівлі електричною енергією, публічно оприлюднений організатором аукціону;

у випадку участі в аукціоні з продажу електроенергії трейдерів – ліцензію на провадження господарської діяльності з перепродажу електричної енергії (трейдерської діяльності).

При цьому організатор аукціону зберігає інформацію, пов'язану з:

– перебігом торгів (інформацію щодо всіх цінових заявок тощо);

– результатами аукціону (інформацію щодо цінових заявок переможців, аукціонні свідоцтва тощо).

Переможцями аукціону з продажу електричної енергії можуть бути лише покупці, які запропонували найвищу ціну в процесі торгів на аукціоні.

Водночас, з метою викриття кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель ДП «НАЕК «Енергоатом», ПрАТ «Укргідроенерго», ПАТ «Центренерго» слід зосередити увагу на таких імовірних правопорушеннях, які можуть бути в процесі їх проведення та які можуть бути ознаками вчинення злочинних діянь:

невідповідність пропозиції конкурсних торгів умовам тендерної документації;

безпідставне відхилення тендерних пропозицій;

укладання договору в період оскарження процедури закупівлі в Антимонопольному комітеті України;

закупівля без проведення процедур, передбачених законодавством у сфері публічних закупівель;

порушення умов господарських договорів, зумовлені недостатнім контролем за їх виконанням: наприклад, сплата на користь суб'єктів господарювання коштів за товари, роботи, послуги в підвищеному обсязі;

не визначення тендерною документацією та договорами порядку внесення змін до умов договорів, що призводить до завищеної оплати за договором;

не забезпечення належного контролю під час приймання виконаних підрядними організаціями будівельно-монтажних робіт відповідальними підрозділами компанії;

не належне проведення робіт, пов'язаних з розробкою проєктно-кошторисної документації;

відсутність правильного розрахунку та обґрунтування вартості певних товарів, послуг, робіт під час проведення публічної закупівлі;

укладання договорів за результатами торгів з компаніями, службові особи яких фігурують як обвинувачені в раніше відкритих кримінальних провадженнях;

здійснення витрат при незатвердженому фінансовому плані.

© Sakharova Olena, 2024

Крім того, *з метою виявлення зловживань, пов'язаних з нецільовим використанням та заволодінням бюджетними коштами шляхом зловживання службовим становищем, під час проведення публічних закупівель товарів, робіт, послуг у паливно-енергетичному комплексі, зокрема в галузі атомної, гідро-, теплової енергетики для своєчасного викриття завищення цін при придбанні замовниками товарів, робіт, послуг* доцільно вивчити інформацію щодо відповідних публічних закупівель через електронну систему публічних закупівель Prozorro.gov.ua. Особливу увагу слід приділити вивченню таких документів або інформації на сайті Prozorro.gov.ua:

річний план закупівель замовника товарів, робіт, послуг (ДП «НАЕК «Енергоатом», ПрАТ «Укргідроенерго», ПАТ «Центренерго» або їх відокремлених підрозділів тощо), що є визначальним документом при формуванні закупівель, який спрямований на завчасне повідомлення учасників ринку про потреби замовника. *Проведення закупівель, які не передбачені річним планом закупівель замовника, – заборонено!;*

оголошення про проведення конкурсних торгів;

протоколи засідань комісій замовника (ДП «НАЕК «Енергоатом», ПрАТ «Укргідроенерго», ПАТ «Центренерго» або їх відокремлених підрозділів, у тому числі АЕС, ГЕС, ГАЕС, ТЕС тощо) з питань визначення доцільності закупівлі товарів, робіт, послуг щодо капітального будівництва, модернізації, розширення, капітальних інвестицій, реконструкції, технічного переоснащення, об'єктів виробничого і невиробничого призначення, пускових комплексів;

інформація про процедуру публічних закупівель, де необхідно проаналізувати відомості щодо дати оприлюднення оголошення про проведення торгів, оскарження умов закупівлі, кінцевого строку подання тендерних пропозицій, дати початку торгів, очікуваної вартості предмета закупівлі, виду тендерного забезпечення;

інформація про предмет закупівлі;

інформація про учасників торгів.

Слід перевірити за ЄДРПОУ учасників торгів у ЄДР на порталі Міністерства юстиції України, проаналізувати інформацію щодо адреси їх реєстрації, про пов'язаних із учасником торгів осіб, структуру власності учасника торгів до кінцевого бенефіціарного власника (контролера) для встановлення можливих зв'язків учасника торгів із замовником. Особливу інформацію приділити перевірці переможця публічних торгів.

Для належного вивчення контрагентів ДП «НАЕК «Енергоатом», ПрАТ «Укргідроенерго», ПАТ «Центренерго» або їх відокремлених підрозділів тощо з метою викриття протиправних посередницьких схем закупівлі та реалізації товарів за завищеною вартістю та виведення бюджетних коштів з ДП «НАЕК «Енергоатом», ПрАТ «Укргідроенерго», ПАТ «Центренерго» або їх відокремлених підрозділів для їх заволодіння шляхом зловживання службовим становищем передусім слід перевірити, чи присутні контрагенти за місцем реєстрації, чи є ознаки їх підприємницької діяльності.

Нерідко в процесі вчинення цих протиправних схем відбувається постачання товарів на користь ДП «НАЕК «Енергоатом», ПрАТ «Укргідроенерго», ПАТ «Центренерго» або їх відокремлених підрозділів від дійсних виробників цих товарів,

© Sakharova Olena, 2024

які також включені у цю злочинну схему, а між посередниками з сумнівною репутацією та ДП «НАЕК «Енергоатом», ПрАТ «Укргідроенерго», ПАТ «Центренерго» або їх відокремленими підрозділами відбуваються лише виключно документальні операції щодо підтвердження нібито постачання цих товарів від зазначених посередників;

умови оплати укладеного договору за результатами торгів *(порядок здійснення розрахунків);*

тендерна документація;

критерії вибору переможця торгів (перевірити відповідність переможця торгів кваліфікаційним критеріям);

реєстр отриманих тендерних пропозицій;

протокол розкриття тендерних пропозицій;

протокол розгляду тендерних пропозицій учасників торгів з інформацією про підстави відхилення;

повідомлення про намір укласти договір;

укладений договір з переможцем торгів.

Необхідно переконатися, щоб компанії-переможці торгів, проведених замовниками, не мали фіктивної адреси реєстрації та фіктивних власників, не були зареєстровані в житловому будинку, власник якої не надавав згоду на реєстрацію та не володіє інформацією про зазначену компанію, а записані бенефіціарні власники компанії взагалі не мають стосунку до цієї компанії. Такі компанії фактично не мають ні офісу, ні власників, ні кваліфікованого персоналу чи матеріальної бази. У подальшому бюджетні кошти, які виділені на закупівлю ТМЦ та виконання будівельно-монтажних робіт, можуть бути виведені на рахунки фірм з ознаками конвертаційного центру для конвертації в готівку та її розподілення між учасниками злочинної схеми з «вимивання» бюджетних коштів.

Крім того, слід ретельно вивчити укладені договори замовника (ДП «НАЕК «Енергоатом», ПрАТ «Укргідроенерго», ПАТ «Центренерго» або їх відокремлених підрозділів) з контрагентами на виконання відповідних робіт, постачання товарів, надання послуг.

Варто акцентувати увагу на процедурі проведених торгів замовника товарів, робіт, послуг (ДП «НАЕК «Енергоатом», ПрАТ «Укргідроенерго», ПАТ «Центренерго» або їх відокремлених підрозділів тощо): якщо превалюють закупівлі за неконкурентною процедурою, передусім, якщо вони відбувались зі складанням звіту про договір (тобто це торги з одним учасником), то необхідно залишити більше часу на перевірку цих торгів на відповідність чинному законодавству.

Найбільш корупційно ризикованими є публічні закупівлі за неконкурентними процедурами – допорогові закупівлі, процедура звітування про укладений договір, переговорна процедура.

З метою виявлення фактів недостовірного обліку видобутого газу слід дослідити динаміку зміни виробничо-технологічних витрат суб'єкта господарювання, який здійснює цей видобуток, наприклад, АТ «Укргазвидобування», акціонером якого є НАК «Нафтогаз України».

© Sakharova Olena, 2024

Для викриття прихованого кредитування НАК «Нафтогаз України» газовидобувних компаній, акціонером яких вона є, наприклад, «Укргазвидобування» («УГВ»), через укладання угод з газовидобувними компаніями на виконання робіт, які не виконуються у повному обсязі (невиконання договорів, але здійснення сплати за ними), слід перевірити такі документи:

укладені договори між НАК «Нафтогаз України» та газовидобувними компаніями на виконання відповідних робіт;

річні програми розвитку НАК «Нафтогаз України», де зазначаються перелік робіт, терміни їх виконання, кількість та вартість, у тому числі кількість та вартість послуг, матеріалів, обладнання, необхідних для належного виконання робіт, передбачених укладеним договором;

акти приймання-передачі виконаних робіт за договором, які є документами, що підтверджують фактичний обсяг виконаних робіт (наданих послуг, придбаних матеріалів), їх вартість та належне виконання;

звітна документація виконавця щодо виконаних робіт;

спеціальні дозволи у виконавця робіт на користування надрами, а саме геологічне вивчення, у тому числі дослідно-промислову розробку з подальшим видобуванням газу (промислова розробка родовищ);

рахунок-фактура, виставлений виконавцем робіт, на основі якого здійснюється перерахування НАК «Нафтогаз України» виконавцю за договором оплати виконаних робіт.

Оплата за договором має здійснюватися на підставі отримання замовником (НАК «Нафтогаз України») належних результатів робіт за звітний період, якісно підготовленої звітної документації, підписання замовником актів приймання-передачі виконаних робіт за звітний період та рахунку-фактури.

Якщо роботи виконавцем належно не виконані, а за даними бухгалтерського обліку за цим договором обліковується дебіторська заборгованість на певну суму (як передоплата на виконання робіт з пошуку, розвідки, дорозвідки, розробки родовищ тощо), то це фактично свідчить про приховане кредитування НАК «Нафтогаз України» певних компаній. Адже НАК «Нафтогаз України» могла не здійснювати передоплату за договором, якщо роботи не виконувались, та розірвати укладений договір, оскільки, як правило, договір може бути розірвано за ініціативи однієї зі сторін у разі, якщо інша сторона ухиляється від виконання або неналежного виконання прийнятих на себе зобов'язань за договором.

Для викриття фактів штучного авансування іноземних компаній «Нафтогазом» для придбання газу з метою виведення коштів за кордон слід вивчити умови укладених «Нафтогазом» договорів з іноземними постачальниками газу, бенефіціарів цих іноземних компаній та можливі зв'язки цих бенефіціарів з топ-менеджерами «Нафтогазу», проведені авансові платежі (передоплату).

З метою викриття зловживань облгазами, міськгазами варто перевірити правомірність донарахувань облгазами, міськгазами побутовим споживачам об'ємів використаного природного газу «у зв'язку із нібито приведенням газу до стандартних

© Sakharova Olena, 2024

умов – еталонних умов вимірювання», нарахування побутовим споживачам коефіцієнту за транспортування палива, перепродажу газу, призначеного для потреб населення, промисловим компаніям.

Отже, викладені вище особливості оперативного пошуку ознак кримінальних та інших правопорушень, що вчиняються у процесі фінансового забезпечення та використання бюджетних коштів установами об'єктів критичної інфраструктури України I та II категорій критичності у паливно-енергетичному комплексі, дають змогу дійти висновку, що в цих установах переважно вчиняються корупційні діяння у процесі проведення ними публічних закупівель, заволодіння бюджетними коштами шляхом зловживання службовим становищем, легалізація (відмивання) злочинно одержаних доходів, отримання неправомірної вигоди, зловживання владою та службовим становищем, службове підроблення та шахрайство.

UDC 343.973

Sakharova Olena,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher,
Head of the Department, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-9759-5324

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF DETECTING CRIMINAL ACTIVITIES PERPETRATED AGAINST INSTITUTIONS OF CRITICAL INFRASTRUCTURE FACILITIES IN UKRAINE FALLING WITHIN CATEGORIES I AND II OF CRITICALITY IN THE FUEL AND ENERGY COMPLEX

The article outlines the work of operatives from the Department of Strategic Investigations of the National Police of Ukraine within Categories I and II in detecting crimes committed in the process of financial support and use of budget funds by institutions of critical infrastructure in the fuel and energy complex. The author provides a comprehensive list of financial and economic document analysis techniques, which must be validated by Department of Strategic Investigations personnel. These techniques are employed by operational investigative units to ascertain potential criminal and other offenses within their designated scope of responsibility.

The article provides a list of typical offenses in nuclear energy as base generation in Ukraine, in hydropower and thermal power, in the gas and coal industries, as well as in the electricity market. In particular, the author identifies the most common offenses of this category, such as price/volume manipulation on the electricity market by traders and state companies, withdrawal of non-cash funds into cash (conversion operations as a stage of legalization (laundering) of criminally obtained income) by energy market entities , supply of electricity by state energy companies to certain enterprises at reduced prices, appropriation of funds of nuclear power plants, hydroelectric power plants, gas power plants, thermal power plants by abuse of official position, criminal offenses in the field of public procurement in the fuel and energy complex.

© Sakharova Olena, 2024

The article presents an algorithm for studying relevant financial and economic documents of business entities operating in the fuel and energy sector. The aim is to enable operatives of the National Police to effectively detect crimes committed in the process of financial support and use of budget funds by institutions of critical infrastructure in the fuel and energy sector.

The main conclusions of the research presented in the article are the emphasis on the fact that in the institutions of the critical infrastructure of Ukraine of the I and II Categories of criticality in the fuel and energy complex, corruption acts are mainly committed in the process of public procurement by these institutions, appropriation of budget funds by abuse of official position, legalization (laundering) of criminally obtained income, receiving illegal benefits, abuse of power and official position, official forgery and fraud.

Keywords: fuel and energy complex, detection of crimes, criminal and other offenses, acts of corruption, I and II categories of criticality, traders, public procurement, abuse of official position, legalization (laundering) of criminally obtained income, receiving illegal benefits, abuse of power and official position position, forgery, fraud, electricity market.

Отримано 01.04.2024

© Sakharova Olena, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**
УДК 343.711

Федотова Ганна Валеріївна,
доктор юридичних наук, професор, начальник відділу
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-7798-3143

ПОСИЛЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДРІБНЕ ВИКРАДЕННЯ ЧУЖОГО МАЙНА АБО ДЕКРИМІНАЛІЗАЦІЯ КРАДІЖКИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ПИТАННЯ

У статті охарактеризовано проблему щодо розгляду матеріалів кримінальних правопорушень за ознаками ст. 185 КК України, вчинених в умовах воєнного стану, що утворює особливо кваліфікований склад злочину, з покаранням у вигляді позбавлення волі на досить тривалий термін. Наведено статистичні дані щодо зареєстрованих у 2023 році кримінальних проваджень за фактами вчинення злочинів, передбачених ст. 185 КК України, та їх подальшої спрямованості. Наголошено на необхідності вдосконалення правового регулювання цього питання, проаналізовано положення законопроєкту щодо внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення про посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна та прийнятого Закону України від 18 липня 2024 р. № 3886-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна та врегулювання деяких інших питань діяльності правоохоронних органів» та сформовано зауваження і пропозиції до розглянутих положень.

Ключові слова: *крадіжка, дрібна крадіжка, кримінальна відповідальність, викрадене майно, ступінь суспільної небезпеки, шкода.*

З моменту повномасштабного вторгнення рф на територію України виникла істотна небезпека державній незалежності України та її територіальній цілісності. Утворені умови зобов'язали Президента України видати указ про запровадження воєнного стану на території всієї України [1]. Означені обставини передували прийняттю низки законів, якими посилено кримінальну відповідальність за ряд злочинів в умовах воєнного стану, зокрема, Законом України від 03 березня 2022 р. № 2117-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» внесено зміни до КК України щодо посилення відповідальності за злочини, передбачені ст.ст. 185 (Крадіжка), 186 (Грабіж), 187 (Розбій), 189 (Вимагання), 191 (Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем), вчинені в умовах воєнного стану [2], вказавши на те, що визначена категорія кримінальних правопорушень, вчинена в умовах воєнного або надзвичайного стану, утворює особливо кваліфікований склад злочину та передбачає кваліфікацію за ч. 4 ст.ст. 185, 186, 187, 189, 191 КК України, з покаранням у вигляді позбавлення волі.

© Fedotova Hanna, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).19
Issue 2(64) 2024 **https://naukaipravoohorona.com/**

Крадіжки – найбільш поширені та небезпечні злочини, що посягають на державне, колективне та особисте майно громадян. При цьому, відповідно до Закону України від 04 червня 2009 р. № 1449-VI «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за викрадення чужого майна» викрадення чужого майна вважається дрібним, якщо його вартість на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян. Згідно з положеннями п. 5 підрозділу 1 розділу XX (Перехідні положення) Податкового кодексу України неоподатковуваний мінімум доходів громадян, на який є посилання в нормах адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації злочинів або правопорушень, установлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підп. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розділу IV Кодексу, що дорівнює 50 відсоткам розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи, установленого законом на 01 січня звітного податкового року. Статтею 7 Закону України від 09 листопада 2023 р. № 3460-IX «Про Державний бюджет України на 2024 рік» з 01 січня 2024 року прожитковий мінімум для працездатних осіб установлено в розмірі 3028 грн. Так, з 01 січня 2024 року викрадення чужого майна **є кримінально караним діянням, якщо його вартість становить більше 302 грн 80 коп.**

Статистичні дані вказують, що в 2023 році зареєстровано 82123 кримінальних провадження за фактами вчинення злочинів, передбачених ст. 185 КК України, з яких у 48921 повідомлено про підозру, до суду скеровано 44924 кримінальні провадження та 30155 кримінальних проваджень закрито [3].

Відповідно, розгляд матеріалів кримінальних правопорушень за ознаками ст. 185 КК України, а саме кваліфікованого діяння, значно обтяжив роботу судів. Наприклад, у період дії воєнного стану за 2022 рік судове загальне навантаження Печерського районного суду міста Києва становило близько 48000 судових справ усіх категорій. У 2023 році судове навантаження продовжує стрімко збільшуватись. З січня 2023 року по теперішній час у провадженні суду перебувало 56188 справ і матеріалів (з них 43978 справ і матеріалів надійшли протягом 2023 року), що в середньому становить 2675 судових справ на одного суддю.

Отже, поточне навантаження на суддів у 2023 році, як і в 2022 році, залишається найвищим і перевищує допустиме більше, ніж у 6 разів, що в процентному співвідношенні до 100% навантаження становить 600% навантаження.

Вочевидь, що за таких умов неможливо забезпечити розгляд судових справ у встановлені законом строки. Питання ж розумності строків судового розгляду також вимагає врахування особливостей роботи судів та здійснення судочинства в умовах воєнного стану. Більшість категорій справ провадження суду становлять справи за зверненнями сторін кримінального провадження на досудовому розслідуванні і мають невідкладні (день у день) та скорочені (до 5-ти днів) строки розгляду. Цим справам закон надає пріоритет, оскільки вони стосуються обмеження таких прав людини і основоположних свобод, як право на особисту свободу, недоторканість і свободу пересування, право власності, право на повагу до приватного та сімейного життя тощо [4].

© Fedotova Hanna, 2024

Притягнення до відповідальності за злочини, передбачені ст. 185 КК України, призвели до того, що особи отримали судимість за незначну шкоду, яка може бути відшкодованою. Заподіяна шкода та її розмір індивідуалізують правопорушення, визначають його значення, впливаючи на кваліфікацію вчиненого діяння, розмір і вид покарання, адже як стверджував Ч. Беккаріа: «Єдиним та істинним мірилом злочинів є шкода, яку вони заподіюють нації» [5, с. 97]. У судовій практиці є випадки, коли особу засудили до позбавлення волі на п'ять років із подальшим звільненням від відбування покарання на підставі ст. 75 КК України за викрадення мобільного телефону вартістю майже 470 грн, парфумованої води на суму майже 520 грн, м'яса вартістю понад 500 грн. Такі проблеми потребували невідкладного врегулювання, на що акцентувалася увага науковців і практиків.

Аналізуючи різні моделі вирішення окресленого питання, законотворці запропонували внести зміни до ст. 51 «Дрібне викрадення чужого майна» Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна (реєстр. № 11068) [6], зокрема декриміналізувати крадіжки вартістю до 4552 грн, а саме: 1) збільшення розміру штрафу за вчинення правопорушення, передбаченого частиною першої статті у виді штрафу від десяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; 2) доповнення статті новою частиною другою, яка передбачає відповідальність за викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрати, вчинені у значному розмірі; 3) доповнення статті приміткою, згідно з якою викрадення чужого майна вважається дрібним, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,5 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян.

Натомість Омбудсман України – Дмитро Лубінець, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, до запропонованого законопроєкту висловив зауваження та пропозиції, вказавши на їх недоліки. Омбудсман наголошує на суспільному резонансі та впливі на кримінально-правову політику держави, що відбуватиметься завдяки змінам показників злочинності та відображенні такої інформації в повному обсязі. Кримінальні правопорушення проти власності в загальній статистиці злочинності становлять понад 60% від усіх кримінальних правопорушень, вчинених на території України, крадіжка – найбільш поширене правопорушення проти власності, частка якої від згаданих правопорушень охоплює близько 90%.

Дмитро Лубінець стверджує, що при зміні підходу до кваліфікації крадіжки спостерігатиметься ілюзорна статистика зменшення рівня злочинності в цій сфері вчинення правопорушень проти власності, однак реальна кількість правопорушень залишиться без змін. Законопроєкт призведе до «розвантаженості» не тільки в прокуратурі, а й серед судів загальної юрисдикції у зв'язку зі зменшенням кількості кримінальних проваджень в означеній категорії справ. Однак така умовна «розвантаженість» судів кримінальної юрисдикції спричинить додаткове навантаження на суддів, які розглядають адміністративні справи. При цьому в межах суду загальної юрисдикції, де галузева спеціалізація є досить умовною, завантаженість одного конкретного судді не зміниться.

© Fedotova Hanna, 2024

Відсутність прокурора при розгляді адміністративної справи за ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення також викликає закономірне питання: хто ж буде підтримувати державне обвинувачення в суді? Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) неодноразово наголошував, що відсутність сторони обвинувачення під час усного судового засідання може призвести до порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, піддавши сумніву об'єктивну неупередженість суду, адже суд має взяти на себе роль обвинувачення. Це спричинить труднощі в реалізації обвинуваченим прав бути поінформованим про «характер і причину обвинувачення», мати «достатній час і можливості» для підготовки захисту та підірвати здатність обвинуваченого висувати адекватний (належний) захист у змагальному провадженні. Відтак, можна припустити, що суди загальної юрисдикції при скороченні часу розгляду адміністративних справ проти власності зіткнуться з іншими процесуальними проблемами, а також існує ймовірність збільшення кількості скарг до ЄСПЛ.

Окремі зауваження та пропозиції, висловлені Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини до запропонованого законопроєкту, були враховані в процесі його доопрацювання, зокрема щодо:

зменшення «порогового» розміру викраденого майна для відмежування адміністративної та кримінальної відповідальності й прив'язки його до соціальних показників, які є основою визначення ступеня суспільної небезпечності кримінальних правопорушень проти власності;

уникнення використання терміна «значний» для позначення розміру дрібного викрадення чужого майна, оскільки можна спрогнозувати виникнення різного застосування однакових термінів щодо одного виду (різновиду) правопорушень у адміністративному і кримінальному праві та враховуючи, що назва ст. 51 «Дрібне викрадення чужого майна» Кодексу України про адміністративні правопорушення не передбачає заподіяння потерпілому значної шкоди;

врегулювання розміру санкцій із урахуванням розміру викраденого майна.

У своїй позиції окремо Омбудсман зосередив увагу на недосконалості правового регулювання ухвалених змін з огляду на застосування принципу зворотної дії кримінального закону у випадку, якщо він скасовує кримінальну протиправність діяння. Відтак, він зазначив, що запропоновані зміни призведуть до скасування кримінальної відповідальності за крадіжку, шахрайство, привласнення чи розтрату майна, вартість якого не перевищує 3028 грн. Відповідно, вказаний Закон матиме зворотну дію в часі, тобто буде поширюватися на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання ним чинності, зокрема на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість. Застосування адміністративної відповідальності до таких осіб неможлива згідно з положенням ст. 61 Конституції України. Водночас, внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, які підвищують «поріг» адміністративної відповідальності за дрібне викрадення чужого майна, не мають зворотної дії в часі, оскільки, по суті, посилюють відповідальність. Тому такі особи будуть повністю звільнені від відповідальності.

© Fedotova Hanna, 2024

З огляду на викладене офіс Омбудсмана розробив пропозиції змін до Кримінального кодексу України. Вони сприятимуть дотриманню принципу справедливості та домірності, економії кримінально-правової репресії при призначенні покарання за кримінальні правопорушення, які вчинені з використанням умов воєнного чи надзвичайного стану, слугуватимуть забезпеченню права на справедливий суд та дотриманню процесуальних прав громадян, нададуть змогу підвищити рівень довіри до суду та правосуддя. Надані пропозиції було розроблено на підставі аналізу рішень Верховного Суду із зазначених питань. Розв'язання окресленої проблеми правозастосування шляхом судового тлумачення не знайшло свого втілення, адже Велика Палата Верховного Суду не вбачає в указаному питанні виключної проблеми, оскільки «суди першої та апеляційної інстанцій однаково підійшли до застосування таких норм матеріального права, формуючи в цьому контексті єдину правозастосовну практику». Ця ситуація є зрозумілою й очікуваною, оскільки проблема полягає не в правозастосуванні, а в недосконалості кримінального закону.

Запропоновані зміни передбачали уточнення кваліфікуючої ознаки «в умовах воєнного стану», а саме зниження кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти власності з використанням умов воєнного стану з наданням суду можливості обирати вид та розмір покарання відповідно до ступеня суспільної небезпечності вчиненого діяння, вартості викраденого майна, особи винного та інших обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання, та узгоджують системоутворюючі положення Загальної частини Кримінального Кодексу України зі змінами, запропонованими до Особливої частини Кримінального Кодексу України, зокрема щодо кримінальних правопорушень проти власності, які вчинені з використанням умов воєнного стану [7].

Законодавець виважено підійшов до питання відповідальності за дрібне викрадення чужого майна. У другому читанні Верховна Рада України після внесення деяких правок зокрема щодо зменшення «порогового» розміру викраденого майна та збільшення розміру штрафу прийняла Закон України від 18 липня 2024 р. № 3886-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна та врегулювання деяких інших питань діяльності правоохоронних органів», в якому передбачено, зокрема викласти ч. 1 ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення у такій редакції: «Дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрати, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,5 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, – тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до тридцяти годин, або адміністративний арешт на строк до п'яти діб» [8].

Прийнятий Закон України № 3886-IX набув чинності 09 серпня 2024 р., отже до ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення внесено зміни щодо підвищення «порогового» рівня вартості викраденого майна, який впливає на розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності, відтак: крадіжка на

© Fedotova Hanna, 2024

суму до 3028 грн – дрібна та тягне за собою адміністративну відповідальність, а якщо сума викраденого майна перевищить 3028 грн – настає кримінальна відповідальність.

Висновки. Крадіжка за певних обставин має знижений ступінь суспільної небезпеки і не заподіює значної шкоди охоронюваним відносинам, водночас, такій шкоді притаманний характер відновної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президент України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2 (дата звернення: 23.05.2024).

2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство: Закон України від 03.03.2022 р. № 2117-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n6 (дата звернення: 23.05.2024).

3. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна». URL: https://itd.rada.gov.ua/a3719046-f7db-40dd-8396-a3be51e870f5 (дата звернення: 23.05.2024).

4. Наочно про навантаження Печерського районного суду міста Києва. URL: https://pc.ki.court.gov.ua/sud2606/pres-centr/news/1482261 (дата звернення: 23.05.2024).

5. *Беккаріа Ч.* Про злочини і покарання; пер. з італ. Київ, 2014. 240 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/226/1-7.pdf (дата звернення: 23.05.2024).

6. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна № 11068. URL: https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-kodeksu-ukraini-pro-administrativni-pravoporushennya-shchodo-posilennya-vidpovidalnosti-za-dribne-vikradennya--chuzhogo-mayna (дата звернення: 24.05.2024).

7. Посилення відповідальності за дрібну крадіжку: «за» та «проти». URL: https://lb.ua/blog/dmytro_lubinets/631480_posilennya_vidpovidalnosti.html (дата звернення: 24.05.2024).

8. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна та врегулювання деяких інших питань діяльності правоохоронних органів: Закон України від 18.07.2024 р. № 3886-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3886-20#Text (дата звернення: 24.05.2024).

REFERENCES

1. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini. “On the introduction of martial law in Ukraine”: Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022 No. 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2 (Date of Application: 23.05.2024) [in Ukrainian].

2. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za maroderstvo. “On amendments to the Criminal Code of Ukraine regarding increased liability for looting”: Law of Ukraine dated March 3, 2022 No. 2117-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n6 (Date of Application: 23.05.2024) [in Ukrainian].

3. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia shchodo posylenia vidpovidalnosti za dribne vykradennia chuzhoho maina». “Explanatory note to the draft Law of Ukraine ‘On amendments to the Code of Ukraine on administrative offenses regarding increasing liability for petty theft of someone else’s property’”. URL: https://itd.rada.gov.ua/a3719046-f7db-40dd-8396-a3be51e870f5 (Date of Application: 23.05.2024) [in Ukrainian].

© Fedotova Hanna, 2024

4. Naochno pro navantazhennia Pecherskoho raionnoho sudu mista Kyieva. "A visual representation of the workload of the Pechersk District Court of Kyiv". URL: https://pc.ki.court.gov.ua/sud2606/pres-centr/news/1482261 (Date of Application: 23.05.2024) [in Ukrainian].

5. *Bekkaria, CH.* (2014). Pro zlochyny i pokarannia. "On crimes and punishments"; trans. from Italian. Kyiv. 240 p. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/226/1-7.pdf (Date of Application: 23.05.2024) [in Ukrainian].

6. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia shchodo posylennia vidpovidalnosti za dribne vykradennia chuzhoho maina № 11068. "Draft law on amendments to the Code of Ukraine on administrative offenses on strengthening liability for petty theft of someone else's property No. 11068". URL: https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-kodeksu-ukraini-pro-administrativni-pravoporushennya-shchodo-posilennya-vidpovidalnosti-za-dribne-vikradennya-chuzhogo-mayna (Date of Application: 24.05.2024) [in Ukrainian].

7. Posylennia vidpovidalnosti za dribnu kradizhku: «za» ta «proty». "Strengthening liability for petty theft: 'for' and 'against'". URL: https://lb.ua/blog/dmytro_lubinets/631480_posilennya_vidpovidalnosti.html (Date of Application: 24.05.2024) [in Ukrainian].

8. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia ta deiakykh inshykh zakoniv Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za dribne vykradennia chuzhoho maina ta vrehuliuvannia deyakykh inshykh pytan diialnosti pravookhoronnykh orhaniv. "On amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses and some other laws of Ukraine regarding increased liability for petty theft of other people›s property and regulation of some other issues of law enforcement": Law of Ukraine dated July 18, 2024 No. 3886-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3886-20#Text (Date of Application: 24.05.2024) [in Ukrainian].

UDC 343.711

Fedotova Hanna,
Doctor of Juridical Sciences, Professor, Head of the Department,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7798-3143

INCREASING THE LIABILITY FOR PETTY THEFT OR THE DECRIMINALISATION OF THEFT: CURRENT SITUATION AND POSSIBLE WAYS OF DEVELOPING THE ISSUE

The article states that thefts are the most widespread and dangerous crimes affecting the state, collective and personal property of citizens. At the same time, in accordance with the Law No. 1449-VI of June 4, 2009 "On Amendments to the Code of Administrative Offences of Ukraine and the Criminal Code of Ukraine on Increasing the Liability for the Theft of Property", the theft of property is considered petty if its value at the time of the offence does not exceed 0.2 of the minimum tax-free income of citizens. Currently, there is a legal issue pertaining to the categorisation of criminal offences under Article 185 of the Criminal Code of Ukraine that are committed during a state of martial law. These offences are regarded as particularly grave crimes, carrying a sentence of imprisonment for a significant period of time. The statistical data reveals that in the year 2023, a total of 821,230 criminal proceedings were initiated on the grounds of committing offences as defined in Article 185 of the Criminal

© Fedotova Hanna, 2024

Code of Ukraine. Of these, 489,210 individuals were formally accused, 449,240 criminal cases were presented before the court, and 301,550 cases were ultimately concluded. The prosecution of individuals for crimes under Article 185 of the Criminal Code of Ukraine has resulted in the imposition of criminal records for minor damage that could be compensated.

The author highlighted the necessity for enhanced legal regulation of this issue, conducted an in-depth examination of the draft law on amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offences with the objective of strengthening responsibility for petty theft of property, and provided a detailed analysis of the adopted Law of Ukraine of 18 July 2024, No. 3886-IX, "On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offences and some other laws of Ukraine on strengthening responsibility for petty theft of property and settlement of other issues of the activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine".

Keywords: theft, petty theft, criminal liability, stolen property, degree of public danger, damage.

Отримано 30.05.2024

© Fedotova Hanna, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.14:340.13

Ангеленюк Анна-Марія Юріївна,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-5947-5105

ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТІВ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ПІД ЧАС НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

У статті акцентовано увагу на актуальності використання технічних засобів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України. Як результат такого використання розглянуто електронні докази, які є предметом оцінки суду щодо питання їх допустимості в кримінальному провадженні, а також можливості спиратись на них під час прийняття судом рішення по суті.

Наведено окремі судові рішення, що стосуються оцінки результатів використання технічних засобів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій та формують сталу судову практику. Вказано основні мотиви суду, якими він керується під час оцінювання результатів використання технічних заходів.

Ключові слова: *технічні засоби, негласні слідчі (розшукові) дії, доказування, оцінка, електронні докази.*

Сьогодні проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НС(Р)Д) у кримінальних провадженнях майже завжди фіксується за допомогою технічних засобів, можливість використання яких передбачена ч. 2 ст. 252 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1]. За умови здійснення зазначених вище дій серед матеріалів кримінального провадження на технічних носіях інформації знаходяться електронні докази, які в подальшому є предметом оцінювання суду.

Питання стосовно використання технічних засобів під час кримінального провадження досліджували такі науковці, як Д.В. Безруков, О.І. Брендель, О.В. Ковальова, В.В. Луцик, Ю.П. Поляк, Ж.Л. Рибалко, Д.М. Тимчишин та ін. Однак, зважаючи на розвиток науки і техніки, питання використання технічних засобів у кримінально-процесуальній діяльності не втрачає своєї актуальності.

Слід зауважити, що в науковій сфері не достатньо приділено увагу саме оцінці судом результатів використання в кримінальному провадженні технічних засобів. Окрім цього, щодня судова практика поповнюється новими рішеннями, що зумовлює необхідність їх вивчення та аналізу з метою вдосконалення процесу збирання електронних доказів за допомогою технічних засобів. Безперечно, оцінка судом допустимості цих доказів є важливою, оскільки формує алгоритм дій на етапі їх збирання.

© Anheleniuk Anna-Mariia, 2024

Відповідно до ч. 1 ст. 256 КПК України результати НС(Р)Д, у тому числі аудіо- або відеозаписи, фотознімки чи інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування [1]. Так, унаслідок проведення НС(Р)Д у кримінальному провадженні з'являються докази (зазвичай електронні), необхідні для встановлення істини.

Також питання щодо застосування технічних засобів фіксації кримінального провадження регламентовані в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. Поняття технічних засобів, що актуальне під час виконання НС(Р)Д, закріплено Ліцензійними умовами провадження господарської діяльності, пов'язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації (далі – Ліцензійні умови).

Під поняттям спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації є технічні, апаратно-програмні, програмні та інші засоби, які відповідають критеріям належності до технічних засобів негласного отримання інформації, що мають технічну забезпеченість для негласного отримання (прийому, обробки, реєстрації та/або передачі) інформації, призначені для використання у скритий спосіб, характерний для оперативно-розшукової, контррозвідувальної або розвідувальної діяльності (п. 3 Ліцензійних умов) [2].

Кожен технічний засіб, який використовується під час НС(Р)Д, має технічне призначення та обмеження у застосуванні залежно від процесуальної форми та тактики проведення НС(Р)Д.

При визначенні НС(Р)Д з огляду на тактику її проведення обирають технічний засіб, що є найбільш ефективним для застосування стосовно цієї конкретної НС(Р)Д, який безперечно впливає на характер, зміст та обсяги отриманої в подальшому інформації.

Так, наприклад, під час проведення аудіо-, відеоконтролю особи (ст. 260 КПК України) застосовуються технічні засоби аудіо- чи відеозапису, характерними ознаками яких є невеликі габарити (компактність), хороша звукова чутливість та якість відеозапису, велика ємність пам'яті (як вбудованої, так і додаткової), що зумовлено особливостями тактики проведення цієї НС(Р)Д та необхідністю використовувати приховану відеозйомку [3, с. 240].

При проведенні аудіо- та відеоконтролю місця (ст. 270 КПК України), що полягає у застосуванні технічного обладнання в публічно доступному місці, важливе значення має вибір місця встановлення технічних засобів, які фіксуватимуть відомості в межах проведення НС(Р)Д.

За результатами застосування технічних заходів під час проведення зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) переважно отримується звукозапис телефонної розмови, який потребує в подальшому ідентифікації, що можна провести за допомогою судової експертизи матеріалів і засобів звукозапису.

© Anheleniuk Anna-Mariia, 2024

Під час обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України) використовують як спеціальні технічні засоби (за допомогою яких здійснюється негласне проникнення, встановлюються технічні засоби аудіо-, відеоконтролю особи), так і засоби криміналістичної техніки (за допомогою яких здійснюється виявлення і фіксація відомостей, що мають значення у кримінальному провадженні, а також виготовляються копії, зразки речей, документів, зразки з інших матеріальних об'єктів, які були виявлені) [4, с. 143].

Під час установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК України) використовують технічні та програмні засоби операторів стільникового зв'язку, які дають змогу за номером IMEI телефону локалізувати його місцезнаходження з точністю до п'ятдесяти метрів (у разі перебування телефону у ввімкненому стані) [5, с. 203].

У межах моніторингу банківських рахунків (ст. 2691 КПК України) банківська установа має із застосуванням власних програмно-технічних засобів системи електронних платежів здійснити контроль над операціями зарахування, списання з банківського рахунку грошових коштів до виконання відповідної операції, а в разі неможливості – негайно після її виконання [4, с. 143].

Фіксація ходу й результату контролю за вчиненням злочину, передбаченого ст. 271 КПК України, здійснюється з дотриманням загальних вимог до фіксації НС(Р)Д, закріплених у ст. 252 КПК України.

Носії інформації, на яких зафіксовані відомості, отримані в результаті проведення зазначених НС(Р)Д під час досудового розслідування, мають зберігатися у стані, придатному для їх дослідження до набрання законної сили вироком суду, оскільки такі відомості підлягають оцінці під час судового розгляду.

Судді виконують ключову роль під час оцінки електронних доказів, оскільки від них залежить, чи буде окремий електронний доказ (здобутий за допомогою технічних засобів) відігравати провідну роль у вирішенні конкретного кримінального провадження [6]. Також слід зауважити, що у судочинстві почали змінюватися підходи стосовно процедури доказування у зв'язку з поступовим переходом значної частини інформації в електронну форму, що саме додатково наголошує на необхідності вивчення судової практики та актуальності статті.

Так, відповідно до постанови Верховного Суду від 13 липня 2020 року у справі № 753/10840/19 надано розширене поняття електронних доказів, яке зазначає, що електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (у тому числі фотографії, відео- та звукозаписи тощо), вебсайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних й інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (у тому числі в мережі Інтернет) [7].

Під час дослідження електронних доказів та їх оцінки має відбуватись їх належна ідентифікація (підтвердження автентичності, точності і цілісності даних). Підлягають

© Anheleniuk Anna-Mariia, 2024

також перевірці та оцінці метадані електронного доказу, які можуть містити важливі доказові дані такі, як дата й час створення чи модифікації файла чи документа, інформація про автора, дата й час, коли дані були надіслані. Слід зазначити, що метадані забезпечують необхідний контекст для оцінки доказів.

У судах першої та апеляційної інстанцій поширена практика подання клопотань захисниками про недопустимість електронного доказу на підставі того, що він є копією невідповідного оригіналу, оскільки мало місце копіювання з карти пам'яті на комп'ютер, а лише після цього відбувся запис на оптичний диск унаслідок чого, на думку сторони захисту, порушено цілісність електронного доказу, наявна різниця у форматі запису. За версією сторони захисту така ситуація може розглядатись як умисне технічне втручання, редагування файлу і підробка електронного доказу. Однак, запис копій файлів, які є оригіналом доказу, може бути здійснено за допомогою технічних засобів, відмінних від тих, на які здійснюється запис оригіналу, внаслідок чого саме і спостерігається різниця у форматах запису файлів або поділ запису на кілька файлів без втрати його змісту. У зазначених випадках суди переважно брали до уваги процесуальну поведінку сторони, а саме: чи було подано клопотання про проведення експертизи та чи висловлювала сторона захисту заперечення щодо долучення відомостей в електронній формі як доказу. Після чого приймали відповідне рішення, враховуючи сукупність інших відомостей, які наявні в кримінальному провадженні та стосуються процесу доказування.

Для прикладу та наочного сприйняття слід навести конкретні приклади оцінки судом результатів застосування технічних засобів під час проведення НС(Р)Д.

Так, з огляду на постанову Верховного Суду від 10 вересня 2019 року у справі № 761/8589/15-к (провадження № 51-4571км18) суд вважає, що протокол аудіо-, відеоконтролю особи передбачає обов'язкову наявність додатків із аудіо-, відеозаписами. У мотиваційній частині суд обґрунтував свою оцінку так: «Положення ч. 1 ст. 270 КПК України фактично закріплюють обов'язковість фіксації відомостей за допомогою аудіо-, відеозапису. Однак, додатки до протоколу цієї НС(Р)Д, а саме, оптичні носії та картка пам'яті, прокурором не було надано суду. Надаючи оцінку такій ситуації, суд вважає, що йому не надано жодних доказів, які б підтверджували обвинувачення, пред'явлене особі, в частині розроблення ним злочинного плану для вчинення розбою, наявність попередньої змови з іншими учасниками та розподіл між ними ролей» [8].

Згідно з постановою Верховного Суду від 03 листопада 2020 року у справі № 419/2016/19 (провадження № 51-2950 км 20) суд вважає, що часткова відсутність запису під час НС(Р)Д (у цьому випадку контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки) не завжди вказує на недопустимість відомостей, отриманих у ході її проведення. Однак, потрібно розуміти, що таке бачення суду стосується конкретної ситуації у конкретній справі та може відрізнятись у іншому кримінальному провадженні, зважаючи на сукупність доказів у ньому [9].

Відповідно до Верховного Суду від 07 жовтня 2020 року у справі № 725/1199/19: «доводи захисника про те, що протоколи НС(Р)Д є недопустимими доказами через те, що додатками до них є не оригінальні примірники технічних носіїв інформації, не спростовують висновків суду про допустимість цих доказів». Окрім, суд вважає, що в

© Anheleniuk Anna-Mariia, 2024

разі відсутності у протоколі НС(Р)Д інформації щодо назви та серійного номера спецтехніки правоохоронного органу, яка застосовувалась у ході процесуальних дій, немає підстав визнавати таку НС(Р)Д недопустимою. У цій частині суд мотивує своє рішення тим, що відповідно до пп. 4.5.1, 4.5.6 Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженого наказом голови Служби безпеки України від 12 серпня 2005 року № 440, є державною таємницею відомості про номенклатуру, фактичну наявність спеціальних технічних засобів чи спеціальної техніки: устаткування, апаратури, приладів, пристрів, програмного забезпечення, препаратів та інших виробів, призначених (спеціально розроблених, виготовлених, запрограмованих або пристосованих) для негласного отримання інформації, які розкривають найменування, принцип дії чи експлуатаційні характеристики спеціальних технічних засобів чи спеціальної техніки, призначених для здійснення та забезпечення оперативно-розшукової діяльності [10].

Крім наведеного вище, впливає на особливості застосування технічних засобів під час конкретних НС(Р)Д сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників. До об'єктивних слід віднести особливості механізму вчинення правопорушення, яке сталося; особливості місця та часу проведення НС(Р)Д; наявність у розпорядженні спеціаліста, необхідної для проведення НС(Р)Д номенклатури технічних засобів; технічна справність та придатність технічних засобів вирішити в умовах, які сформувалися на момент їх застосування під час проведення НС(Р)Д, конкретні завдання. До суб'єктивних слід віднести рівень кваліфікації особи, яка застосовує технічний засіб; поведінку учасників НС(Р)Д, інших осіб.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що лише в разі наявності належної номенклатури, якості технічних засобів, високого професіоналізму в процесі застосування їх під час проведення НС(Р)Д, а також позитивної оцінки суду на предмет допустимості в кримінальному провадженні результату застосування технічних засобів може бути реалізовано виконання завдань кримінального процесу загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651–VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 25.03.2024).

2. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності, пов'язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації: затв. постановою Каб. Міністрів України від 22.09.2016 р. № 669. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2019-%D0%BF#Text (дата звернення: 25.03.2024).

3. *Брендель О.І.* Засоби прихованого відеоспостереження та особливості їх використання в процесі розслідування злочинів і експертного дослідження. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики.* 2016. Вип. 16. С. 239–248. URL: https://core.ac.uk/download/497886089.pdf (дата звернення: 25.03.2024).

4. *Луцик В.В.* Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2014. № 4. С. 202–205. URL: http://lsej.org.ua/4_2014/53.pdf (дата звернення: 25.03.2024).

5. *Поляк Ю.П.* Застосування технічних засобів при проведенні слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та використання його результатів під час досудового розслідування: дис. … на д-ра філософії: 081 Право / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2022. 230 с.

© Anheleniuk Anna-Mariia, 2024

6. *Стефанів Н.* Судова практика Касаційного кримінального суду Верховного Суду щодо допустимості електронних доказів. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/ supreme/Prezentatsiia_Stefaniv.pdf (дата звернення: 25.03.2024).

7. Постанова Верховного Суду від 13.07.2020 р. у справі № 753/10840/19 (провадження №61-22727св19). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90385050 (дата звернення: 25.03.2024).

8. Постанова Верховного Суду від 10.09.2019 р. у справі № 761/8589/15-к (провадження № 51-4571км18). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/84229858 (дата звернення: 25.03.2024).

9. Постанова Верховного Суду від 03.11.2020 р. у справі № 419/2016/19 (провадження №51-2950 км 20). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92765503 (дата звернення: 25.03.2024).

10. Постанова Верховного Суду від 07.10.2020 р. у справі № 725/1199/19 (провадження № 51-5720км19). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92173671 (дата звернення: 25.03.2024).

REFERENCES

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. “Criminal Procedure Code of Ukraine”: Law of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (Date of Application: 25.03.2024) [in Ukrainian].

2. Litsenziini umovy provadzhennia hospodarskoi diialnosti, poviazanoi z rozroblenniam, vyhotovlenniam, postachanniam spetsialnykh tekhnichnykh zasobiv dlia zniattia informatsii z kanaliv zviazku ta inshykh tekhnichnykh zasobiv nehlasnoho otrymannia informatsii. “Licensing conditions for carrying out business activities related to the development, production, and supply of special technical means for removing information from communication channels and other technical means of secretly obtaining information: approval by resolution of the Cabinet of the Ministers of Ukraine dated September 22, 2016 No. 669. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2019-%D0%BF#Text (Date of Application: 25.03.2024) [in Ukrainian].

3. *Brendel, O.I.* (2016). Zasoby prykhovanoho videosposterezhennia ta osoblyvosti yikh vykorystannia v protsesi rozsliduvannia zlochyniv i ekspertnoho doslidzhennia. “Means of covert video surveillance and features of their use in the process of crime investigation and expert research”. *Theory and Practice of Forensic Examination and Criminology.* Issue 16. P. 239–248. URL: https://core.ac.uk/download/497886089.pdf (Date of Application: 25.03.2024) [in Ukrainian].

4. *Lutsyk, V.V.* (2014). Ustanovlennia mistseznakhodzhennia radioelektronnoho zasobu. “Establishing the location of a radio electronic device”. *Yurydychnyi Naukovyi Elektronnyi Zhurnal.* No. 4. P. 202–205. URL: http://lsej.org.ua/4_2014/53.pdf (Date of Application: 25.03.2024) [in Ukrainian].

5. *Poliak, Yu.P.* (2022). Zastosuvannia tekhnichnykh zasobiv pry provedenni slidchykh (rozshukovykh), nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii ta vykorystannia yoho rezultativ pid chas dosudovoho rozsliduvannia. “The use of technical means in conducting investigative (detective), covert investigative (detective) actions and the use of its results during a pre-trial investigation”: Doctor’s thesis: 081 - Law / Lviv State University of Internal Affairs. Lviv. 230 p. [in Ukrainian].

6. *Stefaniv, N.* Sudova praktyka Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu shchodo dopustymosti elektronnykh dokaziv. “Judicial practice of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court regarding the admissibility of electronic evidence”. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/ supreme/Prezentatsiia_Stefaniv.pdf (Date of Application: 25.03.2024) [in Ukrainian].

7. Postanova Verkhovnoho Sudu. “Resolution of the Supreme Court dated 13.07.2020 in case No.753/10840/19 (proceedings No. 61-22727св19)”. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90385050 (Date of Application: 25.03.2024) [in Ukrainian].

8. Postanova Verkhovnoho Sudu. “Resolution of the Supreme Court dated September 10, 2019 in case No. 761/8589/15-k (proceedings No. 51-4571km18)”. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/84229858 (Date of Application: 25.03.2024) [in Ukrainian].

© Anheleniuk Anna-Mariia, 2024

9. Postanova Verkhovnoho Sudu. "Resolution of the Supreme Court dated November 3, 2020 in case No. 419/2016/19 (proceedings No. 51-2950 km 20)". URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92765503 (Date of Application: 25.03.2024) [in Ukrainian].

10. Postanova Verkhovnoho Sudu. "Resolution of the Supreme Court dated 07.10.2020 in case No.725/1199/19 (proceedings No. 51-5720km19)". URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92173671 (Date of Application: 25.03.2024) [in Ukrainian].

UDC 343.14:340.13

Anheleniuk Anna-Mariia,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-5947-5105

EVALUATING THE RESULTS OF USING TECHNICAL MEANS DURING UNDERCOVER (SEARCHING) ACTIONS

The article underscores the pivotal role of technical resources in the implementation of undercover investigative operations within the criminal justice system of Ukraine. This is particularly relevant in light of the transition towards digital information storage, which has implications for the overarching approach to evidence-gathering procedures.

Furthermore, the article provides insight into the utilization of technical resources contingent upon the specific type of undercover investigative (search) operation. Each technical resource employed is designed to fulfill a distinct objective and is subject to inherent constraints based on the procedural form and tactics employed in the undercover investigative (search) operation. In addition to other considerations, the compactness, sound sensitivity, image quality (for video recording), and memory capacity of technical equipment are of significant importance.

To illustrate, the author presents the court's positions in select court decisions and the assessment of the results of the use of technical means during covert investigative (detective) actions that form a stable body of case law. This includes the following: 1) the protocol for audio and video monitoring of a person requires the mandatory presence of attachments with audio and video recordings. The absence of these attachments is the basis for declaring evidence inadmissible in criminal proceedings; 2) the absence of a record of the course of control over the commission of a crime in the form of an operational purchase does not necessarily indicate the inadmissibility of information obtained in the course of its conduct; 3) the lack of information in the protocol of a covert investigative action regarding the name and serial number of the specialized equipment utilized by the law enforcement agency is not a sufficient reason to declare such a covert investigative action inadmissible.

In light of the aforementioned considerations, the article seeks to elucidate the fundamental objectives that the court pursues in assessing the outcomes of the utilisation of technical resources. Furthermore, the author underscores that the rationale and justification behind the court's decision, or its evaluation of evidence or other facts, are inherently case-

© Anheleniuk Anna-Mariia, 2024

specific. Consequently, these justifications may not be directly applicable to other criminal proceedings, as the court consistently considers the comprehensive evidence or facts within each case.

Keywords: technical means, covert investigative (search) actions, proof, assessment, electronic evidence.

Отримано 30.04.2024

© Anheleniuk Anna-Mariia, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**
УДК 343.14:004.738.5

Гаврилюк Людмила Володимирівна,
кандидат юридичних наук, старший дослідник, начальник відділу
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-9441-4073
Бурлака Владислав Васильович,
кандидат юридичних наук, начальник відділу Головного слідчого
управління Національної поліції України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0003-1824-4380
Пелехатий Віталій Тадейович,
старший слідчий в особливо важливих справах 3-го відділу управління
організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого
управління Національної поліції України, м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ ЦИФРОВИХ МАТЕРІАЛІВ З ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ МЕРЕЖІ «ІНТЕРНЕТ» ЗА ПРОТОКОЛОМ БЕРКЛІ

Статтю присвячено з'ясуванню сутності огляду цифрових матеріалів з відкритих джерел мережі «Інтернет» у кримінальному провадженні. Проаналізовано норми КПК України, Протокол Берклі та наукові джерела, за результатами чого визначено заходи, які слід вживати під час роботи з цифровими матеріалами з відкритих джерел. Акцентовано увагу на необхідності вжиття заходів безпеки під час роботи з цифровими матеріалами. Вироблено практичні рекомендації щодо дій слідчого під час огляду цифрових матеріалів із відкритих джерел.

Ключові слова: *кримінальне провадження, досудове розслідування, доказування, докази, слідчий, огляд, комп'ютерні дані, цифрова інформація, цифрові матеріали з відкритих джерел, електронні (цифрові) докази, цифрові дані, відкриті джерела цифрової інформації, Протокол Берклі.*

Сьогодні «великий масив інформації зберігається у відкритому доступі в мережі «Інтернет» і є доступним для необмеженого кола користувачів. Будь-хто за допомогою лише смартфону може створити повідомлення, фотозйомку, аудіо- чи відеозапис та поширити його в соціальних мережах, власних сайтах і таким чином поділитися своїми думками, подіями. Але ця ж інформація може мати значення для кримінального провадження» [1]. Для того, щоб така інформація набула доказового значення, її потрібно зібрати в передбаченому КПК України порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процесуальним та криміналістичним особливостям збирання та використання електронних (цифрових) доказів у кримінальному провадженні неодноразово присвячували свої роботи М.В. Гуцалюк, Ю.Ю. Орлов, Т.Г. Фоміна, Д.М. Цехан, С.С. Чернявський та ін.

Окремі аспекти використання цифрових даних із відкритих джерел під час розслі-

© Havryliuk Liudmyla, Burlaka Vladyslav, Pelekhatyi Vitalii, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).21

дування кримінальних правопорушень дослідили І.В. Басиста, Л.В. Гаврилюк, А.В. Гутник, А.Я. Хитра [1]. Процесуальний порядок, тактику проведення огляду комп'ютерних даних та особливості проведення огляду вебресурсів як різновиду огляду комп'ютерних даних ґрунтовно розкрив А.В. Коваленко [2; 3; 4]. Мінімальні стандарти для пошуку, збирання, зберігання, перевірки та аналізу таких матеріалів окреслено у Протоколі Берклі, який є лише практичним посібником з ведення розслідування з використанням відкритих цифрових даних [5]. За результатами аналізу судових рішень та матеріалів кримінальних проваджень можна констатувати, що сьогодні слідчі під час досудового розслідування різних категорій кримінальних правопорушень керуються наведеними в Протоколі Берклі рекомендаціями щодо збирання, збереження та використання в кримінальному провадженні цифрових даних із відкритих джерел. Дотримуватися визначеної в Протоколі Берклі послідовності дій щодо збору та збереження отриманих цифрових даних і недопущення видалення інформації з мережі «Інтернет» рекомендують і судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду [6]. Подальше дослідження цього питання зумовлено відсутністю належного правового регулювання порядку огляду цифрових матеріалів із відкритих джерел та уніфікованого порядку збирання і використання цифрових матеріалів із відкритих джерел як доказів у кримінальному провадженні.

Метою статті є дослідження кримінальних процесуальних та криміналістичних особливостей огляду цифрових матеріалів з відкритих джерел мережі «Інтернет» з урахуванням актуальної слідчої практики, положень Протоколу Берклі та вироблення практичних рекомендацій щодо порядку проведення та фіксування цієї слідчої (розшукової) дії слідчими під час досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Передусім слід з'ясувати, що розуміється під відкритими джерелами цифрової інформації. У Протоколі Берклі виокремлено види цифрової інформації з відкритих джерел залежно від способу її отримання, а саме шляхом спостереження, купівлі та звернення із запитом. Такою інформацією може бути: 1) контент, який можна отримати перейшовши на відповідний сайт із використанням будь-якого безкоштовного веббраузера; 2) контент, який можна отримати шляхом входу або зареєструвавшись на онлайн-платформі з метою доступу до нього та його перегляду; 3) інформація, яка знаходиться на платних платформах, або на платформах, у яких додаткові функціональні можливості та доступ до даних є платними; 4) інформація, яка знаходиться в базах даних та на платформах, які можуть бути доступними для всіх представників громадськості лише на платній основі; 5) інформація, отримана за запитом, з яким може звернутися будь-яка особа до державних органів, які мають юридичні зобов'язання відповідати однаково всім особам, щодо публічної інформації відповідно до законодавства про інформацію [5]. Тобто «відкриті джерела цифрової інформації це – медіа, соціальні медіа, вебсайти, геопросторові платформи, бази даних, офіційні дані та інші платформи, на яких можна спостерігати, купувати або запитувати загальнодоступну інформацію» [1, с. 233].

Водночас потрібно чітко розуміти, що розвідка за відкритими джерелами не виконує функції збору інформації, пов'язаної із процесами розслідування, встановлення

© Havryliuk Liudmyla, Burlaka Vladyslav, Pelekhatyi Vitalii, 2024

елементів різних злочинів. «…Звісно, що розвідка за відкритими джерелами може бути застосовною для вирішення питання про вжиття заходів забезпечення безпеки (захисту свідків) та як довідкова інформація для прийняття рішень тощо» [1, с. 233; 5, с. 26].

Окрім того, під час використання цифрової інформації з відкритих джерел мережі «Інтернет» слід керуватися ст. 84 КПК України, згідно з якою «доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню» [7].

У кримінальному процесі України одним із способів виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення є проведення передбаченої ст. 237 КПК України слідчої (розшукової) дії – огляду. На думку А.В. Коваленка, така слідча (розшукова) дія зазвичай спрямована на дослідження та фіксування матеріальної обстановки і є незамінним процесуальним засобом отримання доказової й орієнтуючої інформації від об'єктів матеріального світу. Проте, сьогодні надто часто в слідчих виникає необхідність у межах кримінального провадження дослідити зміст інформації з відкритих джерел мережі «Інтернет», що міститься в пам'яті комп'ютерної техніки таких пристроїв чи обробляється ними. З ухваленням Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» від 15 березня 2022 р. № 2137-IX така інформація дістала назву «комп'ютерні дані», а процедура її вилучення, фіксування та оперативного дослідження стала новим легально визначеним видом огляду – «оглядом комп'ютерних даних» [3].

Термін *«комп'ютерні дані»* визначений у ст. 1 Конвенції про кіберзлочинність, як будь-яке представлення фактів, інформації або концепцій у формі, яка є придатною для обробки в комп'ютерній системі, включаючи програму, яка є придатною для того, щоб спричинити виконання певної функції комп'ютерною системою [8]. Як убачається зі змісту Конвенції про кіберзлочинність, *комп'ютерна система* – це будь-який пристрій або група взаємопоєднаних або пов'язаних пристроїв, один чи більше з яких відповідно до певної програми виконує автоматичну обробку даних [8]. Розкриваючи сутність комп'ютерних даних, А.В. Коваленко зазначає, що за своїм визначенням це є інформацією, яка була зашифрована для обробки логічними процесорами комп'ютерної техніки і в оригінальному вигляді не може бути сприйнята органами чуття людини. Тому *безпосередньому дослідженню уповноваженими особами підлягає візуальне та аудіовізуальне вираження комп'ютерних даних після їх інтерпретації засобами комп'ютерної техніки* [3]. З огляду на зазначене можна констатувати, що *цифрові дані/інформація/матеріали з відкритих джерел є одним із видів комп'ютерних даних.*

Згідно зі ст. 237 КПК України огляд комп'ютерних даних проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення. Огляд цифрових матеріалів із відкритих джерел мережі «Інтернет» умовно можна поділити на такі етапи:

© Havryliuk Liudmyla, Burlaka Vladyslav, Pelekhatyi Vitalii, 2024

1) пошук необхідної інформації на вебсторінці, яка має значення для кримінального провадження;

2) безпосередній огляд, який включає:

- фіксацію інформації, яка розміщена на оглянутій вебсторінці, та ходу СРД в протоколі огляду з відображенням послідовності всіх дій під час проведення огляду;

- збереження цифрових матеріалів із відкритих джерел, які будуть використовуватися як доказ у кримінальному провадженні;

- формування додатків до протоколу огляду.

Кожний із цих етапів передбачає комплекс заходів, які необхідно вжити при підготовці для їх здійснення.

Так, у Протоколі Берклі йдеться, що слідчі, які проводять розслідування з використанням даних у відкритому доступі, повинні розпочинати розслідування в інтернеті лише після вжиття певних підготовчих заходів, які включають:

1) проведення цифрової оцінки загроз та ризиків:

- щоб визначити загальні та конкретні загрози, які можуть виникнути в результаті діяльності в інтернеті, зокрема відвідування цільових вебсайтів, постійного моніторингу конкретних джерел або вилучення даних із платформ соціальних медіа. Оцінку цифрових загроз і ризиків слід здійснювати консультуючись (або із залученням) спеціаліста із кібербезпеки;

2) проведення оцінки цифрового середовища:

- слідчі повинні розуміти цифрове середовище досліджуваної ситуації (тип доступної та використовуваної технології, у тому числі ким вона використовується), що матиме вплив на типи доступних цифрових даних;

3) розробку плану онлайн-розслідувань, який має охоплювати: 1) загальну стратегію розслідування; 2) конкретні операції з розслідування в інтернеті. Якщо онлайн-розслідування є частиною більш широкого розслідування з використанням традиційних методів, таких як взяття показань свідків або збір речових доказів, план онлайн-розслідування слід включити до основного плану розслідування;

4) встановлення політики щодо збереження даних, видалення даних, доступу до даних та обміну ними, перш ніж збирати та зберігати інформацію [5].

Відповідно до абзацу другого ч. 2 ст. 237 КПК України огляд комп'ютерних даних проводиться слідчим, прокурором, а також дізнавачем, який згідно з ч. 1 ст. 401 КПК України при здійсненні дізнання наділяється повноваженнями слідчого [7], шляхом відображення у протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їх змісту (за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо або у паперовій формі).

Сутність огляду як одного зі способів виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення та зміст абзацу другого ч. 2 ст. 237 КПК України вказують на те, що «під час огляду комп'ютерних даних уповноважені особи мають особисто сприйняти зміст аудіовізуального виразу комп'ютерних даних і відобразити його у протоколі процесуальної дії та додатках до нього у формі, придатній для сприйняття такого змісту іншими людьми. Для безпосереднього сприйняття люди-

© Havryliuk Liudmyla, Burlaka Vladyslav, Pelekhatyi Vitalii, 2024

ною комп'ютерні дані, що містять текст, зображення, звуки й інші аудіовізуальні форми інформації, можуть бути відтворені через пристрої виведення даних (екран, аудіопристрої, принтери тощо), а код, що містить алгоритми дій, може бути виконано (запущено програму)» [3].

Згідно з ч. 3 ст. 237 КПК України для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів. Тобто КПК України не передбачає обов'язкової участі спеціаліста під час здійснення слідчим, прокурором огляду комп'ютерних даних. Але слід врахувати, що згідно з ч. 4 ст. 99 КПК України копії інформації, у тому числі комп'ютерних даних, які містяться в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, визнаються судом як оригінал документа за умови, якщо вони виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста. Окрім того, ч. 2 ст. 71 КПК України передбачає, що під час досудового розслідування спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень тощо) сторонами кримінального провадження. Також згідно з ч. 1 ст. 41 КПК України слідчий може доручити проведення огляду сайтів, інтернет-ресурсів, відео та інших відомостей, розміщених у мережі «Інтернет», працівнику оперативного підрозділу, який володіє знаннями у сфері інформаційних технологій.

Резюмуємо, в нормах КПК України передбачено:

- огляд комп'ютерних даних як один із способів виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення;
- слідчий, дізнавач, прокурор, працівник оперативного підрозділу за дорученням слідчого, уповноважені суб'єкти з проведення огляду комп'ютерних даних;
- можливість залучення слідчим, прокурором спеціаліста з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань для проведення огляду комп'ютерних даних та надання технічної допомоги під час проведення СРД;
- виготовлення копії інформації, у тому числі комп'ютерних даних, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах слідчим, прокурором із обов'язковим залученням спеціаліста (що є умовою визнання їх судом як оригінал документа);
- форму відображення інформації, яку містять комп'ютерні дані, яка має бути придатною для сприйняття їх змісту;
- можливість використання електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо або в паперовій формі як способи фіксації комп'ютерних даних.

Одним із основних етапів процесу розслідування з використання матеріалів з відкритих джерел є збір таких матеріалів, який відповідно до ст. 223 КПК України здійснюється шляхом проведення СРД, у цьому випадку під час огляду.

© Havryliuk Liudmyla, Burlaka Vladyslav, Pelekhatyi Vitalii, 2024

У Протоколі Берклі *збір* визначено як акт заволодіння інформацією в інтернеті за допомогою знімка екрана, конвертації в PDF, експертного завантаження чи іншої форми захоплення. Після того, як цифровий контент буде ідентифіковано та визнано відповідним для розслідування та prima facie відповідним і надійним для своєї мети, слідчий повинен визначити належний метод збору. Методи збору можуть змінюватися залежно від того, чи має онлайн-контент потенційну доказову силу, чи він буде використовуватися для прийняття рішень, чи він буде сприяти лише внутрішньому продукту роботи. У випадках, *коли йдеться просто про робочий продукт, може бути достатньо скріншоту або перетворення в PDF,* тоді як вміст, який має потенційну доказову силу, вимагає більш *ретельного та обґрунтованого методу збору* (наприклад, шляхом призначення значення хешу) [5, с. 86].

Збір онлайн-контенту може здійснюватися вручну за стандартною операційною процедурою або бути автоматизованим за допомогою різноманітних інструментів.

Вказівки щодо того, як і які цифрові матеріали збирати з відкритих джерел, наведено в п. 155 розділу VI Протоколу Берклі [5]. Наразі вони слугують мінімальними стандартами для надання доказів до суду. **Керуючись цими вказівками під час збору цифрових матеріалів із відкритих джерел слідчі повинні:**

1. Записати вебадресу зібраного контенту, також відому як єдиний локатор ресурсів (URL) або ідентифікатор (URI).

2. Захопити вихідний код HTML вебсторінки, якщо це можливо. Вихідний код HTML містить набагато більше інформації, ніж видима частина вебсайту. Вихідний код HTML сприятиме автентифікації зібраного матеріалу.

3. Захопити всю сторінку, яка оглядається. Зробити знімок екрана цільової вебсторінки із зазначенням дати та часу. Означений процес полягає в тому, щоб охопити все побачене під час збору.

4. Зібрати вбудовані мультимедійні файли. Наприклад, якщо завантажують вебсторінку з відео або зображеннями, ці конкретні елементи також слід витягти та зібрати з вебсторінки.

5. Зібрати вбудовані метадані, якщо вони є та застосовні. Метадані можуть змінюватися залежно від джерел, але загальні метадані включають ідентифікатор користувача завантажувача; ідентифікатор публікації, зображення чи відео; дату та час завантаження; геотег; хештег; коментарі; анотацію.

6. Зібрати контекстуальні дані. Контекстний контент також слід збирати, якщо він має значення для розуміння цифрового елемента. Вони можуть включати коментарі до відео, зображення чи публікації; передбачати завантаження інформації; та/або інформацію про завантажувача/користувача, таку як ім'я користувача, справжнє ім'я чи біографію. Необхідність збору навколишньої інформації слід визначити з огляду на специфіку випадку та цифрового матеріалу.

7. Записати всі відповідні дані (дані збору), які стосуються збору, такі як ім'я збирача, IP-адреса машини, яка використовується для збору інформації, віртуальна особистість, за наявності, та мітка часу. Слідчі мають переконатися, що системний годинник точний, бажано, шляхом його синхронізації з сервером мережевого протоколу

© Havryliuk Liudmyla, Burlaka Vladyslav, Pelekhatyi Vitalii, 2024

часу. Причиною цього кроку є забезпечення того, щоб метадані, пов'язані з часом, були точно представлені в зібраних файлах. Якщо для доступу до зібраної інформації використовується віртуальна особистість, це слід зазначити.

8. Додати хеш-значення. Хеш-значення – це унікальна форма цифрової ідентифікації, яка за допомогою криптографії підтверджує, що зібраний контент є унікальним і не змінювався з моменту збору. На момент збору слідчі, що проводять розслідування з використанням даних у відкритому доступі, повинні вручну додати – інструмент збирання – автоматично додати – значення хешу. Існує безліч різних типів хешів, і стандарти з часом змінилися. Слідчі мають оцінити, який хеш використовувати, зважаючи на прийнятий на цей момент стандарт [5].

Щоб визначитися чи варто збирати цифровий матеріал із відкритих джерел мережі «Інтернет», слідчі, які проводять розслідування з використанням таких матеріалів, *повинні врахувати такі фактори:*

1. Релевантність. Чи є цифровий елемент відповідним для конкретного розслідування?

2. Достовірність. Чи є інформація щодо цифрового контенту достовірною? Це може включати перевірку метаданих та спробу виявлення першоджерела матеріалу пов'язаної інформації та джерела [5, с. 85–87].

3. Видалення. Чи є ймовірність видалення цифрового елемента з інтернету чи загального доступу? Якщо так, потрібно зібрати найнадійнішу відому версію.

4. Безпека. Чи безпечно збирати цифровий елемент, чи можна і варто вживати додаткових заходів безпеки?

5. Подальші обов'язки. Слідчі, які проводять розслідування з використанням даних у відкритому доступі, мають визначити, які заходи необхідно буде вжити, наприклад, щодо збереження цифрових матеріалів [5].

У Протоколі Берклі «збереження цифрових матеріалів» передбачено як один із основних етапів процесу розслідування. Постійність і доступність інформації в інтернеті часто є нестабільними через те, що платформи соціальних медіа можуть видаляти контент зі своїх платформ відповідно до умов використання, або користувачі можуть вибирати видалення або редагування власного завантаженого контенту. Крім того, інформацію в інтернеті можна легко деконтекстуалізувати, втратити, стерти або пошкодити.

Тому, важливо, щоб слідчі під час роботи з цифровими матеріалами з відкритих джерел вжили всіх належних заходів для збереження їх властивостей упродовж необхідного часу для кримінального провадження.

На думку архівістів, властивості цифрового елементу, який потрібно охороняти та зберігати з плином часу, включають його автентичність, доступність, ідентичність, стійкість, можливість відображення та зрозумілість.

Іншими важливими питаннями, які можуть виникнути під час процесу збереження, є:

1. Ланцюг забезпечення збереження – хронологічна документація послідовності дій зберігачів інформації чи доказів, а також документація контролю, дати та часу, передачі, аналізу та розпорядження такими доказами.

2. Доказова копія – цифровий елемент, зібраний слідчим у його первинному ви-

© Havryliuk Liudmyla, Burlaka Vladyslav, Pelekhatyi Vitalii, 2024

гляді, який не варто змінювати. Цифрові елементи потрібно зберігати в оригінальному вигляді. Це означає збереження чистого оригіналу зібраного цифрового елемента в усіх форматах, у яких він був зібраний.

3. Робочі копії – копія або копії цифрового елементу, які потрібно створити для цілей аналізу та зберігати окремо, щоб слідчі могли працювати з копією, а не з оригіналом. Це дає змогу мінімально обробляти оригінал і зменшувати ризик його компрометації або зміни. Будь-які зміни до елементу, включаючи виготовлення копій, мають бути задокументовані. Якщо можливо, варто використовувати окремі системи зберігання для доказових копій та робочих копій.

4. Зберігання, що допомагає забезпечити довготривалість цифрових елементів та можливість їх пошуку та відновлення. Збереження цифрового матеріалу так, щоб зберегти його автентичність і документувати ланцюг забезпечення збереження, збільшить ймовірність того, що він може бути прийнятий як доказ у суді [5, с. 89–91].

Отже, зважаючи на положення Протоколу Берклі, норми КПК України, якими передбачено підстави, порядок проведення огляду комп'ютерних даних, визначено уповноважених суб'єктів на проведення цієї СРД, а також інших учасників кримінального провадження, які можуть бути присутніми під час проведення цієї СРД, тощо; особливості організації і тактики проведення огляду комп'ютерних даних, огляду вебресурсів тощо, які розкрито в працях А.В. Коваленка [2; 3; 9], порядок виявлення, вилучення та дослідження цифрових (електронних) слідів, визначений у навчальному посібнику «Криміналістика: криміналістична техніка» [10], під час огляду цифрових матеріалів з відкритих джерел *пропонуємо слідчим дотримуватися таких рекомендацій:*

1. Зазначений вид огляду може здійснюватися слідчим (при необхідності із залученням спеціаліста) у службовому кабінеті з використанням службового комп'ютера, на якому встановлено ліцензійне програмне забезпечення та організовано доступ до мережі «Інтернет», із застосуванням технічних засобів фіксації (якщо в цьому є потреба).

2. Перед початком огляду:

- при необхідності вжити заходів безпеки роботи з цифровими матеріалами;
- у браузері мають бути відключені всі додатки та надбудови, що можуть змінити вигляд вебсторінки, яка оглядається;
- слід підключити і налаштувати всі технічні засоби, які будуть використовуватися під час огляду.

3. Через пошуковий сервіс/додаток (наприклад, «Google», «Telegram Desktop» тощо) шляхом введення у пошукову стрічку запиту здійснити пошук необхідної інформації.

4. Перед початком огляду вебсторінка має бути масштабована у браузері на повний розмір (100%).

5. Огляду та опису підлягають лише ті цифрові матеріали, які мають значення для кримінального провадження.

6. Огляд знайденої вебсторінки здійснюється шляхом безпосереднього сприйняття слідчим розміщеної на ній інформації (візуального та аудіовізуального вираження комп'ютерних даних після їх інтерпретації засобами комп'ютерної техніки).

7. Має бути здійснене повне збереження оглянутої вебсторінки за допомогою будь-якого браузера (Google chrome, Firefox, Opera тощо).

© Havryliuk Liudmyla, Burlaka Vladyslav, Pelekhatyi Vitalii, 2024

8. У результаті збереження вебсторінки утворюється файл з назвою збереженої сторінки із розширенням «HTML» і папка, в якій містяться автоматично створені файли цієї сторінки.

9. За допомогою інтернет-ресурсів, призначених для архівації файлів (наприклад, «archive.today», «Wayback Machine» тощо), здійснюється архівація потрібної сторінки.

10. Потрібно зробити скрін кожної оглянутої сторінки, який розміщується в протоколі огляду після її опису.

11. Крім основних комп'ютерних даних, криміналістично значущу інформацію можуть містити й так звані метадані (від давньогрец. μετά – після, за межами й англ. data – дані) – додаткова інформація, що характеризує основні дані (файл «контейнер» даних, каталог індексації даних) та зберігається разом з основними даними чи окремо від них. Перелік і зміст метаданих залежать від формату основних даних, операційної системи, типу файлу та програмного забезпечення, з яким файл асоційовано тощо [9].

В операційних системах Microsoft Windows метадані файлу можна відобразити на екрані за кліком по ньому правою кнопкою миші та вибором опції «Властивості». Основними метаданими можна вважати розмір файлу (міра кількості даних, базовою одиницею є байт), назву, розширення назви (наприклад, *.doc, *.exe), назву асоційованого програмного забезпечення, каталог розташування, час створення, час останнього редагування, час останнього відкриття, кількість редакцій, найменування користувача, який створив чи останнім редагував файл тощо [10].

Наведені основні метадані підлягають обов'язковому дослідженню та фіксуванню під час проведення огляду комп'ютерних даних. В окремих випадках дослідженню та фіксуванню також підлягають більш специфічні метадані, притаманні деяким різновидам комп'ютерних файлів. Так, доказове значення можуть мати метадані, характерні для текстових файлів, зображень, аудіо- та відеофайлів, виконуваних файлів тощо [9; 10].

12. За допомогою програмних засобів, які використовуються для вивчення різних метаданих і є у відкритому доступі в мережі «Інтернет», провести аналіз необхідних файлів.

13. Зазначити в протоколі посилання, за яким розміщено «Звіт аналізу метаданих».

14. Перейти за цим посиланням та зробити знімок екрану, на якому відображено звіт аналізу, й розмістити його за змістом у описовій частині протоколу.

15. У разі потреби за допомогою програми «Rapid CRC Unicode 0.3.37.0» провести хешування отриманого файлу з метою отримання хеш-коду (алгоритм sha256).

16. Зробити знімок екрану й розмістити його за змістом у описовій частині протоколу/оформити додатком до протоколу.

17. Скопіювати цифрові матеріали на носій інформації, про що зазначити в протоколі огляду *(доцільно зробити кілька копій збереженої вебсторінки для того, щоб втрата чи пошкодження однієї з них не призвела до втрати матеріалу взагалі.*

18. Цифровий носій інформації, на який було скопійовано оглянуту інформацію, має бути належно упакований, засвідчений підписом слідчого та інших учасників слідчої (розшукової) дії, та використовуватися як додаток до відповідного протоколу.

19. При використанні технічного засобу фіксації СРД, після закінчення її прове-

© Havryliuk Liudmyla, Burlaka Vladyslav, Pelekhatyi Vitalii, 2024

дення слід відтворити запис за участю всіх учасників слідчої (розшукової) дії, про що зазначити в протоколі огляду.

20. Здійснити фіксування огляду цифрових матеріалів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Басиста І.В., Гаврилюк Л.В., Гутник А.В., Хитра А.Я.* Використання цифрових даних з відкритих джерел під час досудового розслідування кримінальних правопорушень: окремі аспекти. *Науковий вісник Університету Короля Данила.* 2024. Вип. 17 (29). С. 227–243.

2. *Коваленко А.В.* Огляд комп'ютерних даних: сутність і процесуальний порядок проведення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2023. № 3 (102), ч. 2. С. 187–197. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2023.3.41.

3. *Коваленко А.В.* Організація і тактика проведення огляду комп'ютерних даних. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2023. Вип. 4. С. 54. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-9.

4. *Коваленко А.В.* Особливості проведення огляду вебресурсів як різновиду огляду комп'ютерних даних. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу:* матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21 груд. 2023 р.) / КНДІСЕ. Київ, 2023. С. 199–202.

5. Протокол Берклі з ведення розслідування з використанням відкритих цифрових даних: практ. посіб. щодо ефективного використання цифрової інформації у відкритому доступі для розслідування порушень міжнародного кримінального права, з прав людини та гуманітарного права / неофіц. пер. з англ. О.В. Зюзь. Нью-Йорк; Женева: Центр із прав людини Каліфорн. ун-ту, Берклі, Юрид. шк., ООН Упр. Верхов. комісара з прав людини, 2020. URL: https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf (дата звернення: 23.05.2024).

6. Слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії: практика Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Slidchi_dii.pdf (дата звернення: 23.05.2024).

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: затв. Законом України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України.* URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 27.05.2024).

8. Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення: 27.05.2024).

9. *Коваленко А.В.* Класифікація електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення. *Проблеми законності.* 2023. Вип. 161. С. 202–214. DOI: https: //doi.org/10.21564/2414-990X.161.278117.

10. Криміналістика: криміналістична техніка: навч. посіб. / Р.Л. Степанюк та ін. Харків: ХНУВС, 2023. 388 с.

REFERENCES

1. *Basysta, I.V., Havryliuk, L.V., Hutnyk, A.V. and Khytra, A.Ya.* (2024). Vykorystannia tsyfrovykh danykh z vidkrytykh dzherel pid chas dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen: okremi aspekty. "The use of digital data from open sources during the pre-trial investigation of criminal offenses: some aspects". *Scientific Bulletin of King Danylo University.* Issue 17 (29). P. 227–243. [in Ukrainian].

2. *Kovalenko, A.V.* Ohliad kompiuternykh danykh: sutnist i protsesualnyi poriadok provedennia. "Review of computer data: substance and procedural procedure". *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs.* No. 3 (102), part 2. P. 187–197. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2023.3.41 [in Ukrainian].

© Havryliuk Liudmyla, Burlaka Vladyslav, Pelekhatyi Vitalii, 2024

3. *Kovalenko, A.V.* (2023). Orhanizatsiia i taktyka provedennia ohliadu kompiuternykh danykh. "Organization and tactics of computer data review". *Scientific Bulletin of Kherson State University.* Issue 4. P. 54. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2023.3.41 [in Ukrainian].

4. *Kovalenko, A.V.* (2023). Osoblyvosti provedennia ohliadu veb-resursiv yak riznovydu ohliadu kompiuternykh danykh. Aktualni pytannia sudovoi ekspertolohii, kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu. *"Peculiarities of reviewing web resources as a type of computer data review. Actual issues of forensic expertise, criminology and criminal process"*: materials of the V International science and practice conf. (Kyiv, December 21, 2023) / KNDISE. Kyiv. P. 199–202 [in Ukrainian].

5. Protokol Berkli z vedennia rozsliduvannia z vykorystanniam vidkrytykh tsyfrovykh danykh. "The Berkeley protocol for conducting an investigation using open digital data: a practical guide to the effective use of digital information in the open access for the investigation of violations of international criminal law, human rights and humanitarian law" / non-official. trans. from English O.V. Ziuz, New York; Geneva: Center for Human Rights, University of California, Berkeley, School of Law, United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, 2020. URL: https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf (Date of Application: 23.05.2024) [in Ukrainian].

6. Slidchi (rozshukovi) dii ta nehlasni slidchi (rozshukovi) dii: praktyka Verkhovnoho Sudu. "Investigative (search) actions and covert investigative (search) actions: the practice of the Supreme Court". URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Slidchi_dii.pdf URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Slidchi_dii.pdf (Date of Application: 23.05.2024) [in Ukrainian].

7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. "Criminal Procedure Code of Ukraine": approved by the Law of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI. *Verkhovna Rada of Ukraine.* URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (Date of Application: 27.05.2024) [in Ukrainian].

8. Konventsia pro kiberzlochynnist. "Convention on cybercrime" dated November 23, 2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (Date of Application: 27.05.2024) [in Ukrainian].

9. Kovalenko, A.V. (2023). Klasyfikatsiia elektronnykh (tsyfrovykh) slidiv kryminalnoho pravoporushennia. Problemy zakonnosti. "Classification of electronic (digital) traces of a criminal offence". Problems of legality. Iss. 161. P. 202–214. DOI: https://doi.org/10.21564/2414-990X.161.278117 [in Ukrainian].

10. Kryminalistyka: kryminalistychna tekhnika. "Forensic science: forensic technique": ed. manual / R.L. Stepaniuk et al. Kharkiv: KhNUVS, 2023. 388 p. [in Ukrainian].

© Havryliuk Liudmyla, Burlaka Vladyslav, Pelekhatyi Vitalii, 2024

DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) Issue 2(64) 2024

UDC 343.14:004.738.5

Havryliuk Liudmyla,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher,
Head of the Department, State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-9441-4073
Burlaka Vladyslav,
Candidate of Juridical Sciences,
Head of the Department, Main Investigative Department of the
National Police of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-1824-4380
Pelekhatyi Vitalii,
Senior investigator in
the Office of the Main Investigative
Department of the National Police of Ukraine, Kyiv, Ukraine

SPECIAL FEATURES OF THE BERKELEY PROTOCOL FOR REVIEWING OPEN SOURCE DIGITAL MATERIALS ON THE "INTERNET"

The article is devoted to clarifying the essence of reviewing digital materials from open sources of the "Internet" in criminal proceedings. Based on the analysis of the provisions of the Criminal Procedure Code (CPC) of Ukraine regarding the review of computer data, the author states that the provisions of the CPC of Ukraine provide for: review of computer data as a means of identifying and recording information pertaining to the circumstances of a criminal offence; investigator, inquirer, prosecutor, employee of an operational unit acting on behalf of the investigator, and authorised subjects for the review of computer data; the option for investigators or prosecutors to engage a specialist to assist in matters requiring specialised knowledge, such as the review of computer data and the provision of technical assistance during the conduct of investigative actions; the copying of information, including computer data, contained in information systems, electronic communication systems, or information and communication systems, by an investigator or prosecutor with the obligatory involvement of a specialist (which is a condition for their recognition by the court as an original document); form of display of information contained in computer data, which must be suitable for perception of their content; the possibility of using electronic means, photography, video recording, screen recording and/or video recording, etc. or in paper form as a way of recording computer data. It is stated that the essence of investigative and search actions of inspection as one of the ways to identify and record information regarding the circumstances of a criminal offence and the content of the Second Paragraph of Part 2 of Article 237 of the CPC of Ukraine indicate that "during the inspection of computer data, authorized persons must personally perceive the content of the audiovisual expression of computer data and reflect it in the protocol of procedural action and its annexes in a form suitable for perception of such content by other

© Havryliuk Liudmyla, Burlaka Vladyslav, Pelekhatyi Vitalii, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).21

people. For direct human perception, computer data containing text, images, sounds and other audiovisual forms of information can be reproduced through data output devices (screen, audio devices, printers, etc.), and code containing action algorithms can be executed (run a program)". The article emphasises the importance of meticulous preparation for the review of digital materials sourced from open Internet resources. The authors puts forth a procedure for investigators to follow when reviewing digital materials from open sources.

Keywords: criminal proceedings, pre-trial investigation, proving, evidence, investigator, inspection, computer data, digital information, digital materials from open sources, (electronic) digital evidence, digital data, open sources of digital information, Burkley Protocol.

Отримано 04.06.2024

© Havryliuk Liudmyla, Burlaka Vladyslav, Pelekhatyi Vitalii, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA

DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 34:61+347.2+347.4+347.5

Музика Леся Анатоліївна,
доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри приватного права
НУ «Києво-Могилянська академія», м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-8357-703X
Сєда Софія Володимирівна,
студентка 2 р. н. магістерської
програми «Право» факультету правничих наук
НУ «Києво-Могилянська академія», м. Київ, Україна

ОБОРОТОЗДАТНІСТЬ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ ЯК ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

У статті з'ясовано особливості оборотоздатності таких об'єктів цивільних прав, як анатомічні матеріали людини. Обґрунтовано підхід щодо визнання анатомічних матеріалів людини обмежено оборотоздатними. Окрему увагу приділено питанню укладення цивільно-правових договорів щодо анатомічних матеріалів людини, визначено, які договори можуть укладатися для необхідності врегулювання правовідносин під час їхнього обігу. Зважаючи на особливий статус цих об'єктів, передусім немайнову природу, проаналізовано, які цивільно-правові конструкції не можуть бути застосовані.

Ключові слова: *анатомічні матеріали людини, оборотоздатність, цивільно-правові договори, договір донорства, договір про трансплантацію, договір зберігання анатомічного матеріалу, договір про передачу анатомічного матеріалу.*

Постановка проблеми. *Актуальність* теми дослідження зумовлена тим, що анатомічні матеріали людини є специфічним, нетиповим об'єктом цивільного права оскільки перебувають у тісному взаємозв'язку з такими категоріями, як людське життя та здоров'я, права людини на повагу до її гідності, її особисту свободу і недоторканність. У зв'язку з цим, у доктрині виникає ціла низка питань щодо анатомічних матеріалів людини, зокрема: чи можна вважати їх об'єктами цивільних прав? Якщо так, яке їхнє місце серед таких об'єктів? Чи поширюється на них право власності? Чи можуть вони виступати в цивільному обороті?

Окремого розгляду також потребує питання оборотоздатності анатомічних матеріалів людини, оскільки вони наразі, у зв'язку зі своєю особливою природою, не можуть комерціалізуватися, втім існують у цивільно-правовому обігу як в Україні, так і на рівні зарубіжних країн. З приводу анатомічних матеріалів людини укладаються цивільно-правові договори зі своїми особливостями, порушення порядку використання анатомічних матеріалів людини може призводити до настання цивільно-правової відповідальності.

© Muzyka Lesia, Sieda Sofiia, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).22

Науково-теоретичну базу дослідження становлять праці таких учених: О.Р. Антонюк, С.Б. Булеци, М.С. Брюховецької, А.А. Герц, С.В. Гринчака, О.В. Губського, Ф.Є. Дзюби, Ю.-Я. Зборівського, К.О. Ільющенкової, Н.М. Квіт, Н.В. Коробцової, Г.Л.Крушельницької, М.М. Новицької, В.Я. Погребняка, І.Р. Пташника, І.Я. Сенюти, В.Л. Скрипника, С.О. Сліпченка, І.В. Спасибо-Фатеєєвої, А.М. Тіхонової, В.А. Філіпової, О.А. Халабуденка, В.В. Хамітової, Ю.Є. Ходики, В.І. Чечерського, У.Р. Шемета, О.Р. Шишки та ін.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу особливостей правового регулювання поняття та сутності анатомічних матеріалів людини як об'єктів цивільних прав, їх оборотоздатності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 178 Цивільного кодексу України [1] (далі – ЦК України) об'єкти цивільних прав поділяються на ті, що можуть відчужуватися вільно (ч. 1 ст. 178 ЦК України), об'єкти вилучені з цивільного обороту (ч. 2 ст. 178 ЦК України) та обмежено оборотоздатні об'єкти (ч. 2 ст. 178 ЦК України).

Оборотоздатність анатомічних матеріалів людини як об'єкта цивільних прав є дискусійним питанням. Одні вчені, наприклад С.Б. Булеца, вважають, що анатомічні матеріали підпадають під категорію об'єктів, вилучених з обороту, тобто не можуть бути предметом правочинів та іншим способом переходити від одного до іншого в межах цивільно-правових відносин [2, с. 48].

З огляду на особливу природу анатомічних матеріалів людини, їхню специфіку як об'єкта цивільних прав вони дійсно не можуть бути об'єктами, що перебувають у вільному обігу та відчужуватися в межах певних цивільно-правових відносин. Наприклад, щодо анатомічних матеріалів не можуть укладатися договори купівлі-продажу, що прямо передбачено ч. 1 ст. 20 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [3] (далі – Закон про трансплантацію), оскільки торгівля людськими органами, як і будь-якими іншими анатомічними матеріалами людини, їх комодифікація засуджується на етичних підставах і заборонена міжнародним правом [4], а цивільно-правові відносини, що виникають з приводу анатомічних матеріалів людини, мають ґрунтуватися на принципі безоплатності.

Більш обґрунтованою, на нашу думку, вбачається позиція щодо віднесення анатомічних матеріалів до об'єктів, обмежених в цивільному обороті [5, с. 64], тому ми не можемо цілком погодитись із думкою про визнання анатомічних матеріалів людини вилученими з цивільного обороту.

На користь позицій щодо оборотоздатності анатомічних матеріалів людини можна навести деякі приклади існування різних правочинів щодо анатомічних матеріалів людини. Одними з таких правочинів є договори. Оскільки наразі в законодавстві України відсутні положення, що закріплюють будь-які види договорів про анатомічні матеріали людини, варто розглянути точку зору С.Б. Булеци, а саме, що сьогодні, незалежно від специфіки медичної послуги, будь-який договір, укладений з метою здійснення медичної діяльності, слід розглядати як різновид договору про надання послуг. І так триватиме допоки не буде розроблено спеціальне законодавство у цій сфері [6, с. 207–208]. Ними можуть бути договір про трансплантацію [7], договір про

© Muzyka Lesia, Sieda Sofiia, 2024

донорство (договір про посмертне донорство [8, с. 118–119], договір про прижиттєве донорство) та ін. Окрім договорів, ще одним видом правочинів, що свідчать про оборотоздатність анатомічних матеріалів людини, є біологічний заповіт, який набуває популярності в Європі, за яким особа за життя може розпорядитися зокрема щодо можливості використання її анатомічних матеріалів чи тіла загалом після її смерті [9, с. 52].

Аргументуючи позицію про оборотоздатність анатомічних матеріалів людини, вважаємо, що наразі не можна стверджувати, що перебування анатомічних матеріалів людини в цивільному обороті цілком не допускається. Все ж таки доцільніше зазначити те, що обіг анатомічних матеріалів відбувається між певними учасниками та за певних визначених законодавством обставин.

Наприклад, щодо суб'єктного складу, то під час трансплантації органів та тканин людини В.А. Філіппова у відносинах приватно-правової спрямованості виділяє три суб'єкта – медичну установу, донора та реципієнта [10, с. 37–38]. Н.М. Квіт пропонує класифікувати суб'єктів відносин щодо створення та використання біобанків на дві групи: суб'єкти, що беруть участь у створенні біобанку, та суб'єкти, що беруть участь у використанні біобанку. До першої групи належать: основні суб'єкти (донори біологічного матеріалу, заклади охорони здоров'я, що здійснюють забір (вилучення), установи (управителі) біобанків) та допоміжні суб'єкти (біотехнологічні лабораторії та організації, що займаються перевезенням біологічних матеріалів). До другої групи належать: дослідники (фізичні та юридичні особи); заклади охорони здоров'я, що займаються трансплантацією; реципієнти [11, с. 23]. Отже, переважно до суб'єктного складу у відносинах, що виникають на підставі обігу анатомічних матеріалів, належать донори анатомічних матеріалів, реципієнти та установи, що їх використовують.

Про оборотоздатність анатомічних матеріалів людини свідчить і те, що вони можуть бути об'єктами правовідносин із надання медичних послуг, зберігання в біобанках, донорства [12, с. 37], те, що їх можна передавати для наукових цілей, з них можна створювати новий об'єкт – їх можна перероблювати на біоімплантати або лікарські засоби [9, с. 54].

С.О. Сліпченко та О.Р. Шишка стверджують, що органи і вилучені з померлої людини анатомічні матеріали здатні залучатися до цивільного обороту [13, с. 226]. Закон про трансплантацію вказує, що діяльністю, пов'язаною з трансплантацією, є діяльність суб'єктів господарювання, які згідно із законодавством мають право здійснювати таку діяльність, та/або послуги із зберігання і перевезення анатомічних матеріалів людини, призначених для трансплантації, вилучення анатомічних матеріалів у донора-трупа для виготовлення біоімплантатів, зберігання і перевезення таких матеріалів, трансплант-координації, а також діяльність із забезпечення функціонування інформаційних систем і реєстрів у сфері трансплантації. При цьому, вчені зазначають, що якщо припустити, що кожен з видів діяльності, пов'язаний з трансплантацією, здійснюють різні суб'єкти господарювання, то без цивільного обороту така діяльність була б неможливою [13, с. 228].

Також варто згадати положення ч. 1 ст. 21 Закону про трансплантацію в частині міжнародного співробітництва, яке, зокрема, може здійснюватися у напрямах обміну

© Muzyka Lesia, Sieda Sofiia, 2024

органами шляхом розподілу та взаємозаліку органів із використанням спеціалізованих реєстрів; отримання та надання гемопоетичних стовбурових клітин та інших видів співробітництва.

Двосторонні договори, що стосуються трансплантації, зазвичай передбачають нарощування потенціалу з питань трансплантації. Втім, існують приклади договорів, що безпосередньо регулюють міждержавний обмін трансплантатами, якими є договір між Ліхтенштейном і Швейцарією та договір між Аргентиною і Чилі. При цьому, жоден з них не передбачає комерційної передачі органів [4].

Оскільки анатомічні матеріали людини є оборотоздатними об'єктами цивільних прав, виникає необхідність у врегулюванні цивільних правовідносин, що виникають у зв'язку з їхнім оборотом. Окрім нормативно-правового регулювання обігу анатомічних матеріалів людини, важливо здійснювати регламентацію прав та обов'язків сторін у кожному конкретному випадку, що можна зробити шляхом укладення договорів. Зважаючи на особливу правову природу анатомічних матеріалів людини як об'єкта цивільних прав, не кожен вид договору може бути застосований. Як уже зазначалося вище, анатомічні матеріали не можуть бути предметами договорів купівлі-продажу, зважаючи на законодавчі заборони, принципи безоплатності та некомерціалізації.

О.Р. Шишка дотримується схожої позиції та підходить до немайнової природи анатомічних матеріалів людини як об'єктів цивільних прав, а тому ставить під сумнів застосування певних конструкцій договірного права до відповідних об'єктів. Автор вказує, що предметом договору купівлі-продажу є майно, а предмети матеріального світу, що мають немайновий характер, навряд чи можуть бути його предметом. Це пов'язано як з нормами законодавства – ст. 20 Закону про трансплантацію та ст. 143 КК України (Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини, зокрема ч. 4 цієї статті – Незаконна торгівля анатомічними матеріалами людини), які забороняють це робити, так і з положеннями такого договору – не можна купити те, що є немайновим, інакше воно перестає бути немайновим [14, с. 71].

Крім договору купівлі-продажу, на думку О.Р. Шишки, матеріальне немайнове благо не може бути й предметом договорів дарування, пожертви, ренти (ст. 731 ЦК України), довічного утримання/догляду тощо [14, с. 71].

У доктрині існують і протилежні думки, наприклад, С.О. Почтарьов не виключає можливості того, що анатомічні матеріали людини можуть бути предметом договору дарування. Дослідник доходить висновку, що практика знає дарування людських органів, що в принципі не виключено законом про трансплантацію, де передбачено право близьких стати донором [15, с. 163].

Ми все ж таки дотримуємося першої з висловлених позицій про те, що анатомічні матеріали людини не можуть бути предметом указаних договорів. Так, чч.1 та 2 ст. 717 ЦК України передбачають, що за договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність. Договір, що встановлює обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру, не є договором дарування. Дарунком згідно з чч. 1 та 2 ст. 718 ЦК України можуть бути рухомі речі, в тому числі гроші та цінні папери, а

© Muzyka Lesia, Sieda Sofiia, 2024

також нерухомі речі, майнові права, якими дарувальник володіє або які можуть виникнути у нього в майбутньому. Так само й з пожертвою (ст. 729 ЦК України), яка за своєю природою є різновидом договору дарування нерухомих та рухомих речей, зокрема грошей та цінних паперів фізичним особам, юридичним особам, державі Україна, Автономній Республіці Крим, адміністративно-територіальним утворенням для досягнення ними певної, наперед визначеної мети. Предметом пожертви може бути будь-яке майно, яким пожертвувач може розпорядитися, найчастіше це грошові кошти, хоча можуть бути й інші речі. Разом з прийняттям пожертви на особу покладається обов'язок, спрямований на досягнення певної наперед обумовленої мети суспільно-корисного характеру [16, с. 19–20].

Також згідно з ч. 1 ст. 731 ЦК України за договором ренти одна сторона передає другій стороні у власність майно, а платник ренти взамін цього зобов'язується періодично виплачувати одержувачеві ренту у формі певної грошової суми або в іншій формі. Договір довічного утримання відповідно до ч. 1 ст. 744 ЦК України передбачає, що одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно.

Зважаючи на вказані визначення, дійсно, аналізовані види договорів містять певні ознаки, що можуть характеризувати договори, предметом яких є анатомічні матеріали, а саме: безоплатна передача, передача предмета договору для досягнення певної обумовленої мети, предмет договору має значну цінність (хоча така цінність не може бути оцінена в грошовому еквіваленті) тощо. Водночас, ми виступаємо за визнання анатомічних матеріалів людини немайновими об'єктами, а отже, укладення кожного із указаних договорів щодо анатомічних матеріалів людини не вбачається можливим, оскільки в їхній основі лежать саме майнові відносини.

На нашу думку, «пожертва» чи «подарунок» у контексті укладення договорів з анатомічними матеріалами людини з огляду на немайнову природу має розглядатися не як ознаки договорів дарування та пожертви, а саме як своєрідний альтруїстичний акт вираження волі людини, спрямований на бажання порятунку життя та здоров'я іншої людини, яка цього потребує.

Наприклад, А.Є. Дзюба, аналізуючи Єдиний закон про анатомічні подарунки Сполучених Штатів Америки (США) [17] зазначає, що основний законодавчий акт у сфері донорства та трансплантації США визначає донорство з метою трансплантації, іншої терапії, дослідження чи навчання термінологічно як «анатомічний дар» і передбачає правові умови здійснення такого «дарунку». Втім, така лексема законодавства зумовлена передусім метафоричністю з метою наголошення на безкорисливості мотивів донора [18, с. 157].

Немайнова природа анатомічних матеріалів людини підтверджується й судовою практикою. Так, у справі Batista v. Batista чоловік вимагав компенсацію у розмірі 1,5 млн дол. США за нирку, яку він пожертвував своїй дружині під час шлюбу, оскільки вона розлучилася з ним у подальшому. Суд вказав, що такий позов чоловіка не тільки суперечить державній політиці США, але й може застосувати стосовно нього кримінальне переслідування, зважаючи на те, що придбання за грошову винагороду

© Muzyka Lesia, Sieda Sofiia, 2024

будь-яких органів, зокрема, під час трансплантації, та встановлення ціни на нирку порушує законодавство США і є злочином [19].

Незважаючи на це, потреба в договірному регулюванні обігу, зокрема, використання, зберігання, вилучення анатомічних матеріалів існує. Переважно договори в такому разі укладаються для необхідності врегулювання правовідносин у сфері трансплантації та донорства.

Наприклад, К.О. Ільющенкова виявила, що згода на донорство може виражатися в різних формах. Існують наукові позиції, за яких згода на донорство є єдиною можливою формою погодження волі рівних суб'єктів – донора і медичної установи, з такими ознаками, як юридична рівність сторін і добровільність їх волевиявлення. Договором донорства, зі свого боку, є цивільно-правовий правочин, предметом якого є біологічний матеріал людини, не заборонений законодавством, що укладений за вільним волевиявленням між донором і реципієнтом, фармацевтичною компанією, які самостійно визначають обсяг прав та обов'язків, що не суперечать законодавству, та породжує цивільні правовідносини [20, с. 29]. Тобто договір у таких правовідносинах є своєрідним механізмом закріплення волевиявлення та вираженням згоди стати донором.

Особливостями правовідносин донорства є: 1) особливий об'єкт правовідносин – анатомічні матеріали людини; 2) суб'єктний склад; 3) процес здійснення прав і виконання обов'язків, що супроводжується медичним обслуговуванням; 4) донорство переважно анонімне; 5) вилучений донорський матеріал повинен зберігатися у належних умовах, забезпечити які може лише медичний заклад, який відповідає державним стандартам; 6) нормативно-правові вимоги до потенційних донорів; 7) відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю донора. Також під час донорства вилучення донорського матеріалу відбувається для вживлення його в організм реципієнта з лікувальною метою [20, с. 29].

Для поділу договорів у сфері донорства визначається критерій «фізіологічного стану донора». Суб'єктний склад правовідносин прижиттєвого донорства відрізняється від суб'єктного складу правовідносин посмертного донорства. Прижиттєве донорство характеризується імперативним визначенням переліку осіб, які можуть бути донорами, а також допустимим для донорства анатомічним матеріалом людини. За прижиттєвого донорства суб'єкти можуть бути анонімними або неанонімними, залежно від об'єкта донорства і родинного споріднення. Якщо вони є близькими до реципієнта особами чи законодавство не висуває вимоги анонімності особи, то донорство є неанонімним, тому достатньо укласти договір між донором і реципієнтом, а третій суб'єкт договору – заклад охорони здоров'я здійснює лише посередницьку функцію в реалізації права на донорство (суб'єкт – донор) і права на медичну допомогу (суб'єкт – реципієнт). Якщо реципієнт неповнолітній, недієздатний або обмежено дієздатний, або на момент надання медичної допомоги не може надати згоду на трансплантацію в силу фізіологічних процесів, стороною договору буде його законний представник. У випадку посмертного донорства, а також, коли донор – анонімна особа, договір укладається між донором і закладом охорони здоров'я або законним представником, іншою особою та закладом охорони здоров'я (якщо немає прижиттєвої згоди донора) [20, с. 25].

© Muzyka Lesia, Sieda Sofiia, 2024

Специфіку укладення договору про посмертне донорство детально аналізує М.С. Брюховецька. За думкою авторки, він має такі ознаки: укладається між родичами, членами сім'ї померлого донора та медичним закладом щодо анатомічних матеріалів померлої особи для їх подальшої трансплантації хворому реципієнту; є двостороннім: одна сторона – замовник (член сім'ї померлого донора або родичі), друга сторона – виконавець (медичний заклад), який надає медичну послугу; є безвідплатним з огляду на заборону торгівлі анатомічними матеріалами людини; є консенсуальним; публічним – відповідно до ч. 1 ст. 633 ЦК України медичне обслуговування здійснюється шляхом укладення публічного договору; за формою – лише письмовим [21, с. 118–119].

Отже, можна визначити, що відносини з передачі анатомічних матеріалів для їх «подарунку» або «пожертви» з метою перенесення в організм реципієнта з лікувальною метою охоплюються саме договором донорства, а не іншими цивільно-правовими конструкціями.

Ще одним видом цивільно-правових договорів щодо анатомічних матеріалів людини є договір про трансплантацію. Досліджуючи цей вид договору, В.В. Хамітова вказує, що однією із перших на законодавчому рівні можливість договірного регулювання трансплантації закріпила Угорщина. Аналізуючи досвід зарубіжних країн, авторка виявила, що договірне регулювання трансплантації працює в багатьох країнах світу [7]. А.А. Герц визначає трансплантацію як особливий різновид медичних послуг, який крім загальних правил надання медичних послуг, потребує спеціального законодавчого регулювання, здатного врахувати всі особливості та нюанси цього інституту. Для проведення трансплантації необхідний юридичний склад, зокрема, добровільне, інформоване волевиявлення особи, яка потребує пересадки, з одного боку, і згода медичної установи (трансплантологічного стаціонару) з іншого. Замість звичайних правовідносин, що виникають між двома суб'єктами – виконавцем медичних послуг і пацієнтом, при трансплантації виникає більш складне комплексне правовідношення, учасниками якого на першому етапі виступають донор і виконавець медичних послуг, а згодом виконавець медичних послуг і реципієнт. При цьому, договір про трансплантацію, як і інші договори про надання медичних послуг, має характер ризикової угоди. Неприпустимим є лише невиправданий ризик, коли ймовірність погіршення стану здоров'я пацієнта явно перевищує шанси на успіх [22, с. 215–216].

При цьому, А.А. Герц наголошує, що пропозиція про укладення договору виходить саме від пацієнта. Офертою необхідно вважати заяву пацієнта про направлення його для надання трансплантаційної медичної послуги. Акцентом є рішення комісії медичної організації. Договором про трансплантацію оформляються відносини між медичною організацією та реципієнтом, що мають анатомічне походження від особи-донора, що має на меті порятунок життя або покращання здоров'я людини, що є різновидом договору надання медичних послуг. Предметом виступає медична послуга з пересадки органів або тканин від живого донора реципієнту або трансплантації трупних органів і тканин. Для визнання предмета договору узгодженим сторонам необхідно встановити, які дії, із застосуванням якої методики та якими способами будуть усуватися негативні реакції організму пацієнта. Договір трансплантації анатомічних матеріалів має такі особливості: 1) він є двостороннім: замовник – реципієнт, виконавець – медичний

© Muzyka Lesia, Sieda Sofiia, 2024

заклад; 2) безоплатним, оскільки українське законодавство забороняє будь-які фінансові дії щодо послуг з трансплантації; 3) має консенсуальний характер – договір вважається укладеним при досягненні згоди сторін – замовника та виконавця; 4) публічним (законодавчо встановлена публічна форма надання медичних послуг, до яких належить і трансплантація); 5) форма договору трансплантації анатомічних матеріалів людини – письмова, що пов'язано з тим, що медичні послуги законодавцем вважаються наданими та закріпленими у письмовій формі; 6) предмет договору – дії медичного характеру, наслідком яких є пересадка анатомічних матеріалів реципієнту, отриманих раніше медичним закладом за договором донорства, тобто медичні послуги; 7) права, обов'язки та відповідальність у обох сторін; 8) строк є істотною умовою лише у випадку, коли йдеться про наявність донора, який може надати анатомічний матеріал у визначений час, у іншому випадку, час очікування матеріалу може вплинути й на виконання договору [23, с. 202–203].

Загалом А.Є. Дзюба зазначає, що правовий режим органів і тканин людини має відповідати таким вимогам, які потрібно враховувати в договорах, об'єктами яких виступають ці анатомічні матеріали: 1) визнання особливої природи та цінності людських анатомічних матеріалів; 2) визнання заборони отримання прибутку та забезпечення некомерціалізації відносин у сфері трансплантації; 3) забезпечення використання цих анатомічних матеріалів лише в терапевтичних цілях, обумовлених трансплантаційним законодавством; 4) забезпечення правової визначеності [18, с. 157].

З огляду на викладене, у сфері досліджуваних правовідносин доцільно виокремлювати такі договірні конструкції: 1) договір про донорство органів і тканин; 2) договір про трансплантацію. Кожен із наведених договорів наділений своєю специфікою. Водночас, істотною умовою цих договорів є предмет – медична послуга, зміст якої становлять дії медичного характеру. У першому випадку предметом договору є дії із вилучення анатомічного матеріалу з метою трансплантації. Предмет другого договору охоплює дії із пересадки конкретного анатомічного матеріалу в організм реципієнта [18, с. 158–159].

Також серед договорів щодо анатомічних матеріалів людини можна виокремити договір зберігання анатомічного матеріалу. Він може бути поділений на види за об'єктом зберігання, тобто видом анатомічного матеріалу. Певними особливостями характеризуються договори зберігання пуповинної крові, пуповини, плаценти, а також молочних зубів, оскільки донором такого біологічного матеріалу виступає дитина; своєю специфікою наділені договори зберігання репродуктивних тканин/клітин та ембріонів, через особливу репродуктивну мету, етичні рамки використання такого біологічного матеріалу [24, с. 274]. Договір зберігання анатомічного матеріалу детально проаналізувала Н.М. Квіт, визначивши, що за своєю специфікою він є змішаним, а не договором зберігання в чистому вигляді. Вчена вказала, що договір зберігання біологічного матеріалу належить до договорів про надання послуг, основною послугою є зберігання для некомерційного використання. Незважаючи на те, що до кола послуг, які надаються біобанком, можуть також належати тестування, обробка, переробка, транспортування цього матеріалу тощо, основною послугою завжди виступає послуга зі зберігання обробленого чи необробленого біологічного матеріалу [24, с. 283–284],

© Muzyka Lesia, Sieda Sofiia, 2024

відомостей, пов'язаних зі станом здоров'я особи та її генетичних даних, які мають конфіденційний характер [24, с. 297].

Окрім цього, проаналізувавши досвід зарубіжних країн, передусім США, можна виокремити й інший вид договорів щодо анатомічних матеріалів людини – договори про передачу анатомічних матеріалів (Anatomical Material Transfer Agreement (MTA) – це ключові договори, які сприяють обміну матеріальними дослідницькими матеріалами між двома організаціями, як правило, для наукового прогресу та інновацій. Появу офіційних MTA пов'язують з розквітом біотехнологій у 1980-х роках, що створило сприятливе середовище для обміну, забезпечуючи захист інтересів обох сторін. Однією із знакових подій у стандартизації цих договорів стало запровадження Уніфікованого договору про передачу біологічних матеріалів національними інститутами охорони здоров'я у США, що мав на меті оптимізувати та спростити процес передачі матеріалів, його підписало багато навчальних закладів у США, а на міжнародному рівні Всесвітня організація охорони здоров'я визнала важливість MTA як інструменту міжнародного співробітництва. MTA гарантують, що передача біологічних зразків і пов'язаних з ними даних здійснюватиметься прозоро, ефективно, сприяючи швидкому реагуванню на кризи в галузі охорони здоров'я [25].

Утім, такі договори не є поширеними. В американській доктрині зазначається, що через дефіцит публікацій, рекомендацій, узгодженості національних нормативних актів біобанки й установи стикаються з практичними та теоретичними проблемами під час розробки MTA, як основного інструменту для регулювання успішного обміну біозразками та інформацією. Часто дослідники не виконують MTA через загальний брак знань про цю тему [26].

Прикладом є Договір про передачу анатомічного матеріалу з United Tissue Network (UTN)[1], за яким сторони домовляються про те, що UTN має докласти всіх зусиль для надання запитувачу пожертвуваного нетрансплантаційного анатомічного матеріалу. Запитувач за договором обмежений ліцензією на використання тканин або тканинних похідних, їхнє використання також обмежується конкретними способами, викладеними в договорі, інше використання певних матеріалів заборонено, якщо не отримано попередньої письмової згоди від UTN. Використання нетрансплантаційного анатомічного матеріалу, наданого UTN, як терапії заборонено. Запитувач матеріалу оплачує професійні послуги UTN та витрати, понесені у зв'язку з придбанням, перевіркою, обробкою, збереженням, зберіганням, доставкою, надані запитувачу, вартість транспортування нетрансплантаційного анатомічного матеріалу. Запитувач використовує, обробляє та утилізує всі людські тканини, надані йому за договором, і несе відповідальність за зберігання та використання всіх нетрансплаційних анатомічних матеріалів. До нього також висуваються вимоги щодо місця використання вказаних об'єктів, яке має відповідати технічним та матеріальним вимогам, бути створеним згідно з відповідними нормами. Медична або інша інформація стосовно донора розглядається як конфіденційна і не має розголошуватися, лише за певними винятками [27].

[1] UTN є некомерційною організацією анатомічного донорства, акредитованою Американською асоціацією банків тканин (AATB), яка закуповує, обробляє, зберігає та розповсюджує пожертвувані нетрансплатаційні анатомічні матеріали для просування біомедичних досліджень, розробок, навчання та освіти.

© Muzyka Lesia, Sieda Sofiia, 2024

Отже, зважаючи на специфіку анатомічних матеріалів як об'єктів цивільних прав, вони не можуть перебувати у вільному обігу та відчужуватися в межах певних цивільно-правових відносин, а цивільно-правові відносини, що виникають з приводу анатомічних матеріалів людини, мають ґрунтуватися на принципі безоплатності. Проте анатомічні матеріали не є об'єктами вилученими з цивільного обороту, їх слід вважати обмежено оборотоздатними. Стосовно анатомічних матеріалів людини можливими є існування різних правочинів, що підтверджено зарубіжним досвідом, зокрема, договорів, біологічного заповіту. До суб'єктного складу у відносинах, що виникають на підставі обігу анатомічних матеріалів, загалом можна віднести донора, реципієнта, медичну установу. Про оборотоздатність анатомічних матеріалів свідчить і те, що вони можуть бути об'єктами медичних послуг, зберігання в біобанках, їх можна передавати для наукових цілей, створювати з них нові об'єкти, здійснювати міжнародне співробітництво, зокрема, у частині обміну анатомічними матеріалами.

Щодо анатомічних матеріалів людини можуть укладатися цивільно-правові договори, але, зважаючи на особливий статус анатомічних матеріалів людини, не кожен вид договору в цьому випадку може застосовуватись. Анатомічні матеріали людини не можуть бути предметом договорів купівлі-продажу з огляду на заборону їхньої комерціалізації, а немайнова природа анатомічних матеріалів людини зумовлює неможливість застосування для їхнього врегулювання й таких цивільно-правових конструкцій, як: договір дарування, пожертви, ренти та інших договорів, в основі яких лежать майнові відносини. «Пожертва» чи «подарунок» у контексті укладення договорів з анатомічними матеріалами людини має розглядатися як своєрідний альтруїстичний акт вираження волі людини, спрямований на бажання порятунку життя та здоров'я іншої людини, яка цього потребує. Водночас, для необхідності врегулювання правовідносин щодо анатомічних матеріалів людини укладаються такі договори: договір донорства (живих осіб та посмертного донорства), договір трансплантації, договір зберігання анатомічного матеріалу, договір про передачу анатомічного матеріалу, кожен з яких має свої особливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 40–44. Ст. 356.

2. *Губський О.В.* Характеристика об'єктів цивільних правовідносин донорства органів та інших анатомічних матеріалів та репродуктивних клітин. *Наше право.* 2014. № 10. С. 142–146.

3. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 р. № 2427-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2018. № 28. Ст. 232.

4. *Lovin A.* Can intergovernmental commerce in human organs be legal? URL: https://www.ejiltalk.org/can-intergovernmental-commerce-in-human-organs-be-legal/ (дата звернення: 10.03.2024).

5. *Скрипник В.А.* Донорські органи як об'єкти цивільних правовідносин. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 5. С. 62–67.

6. *Булеца С.Б.* Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності та практичні проблеми: дис. … д-ра юрид. наук. Одеса, 2016. 437 с.

© Muzyka Lesia, Sieda Sofiia, 2024

7. *Хамітова В.В.* Окремі проблеми цивільно-правової відповідальності за порушення договору про трансплантацію. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d2b6d59c-14a4-437a-af67-af259fd6962a/content (дата звернення: 10.03.2024).

8. *Брюховецька М.С.* Загальна характеристика договірного регулювання посмертного донорства. *Право і Безпека.* 2017. № 3. С. 117–120.

9. *Квіт Н.М.* Біологічний матеріал як об'єкт цивільних правовідносин щодо створення та використання біобанків в Україні. *Форум права.* 2019. Вип. 56 (3). С. 48–57.

10. *Філіппова В.А.* Суб'єктний склад правовідносин щодо трансплантації органів та тканин людині. *Актуальні проблеми сучасного права.* 2018. С. 28–39.

11. *Квіт Н.М.* Цивільно-правові форми створення та використання форми створення та використання біобанків в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Львів, 2020. 36 с.

12. *Крушельницька Г.Л.* Поняття та цивільно-правова природа біоматеріалу людини. *Нове українське право.* 2022. Вип. 3. С. 32–39.

13. *Сліпченко С.О., Шишка О.Р.* Органи, вилучені з тіла померлої людини, як об'єкти цивільного обороту. *Приватне право в сфері охорони здоров'я: виклики та перспективи:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17 верес. 2020 р.). Львів: ЛОБФ, 2020. С. 224–231.

14. *Шишка О.Р.* Правовий режим анатомічних матеріалів людини: деякі напрямки рекодифікації цивільного законодавства України. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття.* 2019. С. 66–73.

15. *Почтарьов С.О.* Предмет договору дарування. *Наше право.* 2013. № 2. С. 161–167.

16. *Горбунова Л. М., Богачов С.В., Іванчук І.Ф., Красій Г.В.* Договір дарування / М-во юстиції України. Київ: *Поліграф-Експрес.* 2006. 35 с. URL: https://legalexpert.in.ua/knigi/Daruvanna.pdf (дата звернення: 10.03.2024).

17. The united states revised uniform anatomical gift act (2006). URL: https://www.uniformlaws.org/committees/community-home/librarydocuments?communitykey=015e18ad-4806-4dff-b011-8e1ebc0d1d0f&LibraryFolderKey=&DefaultView=&5a583082-7c67-452b-9777-e4bdf7e1c729=eyJsaWJyYXJ5ZW50cnkiOiIzODAxNWQ1YS1iY2VmLTQ5NDQtOWU0OS01NTVmZmJkMjFjMzcifQ%3D%3D (дата звернення: 12.03.2024).

18. *Дзюба А.Є.* Цивільно-правове регулювання трансплантації органів і тканин: досвід України та Європейського Союзу: дис. … д-ра філос. у галузі права. Львів, 2023. 238 с.

19. *Mitev V.* Referee Rejects Compensation for Kidney in Divorce Case. URL: https://www.law.com/almID/1202428602506/ (дата звернення: 10.03.2024).

20. *Ільющенкова К.О.* Договір як підстава виникнення правовідносин донорства. *Медичне право.* 2018. № 1. С. 22–32. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/462549 (дата звернення: 10.03.2024).

21. *Брюховецька М.С.* Загальна характеристика договірного регулювання посмертного донорства. *Право і Безпека.* 2017. № 3. С. 117–120.

22. *Герц А.А.* Договірні зобов'язання у сфері надання медичних послуг: дис. … д-ра юрид. наук. Львів, 2016. 412 с.

23. *Зборівський Ю.-А.Я.* Договірне регулювання відносин з трансплантації анатомічних матеріалів людини. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 11. С. 201–203. URL: http://lsej.org.ua/11_2022/44.pdf (дата звернення: 10.03.2024).

24. *Квіт Н.М.* Цивільно-правові форми створення та використання біобанків в Україні: дис. … д-ра юрид. наук. Львів. 2020. 494 с.

25. The SEA-EU-NET Material Transfer Agreements (MTAs). URL: https://www.sea-eu.net/object/document/117/attach/mta_final.pdf (дата звернення: 10.03.2024).

26. *Silvia Cervo, Paolo De Paoli, Ermes Mestroni, Tiziana Perin, Luca Escoffier, Vincenzo Canzonieri, Agostino Steffan* (2016). Drafting biological material transfer agreement: a ready-to-sign model for biobanks and biorepositories. *The International Journal of Biological Markers.* Vol. 31, Issue 2. P. 211–217. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.5301/jbm.5000190 (дата звернення: 10.03.2024).

© Muzyka Lesia, Sieda Sofiia, 2024

27. United tissue network. Anatomical material transfer agreement. URL: https://unitedtissue.org/wp-content/uploads/2021/05/CLNM.FM_.003-Anatomical-Material-Transfer-Agreement.pdf (дата звернення: 23.03.2024).

REFERENCES

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. "Civil Code of Ukraine": Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine.* 2003. No. 40–44. Article 356 [in Ukraninan].

2. *Hubskyi, O.V.* (2014). Kharakterystyka obiektiv tsyvilnykh pravovidnosyn donorstva orhaniv ta inshykh anatomichnykh materialiv ta reproduktyvnykh klityn. "Characteristics of objects of civil legal relations of donation of organs and other anatomical materials and reproductive cells". *Our Law*. No. 10. P. 142–146 [in Ukrainian].

3. Pro zastosuvannia transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyni. "On the application of transplantation of anatomical materials to humans": Law of Ukraine dated May 17, 2018 No. 2427-VIII. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine.* 2018. No. 28. Art. 232 [In Ukrainian].

4. *Lovin, A.* Can Intergovernmental Commerce in Human Organs be Legal? URL: https://www.ejiltalk.org/can-intergovernmental-commerce-in-human-organs-be-legal/ (Date of Application: 10.03.2024) [in English].

5. *Skrypnyk, V.A.* (2018). Donorski orhany yak obiekty tsyvilnykh pravovidnosyn. "Donor bodies as objects of civil legal relations". *Entrepreneurship, Economy and Law.* No. 5. P. 62–67 [in Ukrainian].

6. *Buletsa, S.B.* (2016). Tsyvilni pravovidnosyny, shcho vynykaiut u sferi zdiisnennia medychnoi diialnosti ta praktychni problemy. "Civil legal relations arising in the field of medical activity and practical problems": Doctor's thesis. Odesa. 437 p. [in Ukrainian].

7. *Khamitova, V.V.* Okremi problemy tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti za porushennia dohovoru pro transplantatsiiu. "Separate problems of civil liability for violation of the transplant contract". P. 93–98 URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d2b6d59c-14a4-437a-af67-af259fd6962a/content (Date of Application: 10.03.2024) [in Ukrainian].

8. *Briukhovetska, M.S.* (2017). Zahalna kharakterystyka dohovirnoho rehuliuvannia posmertnoho donorstva. "General characteristics of contractual regulation of posthumous donation". *Law and Security.* No. 3. P. 117–120 [in Ukrainian].

9. *Kvit, N.M.* (2019). Biolohichnyi material yak obiekt tsyvilnykh pravovidnosyn shchodo stvorennia ta vykorystannia biobankiv v Ukraini. "Biological material as an object of civil legal relations regarding the creation and use of biobanks in Ukraine". *Law Forum. Iss.* 56 (3). P. 48–57 [in Ukrainian].

10. *Filippova, V.A.* (2018). Subiektnyi sklad pravovidnosyn shchodo transplantatsii oryhaniv ta tkanyn liudyni. "Subject structure of legal relations regarding organ and tissue transplantation to a person". *Actual Problems of Law.* P. 28–39 [in Ukrainian].

11. *Kvit, N.M.* (2020). Tsyvilno-pravovi formy stvorennia ta vykorystannia formy stvorennia ta vykorystannia biobankiv v Ukraini. "Civil-law forms of creation and use of forms of creation and use of biobanks in Ukraine": extended abstract of Candidate's thesis. Lviv. 36 p. [in Ukrainian].

12. *Krushelnytska, H.L.* (2022). Poniattia ta tsyvilno-pravova pryroda biomaterialu liudyny. "Concept and civil-legal nature of human biomaterial". *New Ukrainian Law.* Iss. 3. P. 32–39 [in Ukrainian].

13. *Slipchenko, S.O., Shyshka, O.R.* (2020). Orhany, vylucheni z tila pomerloi liudyny, yak obiekty tsyvilnoho oborotu. Pryvatne pravo v sferi okhorony zdorovia: vyklyky ta perspektyvy. *"Organs removed from the body of a deceased person as objects of civil circulation. Private law in the field of health care: challenges and prospects"*: materials of the international science and practice conf. (September 17, Kyiv). Lviv: LOBF. P. 224–231 [in Ukrainian].

14. *Shyshka, O.R.* (2019). Pravovyi rezhym anatomichnykh materialiv liudyny: deiaki napriamky rekodyfikatsii tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy. Teoretychni pytannia yurysprudentsii i problemy pravozastosuvannia: vyklyky XXI stolittia. "Legal regime of human anatomical materials: some directions of recodification of civil legislation of Ukraine". *Theoretical issues of jurisprudence and problems of law enforcement: challenges of the 21st century.* P. 66-73 [in Ukrainian].

© Muzyka Lesia, Sieda Sofiia, 2024

15. *Pochtarov, S.O.* (2013). Predmet dohovoru daruvannia. “The subject of the gift contract”. *Our Law.* No. 2. P. 161–167 [in Ukrainian].

16. Dohovir daruvannia. “Gift contract”. Horbunova L.M., Bohachov S.V., Ivanchuk I.F. and Krasii H.V. Ministry of Justice of Ukraine. K.: Polygraph-Express LLC. 2006. 35 p. URL: https://legalexpert.in.ua/knigi/Daruvanna.pdf (Date of Application: 10.03.2024) [in Ukrainian].

17. The United States Revised Uniform Anatomical Gift Act (2006). URL: https://www.uniformlaws.org/committees/community-home/librarydocuments?communitykey=015e18ad-4806-4dff-b011-8e1ebc0d1d0f&LibraryFolderKey=&DefaultView=&5a583082-7c67-452b-9777-e4bdf7e1c729=eyJsaWJyYXJ5ZW50cnkiOiIzODAxNWQ1YS1iY2VmLTQ5NDQtOWU0OS01NTVmZmJkMjFjMzcifQ%3D%3D (Date of Application: 12.03.2024) [in English].

18. *Dziuba, A.Ye.* (2023). Tsyvilno-pravove rehuliuvannia transplantatsii orhaniv i tkanyn: dosvid Ukrainy ta Yevropeiskoho Soiuzu. “Civil law regulation of organ and tissue transplantation: experience of Ukraine and the European Union”: Doctor’s thesis. Lviv. 238 p. [in Ukrainian].

19. *Mitev, V.* Referee Rejects Compensation for Kidney in Divorce Case. URL: https://www.law.com/almID/1202428602506/ (Date of Application: 10.03.2024) [in English].

20. *Iliushchenkova, K.O.* (2018). Dohovir yak pidstava vynyknennia pravovidnosyn donorstva. “The contract as a basis for the emergence of legal relations of donation. Medical law”. No. 1. P. 22–32. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/462549 (Date of Application: 10.03.2024) [in Ukrainian].

21. *Briukhovetska, M.S.* (2017). Zahalna kharakterystyka dohovirnoho rehuliuvannia posmertnoho donorstva. “General characteristics of contractual regulation of posthumous donation”. *Law and Security.* No. 3. P. 117–120 [in Ukrainian].

22. *Herts, A.A.* (2016). Dohovirni zoboviazannia u sferi nadannia medychnykh posluh. “Contractual obligations in the field of providing medical services”: Doctor’s thesis. Lviv. 412 p. [in Ukrainian].

23. *Zborivskyi, Yu.-A.Ya.* (2022). Dohovirne rehuliuvannia vidnosyn z transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyni. “Contractual regulation of relations on transplantation of anatomical materials to a person”. *Legal Scientific Electronic Journal.* No. 11. P. 201–203. URL: http://lsej.org.ua/11_2022/44.pdf (Date of Application: 10.03.2024) [in Ukrainian].

24. *Kvit, N.M.* (2020). Tsyvilno-pravovi formy stvorennia ta vykorystannia biobankiv v Ukraini. “Civil and legal forms of creation and use of biobanks in Ukraine”: Doctor’s thesis. Lviv. 494 p. [in Ukrainian].

25. The SEA-EU-NET Material Transfer Agreements (MTAs) URL: https://www.sea-eu.net/object/document/117/attach/mta_final.pdf (Date of Application: 10.03.2024) [in English].

26. *Silvia, Cervo, Paolo, De Paoli, Ermes, Mestroni, Tiziana, Perin, Luca, Escoffier, Vincenzo, Canzonieri and Agostino, Steffan.* (2016). Drafting Biological Material Transfer Agreement: A Ready-To-Sign Model for Biobanks and Biorepositories. *The International Journal of Biological Markers.* Vol. 31. Issue 2. P. 211–217. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.5301/jbm.5000190 (Date of Application: 10.03.2024) [in English].

27. United Tissue Network. Anatomical Material Transfer Agreement. URL: https://unitedtissue.org/wp-content/uploads/2021/05/CLNM.FM_.003-Anatomical-Material-Transfer-Agreement.pdf (Date of Application: 23.03.2024) [in English].

© Muzyka Lesia, Sieda Sofiia, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**
UDC 34:61+347.2+347.4+347.5

Muzyka Lesia,
Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Private Law
National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-8357-703X
Sieda Sofiia,
2nd year student of the Master's degree program "Law",
National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv, Ukraine

CIRCULATION OF HUMAN ANATOMICAL MATERIALS AS OBJECTS OF CIVIL RIGHTS

A characteristic feature of objects of civil rights is their circulability, and within the framework of this article, we consider that it is necessary to clarify the specifics of circulability of such objects of civil rights as human anatomical materials. In connection with the special status of such objects, the article substantiates the approach to recognizing human anatomical materials as limitedly reversible. The article argues this by the existence of various transactions with human anatomical materials: certain agreements, biological testament, their ability to be objects of medical services, storage in biobanks, transfer for scientific purposes, creation of new objects from them, and international cooperation, in particular, in terms of exchange of anatomical materials. The article also pays special attention to the issue of concluding civil law contracts regarding human anatomical materials. Because of the special status of human anatomical materials, first of all, their non-property nature, we found which civil law solution is not applicable in this case, namely, sale and purchase agreements, gift agreements and rent agreements and other agreements based on property relations. Also, the usage of the concepts of "endowment" or "gift" in the context of concluding agreements with human anatomical materials was analyzed, which should be considered as a kind of altruistic act of human will. At the same time, the article analyzes which agreements may be concluded in relation to human anatomical materials for the purpose of regulating legal relations during their circulation, including: a donation agreement, a transplantation agreement, an anatomical material storage agreement, an anatomical material transfer agreement, and also identifies their specific features.

Keywords: human anatomical materials, circulability, civil law agreements, donation agreement, transplantation agreement, anatomical material storage agreement, anatomical material transfer agreement.

Отримано 01.04.2024

© Muzyka Lesia, Sieda Sofiia, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA

DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

УДК 347.77

Долженков Олександр Федорович,
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, м. Одеса, Україна,
ORCID ID 0000-0002-2843-9627

Єліферов Олександр Борисович,
кандидат юридичних наук, викладач кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, атестований судовий експерт у сфері інтелектуальної власності, м. Одеса, Україна,
ORCID ID 0000-0001-7947-6973

ШЛЯХИ УСУНЕННЯ ВАД ЗАКОНОДАВСТВА В ДЕЯКИХ ПИТАННЯХ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

У статті проведено аналіз положень Конституції України, Цивільного кодексу України, законів України «Про медіа» і «Про авторське право і суміжні права» та міжнародно-правових актів, які є частиною національного законодавства України щодо можливості примусового відчуження майнових прав суб'єктів авторського права і/або суміжних прав на їх відповідність одне одному. Вказано на протиріччя та неузгодженості, які містять названі нормативно-правові акти. На підставі аналізу чинного законодавства та міжнародних угод надано пропозиції щодо внесення змін та доповнень у законодавство України стосовно майнових прав суб'єктів авторського права та суміжних прав.

Ключові слова: *організації мовлення, майнові права, право інтелектуальної власності, примусова ліцензія.*

Сфера телебачення і радіомовлення в Україні розвивається давно й плідно. Зокрема, це стосується і законодавчого забезпечення цієї галузі. Так, саме в Україні було чи не вперше запропоновано визначення «передачі» і «програми» організацій мовлення, запроваджено право користувачів послуг кабельного телебачення на безкоштовне отримання можливості перегляду певних програм організацій мовлення тощо [1].

Однак, дотепер залишаються неврегульованими деякі питання, що стосуються виключних майнових прав організацій мовлення.

Так, Закон України «Про авторське право і суміжні права» [2] зазначає, що «суб'єкт суміжних прав на програму організації мовлення має право на використання програми організації мовлення будь-яким способом (способами) та виключне право дозволяти або забороняти використання програми організації мовлення іншими особами. Способами використання програми організації мовлення є, зокрема:

1) публічне сповіщення;

© Dolzhenkov Oleksandr, Yeliferov Oleksandr, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).23

2) ретрансляція.»

Стаття 190 Цивільного кодексу України [3] відносить майнові права до поняття майна – «майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки».

Стаття 41 Конституції України [4] вказує, що «кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану».

Водночас, Закон України «Про медіа» [5] зазначає, що провайдер аудіовізуальних сервісів зобов'язаний: забезпечувати доступ до універсального медіа-сервісу для усіх користувачів його медіа-сервісів, та у ст. 28 розкриває поняття універсального медіа-сервісу:

«1. З метою забезпечення плюралізму інформації та доступу користувачів до суспільно важливої аудіовізуальної інформації провайдер аудіовізуальних сервісів, сервіси якого надаються без використання радіочастотного спектра, зобов'язаний забезпечувати своїм користувачам можливість безперервного доступу (універсальний медіа-сервіс) до телеканалів у такому складі:

1) суспільні аудіовізуальні медіа та місцеві публічні аудіовізуальні медіа, що здійснюють мовлення з використанням радіочастотного спектра на території розташування відповідної багатоканальної електронної комунікаційної мережі;

2) телеканали місцевої та регіональної категорій, що здійснюють мовлення з використанням радіочастотного спектра на території розташування відповідної багатоканальної електронної комунікаційної мережі, за умови що відповідний телемовник забезпечує не менше 15 відсотків загального обсягу програм новин та інших програм, що стосуються подій відповідної місцевості або регіону;

3) телеканал суб'єкта у сфері парламентського мовлення, за умови наявності у нього ліцензії на мовлення чи реєстрації;

4) телеканали, що здійснюють мовлення на підставі дозволу на тимчасове мовлення з використанням радіочастотного спектра на території розташування відповідної багатоканальної електронної комунікаційної мережі, за умови поширення у складі універсального медіа-сервісу тільки у межах території дозволу на тимчасове мовлення.

3. Провайдер аудіовізуальних сервісів не зобов'язаний укладати договори з суб'єктами у сфері аудіовізуальних медіа, сервіси яких включаються до універсального медіа-сервісу, за умови поширення таких телеканалів в незмінному вигляді.

4. Національна рада затверджує склад універсального медіа-сервісу для адміністративно-територіальної одиниці (села, селища, міста, району, області), територіальної громади або для всієї України, з урахуванням технології, що застосовується для провадження такої діяльності, та переглядає його не менше одного разу на три роки.»

© Dolzhenkov Oleksandr, Yeliferov Oleksandr, 2024

Так, зазначені в цій статті організації мовлення позбавляються своїх майнових прав, а саме виключного права дозволяти або забороняти використання програми організації мовлення іншими особами.

Водночас, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення окреслює перелік організацій мовлення та територію, на якій для перегляду програм відповідних телеканалів не потрібно укладати договори, тобто не потрібно отримувати дозволи на їх використання.

Отже, як зазначалося вище, держава має таке право, якщо це відбувається на підставі закону та з попереднім або наступним повним відшкодуванням їх вартості. Але законодавство не містить ні визначення поняття примусового позбавлення майнових прав інтелектуальної власності, ні механізму такого відшкодування.

На шляху до вступу до Європейського Союзу Україна має гармонізувати, зокрема, і законодавство у сфері інтелектуальної власності [6]. Одним із питань, які постають, є питання використання примусових ліцензій.

Наразі законодавство України не містить поняття «примусова ліцензія». Енциклопедія інтелектуальної власності надає таке визначення, що «примусова (обов'язкова) ліцензія – дозвіл на використання об'єкта, захищеного охоронним документом, що надається компетентним державним органом заінтересованій особі у разі, якщо власник охоронного документа не використовує або недостатньо використовує свою розробку без поважних причин і при цьому відмовляється надати ліцензію» [7]. Наведене тлумачення засноване на положеннях, які містяться в Додатку 1С до Угоди про заснування Світової організації торгівлі «Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності» (Угода TRIPS) [8]. Але, навіть у цій Угоді у ст. 31 міститься положення про те, що «h) власник прав повинен отримувати адекватну компенсацію в обставинах кожного випадку, з урахуванням економічної вартості дозволу» [8]. Введення такого поняття зумовлено передусім боротьбою з недоброчесними власниками патентів, які з економічних, конкурентних та інших причин не використовують розробки, вказані в охоронних документах.

Стаття 30 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [9] передбачає право держави примусово вилучити відповідне майнове право володільця патенту: «з метою забезпечення здоров'я населення, оборони держави, екологічної безпеки та інших інтересів суспільства Кабінет Міністрів України може дозволити використання запатентованого винаходу (корисної моделі) визначеній ним особі без згоди володільця патенту. При цьому: 8) володільцю патенту сплачується адекватна компенсація відповідно до економічної цінності винаходу (корисної моделі)».

Але, як ми вбачаємо, це поняття стосується виключно об'єктів патентного права та не зачіпає об'єкти авторського права та суміжних прав.

На наш погляд, було б доцільно доповнити Закон України «Про авторське право і суміжні права» поняттям «примусова ліцензія на об'єкти авторського права і/або суміжних прав» та викласти його в такій редакції:

«Примусова ліцензія на використання об'єктів авторського права і/або суміжних прав – дозвіл на використання об'єкта авторського права і/або суміжних прав, що надається компетентним державним органом на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості.»

© Dolzhenkov Oleksandr, Yeliferov Oleksandr, 2024

Відповідно до чинного законодавства нині такими державними органами є Національний орган інтелектуальної власності та Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення.

Крім того, необхідно визначити та законодавчо закріпити такі питання:

1. Хто замовляє та сплачує оцінку вартості майнових прав, що вилучаються на підставі примусової ліцензії.

2. За рахунок яких коштів здійснюється відшкодування вартості майнових прав, що вилучаються на підставі примусової ліцензії.

3. Через який конкретно державний орган здійснюється відшкодування вартості майнових прав, що вилучаються на підставі примусової ліцензії.

Одночасно з цим привести положення Закону України «Про медіа» у відповідність зазначеним вище нормам.

У цій статті ми розглянули випадки вилучення виключних майнових прав тільки на прикладі організацій мовлення. Але, Закон України «Про авторське право і суміжні права» [2] містить великий перелік випадків використання об'єктів авторського права і/або суміжних прав без дозволу автора (правовласника). Таке використання здійснюється як на платних, так і на безоплатних засадах, як в інтересах суспільства, так і в інтересах конкретних верств населення, як постійно, так і тимчасово тощо. Деякі випадки такого використання зумовлені тим, що містяться в міжнародних нормативних-правових актах та угодах, деякі є прикладом національної законотворчості. Але їх об'єднує одне – це факт вилучення майнових прав без відповідного відшкодування їх вартості.

Внесення викладених змін та доповнень до законодавства зможе вирішити такі завдання:

– приведе національне законодавство в частині використання виключних майнових прав суб'єктів авторського права і суміжних прав у відповідність до міжнародно-правових актів, які ратифіковані і є частиною законодавства України, та закріпить на законодавчому рівні правову природу примусової ліцензії на використання об'єктів авторського права і/або суміжних прав;

– надасть чітке та зрозуміле визначення терміна «примусова ліцензія на використання об'єктів авторського права і/або суміжних прав»;

– забезпечить належну правову охорону виключним майновим правам суб'єктів авторського права і/або суміжних прав;

– усуне невідповідності та протиріччя, наявні в наведених вище нормативно-правових актах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21.12.1993 р. № 3759-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1994. № 10.

2. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX. URL: https://zakon. rada.gov.ua (дата звернення: 22.05.2024).

3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon. rada.gov.ua (дата звернення: 22.05.2024).

© Dolzhenkov Oleksandr, Yeliferov Oleksandr, 2024

4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 22.05.2024).

5. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. *Голос України.* № 267.

6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони {Угоду ратифіковано із заявою Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII}. URL: https://zakon. rada.gov.ua (дата звернення: 22.05.2024).

7. Енциклопедія інтелектуальної власності / за ред. проф. П.П. Крайнєва. Київ, 2012. 660 с.

8. Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі: Закон України від 10.04.2008 р. № 250-VI. URL: https://zakon. rada.gov.ua (дата звернення: 22.05.2024).

9. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15.12.1993 р. № 3687-XII. URL: https://zakon. rada.gov.ua (дата звернення: 22.05.2024).

REFERENCES

1. Pro telebachennia i radiomovlennia. “On television and radio broadcasting”: Law of Ukraine dated 12.21.1993 No. 3759-XI. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine.* 1994. No. 10 [in Ukrainian].

2. Pro avtorske pravo i sumizhni prava. “On copyright and related rights”: Law of Ukraine dated December 1, 2022 No. 2811-IX. URL: https://zakon. rada.gov.ua (Date of Application: 22.05.2024) [in Ukrainian].

3. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. “Civil Code of Ukraine” dated January 16, 2003 No. 435-IV. URL: https://zakon. rada.gov.ua (Date of Application: 22.05.2024) [in Ukrainian].

4. Konstytutsiia Ukrainy. “Constitution of Ukraine”: Law of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-VR. URL: https://zakon. rada.gov.ua (Date of Application: 22.05.2024) [in Ukrainian].

5. Pro media. “About media”: Law of Ukraine dated 13.12.2022 No. 2849-IX. *Voice of Ukraine*. No. 267 [in Ukrainian].

6. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. “Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states” (The Agreement was ratified with a statement by the Law of Ukraine dated 16.09.2014 No. 1678-VII). URL: https://zakon. rada.gov.ua (Date of Application: 22.05.2024) [in Ukrainian].

7. Entsyklopediia intelektualnoi vlasnosti. “Encyclopedia of intellectual property”: edited by Prof. P.P. Kraineva. Kyiv. 2012. 660 p. [in Ukrainian].

8. Pro ratyfikatsiiu Protokolu pro vstup Ukrainy do Svitovoi orhanizatsii torhivli. “On the ratification of the Protocol on Ukraine’s Accession to the World Trade Organization”: Law of Ukraine dated April 10, 2008 No. 250-VI. URL: https://zakon. rada.gov.ua (Date of Application: 22.05.2024) [in Ukrainian].

9. Pro okhoronu prav na vynakhody i korysni modeli. “On protection of rights to inventions and utility models”: Law of Ukraine dated 12.15.1993 No. 3687-XII. URL: https://zakon. rada.gov.ua (Date of Application: 22.05.2024) [in Ukrainian].

© Dolzhenkov Oleksandr, Yeliferov Oleksandr, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**
UDC 347.77

Dolzhenkov Oleksandr,
Doctor of Juridical Sciences, Professor, Professor of the Department, K.D. Ushinskyi South Ukrainian National Pedagogical University, Odesa, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-2843-9627
Yeliferov Oleksandr,
Candidate of Juridical Sciences, Lecturer of the Department, K.D. Ushinsky South Ukrainian National Pedagogical University, Certified Forensic Expert in the field intellectual property, Odesa, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-7947-6973

ELIMINATING LEGISLATIVE DEFICIENCIES IN CERTAIN ISSUES OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS

The way of Ukraine to accession to European Council involves bringing its national legislation in line with the pan-European. In particular, this is the issue of compulsory licenses for the application of intellectual property objects. The legislation now in force concerns the activities of the media, intellectual property rights (in particular copyright and related rights). These are the laws of Ukraine "On media" and "On copyright and related rights", the first of them replaced the Law of Ukraine "On television and Radio broadcasting" acting previously and the second one received another edition. New approaches to the activities of mass media found the embodiment in these laws, new concepts and objects of media activities and copyright and related right appeared. However, when adopting these normative legal acts, the legislator did not pay attention to obvious contradictions that exist in the matter of exclusive property rights of copyright and related rights entities, namely in the issue of forced alienation of property rights of these entities. While transferring the corresponding norms from the Law "On television and Radio broadcasting" to the Law " On media" which concern obligation of software bug providers and then audiovisual services providers to provide its users the possibility of continuous access (universal media service) to corresponding tv-channels the legislator did not pay attention to the fact that in this way there is a forced alienation of broadcasting organization's property rights of which is possible only on condition of preliminary and full reimbursement of the cost of such rights. This led to the fact that in contrast, for example, to nationwide tv-channels, foreign tv-channels that receive corresponding author's remuneration for retranslation of own programs, local channels are deprived of such opportunities. Moreover, there is no legislative consolidation of the concept and mechanism of compensation and cost of such rights.

The article analyses the provisions of Constitution of Ukraine, Civil Code of Ukraine, the Laws of Ukraine " On media", "On copyright and related rights", international legal acts that are the part of the national legislation of Ukraine concerning the possibility of forced alienation of property rights of copyright and related rights entities and their compliance with each other. It should be noted that the above-mentioned legal acts are open to interpretation and could be considered inconsistent. Following an analysis of current legislation and international

© Dolzhenkov Oleksandr, Yeliferov Oleksandr, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).23
Issue 2(64) 2024 **https://naukaipravoohorona.com/**

agreements, proposals have been put forward concerning amendments and additions to Ukrainian legislation on the property rights of copyright and related rights entities.

Keywords: broadcasting organizations, property rights, intellectual property right, compulsory license.

Отримано 30.05.2024

© Dolzhenkov Oleksandr, Yeliferov Oleksandr, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.9:351.74(477)

Барко Вадим Іванович,
доктор психологічних наук,
професор, головний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0003-4962-0975
Остапович Володимир Петрович,
доктор юридичних наук, старший дослідник,
завідувач науково-дослідної лабораторії
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-9186-0801

ОСОБИСТІСНІ ПРОФІЛІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАЛЬНИКА)

Статтю присвячено проблематиці вивчення й аналізу індивідуально-особистісних психологічних профілів працівників поліції, отриманих на основі багаторічного дослідження із застосуванням адаптованої авторами українськомовної психодіагностичної методики «Індивідуально-типологічний опитувальник» Л. Собчик. Представлено опис різних типів індивідуально-особистісних профілів, які характеризуються як сприятливі, менш сприятливі та несприятливі для службової діяльності в системі Національної поліції України залежно від типологічних особливостей, специфіки провідних тенденцій, властивостей мислення, комунікації, типу реакції на стрес тощо. Висвітлено, що за результатами виконання цього опитувальника психологи обгрунтовано можуть робити висновки щодо ступеня придатності особи до професійної діяльності, а також про призначення на посади і можливості індивідуального та професійного розвитку працівників поліції.

Ключові слова: *індивідуально-типологічний опитувальник, індивідуально-особистісний психологічний профіль, психологічна придатність, провідні тенденції.*

Вступ. Важливим напрямом підвищення ефективності діяльності Національної поліції України є вдосконалення системи професійного добору персоналу. Згідно з нормативними документами МВС конкурс (добір) на службу до поліції проводиться в кілька етапів, одним з яких є проведення психологічного тесту для вивчення особистісних характеристик кандидатів [1]. У 2017–2018 роках працівниками науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення ДНДІ МВС України була здійснена українськомовна адаптація відомого зарубіжного індивідуально-типологічного

© Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).24

опитувальника (ІТО) Л. Собчик, який широко використовується саме з метою дослідження індивідуально-особистісних особливостей персоналу різних організацій, у тому числі правоохоронних органів. Отримано психометричні показники, які відповідають існуючим вимогам до психодіагностичних методів, встановлено статистичні норми тощо. Ця психодіагностична методика в подальшому була з успіхом використана в процесі розробки професіограм за основними видами діяльності в Національній поліції України, відповідно до обстеження понад 1000 респондентів (працівників підрозділів патрульної, кримінальної поліції, дільничних офіцерів поліції, слідчих тощо) отримано дані щодо сприятливих і несприятливих для професійної діяльності в поліції типів особистісних профілів [2; 5]. Зараз адаптовану методику ІТО широко використовують психологи НПУ, проте вони зустрічаються з труднощами при потребі комплексної інтерпретації отриманих індивідуально-особистісних психологічних профілів (їх може бути багато через різноманітні комбінації шкал) і визначенні підсумкового прогнозу психологічної придатності особи до діяльності.

Метою статті є висвітлення й аналіз основних типів індивідуально-особистісних профілів працівників поліції задля надання психологам підрозділів психологічного забезпечення можливості науково обгрунтувано і швидко робити висновки щодо ступеня психологічної придатності кандидата на службу чи на посаду, а також здійснювати психологічне консультування працюючих поліцейських про вдосконалення і розвиток професійно важливих індивідуальних особливостей.

Завдання статті: а) розкрити теоретичне підґрунтя ІТО; б) охарактеризувати основні типи індивідуально-особистісних профілів; в) висвітлити методологію і методику визначення ступеня психологічної придатності поліцейського до професійної діяльності.

Теоретичне підґрунтя. Індивідуально-типологічний опитувальник (ІТО) розроблений в Інституті прикладної психології рф під керівництвом Л. Собчик у 2003 році. Він побудований на основі ортогональної моделі особистості й теорії провідних тенденцій [2; 3]. Провідна тенденція становить стійку, стрижневу якість особистості, що корінням сягає типу вищої нервової діяльності, конституціонально заданих властивостей людини і визначає індивідуальні особливості адаптаційних механізмів, стиль мислення, міжособистісної поведінки, силу потреб і мотивації, тип реакції на стрес. Вона впливає на формування й вищих рівнів особистості – соціальної спрямованості, ієрархії цінностей, свідомої мотивації, моральних орієнтирів. Інтегративним центром цього конструкта є самосвідомість, яка включає усвідомлене «Я» в контексті соціальних відносин. Психологічним аспектам використання цього опитувальника присвячено чимало публікацій [2–8].

Відповідно до зазначеного методологічного підходу індивідуально-особистісна типологія базується на протиставленні контрастних властивостей, які є ортогональними: інтроверсія – екстраверсія, тривожність – агресивність, лабільність (емотивність) – ригідність, сензитивність – спонтанність. Ці властивості співвідносяться з параметрами нервової системи: активованість – інактивованість, лабільність – інертність, динамічність збудження – динамічність гальмування, сила – слабкість (рис. 1).

Так, методика ІТО дає змогу діагностувати індивідуально-психологічні особливості за вісьмома базовими шкалами: 1 – екстраверсія; 2 – спонтанність; 3 – агресивність; 4 –

© Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr, 2024

ригідність; 5 – інтроверсія; 6 – сензитивність; 7 – тривожність; 8 – лабільність (емотивність); на основі чого побудувати індивідуально-особистісний профіль працівника поліції. У психології поняття «профіль особистості» або «особистісний профіль» означає певний набір індивідуально-особистісних властивостей (особливостей), що якісно та кількісно характеризують людину в загальноприйнятих термінах психологічної діагностики [6]. Особистісний (точніше, індивідуально-особистісний) профіль означає перелік, якісну характеристику, а також кількісний діапазон психологічних показників, які характеризують успішного фахівця, професіонала в певній галузі діяльності; він є ґрунтовною психологічною характеристикою людини, його широко використовують у психології для прогнозування можливих вчинків і поведінки людини, а також ступеня придатності особи до професійної діяльності.

Методи дослідження. У процесі дослідження застосовувались методи аналізу наукових джерел, психологічної діагностики, кореляційний аналіз, анкетування та опитування, експертне оцінювання (на основі останнього визначався рівень успішності професійної діяльності поліцейського). Статистичну обробку отриманих емпіричних даних здійснено за допомогою застосування стандартизованого пакету програм IBM SPSS Statistics 23.0. Експериментальне дослідження проводилось поетапно. Усього обстежено понад тисячу працівників поліції (патрульних, оперуповноважених, слідчих тощо), спеціальні звання респондентів становили від капрала до полковника поліції, вік коливався в межах від 23 до 40 років.

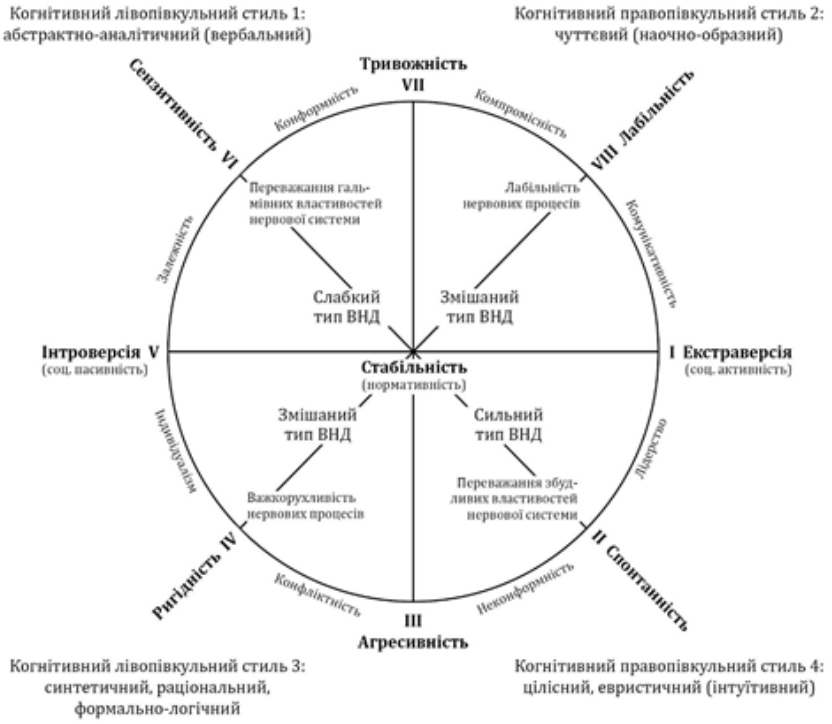

Рис. 1. Протиставлення контрастних ортогональних властивостей

© Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr, 2024

Результати та обговорення. Коротко охарактеризуємо основні шкали ІТО. *Шкала екстраверсії* при нормативних показниках свідчить про спрямованість психіки людини на реальний світ і явища, хорошу комунікабельність і активність, схильність до контактів і знайомств, оптимізм. При завищених показниках шкали людині властиві надлишкова балакучість, нерозбірливість у контактах з оточенням, завищена самооцінка і поблажливе ставлення до власних помилок та огріхів. *Шкала спонтанності* в нормі свідчить про тенденції до самоствердження, активної самореалізації, рішучість, мужність, прагнення відстоювати свої інтереси. При підвищених балах – вказує на егоцентризм, необдуманість вчинків, нетерплячість, схильність до не завжди виправданого ризику. *Шкала агресивності* за умови нормативності значень свідчить про пошукову активність і чітку особистісну позицію, мотивацію досягнень, сміливість і упевненість у собі, високий рівень домагань і швидкість прийняття рішень. За умови підвищених індексів за шкалою означає завищену самооцінку, домінування емоцій гніву, жорстокість, руйнівну поведінку (яка може бути спрямована на інших або на себе), недостатність інтелектуального контролю за емоціями. *Шкала ригідності* виявляє при помірних показниках такі риси, як акуратність, стійкість до стресу, наполегливість, ретельність, практичність, активність позиції, стійкість при відстоюванні власної позиції, прямолінійність, а при високих індексах – суб'єктивізм, впертість, інертність установок, педантизм, недовіру і підозрілість. *Шкала інтроверсії* в нормі відображає недостатню комунікабельність, скромність, пасивність особистісної позиції, орієнтованість на світ внутрішніх переживань. При високих значеннях шкали спостерігається інертність у прийнятті рішень, потаємність, стриманість, уникнення конфліктів, замкнутість, втеча від проблем (ескейп). *Шкала сензитивності* при нормативних індексах означає чутливість до навколишнього середовища, емпатійність, вразливість, імпресивність[1], здатність до співчуття і допомоги іншим. Високі бали за цією шкалою можуть свідчити про невротичну структуру переживань, схильність людини до самопожертви і самозвинувачення. *Шкала тривожності* при помірних показниках виявляє обережність у прийнятті рішень, відповідальність, розвинуту інтуїцію, соціальну співзвучність з оточенням, рефлексивність і чутливість до небезпеки. При підвищених балах виявляються боязкість, невпевненість у собі, залежність від оточення, занижена самооцінка, схильність до фобій і панічних реакцій. *Шкала лабільності (емотивності)* за умови нормативності показників відображає підвищену лабільність нервових процесів, яка проявляється в деякій емоційній нестійкості, мінливості настрою, демонстративності, залежності від референтної групи. При підвищених показниках шкали спостерігаються самодемонстрація, схильність до перевтілення, егоїзм, тенденція до драматизації подій, істероїдні прояви.

Надійність і валідність адаптованого опитувальника ІТО підтверджена нашим дослідженням. Достовірні зв'язки показників ІТО підтверджені даними кореляційного аналізу при порівнянні результатів обстеження з шкалами відомих тестів: «Стандартизований метод обстеження особистості», «Опитувальник великої п'ятірки» [6, с. 80]. Опитувальник доволі компактний – містить 91 твердження, також є шкали достовірності (неправди й аггравації).

[1] Схильність до фіксації та накопичення переживань, відсутність швидкої реакції у відповідь на хвилюючі події, схильність усе «тримати в собі».

© Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr, 2024

Інтерпретація результатів залежить від кількості відповідей за кожною шкалою: показники *в межах норми* (3–4 бали) – гармонійна особистість; *виражені помірно* (5–7 балів) – акцентуйовані риси; *виражені надмірно* (7–9 балів) – стан емоційної напруженості, ускладнена адаптація; *показники від 0 до 2 балів* указують на гіпоемоційність, недостатнє саморозуміння; *тенденції, які компенсовані* полярними властивостями (антитенденції), якщо показники перевищують 5 балів – свідчать про емоційну напруженість і є ознакою внурішньоособистісного конфлікту; *для варіанту норми* (менше 5 балів) антитенденції є доказом збалансованості різноспрямованих властивостей. У випадках, коли за шкалами неправди й аггравації набрано більше 5 балів, результати важаються недостовірними.

Для оцінювання ступеня психологічної придатності особи до службової діяльності нами запропонована трьохрівнева порядкова шкала: 1 рівень – високий рівень придатності до діяльності; 2 рівень – достатній; 3 рівень – недостатній (низький).

Проведене дослідження із застосуванням ІТО дало змогу визначити основні варіанти психологічних профілів працівників поліції і на основі порівняння їх з експертними оцінками щодо успішності діяльності поліцейських встановити відповідність профілю певному рівню психологічної придатності.

Розглянемо отримані в процесі дослідження психологічні профілі в порядку зменшення їх поширеності.

1) Збалансований профіль (14% обстежених). *Змішаний тип реагування.*

Властива *збалансованість* провідних тенденцій (усі шкали перебувають у межах норми – 3–4 бали).

Індивідуально-особистісні особливості: гармонійна особистість, усі тенденції виражені рівномірно. Змішаний (середньо-сильний) тип вищої нервової діяльності (ВНД), нормативна лабільність нервових процесів, добре збалансовані збудливі й гальмівні властивості; однаково розвинуті ліво- і правопівкульні особливості мислення, раціональні та евристичні його складові. *Характерологічні риси* – стабільність емоційного стану, врівноваженість і витримка, доброзичливість, стресостійкість, комунікабельність, готовність допомагати іншим, оптимістичність, працездатність, адекватна самооцінка, наполегливість і гнучкість у досягненні мети, нормативність поведінки. *Прогноз успішності професійної діяльності – 1 рівень (високий).*

2) Гіперстенічний профіль (13%). *Гіпертимний тип реагування.*

Показники екстраверсії, спонтанності, агресивності (шкали 1–2–3) дещо підвищені та перебувають у межах 5–7 балів).

Індивідуально-особистісні особливості: сильний тип ВНД, висока лабільність нервових процесів, у нервовій системі переважають процеси збудження, переважає когнітивний правопівкульний стиль мислення, а також цілісний (евристичний) його компонент. *Характерологічні риси* – активність, комунікабельність, помірна агресивність і егоїстичність, позитивна самооцінка, рішучість, сміливість, мужність, стресостійкість, непередбачуваність вчинків, тенденція до самореалізації, незалежності, відстоювання своїх інтересів, лідерства і самоствердження. Адаптивність до середовищних впливів – висока, проте слід враховувати підвищену активність, непередбачуваність у поведінці, недостатність інтелектуального контролю за емоціями. Захисні механізми на стрес –

© Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr, 2024

раціоналізація і компенсація. Адаптивність до середовищ них впливів – висока. *Прогноз успішності професійної діяльності – 1 рівень (високий).*

3) Комунікабельний профіль (12%). *Змішаний тип реагування.*

Показники екстраверсії і лабільності (шкали 8 і 1) помірно підвищені (5–7 балів).

Індивідуально-особистісні особливості: змішаний тип ВНД, середньо-сильна нервова система і висока лабільність нервових процесів. Переважання процесів збудження, когнітивний правопівкульний, наочно-образний стиль мислення. *Характерологічні риси* – активність, відкритість, комунікабельність, прагнення бути в колективі, балакучість, легкість встановлення контактів, потреба в зовнішній стимуляції діяльності, нездатність до монотонної роботи, мінливість настрою, емоційна нестійкість, демонстративність, залежність від референтної групи, завищена самооцінка, потребує спрямування з боку керівництва. Адаптивність у нормі, в роботі варто зважати на самодемонстрацію, схильність до перевтілення, тенденцію до драматизації подій, можливий брак свідомого самоконтролю за діяльністю і поведінкою. Захисні механізми на стрес – зсув і проекція. *Прогноз успішності професійної діяльності – 1 рівень (високий).*

4) Лідерський профіль (10%). *Гіпертимний тип реагування.*

Показники спонтанності та екстраверсії (шкали 1–2) помірно підвищені (5–7 балів).

Індивідуально-особистісні особливості: сильний тип ВНД, значна сила і висока лабільність нервових процесів. Правопівкульний цілісний евристичний (інтуїтивний) тип мислення. *Характерологічні риси* – активність, відкритість, комунікабельність, самовпевненість, спонтанність поведінки, рішучість, мужність, прагнення до домінуванні й лідерства, висока стресостійкість, дещо завищена самооцінка і поблажливе ставлення до власних помилок, нетерплячість, схильність до не завжди виправданого ризику. Адаптивність у нормі, в роботі варто зважати на неуважність до думки оточення, егоцентризм. Захисні механізми на стрес – раціоналізація і реактивні формування. *Прогноз успішності професійної діяльності – 1 рівень (високий).*

5) Активно-агресивний профіль (7%). *Гіпертимний тип реагування.*

Екстраверсія і агресивність (шкали 1 і 3) помірно виражені (5–7 балів). *Індивідуально-особистісні особливості:* сильний тип ВНД, значна сила і лабільність нервових процесів, поєднання когнітивного правопівкульного, наочно-образного стилю мислення з правопівкульним цілісним евристичним (інтуїтивним). *Характерологічні риси* – соціальна активність, спрямованість психіки на зовнішній світ, прагнення працювати серед людей і бути в центрі подій, відкритість, оптимізм, комунікабельність, легкість вступу в контакти, певна нестриманість, нерозбірливість у знайомствах, балакучість, безтурботність, недостатня зосередженість на справі, недостатня здатність до самоаналізу. Властиві пошукова активність і чітка особистісна позиція, мотивація досягнень, сміливість і упевненість у собі, високий рівень домагань і швидкість прийняття рішень. Адаптація може бути утруднена через надмірну відкритість і комунікабельність, завищену самооцінку, домінування емоцій гніву, жорстокість, руйнівну поведінку, недостатність інтелектуального контролю за емоціями. Захисні механізми на стрес – раціоналізація і проекція. *Прогноз успішності професійної діяльності – 2 рівень (достатній).*

© Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr, 2024

6) Активно-незалежний профіль (7%). *Змішаний тип реагування.*

Екстраверсія і ригідність (шкали 1 і 4) помірно виражені (5–7 балів). *Індивідуально-особистісні особливості:* сильний тип ВНД, значна сила і помірна лабільність нервових процесів. Правопівкульний, цілісний евристичний (інтуїтивний) тип мислення поєднується з лівопівкульним синтетичним, раціональним. Поєднання процесів збудження і гальмування. *Характерологічні риси* – активність, самовпевненість, незалежність, педантизм, практичність, акуратність, принциповість, прагнення до домінування, наполегливість, підозрілість, егоїстичність, активне відстоювання своїх поглядів, висока стресостійкість. Адаптивність до середовищних впливів може бути утруднена через незалежність і впертість. Адаптивність у нормі, в роботі варто зважати на труднощі комунікації у зв'язку з високою зовнішньою активністю і впертістю. Захисні механізми на стрес – інтелектуалізація і інтроекція. *Прогноз успішності професійної діяльності – 2 рівень (достатній).*

7) Неконформний профіль (6%). *Гіпертимний тип реагування.*

Показники спонтанності та агресивності (шкали 2 і 3) помірно підвищені (5–7 балів).

Індивідуально-особистісні особливості: сильний тип ВНД, висока лабільність нервових процесів, переважання процесів збудження, когнітивний правопівкульний цілісний стиль мислення. *Характерологічні риси* – активність, самостійність, незалежність, комунікабельність, помірна агресивність і егоїстичність, активне відстоювання своїх поглядів, позитивна самооцінка, тенденція до самореалізації і самоствердження, стійкість до стресових впливів. Адаптивність до середовищних впливів у нормі, може бути утруднена через необдуманість вчинків, нетерплячість, схильність до не завжди виправданого ризику. Захисні механізми на стрес – заперечення і витіснення. *Прогноз успішності професійної діяльності – 2 рівень (достатній).*

8) Компромісний профіль (6%). *Змішаний тип реагування.*

Показники тривожності та лабільності (шкали 7–8) помірно підвищені (5–7 балів).

Індивідуально-особистісні особливості: змішаний тип ВНД, середньо-слабка нервова система, висока лабільність нервових процесів, переважання гальмівних процесів у нервовій системі, когнітивний правопівкульний, наочно-образний стиль мислення. *Характерологічні риси* – здатність до співробітництва, готовність до компромісів у ситуаціях конфлікту, емпатійність, готовність допомагати, хвилювання з приводу дрібниць і схильність до переживань, метушливість, невміння концентруватись на меті, деяка нерозбірливість у контактах, потреба в супроводі виконуваної роботи. Адаптивність у нормі, в роботі варто зважати на деяку неорганізованість у діяльності, а також боязкість, невпевненість у собі, залежність від оточення. Захисні механізми на стрес – витіснення і проекція. *Прогноз успішності професійної діяльності – 2 рівень (достатній).*

9) Конформний профіль (6%). *Змішаний тип реагування.*

Показники тривожності та сензитивність (шкали 6–7) помірно підвищені (5–7 балів) при нормативних значеннях інших шкал.

Індивідуально-особистісні особливості: слабкий тип ВНД, середня лабільність нервових процесів, переважання гальмівних процесів у нервовій системі, когнітивний лівопівкульний, абстрактно-аналітичний (вербальний) стиль мислення.

© Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr, 2024

Характерологічні риси – обережність у поведінці, відповідальність за доручену справу, скромність, вразливість, поступливість, схильність до компромісів, чутливість, емпатійність, дещо занижена самооцінка, самокритичність, відповідальність, соціальна піддатливість. Може добре виконувати монотонну роботу, уникає спорів і ситуацій змагання. Схильність до переживань і очікування неприємностей. Адаптивність може бути утруднена, в роботі варто зважати на невротичну структуру переживань, схильність до самозвинувачення, підвищену чутливість до середовищ них впливів, невпевненість у собі, залежність від оточення, занижену самооцінку. Захисні механізми на стрес – інтелектуалізація і сублімація. *Прогноз успішності професійної діяльності – 2 рівень (достатній).*

10) Гіпостенічний профіль (5%). *Гіпотимний тип реагування.*

Показники інтроверсії, сензитивності і тривожності (шкали 5–6–7) помірно підвищені (5–7 балів).

Індивідуально-особистісні особливості: слабкий тип ВНД, мала сила і середня лабільність нервових процесів, переважання гальмівних процесів у нервовій системі, когнітивний лівопівкульний, абстрактно-аналітичний (вербальний) стиль мислення. *Характерологічні риси* – обережність у прийнятті рішень, відповідальність за доручену справу, скромність, вразливість, тенденція до одиноцтва і самостійності, залежність від групи, схильність до компромісів, чутливість до впливів середовища, дещо занижена самооцінка, самокритичність. Характерні також знижений емоційний фон, ослаблення захисних психологічних механізмів, інертність у прийнятті рішень. Адаптація може бути утруднена через інертність у прийнятті рішень, невротичну структуру переживань, вразливість і актуальну потребу в захисті і підтримці, занижену самооцінку. Захисні механізми на стрес – інтелектуалізація і сублімація. *Прогноз успішності професійної діяльності – 2 рівень (достатній).*

11) Залежний профіль (5%). *Гіпотимний тип реагування.*

Показники інтроверсії і сензитивності (шкали 5–6) помірно підвищені (5–7 балів).

Індивідуально-особистісні особливості: слабкий тип ВНД, середня лабільність нервових процесів, переважання гальмівних процесів у нервовій системі, когнітивний лівопівкульний, абстрактно-аналітичний (вербальний) стиль мислення. *Характерологічні риси* – замкнутість, обережність, відповідальність за доручену справу, скромність, вразливість, самостійність, залежність від групи, схильність до компромісів, чутливість до впливів середовища, дещо занижена самооцінка, самокритичність, здатність до монотонної роботи. Адаптація може бути утруднена через надмірну вразливість і замкнутість. Захисні механізми на стрес – раціоналізація і сублімація. *Прогноз успішності професійної діяльності – 2 рівень (достатній).*

12) Індивідуалістичний профіль (3%). *Змішаний тип реагування.*

Показники інтроверсії і ригідності (шкали 4–5) помірно підвищені (6–7 балів).

Індивідуально-особистісні особливості: змішаний тип ВНД, низька лабільність нервових процесів, соціальна пасивність, когнітивний лівопівкульний стиль мислення з домінуванням формально-логічних операцій. *Характерологічні риси* – індивідуалізм, песимізм, інертність установок, суб'єктивізм, наполегливість і підозрілість, депресивні настрої, ослаблення захисних психологічних механізмів, замкнутість, інертність у

© Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr, 2024

прийнятті рішень. Адаптація значно утруднена через суб'єктивізм, упертість, інертність установок. Захисні механізми на стрес – регресія і проекція. *Прогноз успішності професійної діяльності – 3 рівень (недостатній).*

13) Конфліктний профіль (2%). *Змішаний тип реагування.*

Показники ригідності та агресивності (шкали 3–4) помірно підвищені (6–7 балів).

Індивідуально-особистісні особливості: змішаний тип ВНД, середня сила і низька лабільність нервових процесів, когнітивний лівопівкульний з домінуванням формально-логічних операцій стиль мислення. *Характерологічні риси* – самостійність, незалежність, наполегливість, недовіра до оточення, прагнення відстоювати власні інтереси. Соціальна пасивність поєднується з конфліктністю в поведінці. Адаптація значно утруднена через агресивну манеру до самоствердження, підозріліть, недовіру і надмірний педантизм. Захисні механізми на стрес – ізоляція і зсув. *Прогноз успішності професійної діяльності – 3 рівень (недостатній).*

14) Шизоїдний профіль (2%). *Змішаний тип реагування.*

Показники інтроверсії та спонтанності (шкали 2 і 5) помірно підвищені (6–7 балів).

Індивідуально-особистісні особливості: змішаний тип ВНД, поєднання низької лабільності з силою нервових процесів, а також когнітивного лівопівкульного і правопівкульного стилів, раціонального та інтуїтивного характеру мислення. *Характерологічні риси* – індивідуалізм, інтровертованість, замкнутість, стійкість власних поглядів і переконань, схильність до перепадів настрою, поєднання підвищеної чутливості з емоційною холодністю і відчуженістю в міжособистісних відносинах. Адаптація значно утруднена через труднощі в інтерперсональній взаємодії з оточенням. Захисні механізми на стрес – ізоляція і зсув. *Прогноз успішності професійної діяльності – 3 рівень (недостатній).*

15) Інфантильний профіль (2%). *Змішаний тип реагування.*

Показники екстраверсії, спонтанності та лабільності (шкали 8–1–2) помірно підвищені (6–7 балів).

Індивідуально-особистісні особливості: змішаний тип ВНД, поєднання високої лабільності та сили нервових процесів, а також когнітивного правопівкульного, наочно-образного стилю мислення з правопівкульним цілісним евристичним (інтуїтивним). *Характерологічні риси* – активність, відкритість, комунікабельність, рухова розгальмованість, безвідповідальність, самовпевненість, невміння дотримуватись субординації, непередбачуваність поведінки і висловів, самозакоханість аж до «манії величі». Адаптація значно утруднена через труднощі комунікації з оточенням. Захисні механізми на стрес – регресія і злиття. *Прогноз успішності професійної діяльності – 3 рівень (недостатній).*

Розрахунки свідчать, що майже половина (49%) поліцейських мають психологічні профілі, які відповідають першому, високому рівню психологічної придатності. Таким працівникам притаманні збалансовані тенденції, переважно стенічні, лідерські, комунікабельні типи профілів, їм властиві екстравертованість, загальна активність, оптимізм, помірна агресивність, позитивна самооцінка, рішучість, тенденція до самореалізації, відстоювання своїх інтересів, домінування і самоствердження.

© Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr, 2024

Значна частка обстежених (42%) мають другий, достатній рівень, який характеризується нормативними, але: а) дещо завищеними показниками стенічних шкал (спонтанності, агресивності або б) підвищеннями шкал гіпотимного чи змішаного типів (інтроверсії, сенситивності, тривожності, лабільності). Це допустимий рівень, який свідчить про їхню придатність до діяльності, адаптивність, проте психологам потрібно враховувати можливі варіанти порушення процесу адаптації таких поліцейських.

Нарешті, незначна група (9%) продемонстрували третій, низький (недостатній) для діяльності рівень придатності. Це особи, які виявили ознаки індивідуалістичного конфліктного, шизоїдного або інфантильного профілів, які характеризуються високою ймовірністю настання певних варіантів дезадаптації (істероїдних, неврастенічних, депресивних тощо) в складних умовах службової діяльності, а також особи, у яких зафіксовано перевищення граничних меж шкал опитувальника.

Психологу важливо зважати на те, що *перевищення 7 балів* у профілі за будь-якою шкалою (крім екстраверсії) є ознакою дезадаптації, тобто недостатнього рівня придатності особи до діяльності в поліції (у випадку надмірно виражених показників за шкалою екстраверсії у 8–9 балів, за умови нормативних та помірних показників інших шкал, можливо, як виключення, прогнозувати другий рівень придатності).

Також потрібно брати до уваги, що надмірно виражені амбівалентні показники (8–9 балів) за протилежними шкалами:

- ригідності та лабільності (4 і 8) означають істеричний тип поведінки;
- спонтанності та сенситивності (2 і 6) – неврастенічний тип.

Поєднання надмірних показників за шкалами:

- інтроверсія і сенситивність (5 і 6) свідчить про виражені депресивні тенденції;
- тривожності та лабільності (7 і 8) – про емоційну нестійкість, надмірну демонстративність.

Поєднання надмірних показників за чотирма шкалами (екстраверсія, спонтанність, агресивність, ригідність (1, 2, 3, 4) є ознакою високої ймовірності алкоголізації.

Надмірно виражені (8–9 балів) показники трьох шкал (інтроверсія, сенситивність, тривожність (5, 6, 7) свідчить про схильність особи до іпохондричної симптоматики.

Висновки. Так, у результаті проведеного дослідження отримано численні варіанти індивідуально-особистісних профілів працівників поліції, більша частина з яких притаманна успішним поліцейським з високим рівнем психологічної придатності до діяльності, інша частина – менш успішним із проміжним рівнем придатності, незначна частина – неуспішним з низьким рівнем психологічної придатності до службової діяльності. Наведені у статті психологічні профілі допоможуть психологам підрозділів психологічного забезпечення Національної поліції України науково обгрунтовано формулювати прогноз успішності службової діяльності кандидатам на посади поліцейських під час проведення психологічного етапу професійного добору, а також діючим працівникам поліції під час проведення конкурсу на заміщення вакантних посад, здійснення процедури атестації тощо. Представлені варіанти дезадаптивних психологічних профілів допоможуть практичним психологам завчасно відстежувати появу в діючих поліцейських негативних психологічних станів і тенденцій, ознак професійної деформації чи емоційного вигорання, надавати в разі потреби необхідну психологічну допомогу.

© Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr, 2024

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення: 03.02.2024).

2. *Барко В.В., Барко В.І., Кирієнко Л.А.* Професійний психологічний відбір на службу до поліції з використанням адаптованого індивідуально-типологічного опитувальника. *Право і безпека. 2017.* № 2 (66). С. 125–132.

3. *Барко В.В., Барко В.І., Остапович В.П.* Використання адаптованих зарубіжних психодіагностичних методик у Національній поліції України: психологічний практикум; за заг. ред. В.О. Криволапчука. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. 264 с.

4. Методики психологічної діагностики індивідуально-психологічних особливостей працівників Національної поліції України: методичні рек. / В.О Криволапчук, А.С. Сизоненко, В.П. Остапович , В.І. Барко. Київ: ДНДІ МВС України, 2020. 78 с.

5. Професіограми за основними видами поліцейської діяльності: наук.-практ. посіб. / В.П. Остапович, І.О. Дубова, В.І. Барко та ін.; за заг. ред. В.О. Криволапчука. Київ: ДНДІ МВС України; ФОП Кандиба Т.П., 2018. 244 с.

6. *Cochraine R.E., Tett R., Vandecreek L.* (2003). Psychological testing and the selection of police officers. A national survey. *Criminal Justice and Behavior,* 30(5):511-537. URL: https://www.researchgate.net/publication/247743668 (дата звернення: 03.02.2024).

7. *Dunnette M.D., Borman W.C.* (1979). Personnel selection and classification systems. Annual Review of Psychology. Vol. 30. No. 1. Pp. 477–525. DOI: https://doi.org/10.1146/annurev.ps.30.020179.002401.

8. *Barrett J.V., Miguel R.F., Hurd J.M., Lueke S.B., Tan J.A.* (2003). Practical issues in the use of personality tests in police selection. *Public personnel management.* Vol. 32. No. 4. DOI: https://doi.org/10.1177/009102600303200403.

REFERENCES

1. Pro Natsionalnu politsiiu. “On the National Police”: Law of Ukraine dated July 2, 2015 No. 580-VIII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. No. 40–41. Art. 379. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (Date of Application: 03.02.2024) in Ukrainian].

2. *Barko, V.V., Barko,V.I. and Kyriienko, L.A.* (2017). Profesiinyi psykholohichnyi vidbir na sluzhbu do politsii z vykorystanniam adaptovanoho indyvidualno-typolohichnoho opytuvalnyka. “Professional psychological selection for police service using an adapted individual typological questionnaire”. *Law and Security.* No. 2 (66). P. 125–132 [in Ukrainian].

3. *Barko, V.V., Barko, V.I. and Ostapovych, V.P.* (2022). Vykorystannia adaptovanykh zarubizhnykh psykhodiahnostychnykh metodyk u Natsionalnii politsii Ukrainy. “Use of adapted foreign psychodiagnostic methods in the National Police of Ukraine: psychological practicum”; gen. ed. by V.O. Kryvolapchuk. Kyiv: Lyudmila Publishing House. 264 p. [in Ukrainian].

4. Metodyky psykholohichnoi diahnostyky indyvidualno-psykholohichnykh osoblyvostei pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy. “Methods of psychological diagnosis of individual and psychological characteristics of employees of the National Police of Ukraine”: methodological guidelines / V.O Kryvolapchuk, A.S. Syzonenko, V.P. Ostapovych and V.I. Barko. Kyiv: State Research Institute MIA Ukraine, 2020. 78 p. [in Ukrainian].

5. Profesiohramy za osnovnymy vydamy politseiskoi diialnosti. “Professional profiles for the main types of police activity”: scientific and practical guide. / V.P. Ostapovych, I.O. Dubova, V.I. Barko and others; gen. ed. V.O. Kryvolapchuk. Kyiv: State Research Institute MIA Ukraine; FOP Kandyba T.P. 2018. 244 p. [in Ukrainian].

6. *Cochraine, R.E., Tett, R. and Vandecreek, L.* (2003). Psychological testing and the selection of police officers. A national survey. *Criminal Justice and Behavior,* 30(5):511-537. URL: https://www.researchgate.net/publication/247743668 (Date of Application: 03.02.2024) [in English].

© Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr, 2024

7. *Dunnette, M.D., Borman, W.C.* (1979). Personnel selection and classification systems. Annual Review of Psychology. Vol. 30. No. 1. P. 477–525. DOI: https://doi.org/10.1146/annurev.ps.30.020179.002401 [in English].

8. *Barrett, J.V., Miguel, R.F., Hurd, J.M., Lueke, S.B. and Tan, J.A.* (2003). Practical issues in the use of personality tests in police selection. *Public Personnel Management.* Vol. 32. No. 4. DOI: https://doi.org/10.1177/009102600303200403 [in English].

UDC 159.9:351.74(477)

Barko Vadym,
Doctor of Psychological Sciences, Professor, Chief Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-4962-0975
Ostapovych Volodymyr,
Doctor of Juridical Sciences,
Senior Researcher, Chief of the Research Laboratory,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-9186-0801

PERSONALITY PROFILES OF POLICE OFFICERS (USING THE RESULTS OF THE INDIVIDUAL-TYPOLOGICAL QUESTIONNAIRE)

The article is devoted to the problems of studying and analyzing individual-personal psychological profiles of police officers, obtained on the basis of a long-term study with the use of Ukrainian-language psychodiagnostic technique "Individual-Typological Questionnaire" adapted by the authors L. Sobchyk. The results presented in the article contain a description of different types of individual-personality profiles, which are characterized as favorable, less favorable and unfavorable for service activity in the system of the National Police of Ukraine depending on typological features, specificity of leading tendencies, properties of thinking, communication, type of reaction to stress. The psychological profiles provided in this article will help psychologists in the psychological support units of the National Police to scientifically formulate a forecast of the success of the service activity of candidates for police officers during the psychological stage of professional selection. Additionally, it will aid current police officers during the competition for vacant positions, the certification procedure, and other relevant processes. The presented variants of maladaptive psychological profiles will assist practical psychologists in anticipating the potential emergence of adverse psychological states and tendencies, indications of professional maladjustment, or emotional exhaustion in law enforcement personnel. Consequently, this will enable the provision of requisite psychological assistance and guidance on individual and professional development for employees, as needed.

Keywords: Individual-typological questionnaire, individual-personal psychological profile, psychological suitability, leading trends.

Отримано 03.04.2024

© Barko Vadym, Ostapovych Volodymyr, 2024

ISSN 2072-8670 (Print) **НАУКА І ПРАВООХОРОНА**
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64) **Issue 2(64) 2024**
УДК 159.99:340.13

Пампура Ігор Іванович,
старший науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-7202-1391

ЕТИЧНІ АСПЕКТИ В ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦЯ-ПСИХОЛОГА СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ

У статті висвітлено деякі аспекти, пов'язані з дотриманням психологами системи МВС України етичних норм та правил поведінки під час здійснення діяльності щодо психологічного забезпечення персоналу МВС України. Проведено аналіз наявної нормативно-правової бази, що врегульовує питання етичної поведінки психологів центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України. Розкрито відмінності у підходах до таких етичних питань, як конфіденційність інформації та добровільність участі персоналу в заходах психологічного забезпечення. Окреслено шляхи можливого вирішення зазначених питань.

Ключові слова: *психологічне забезпечення, органи системи МВС України, професійна діяльність психолога, етичний кодекс психолога, правила поведінки, етичні принципи, конфіденційність.*

Психологічне забезпечення діяльності персоналу органів системи МВС України – це певна технологія (сукупність форм, методів, прийомів, алгоритмів) пошуку, вивчення, створення, збереження, підтримки й відновлення психологічного ресурсу, необхідного для ефективного виконання службових та бойових завдань. За своєю суттю психологічне забезпечення являє собою процес цілеспрямованого, науково обґрунтованого, організованого перетворення психологічного ресурсу особистості зі стану потенційного в актуальний.

Комплексне психологічне забезпечення створює сприятливі умови для зниження нервово-психічної нестійкості, ситуативної та особистісної тривожності, суб'єктивного стану, сприяє адекватній та прискореній адаптації до умов професійної діяльності, подоланню вираженої втоми та перевтоми персоналу під час виконання професійних обов'язків та службових завдань.

Відповідно до підп. 30 п. 4 Положення про Міністерство внутрішніх справ України від 28 жовтня 2015 р. № 878 Міністерство внутрішніх справ України (далі – МВС) організовує систему психологічного забезпечення державних службовців МВС, поліцейських та державних службовців Національної поліції України (далі – НПУ), осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту та державних службовців Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС), військовослужбовців та державних службовців Національної гвардії України (далі – НГУ) та Адміністрації Державної прикордонній служби України (далі – ДПСУ), забезпечує її функціонування.

© Pampura Ihor, 2024

DOI (Article): https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).25
Issue 2(64) 2024 **https://naukaipravoohorona.com/**

Крім того, відповідно до підп. 2 п. 5 здійснює добір кадрів в апарат МВС, територіальні органи, заклади, установи і на підприємства, що належать до сфери управління МВС, організовує роботу з підготовки та професійного навчання працівників МВС, поліцейських та військовослужбовців НГУ.

Тож, беручи до уваги широкий спектр завдань центральних органів виконавчої влади (далі – ЦОВВ), діяльність яких координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України, та певну різницю у специфіці їх виконання, слід зважати й на окремі відмінності у процесі організації та здійснення психологічного забезпечення діяльності відповідних ЦОВВ.

Так, психологічне забезпечення – це комплекс організаційних, методичних, просвітницьких, психодіагностичних, психопрофілактичних, психокорекційних та інших психологічних заходів, які спрямовані на запобігання впливу ризиконебезпечних чинників професійної діяльності, збереження фізичного та психічного здоров'я персоналу, підвищення його психологічної стійкості до впливу стресових чинників, психологічної готовності до виконання завдань та запобігання виникненню негативних психічних станів шляхом вивчення, формування та розвитку професійно важливих психологічних якостей, підтримання позитивних психічних станів, необхідних для успішного виконання завдань за призначенням та збереження високого рівня психологічної безпеки.

Одним із фундаментальних аспектів організації та проведення діяльності із психологічного забезпечення є дотримання визначених принципів як важливого елементу будь-якої діяльності. Наприклад, у своїй діяльності психологи керуються загальновизнаними етичними принципами, що формують умови, за яких зберігаються і посилюються професіоналізм, гуманність дій, повага до особистості, захист прав людини, почуття відповідальності, чесність та щирість стосовно клієнта, обачливість у застосуванні інструментів і процедур, професійна компетентність тощо. Дотримання таких принципів покликане: забезпечити виконання професійних завдань згідно з етичними нормами; захист осіб, з якими психологи вступають у професійну взаємодію; збереження довіри між психологом та клієнтом; закріплення авторитету психолога та психологічної служби серед персоналу тощо.

Детальніше окреслимо сучасний стан нормативно-правового регулювання етичних аспектів діяльності психолога в Україні та безпосередньо психолога в системі МВС. Сьогодні в українському суспільстві питання етичних стандартів фахівця-психолога визначається Етичним кодексом психолога, який є нормативним актом, прийнятим на І Установчому з'їзді Товариства психологів України 20 грудня 1990 р. в м. Києві, і виступає гарантом високопрофесійної, гуманної, високоморальної діяльності психологів нашої держави, що здійснюється залежно від спеціалізації та сфери їх інтересів [1].

Етичний кодекс сприяє більш успішному здійсненню психологами своєї професійної діяльності. Зокрема, шкільним і вузівським психологам допомагає у підвищенні ефективності навчання і вихованні учнів та студентів; психологам у галузі охорони здоров'я – у виконанні функцій, пов'язаних із профілактикою захворювань, лікуванням, реабілітацією пацієнтів; психологам у сфері державного управління – у психологічному забезпеченні загального і галузевого управління.

© Pampura Ihor, 2024

Крім того, Товариством психологів України заснована Комісія з етики, яка проводить роботу, спрямовану на правильне тлумачення психологами Етичного кодексу, здійснює контроль за його додержанням, забезпечує формування у психологів сприйняття цього Кодексу як зобов'язання перед громадськістю та як важливий акт чинного законодавства.

Кодекс являє собою сукупність етичних норм, правил поведінки, що сформувались у психологічному співтоваристві й регулюють його життєдіяльність. Він складається із таких розділів [1]:

– відповідальність;
– компетентність;
– захист інтересів клієнта;
– конфіденційність;
– етичні правила психологічних досліджень;
– кваліфікована пропаганда психології;
– професійна кооперація.

Кожний розділ окреслює певні принципи, реалізація яких здійснюється шляхом виконання (дотримання) встановлених правил поведінки.

У липні 2008 року на Раді директорів Міжнародної асоціації прикладної психології *(Board of Directors of the International Association of Applied Psychology)* в Берліні ухвалена Загальна декларація етичних засад для психологів (далі – Загальна декларація), яка врегульовує питання етичного забезпечення дослідної та практичної діяльності психолога [2]. Її цілями визначено забезпечення моральних основ та загального набору етичних принципів для психологічних організацій у всьому світі. В ній зафіксовано етичні принципи, що ґрунтуються на загальних людських цінностях, а саме: повага до гідності людей і народів, компетентна турбота про благополуччя людей та народів, чесність (ґрунтується на чесності, максимізації неупередженого та мінімізації упередженого ставлення; на уникненні використання людей чи народів для особистої, професійної чи фінансової вигоди та конфліктів інтересів), професійна та наукова відповідальність перед суспільством. Також слід зазначити, що у 2017 році Україна стала членом Європейської федерації професійних психологічних асоціацій *(The European Federation of Psychologists' Associations),* що керується Етичним кодексом EFPA. Він містить низку положень, що регламентують професійну діяльність психолога та об'єднані в чотири загальні принципи [3]:

– повага прав та гідності клієнта;
– компетентність;
– відповідальність;
– чесність та сумлінність.

У системі МВС Етичний кодекс психолога служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України було затверджено наказом МВС від 28.07.2004 № 842, який був чинним до 2019 року.

Деякі етичні аспекти діяльності психолога відділів психологічного забезпечення окреслені та закріплені наказом МВС від 06.02.2019 № 88, а саме [4]:

© Pampura Ihor, 2024

– психологи поліції та психологи закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських (далі – ЗВО) забезпечують якісне, результативне, ефективне проведення психологічних заходів, ведення обліку отриманої інформації психологічного змісту, подання звітної інформації керівникам підрозділів психологічного забезпечення;

– втручання в професійну роботу психологів поліції дозволяється психологам структурних підрозділів з питань психологічного забезпечення (далі – СППЗ) НПУ, наділеним відповідними повноваженнями, а в професійну роботу психологів ЗВО – психологам СППЗ МВС, наділеним відповідними повноваженнями;

– відомості, отримані в процесі проведення психологічних заходів із працівниками поліції, поліцейськими ЗВО, курсантами (слухачами), що є в розпорядженні психологів, підлягають передачі підрозділу, на який покладено функції кадрового забезпечення відповідного органу, підрозділу Національної поліції або ЗВО згідно із законодавством України.

Низка морально-етичних аспектів організації діяльності психолога представлена принципами системи психологічного забезпечення, які розкривають зміст етичних принципів його поведінки, дотримання яких відповідає високопрофесійній, гуманній, високоморальній діяльності психологів. Основними принципами системи психологічного забезпечення, зазначеними в наказі МВС від 06.02.2019 р. № 88, визначено [4]:

1) правомірність – відповідність заходів психологічного забезпечення вимогам чинного законодавства України;

2) гуманізм – безпосередня діяльність суб'єктів психологічного забезпечення базується на засадах загальнолюдських, моральних, етичних цінностей та ідеалів для забезпечення поваги до особистості, усебічного, гармонійного розвитку особистості, збереження її цілісності та психологічного здоров'я;

3) толерантність – готовність та позитивна установка суб'єктів системи психологічного забезпечення до прийняття психології, поглядів іншої людини, її індивідуальних відмінностей, у тому числі за ознаками раси, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, мови, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання;

4) добровільність – добровільна згода та активна участь особи, до якої вживаються заходи психологічного забезпечення;

5) конфіденційність – нерозголошення інформації стосовно особи, отриманої в результаті психологічних заходів, застосування отриманих відомостей виключно для надання цій особі кваліфікованої психологічної допомоги;

6) науковість – наукова обґрунтованість підходів, форм і методів у реалізації заходів психологічного забезпечення;

7) об'єктивність – застосування суб'єктами системи психологічного забезпечення в практичній діяльності стандартизованих, надійних, валідних та адаптованих психодіагностичних методик та технологій;

8) комплексність та систематичність – використання в заходах психологічного забезпечення взаємодоповнюючих форм і методів роботи, системного врахування

© Pampura Ihor, 2024

особливостей і закономірностей психологічних проявів особистості працівника поліції, поліцейського ЗВО, курсанта (слухача) в їх професійній діяльності.

Етичні складники щодо конфіденційності інформації в роботі психолога НГУ закріплені в наказі МВС від 08.12.2016 р. № 1285, а саме [5]:

– службові документи, рекомендації та висновки психологів, які містять інформацію про результати професійно-психологічного відбору, кількісний склад, причини зарахування особового складу до групи посиленої психологічної уваги та роботи, що здійснюється з цією категорією, вивчення соціально-психологічного клімату у військових колективах, індивідуально-психологічних особливостей особового складу, є інформацією з обмеженим доступом та мають гриф «Для службового користування»;

– інформація про результати психологічного вивчення військовослужбовців, що є в розпорядженні психологів, підлягає розголошенню лише у випадках, передбачених законодавством;

– професійне втручання в роботу психолога можливе лише з боку психолога психологічної служби НГУ вищого рівня, наділеного відповідними повноваженнями.

Низка базових етичних аспектів щодо професійної діяльності психолога ДСНС закріплена наказом МВС від 31.08.2017 № 747, зокрема [6]:

– службові документи, рекомендації та висновки психологів, які містять інформацію про результати психологічного діагностування, вивчення індивідуально-психологічних особливостей осіб рядового і начальницького складу, рятувальників та працівників, кандидатів для проходження служби (роботи) в ДСНС, кандидатів на навчання до навчальних закладів ДСНС, є інформацією з обмеженим доступом;

– з урахуванням специфіки посадових обов'язків та необхідності збереження конфіденційності інформації, психологи органів та підрозділів цивільного захисту забезпечуються окремими службовими приміщеннями та кімнатами психологічного розвантаження;

– інформація про результати психологічного вивчення осіб рядового і начальницького складу, рятувальників та працівників ДСНС, що є в розпорядженні психологів, підлягає передачі підрозділу, на який покладено функції роботи з персоналом відповідного органу, підрозділу цивільного захисту відповідно до чинного законодавства;

– керівники психологічних служб відповідають за обґрунтованість та достовірність висновків про психологічну придатність кандидатів. Зміст висновків є конфіденційною інформацією, що не підлягає розголошенню;

– керівники структурних підрозділів, на які покладено функції роботи з персоналом відповідного органу, підрозділу цивільного захисту (проректори за напрямом роботи з персоналом навчальних закладів ДСНС), відповідають за забезпечення умов збереження отриманої конфіденційної інформації та за врахування змісту висновків, складених за результатами професійно-психологічного відбору при прийнятті рішення про доцільність зарахування на службу (навчання);

– психологи зведеної групи екстреної психологічної допомоги виконують свою діяльність відповідно до принципу активної позиції та допомоги – як правило, вони самостійно виявляють постраждалих, які потребують невідкладної психологічної допомоги.

© Pampura Ihor, 2024

Тож, у чинному документі регламентуються питання конфіденційності інформації, достовірності матеріалів психологічних досліджень, гуманізму та відповідальності з боку керівників структурних психологічних служб.

У ДПСУ деякі етичні питання конфіденційності інформації регулюються наказом МВС від 09.03.2021 № 179 та включені до розділу «Структура та основні завдання психологічного забезпечення Держприкордонслужби» [7]. Вони майже дослівно дублюють етичні аспекти діяльності психолога НГУ, що визначені в наказі МВС від 08.12.2016 № 1285 [5].

Також слід зосередити увагу на різнобічності підходів у всіх підпорядкованих підрозділах МВС щодо етичного питання конфіденційності інформації про результати психологічного супроводження працівників. Зокрема в НГУ їй присвоюється гриф «Для службового користування», в ДСНС та ДПСУ – це інформація з обмеженим доступом, а в НПУ та ЗВО МВС чітко окреслена принципом конфіденційності (нерозголошення інформації стосовно особи, отриманої в результаті психологічних заходів, застосування отриманих відомостей виключно для надання цій особі кваліфікованої психологічної допомоги). Це питання потребує врегулювання на рівні МВС згідно з чинними нормативними актами, у тому числі з урахуванням вимог Закону України «Про захист персональних даних» [8].

Дискусійним також залишається питання добровільної участі працівників у заходах психологічного забезпечення (професійно-психологічний добір на посади, психологічне тестування щодо закріплення табельної вогнепальної зброї, вивчення соціально-психологічного клімату тощо), яке потребує додаткового вивчення та відповідного вирішення.

Також, зважаючи на те, що не в усіх відомчих нормативних документах підпорядкованих підрозділів МВС висвітлюються повною мірою базові етичні складові, вважаємо за доцільне врегулювати це питання відповідно до міжнародних стандартів та специфіки діяльності системи МВС. Особливу увагу варто акцентувати на професійній компетентності, гуманності та чесності психолога, правомірності, об’єктивності та його відповідальності за результати власної діяльності, уникання вигоди та неупередженого ставлення тощо.

Отже, ефективність виконання завдань, покладених на фахівців служб психологічного забезпечення різних ЦОВВ МВС, залежить не лише від оволодіння ними професійними знаннями, але значною мірою і від повноти засвоєння ними фундаментальних етичних принципів і цінностей. Відповідний рівень морально-естетичного розвитку разом із професійними знаннями, умінням та навичками є невід’ємними компонентами професійної зрілості фахівця-психолога системи МВС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Етичний кодекс психолога. URL: http://nsj.gov.ua/files/1448287570 (дата звернення: 27.03.2024).

2. Universal Declaration of Ethical Principles for Psychologists. URL: https://www.iupsys.net/about/declarations/universal-declaration-of-ethical-principles-for-psychologists/ (дата звернення: 27.03.2024).

© Pampura Ihor, 2024

3. EFPA Meta-Code of Ethics. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/9781444306514.app1 (дата звернення: 27.03.2024).

4. Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських: наказ МВС від 06.02.2019 р. № 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text (дата звернення: 27.03.2024).

5. Про затвердження Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України: наказ МВС від 08.12.2016 р. № 1285. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0080-17#Text (дата звернення: 27.03.2024).

6. Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій: наказ МВС від 31.08.2017 р. № 747. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17#Text (дата звернення: 27.03.2024).

7. Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній прикордонній службі України: наказ МВС від 09.03.2021 р. № 179. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0533-21#Text (дата звернення: 27.03.2024).

8. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0533-21#Text (дата звернення: 27.03.2024).

REFERENCES

1. Etychnyi kodeks psykholoha. “Code of ethics of a psychologist”. URL: http://nsj.gov.ua/files/1448287570 (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

2. Universal Declaration of Ethical Principles for Psychologists. URL: https://www.iupsys.net/about/declarations/universal-declaration-of-ethical-principles-for-psychologists/ (Date of Application: 27.03.2024) [in English].

3. EFPA Meta-Code of Ethics. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/9781444306514.app1 (Date of Application: 27.03.2024) [in English].

4. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii systemy psykholohichnoho zabezpechennia politseiskykh, pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy ta kursantiv (slukhachiv) zakladiv vyshchoi osvity iz spetsyfichnymy umovamy navchannia, yaki zdiisniuiut pidhotovku politseiskykh. “On the approval of the Procedure for the organization of the psychological support system for police officers, employees of the National Police of Ukraine and cadets (students) of higher education institutions with specific learning conditions that train police officers”: Order of the Ministry of Internal Affairs of February 6, 2019 No. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro psykholohichne zabezpechennia v NHU. “On the approval of the Regulation on psychological support in the National Guard of Ukraine”: order of the Ministry of Internal Affairs of December 8, 2016 No. 1285. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0080-17#Text (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Poriadku psykholohichnoho zabezpechennia v Derzhavnii sluzhbi Ukrainy z nadzvychainykh sytuatsii. “On the approval of the Procedure for Psychological Support in the State Emergency Service of Ukraine”: Order of the Ministry of Internal Affairs dated August 31, 2017 No. 747. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17#Text (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Poriadku psykholohichnoho zabezpechennia v Derzhavnii prykordonnii sluzhbi Ukrainy. “On the approval of the Procedure for Psychological Support in the State Border Service of Ukraine”: Order of the Ministry of Internal Affairs dated September 3, 2021 No. 179. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0533-21#Text (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

© Pampura Ihor, 2024

8. Pro zakhyst personalnykh danykh. “On the protection of personal data”: Law of Ukraine dated June 1, 2010 No. 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0533-21#Text (Date of Application: 27.03.2024) [in Ukrainian].

UDC 159.99:340.13

Pampura Ihor,
Senior Researcher of the State Research
Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7202-1391

ETHICAL ASPECTS OF THE ACTIVITY OF A SPECIALIST PSYCHOLOGIST WITHIN THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

The process of enhancing the system of psychological support in the central executive authorities, whose activities are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Minister of Internal Affairs of Ukraine, has an ongoing, continuous nature. One of the key considerations in this process is the ethical aspect. The effectiveness of a practical psychologist›s work is largely contingent upon their compliance with the established rules and norms of professional ethics. The individual moral consciousness of the psychologist, his sense of responsibility, professional competence, and personal moral qualities are essential.

The compliance of the psychologists of the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine with the ethical norms and rules of behavior when carrying out activities on psychological support of the personnel of the MIA of Ukraine serves as an essential component of qualitative and effective activity. In this context, the question of normative regulation of the process in question is especially relevant.

The objective of this article is to examine the normative-legal regulation of the ethical conduct of a specialist psychologist, with particular consideration of the specific activities of various central executive authorities, whose activities are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Minister of Internal Affairs of Ukraine.

A synthesis of the findings enabled us to formulate conclusions and suggest potential avenues for further regulating the ethical dimension of psychologists› activities, with due consideration of the particularities of the tasks and circumstances under which personnel in various units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are required to fulfil their professional obligations.

Keywords: psychological support, bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, professional activity of a psychologist, ethical code of a psychologist, rules of conduct, ethical principles, confidentiality.

Отримано 23.04.2024

© Pampura Ihor, 2024

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ

До друку приймаються наукові статті, які відповідають вимогам постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 та ДСТУ 7152:2020 і мають такі необхідні елементи:

постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

формулювання цілей статті (мета, постановка завдання);

виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок в окресленому напрямі.

Обсяг наукової статті – 12-20 сторінок (включно з рисунками, таблицями, списком використаних джерел, references та анотаціями) формату А4. Розміри полів: ліве – 30 мм, праве – 10 мм, верхнє та нижнє – по 20 мм, абзацний відступ 12,5 мм, до 30 рядків на сторінці, переноси не використовуються. Текст статті слід набирати за допомогою редактора Microsoft Word. Шрифт – Times New Roman, кегель – 14, інтервал – 1,5.

Текст публікації має відповідати структурній схемі:

- у лівому верхньому куті окремим рядком розміщується класифікаційний індекс УДК;
- у правому верхньому куті зазначають повністю прізвище, ім'я, по батькові автора (авторів) у називному відмінку українською мовою, науковий ступінь, вчене звання; посаду, установу, місто, країну, ORCID ID, контакти (e-mail, телефон);
- назва публікації – по центру сторінки великими напівжирними літерами українською мовою (назва статті має бути короткою (5-9 слів), відображати зміст, відповідати суті досліджуваної наукової проблеми; слід уникати назв, що починаються зі слів: «Дослідження питання…», «Деякі питання…», «Проблеми…», «Шляхи…», оскільки в них не відображено достатньою мірою суті проблеми);
- анотація (виклад матеріалу в анотації має бути стислим і точним) та ключові слова українською мовою (до 500 знаків = 7-8 рядків); під час викладення слід застосовувати синтаксичні конструкції безособового речення, наприклад: «Досліджено…», «Розглянуто…», «Установлено…»; перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова (кількість ключових слів становить 5-8, подаються у називному відмінку через кому);
- основний текст статті (автор статті відповідає за точність цитованого тексту, який подається мовою публікації й обов'язково супроводжується посиланнями на джерело і конкретну сторінку; повинен дотримуватися правильної галузевої термінології, яка має бути уніфікована в усій статті; абревіатури подавати в дужках при першому згадуванні; на всі рисунки і таблиці мають бути посилання в тексті і їхні порядкові номери; рисунки повинні супроводжуватися підрисунковими підписами, а таблиці мати заголовки);
- список використаних джерел, оформлений згідно з ДСТУ 8302:2015;
- транслітерований латиницею список використаних джерел (REFERENCES);
- у лівому верхньому куті окремим рядком розміщується класифікаційний індекс УДК англійською мовою;
- у правому верхньому куті зазначають англійською мовою прізвище та ім'я автора (авторів), науковий ступінь, вчене звання, посаду, установу, місто, країну, ORCID ID, контакти (e-mail, телефон);
- назва публікації, розміщена по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;
- розширена анотація англійською мовою – не менше ніж 1800 знаків, включаючи ключові слова;
- для публікацій англійською мовою обов'язкова розширена анотація українською мовою – не менше ніж 1800 знаків, включаючи ключові слова;
- дата надходження до редакції арабськими цифрами, наприклад: «Отримано 01.01.2023».

Розширені анотації мають бути інформативними (без загальних слів), структурованими (відображати послідовну логіку опису результатів у статті), змістовними (відображати основний зміст статті, опису-

вати основні цілі дослідження, підсумовувати найбільш значущі результати), містити конкретизацію авторського внеску (що розроблено, запропоновано, обґрунтовано, здійснено, визначено, виявлено тощо).

Якщо публікація подається частинами в кількох номерах видання, в кінці кожної частини, крім останньої, зазначають «Продовження (Закінчення) в наступному номері». На сторінці з початком кожної наступної частини публікації в підрядковій примітці або перед текстом зазначають: «Продовження (Закінчення). Початок див. у номері…».

У зв'язку з розміщенням публікацій у міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися таких вимог до оформлення використаних джерел, які оформлюються як «СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ» та «REFERENCES» (ця вимога діє і для англомовних статей):

«Список використаних джерел» – джерела мовою оригіналу, оформлені відповідно до ДСТУ 8302:2015. Сукупна кількість джерел – не менше 20, при цьому більшість із них має бути опублікована впродовж останніх п'яти років, обов'язковими є посилання на джерела, проіндексовані міжнародними наукометричними базами даних Web of Science та/або Scopus).

Якщо використане джерело має цифровий ідентифікатор об'єкта DOI, цей індекс необхідно додавати до бібліографічного опису використаного джерела.

REFERENCES – той самий список літератури, транслітерований латиницею (рекомендації за міжнародним бібліографічним стандартом APA). Для транслітерації українського тексту слід застосовувати постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF#Text), сайт онлайн-транслітерації: http://ukrlit.org/transliteratsiia.

Перелік літературних джерел розташовується в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком «СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ». Електронні джерела мають містити дату посилання. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований».

Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком, наприклад: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на кілька джерел одночасно подаються так: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела: [15, арк. 258, 231 зв.].

У тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразка: «»; дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли перед квадратними чи круглими дужками, а також між ними. Для запобігання цьому слід використовувати функцію «Недруковані знаки». Між ініціалами та прізвищем, цифрами й назвами одиниць необхідно ставити нерозривний пробіл. Варто гранично обмежити кількість виділень у тексті (курсив, напівжирний).

Ілюстрації (чорно-білі або кольорові) подають в електронному вигляді форматом Adobe PhotoShop (PSD) або TIFF (у виняткових випадках JPEG). Роздільна здатність – не менш як 300 пікселів/дюйм, розмір зображення – не менш як 9×12 (1060×1410 пікселів).

Діаграми та графіки мають бути зроблені за допомогою векторних редакторів Adobe Illustrator, Corel Draw або MS Excel.

Формули набирають за текстом із використанням редактора формул MS Equation 3.0.

При передруку матеріалів посилання на науковий журнал «Наука і правоохорона» є обов'язковим.

Забороняється цитування матеріалів російських чи білоруських авторів, посилання на російськомовні джерела (зокрема й видані в Україні).

Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію.

За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних і наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (публікація на сайті Інституту електронної копії видання).

Редакційна колегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Матеріали подаються на e-mail: au2006_rezerv@ukr.net, тел.: 044 254 95 31 (відділ науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності).

НАУКА І ПРАВООХОРОНА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

NAUKA I PRAVOOKHORONA

SCIENTIFIC JOURNAL

Випусковий редактор
Лелет С.М.

Редакційна група:
Махаринська Н.А.
(переклад на англійську мову)
Гира Я.М.

Комп'ютерне верстання
Лелет С.М.

Issuing Editor
Lelet S.M.

Editorial Group:
Makharynska N.A.
(English interpreter)
Hyra Ya.M.

Makeup
Lelet S.M.

Підписано до друку 11.06.2024.
Формат 60x80 $^{1}/_{8}$. Гарнітура Times New Roman.
Друк офсетний. Папір офсетний. Ум.-друк. арк. 12,3.
Наклад 50 пр.

Видавець ФОП Горбенко Ю.В.
м. Харків, вул. Ахсарова, 3, корп. В, кв. 168.
Дата та номер запису в ЄДР
01.08.2017 № 24800000000198912.